DÁLNOKI BENKŐ MÁRTON FLORUS-FORDÍTÁSA

A szöveget gondozta
Kecskeméti Gábor

[A1r:]
Lucius
ANNAEUS
FLORUSNAK
A'
Romai viselt dolgokról
irott
NEGY KÖNYVE.

Mellyet
Déák nyelvböl Magyar
nyelvre forditott
DALNOKI BENKÖ
MARTON,
A' Maros Vásárhelyi Scholának
Mestere.

KOLOSVARATT,
LENGYEL[a] ANDRASNENAL,[1]
Helczdörffer Mihály által.
Anno 1702.

[a] LENYGEL

[A2r:]

A' Méltóságos Urnak
NALANCZI
NALANCZI ISTVAN[2]
URAMNAK,

Felséges Romai Császár Koronás Királyunk ö Felsége Erdélyi *Guberniumá*nak belsö Tánáts Ur Hivének, Nemes Hunyad és Zaránd Vármegyéknek[b] Fö-Ispániának, A' *Colegium*oknak és azokban Isten dütsöségére igyekezö Személyeknek kegyes *Patronus*ának, Vallása és Haza Oltalmazojának, nékem nagy *Fautor*omnak ö kegyelminek;

Tekintetes Nemzetes PETKI NAGY PAL[3] URAMNAK, [A2v:] Koronás Király kegyelmes Urunk ö Felsége Erdélyi[c] Méltóságos Törvényes Táblájának Hütös *Assessor*ának;

Tekíntetes Nemzetes KIS RHEDEI RHEDEI PAL,[4]

Losonczi BANFI LASZLO, és Losonczi BANFI PETER,[5]

Gyalakuti LAZAR GYÖRGY,[6]

Nagy BARTSAI BARTSAI SIGMOND,[7]

Iktari BETHLEN ISTVAN,[8]

Váradi COLLATOVITH GYÖRGY,[9]

Kis RHEDEI RHEDEI ADAM,[10]

BERNAD JANOS,[11]

TVRI FERENCZ Uraméknak,[12]

Az *Collegium*okban és *Scholá*kban a' tiszteséges Tudomány mellet forgolodo Ifiaknak Istenes *Patronus*inak, Isten dütsösége mellet Buzgo *Maecenás*oknak, [A3r:] nékem minnyájon nagy *Fautor*imnak ö kegyelmeknek;

Nemes ENYED VAROSANAK erdemes Hadnagyának, 's Nemes Tanátsának;[13]

MAROS-VASARHELLYNEK Tiszteletes Birájának, hütes Polgárinak 's Betsületes Tanátsának, Magok Tísztekben 's Hivatalyokban nagy Ferfjaknak nékem bizadalmas[d] Uraimnak.

---

[b] Vármégyeknek
[c] Frdélyi
[d] biza*d*almas

AJANLO LEVEL.[e]

TSudálatos böltsesége az Istennek, Méltóságos Ur, Tekintetes Nemzetes Uraim, hogy midön a' Szélvészektöl hányattatot és majdon utolsó romláshoz közelgetö társaságok azt gondolnák, hogy dolgaikban hajótörést szenvednek: Akoron-is ö [A3v:] Felsége, mind a' maga *Házának*, mind a' *Politiának*,[14] 's mind kettöben forgolodo és Isten ditsöségét jó lelki ismérettel munkálkodo személyeknek, kegyes és Isten félö *Dajkákat* rendel. Nem számlálom a' *Mosest*, *Aront*, *Josuet*, kiknek az Istennek lelke akkoron adattaték-meg, és állának lábra, mint amaz két tanu bizonyságoknak, az *Israëlnek AEgyptumból* való ki-szabadittatására: Midön a' Nép gondolja vala a' nyomorúságoknak mélységes örvényiben való bé-borulását; Sem a' *Cyrus*okat, és *Artaxerxes*eket, kiknek sziveket Isten meg-lágyittá, hogy az *Israëlt* a' *Babiloniai* fogságból ki-botsáttanák;[15] Sem amaz két nagy Sas szárnyon a' pusztában el-repült Aszszonyi-állatot, ki után midön a' nagy Sárkány szájából árvizet [A4r:] botsátta, a' Föld száját meg-nyittá és az árvizet elnyelé, a' népektöl pedig ideig, idökig és az idönek felijig tápláltaték:[16] Mivel a' mi meg-nyomorodot és majdon dölö-félben álló nemzetünkben-is, mind az *Ecclesiá*nak, mind a' *Politiá*nak meg-romladozot köfalainak meg-épittetésére az Ur sok *Moses*eket, *Aron*okat, *Josué*kat, *Cyrus*okat,[f] *Artaxerxes*eket, és *Chlorus*okat[17] állittot elö.

Ezek közül pedig az Isten *Sion*ának meg-romladozot köfalait támogato és épitgetö *Maecenás*ok közül, M. U. T. N. U.,[18] nem utolsoknak ítílem lenni kegyelmeteket. Ugyan-is a' kegyelmetek méltóságos Attyainak Istenekhez, Urakhoz, Hazájokhoz, 's Isten házához való hüségek 's buzgoságok valojában örök-[A4v:]ség szerént kegyelmetekre maradot: Mert kegyelmetek mind eddig Istenéhez, Urához, Hazájához és *Ecclesiá*jához oly hüséges és álhatatos vólt, hogy még az írigység-is kegyelmetekben ezeknél egyebet nem talált; Mellyért kegyelmetek Istentöl áldást, Urától ditsiretet, Hazájától köszönetet, *Ecclesiá*jától pedig jó emlekezetet és érette-való könyörgést érdemlet. Annak felette: ki ne ítílné méltónak lenni emlekezetre 's köszönetre kegyelmeteknek az Isten ditsöségére szenteltetet, de mint egy barlangban bé-rekesztetet *Próféták* fiainak *Abdiás* modgjára való tápláltatását.[19] Erzik ezt valójában a' *Collegium*okban lévö Ifjak, kik ez mostoha és tehetetlenségre jutot szük üdöben-is, kegyelmetek *Abdiás*i indulatjából szárma-[A5r:]zot bövséges adakozásokból tápláltatnak. Erzik ezt a' *Scholá*k, nevezetesen a'

[e] [Az A3v–B9r lapok között a fejléc a páros (verso) lapokon:] *AJANLO* [A páratlan (recto) lapokon:] *LEVEL.*

[f] *Cyrus*okat,

Maros Vásárhellyi Schola: Ugyan-is kegyelmetek közül némellyeknek méltóságos Attyok, Isten ditsöségéhez való buzgoságoktól viseltetvén, e' szegény társaságnak táplálo dajkái löttenek; kiknek nyomdokokat kegyelmetek-is követvén és Istenhez való buzgoságoktól viseltetvén, esztendönként bövséges adakozo kezeit ettöl meg-nem vonta. Némellyek pedig hasonlo Istenes indulatjokat akarván *Scholabéli* ifjúságomhoz mutatni, midön a' kegyelmetek látogatására valo kifordulásomban emlékezetet tennék kegyelmetek elöt arról, hogy töb Istenfélö *Maecenás*oknak példájokat 's Isten ditsösséget tekéntenék:[g] mingyárást [A5v:] készek voltanak vagy malmoknak bizonyos napi vámjokat, vagy mezeiknek dézmájokat *conferálni* azoknak táplálásokra, bizonyos *Alumniá*kat *erigál*ni, Esztendönként pénz és buzabéli *patrociniumo*kat mutatni.[20]

De a' kegyelmetek Isten ditsöségéhez való buzgo szereteti, sem ebben a' dologban, sem ebben az Országban meg nem állot; hanem az Isten ditsöségének terjesztésében gyönyörködö 's azon végre tudományokat 's *experientiá*jokat[21] bövitteni akaro, tudos Ifjakat idegen[h] Országra 's keresztyéni *Academia*kra-is fel-kisirt 's le-hozot: mellynek eleven bizonsági még ma-is az Isten házában nagy hasznoson szolgálnak, és kegyelmetekhez való hálaádo szívet viselnek. [A6r:]

Ez az oka, M. U. T. N. U., hogy *Scholabéli* Ifjúsággal-való sok és szorgos dolgaim közöt-is e' *L. Annaeus Florus*nak könyvét magyarrá fordittottam, és hogy ez a' kegyelmetek neve alat születtetik a' világra: mivel a' kegyelmetekhez-való belsö indulatomnak más külsö jelit nem mutathatom; melly fordittásomról 's dolgaimról, tudom én azt, hogy sokan sokat mondanak, és veszet nevit költik, mind kegyelmetek elöt, mind más méltóságos rendek elöt,[22] azok, kiknek *Atyáimnak* és *Theseusimnak*[23] kellet volna és kellene lenie. Akár ki mit mondgyon, kinek kinek szájában a' nyelve; de nézze-meg ez illyen a' Christus mondása szerint a' maga szemiben a' gerendát és ugy háborgassa a' másében a' szálkat.[24] Bizonyság az [A6v:] én lelkemisméreti az Istennel együt (nem illendö dolog, de kénszerittetem elö hozni), mitsoda dolgokat vittem én véghez a' *N. Enyedi Collegiumban T. Professor Uraiméktól* réám bizattatot *Orátorica* és *Syntactica Clasisokban*, mind a' *Cicero Epistoláinak*, mind bizonyos *Orátijoinak*, mind ennek a' *Florus*nak *expositio*ja,[25] mind a' Görög nyelvnek tanittása éránt; bizonyság az én lelkemisméreti[i] az Istennel együt, mitsoda könnyebségit és hasznát forgatam én elmémben az

[g] tekéntenek:
[h] idegeñ
[i] lelkemismsreti

Ifjúságnak, midön a' *Vossius Iános* Uram *Orátoriájának* ki-nyomtattatására, magam kezem alat lévö Tanitványimtól, és más Ifjaktól bizonyos *Summa* pénzt szettem-fel és annak napfényre való jöveteliben fáradoztam: melly *Editio*val ma-is a' *Col*-[A7r:]*legium*okban és *Scholá*kban nagyob részin élnek;[26] bizonyság[j] az én lelkem-ismèreti az Istennel együt, mitsoda[k] indulattal viseltettem én az *Maros Vásárhelyi Scholá*hoz, mellyben Isten rendelt ideig, a' mint fellyeb emlittem, midön sok és bajos Ifjúság közöt-való fáradozásim közöt azon igyekeztem 's igyekezem, hogy szegény társaságomnak *Abdiási* szaporodnának, melly indulatomról sokan kegyelmetek közülis bizonyságot tehetnek.

De hogy mások érànt való panaszomat[l] és magam sorsát ne forgassam: Ismét jut eszemben kegyelmetek: Kik a' miképpen hazájoknak bajos igájának hordozásában, annak tsendes partra való állittatásában serények; az Isten dütsöségére ígyekezö Ifjaknak való alamis-[A7v:]nálkodásokban 's tápláltatásokban buzgok; ugy akár a' természetnek,[m] akár az Isteni böltseségnek, akár a' *Historiá*knak szorgalmatos tudakozoi,[n] és visgáloi. Annak okáért mind azért, mivel következendö *Elöljáro-Beszédemben* erröl nem emlékeztem; mind azért, mert szükséges; mind azért, mert tudom, hogy ebben kegyelmeteknek terhire nem lészek, söt ebben gyönyörködni fognak; mind azért, mivel ez kezünk alat-való *Historia*tska sem az elsö, sem második, sem harmadik *Monarchia*ban, sem a' négyedikben *Augustus* után uralkodo Császárokról nem emlekezik, hanem tsak a' Város fundalása után a' Királyoknak és *Consul*oknak *Augustus Császárig* való viselt dolgairól, mellyek mentenek véghez hétszáz esztendöknek [A8r:] alatta: Szükségesnek ítilem a' négy nevezetes *Monarchiá*kban uralkodo Királyoknak és Császároknak avagy tsak *Laistromá*t le-irni.[27]

Azért, M. U. T. N. U., Világ teremtésétöl fogván mint egy 1700 Esztendeig nem voltanak illyen nagy *Monarchiá*k, hanem nagy *Nimrod* fundála birodalmát,[28] mellyben az Királyoknak lako hellye néha *Babylon*, néha *Ninivé* városa vala. Ez az elsö birodalom pedig *Babylon*rúl *Babyloniai, Cáldaea* tartományról *Caldaeai*, a' *Sem* Fiától *Assurtól* Assyriai birodalomnak mondattatot.[29] Ebben 1. Kiraly volt *Nimrod*.[30] 2. *Bélus*. 3. *Ninus*. 4. *Semiramis*. 5. *Ninyas*, vagy *Zámeis*. 6. *Arius*. 7. *Aralius*. 8. elsö *Báleus*, vagy *Xerxes*. 9. *Armathrides* vagy *Armamithres*. 10. elsö *Belochus*, kinek vezeték neve volt *Pris-*

[j] biszonyság
[k] misoda
[l] panaszomát
[m] természhetnek,
[n] tudtkozoi,

[A8v:]*cus*. 11. második *Baleus*. 12. *Altadás*, vagy *Séthus*. 13. *Mamitus*. 14. *Mánchaleus*. 15. *Sfaerus*. 16. *Mámélus*. 17. *Sparétus*. 18. *Ascatades*. 19. *Amyntás*. 20. második *Bélochus*. 21. *Béllopares*, vagy *Balátores*. 22. *Lámpirides*.[o] 23. *Sósares*. 24. *Lámpares*. 25. *Panies*. 26. *Sosármus*. 27. *Mitraeus*. 28. *Tautanes*. 29. *Tautaeus*. 30. *Tinaeus*. 31. *Dercilus*. 32. *Eupales*, vagy *Eucpacmes*. 33. *Láosthenes*. 34. *Pyrithidiás*. 35. *Ofrataeus*. 36. *Ofragánaeus*, vagy *Epachéres*. 37. *Ascrazapes* vagy *Acracarnes*. 38. *Sardanapalus* vagy *Tonesconcoléros*.[31] 39. *Bélóchus*, vagy *Pul-Bélóchus*.[32] 40. *Pul-Assár* vagy *Tiglát-Philassár*.[33] 41. *Salmanassár*, vagy *Nábonássar*.[34] 42. *Sénacheríb*, vagy *Sárgon*.[35] 43. *Assarhaddon*.[36] 44. *Mérodáchus* vagy *Mérodacus-Baladán-Márdocempod*.[37] 45. *Ben-*[A9r:]*Mérodáchus*. 46. elsö *Nabuchdonosor* vagy *Nabuléssar* vagy *Nábopolnéssar*. 47. második *Nabuchdonozor*, kinek vezeték neve *Magnus* vala.[38] 48. *Evil-Mérodáchus*.[39] 49. *Belsazar*.[40] Ezek a' Királyok uralkodtanak ez elsö *Monarchiá*ban, melly állot-fen 1646 Esztendeig,[41] kiknek uralkodásokban *Sardanapalus*ig a' *Bélus Familiá*ja, *Bélsazarius*ig pedig a' *Pul-Belocus-Familiá*ja birták a' Coronát.

A' Második *Monarchia* volt a' *Médus*oké és *Persá*ké,[p] melly állot fen 206 Esztendökig, mint a' *Kronologus*ok irják.[42] Ebben *elsö* Király volt *Cyrus*, ki uralkodot 30 Esztendeig,[43] kiröl világoson emlékezik *Esdrás* cap. 1. v. 1. 2., *Dan*. 10. v. 1.,[44] alatomban pedig,[45] *Cap*. 11. v. 2. *Második: Cambyses*, kinek tulajdon neve vala ez, vezeték neve pediglen *As-*[A9v:]*verus*, és *Artaxerxes*, ki 8 Esztendeig uralkodot,[46] kiröl emlekezik *Esdrás* Cap. 4. v. 6., 2, 16.,[47] *Dan*. 11. v. 2. *Harmadik: Darius Hystáspes*, ki uralkodot 36 Esztendeig,[48] kiröl emlékezik *Esdrás* Cap. 4. v. 5. 24., Cap. 5. v. 1., Cap. 3. v. 1.,[49] *Dan*. 11. v. 2. *Negyedik: Xerxes*, ki uralkodot 21 Esztendeig, kiröl emlékezik *Daniel*[50] Cap. 11. v. 2.[q] *Ötödik: Artaxerxes Longimanus*, ki 40 Esztendeig uralkodot, kiröl emlékezik *Esdrás*, Cap. 6. v. 14. *Néhémiás*, Cap. 2. v. 1. *Hatodik: Dárius Nóthus*, ki uralkodot 19 Esztendeig. *Hetedik: Artaxerxes Mnemon*, ki 42 Esztendeig; *Nyolczadik: Artaxerxes Ochus*, ki 32 Esztendeig; *Kilenczedik: Arses* vagy *Arsames*, ki 9 Esztendeig; *Tizedik: Dárius*, kit *Justinus Codománus*nak nevez, ki 6 [A10r:] Esztendeig, uralkodtanak. Igaz dolog, némellyek 4, némellyek 6, némellyek 14 Királyokat számlálnak ebben a' birodalomban; De nem hellyesen: mert a' *Mágus*ok 7 holnapig való uralkodásokat[51] a' *Dárius Hystaspes* 36 Esztendeiben, a' *Artabanus* 7 holnapig való uralkodását a' *Xerxes* 21 Esztendejiben, a' *második Xerxes* 2 holnapig-való uralkodását az *Ar-*

[o] *Lámprides*. [A hibajavító jegyzék javítása.]
[p] *Persiáké*, [A hibajavító jegyzék javítása.]
[q] 1.

taxerxes Longimanus 40 Esztendeiben, a' *Sogdiánus* 7 holnapig-való uralkodását a' *Dárius Nóthus* 19 Esztendeiben kel bé-foglalni.

A' *Harmadik Monarchia* volt a' *Görögök-é*, melly állot-fen 300 Esztendeig,[52] mint ezt *Arriánus* és *Diodorus Siculus* cálcullálják.[53] Ebben magánoson elsö Király volt *Nagy Sándor*,[54] kinek 6 Esztendeig-való [A10v:] uralkodása után, birodalma négy felé, t. i. az *Macedoniai*,[r] *Kissebbik Asiai, Syriái* és *Egyptomi* birodalmokra oszlék.

A' *Macedonia*i birodalomban, *Elsöben: Philippus Aridaeus*, némellyek értelme szerént 6, némellyek-é szerént 7 Esztendeig uralkodot, kinek *Nagy Sándor* után *Tutor*i valának *Perdicca* és *Antipáter*.[55] Ezután *Cassánder* az *Antipáter* Fia 19 Esztendeig; ezután *Filippus* a' *Cassánder* Fia 1, ezután *Antipáter*, mások értelme szerént *Antigonus Alexanderrel*, mindketten *Cassánder* Fiai 3, ezután *Poliocretes Demeter*, a' *kissebbik Assia*i Királynak *Antigonus*nak Fia 6, vagy mások értelmek szerént 8 Esztendeig,[s] minekutánna *Assiá*ból ki-üzettetet vala; ezután *Pyrrhus* az *Epiróták* Királya, *De*-[A11r:]*metert* az Országból ki-üzvén *Lysimáchussal* hét holnapig; ezután *Lysimáchus* magánoson 5 Esztendeig; ezután *Ptolémaeus Ceraunus Ptolémaeus Lágius*nak Fia 9 holnapig; ezután Méléager 2 holnapig; *Antipáter* 45 napig; *Sosthenes* 2 Esztendeig; *Antigonus Gonótas Poliócrétes Demeter* Fia 36 Esztendeig; *Második Demeter Antigonus* Fia 10 Esztendeig; *Harmadik Antigonus*, kinek vezeték neve *Dáson*, a' *Filippus* tutora, 13, vagy mások értelme szerínt 15 Esztendeig; *Filippus* a' második *Demeter* Fia, kin a' *Romaiak* gyözedelmeskedének,[56] 42 Esztendeig uralkodtanak. Ezután 16. Király volt *Perseus*,[t] kit *Paulus AEmilius Római Polgár-Mester* meg-gyözvén, tömlöczben tarta;[57] *Perseus* után pedig az Országot ke-[A11v:]zihez vette vala *Pseudo-Filippus*, kinek pártolkodása miat az egész *Macedoniát* a' *Roma*iak meg-hodoltatván, *Provincia*i formában vötték.[58]

A' *Kissebbik Asiá*ban elsöben uralkodot *Antigónus, Macedoniá*nak Királya *Filippus*nak Fia, 11 Esztendeig, ki *Nagy Sándor* után az *Asia*ban való hadaknak *Generális*sa vala; ezután *Demeter* az *Antigónus* Fia, ki az egész *Görög* Országot maga alá holdoltatta[u] vala; de midön 13 Esztendöt töltenel uralkodásaban, *Séleucus Nicánor*tól a' *Siria*i Királytól a' maga vejitöl meggyözettetik, kitöl midön tömlöczben tartattatnék két esztendeig, meg-hal. Igy a' *Kissebbik Asia*i birodalom a' *Syriá*ban uralkodo *Séleucidá*kra szálla,

---

[r] *Macedonia*i,
[s] 8-Fsztendeig,
[t] *Preseus*,
[u] holdpltatta

melly tartomány *Syriával* egyben foglaltaték, világ teremtése után 3683 Esztendöben.[59] [A12r:]

A' *Syria*i birodalomban elsö Király volt *Séleucus Nicánor*, kiröl ez a' birodalom *Séleucidák*nak birodalmának neveztetet, kiröl emlekezik *Daniel*[60] Cap. 11. v. 5., és 30 Esztendeig uralkodot; Ezután elsö *Antiochus Dan.* 11. v. 6. Kinek vezeték neve *Theos*, 15 Esztendeig;[61] *Séleucus Gallinicius* a' *Theos* Fia[62] *Dan.*[v] 11. v. 7., 20 Esztendeig; *Séleucus Cémunus Gallinicius* Fia[63] *Dan.* 11. v. 11. 12., 36 és fél Esztendeig; *Séleucus Filopáter* vagy *Sotér* a' *Nagy Antiochus* Fia[64] *Dan.* 11. v. 20., 12 Esztendeig; *Antióchus Epifánes* vagy *Epimánes*, a' *Séleucus* ötse, *Dan.* 11. v. 21.,[65] 12 Esztendeig; *Antióchus Eupáter*[66] az *Antióchus Epifánes* Fia 2 Esztendeig; *Soter Demeter*[67] 11 Esztendeig; *Alexander Bala* vagy *Véles*,[68] 6 Esztendeig; *Ni*-[A12v:]*cánor Demeter*[69] 5 Esztendeig; *Antióchus Enthéus*[70] 2 Esztendeig; *Tryfon* 1 *Macc.* 11. v. 54., 3 Esztendeig; *Antióchus Sidetés* vagy *Soter*, *Nicánor Demeternek* ötse 1 *Macc.* 15. v. 1., 10 Esztendeig; *második Nicánor Demeter*, minek utánna hazájában viszszá hozattatnék, mivel ki-üzettetet vala, 3 Esztendeig; *Alexander Sébanna Syrus*, 2 Esztendeig; *Antióchus Gryfus* 29 Esztendeig; *Antióchus Cyzicénus*,[w] ötödik *Séleucus*, *Antióchus Eusébes*, *Filippus* egymás közöt veszekedvén 8 Esztendeig, uralkodtanak. *Tigránes* ezekután 20. Király volt, ki 18 Esztendeig uralkodván és a' *Roma*iaktól meg-gyözettetvén, azok mind *Armeniát*, mind *Syriát*[x] meg-hodoltatják.[71]

Az *Egyptum*i birodalomban ezek [B1r:] a' Királyok uralkodtanak:[72] *Ptolomaeus Lági*, *Nagy Sándor*nak Fia és Hadnadja 40 Esztendeig, ki kegyetlenül bánt az *Izraël* népével *Dan.* 11. v. 5.[73] Ezután *Ptolomaeus Filadelfus*, melly név azért adattatot vala néki, mivel a' maga hugát *Arsinóét*, Feleségül el-vette vala,[74] *Dan.* 11. v. 6. ki 18 Esztendeig uralkodot; *Ptolomaeus Evergétes*,[75] *Dan.* 11. v. 6, 7, 8, 9., 26 Esztendeig; *Ptolémaeus Filopáter*, ki Attyának, Annyának és Báttyainak meg-ölettetése után a' Coronát el-nyervén, 17 Esztendeig[76] *Dan.* 11. v. 11.; *Ptolémaeus Epifanes Dan.* 11. v. 11.,[77] 24 Esztendeig; *Ptolémaeus Filométer Epifanes*[y] Fia,[78] *Dan.* 11. v. 25., 35 Esztendeig; *Ptolémaeus Physcon*, vagy második *Evergétes*, kit kegyetlenségéjért az Országból ki-üztenek [B1v:] vala, midön pedig *Cyprus* szigetiben töltené idejit, a' maga Fiát megöli, és fejét, kezeit 's lábait el-vagdalván feleséginek *Egyptum*ban viszszá küldi, hogy születtetése napján azokból föt étkekkel vendégeskednék,[79] 29 Esztendeig;[80] *Ptolémaeus Alexander* a' *Láturus* ötse Annyával együt 10 Esz-

[v] *Deu.* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[w] *Cyzicéus:* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[x] *Syriát*
[y] *Epifanius*

tendeig; Ezután ismét *Ptolémaeus Láturus*,[z] hazájában viszszá hozattatván és *Alexandert* ki-üzvén, mivel ö-is az elöt ki-üzettetet vala, 8 Esztendeig; Ezután *Ptolémaeus Aulétes*, ki uralkodásának 26. Esztendejiben Országából ki-üzettetet vala, de *Pompéjus* és *Gabinius* által viszszá vitettetik és ismét 5 Esztendeig uralkodik, kit *Diodórus Dyonisius*nak nevez; ezután a' kissebbik *Ptolémaeus Dionisius*, ki a' nennyet *Cléopatrat* feleségül el-vévén, 4 Esz-[B2r:]tendeig; ezután *Cléopátra* más urával *Antonius*sal, 8 Esztendeig; kiket *Augustus* meg-gyözvén, és *Cléopátra* mérges kigyokat botsátván testire, magát meg-öli, és igy az *AEgyptumi* birodalom-is a' *Roma*iak birtokában szál,[81] és a' három *Monárchiá*nak vége szakad.

A' negyedik *Monarchia* a' *Roma*iak-é, melly *Julius Tsászártól* fogván eddig a' mi idönkig állot-fen 1702 Esztendeig, mivel *Julius* születtetet vala 3871 Esztendökben Világ teremtése után. Ebben a' birodalomban *Julius Tsászártól* fogván *Nagy Károly Tsászárig*, az *Imperátor*oknak lako Várossa *Roma* vala, innen már *Roma*i birodalomnak-is mondattatik;[82] Melly ideit ennek a' birodalomnak három *Periodus*okra, az az, szakaszra oszszák a' *Historicus*ok. [B2v:]

Az elsö *Periodus*ban *Constantius Chlorus*ig 1. *Imperátor* volt *C. Julius Caesar*, ki uralkodot 3 Esztendeig, 6 holnapig. 2. *Octavius Caesar*, kit *Augustus*nak neveztenek, uralkodot pedig 56 Esztendeig. 3. *Claudius Tibérius Néro* 22 Esztendeig, 7 holnapig, 5 nap. [4.] *Cájus Caligula* 3 Esztendeig, 10 holnapig, 9 nap. 5. *Claudius Tiberius Drusus* 13 Esztendeig, 8 holnapig, 20 nap. 6. *Claudius Domitius Néro* 13 Esztendeig, 7 holnapig, 28 nap. 7. *Sergius Gálba* 7 holnapig. 8. *Sálvus Otto* 4 holnapig. 9. *Aulus Vitellius* 8 holnapig. 10. *Flavius Vespasianus* 10 Esztendeig. 11. *Titus Vespasianus* 2 Esztendeig, 2 holnapig, 20 nap. 12. *Flávius Domitiánus* 15 Esztendeig. 13. *Nerva Coccéjus* 1 Esztendeig, 4 holnapig, 9 nap. 14. [B3r:] *Ulpius Trájánus* 19 Esztendeig, 6 holnapig, 15 nap. 15. *AElius Adriánus* 20 Esztendeig, 10 holnapig, 29 nap. 16. *Antonius Pius* 23 Esztendeig, 6 holnapig. 17. *M. Aurélius Antonius Filosofus* 19 Esztendeig. 18. *Aurélius Commodus* 13 Esztendeig. 19. *P. AElius Pertinax* 2 holnapig, 25 nap. 20. *Didius Juliánus* 2 holnapig, 6 nap. 21. *Septimius Sevérus* 17 Esztendeig, 7 holnapig, 3 nap. 22. *Antónius Bassiánus Caracalla* 6 Esztendeig, 2 holnapig, 5 nap. 23. *Opilius Macrinus* 1 Esztendeig, 2 holnapig. 24. *Heliogabalus* 3 Esztendeig, 9 holnapig, 4 nap. 25. *Aurélius Alexander Sevérus* 13 Esztendeig, 9 nap. 26. *Maximius Trák* és ennek Fia *Maximius Junior* 3 Esztendeig. 27. *Gordiánus Sénior*, és [B3v:] *Gordiánus Junior* 1 Esztendeig, 6 holnapig. 28. *Maximus Pupiénus* és *Claudius Balbinus* 2 Esztendeig. 29. Har-

[z] *Láturius*,

madik[a] *Antonius Gordiánus* 6 Esztendeig. 30. *M. Filippus Araban*[b] és Fia *C. Julius Saturnus Filippus* 7 Esztendeig. 31. *Décius Messius* vagy *Décius Trajánus* és a' Fia *Décius Junior* 2 Esztendeig. 32. *Tréboniánus Gallus*, és Fiai *Volusiánus* és *AEmiliánus* 2 Esztendeig. 33. *P. Licinius Valériánus* 4 Esztendeig. 34. *P. Licinius Galliénus* 15 Esztendeig. 35. *Claudius* ötsével *Quintilliussal* 1 Esztendeig, 9 holnapig, 18 nap. 36. *Valérius Auréliánus* 5 Esztendeig, 5 holnapig. 37. *M. Claudius Tacitus* ötsével *Floriánussal* 6 holnapig. 38. *M. Aurélius Probus* 3 holnapig. 39. *M. Aurélius Cárus* fiaival *Numeriánus*-[B4r:]sal és *Cárinussal* 6 Esztendeig, 4 holnapig. 40. *Valérius Dioclétiánus Collegájával Aurélius Maximiánus Herculessel* 20 Esztendeig. 41. *Valérius Maximiánus Herculéus*. 42. *Constantius Chlorus* és *Galérius Maximinus*, ama 15, e' 18 Esztendeig; Kiknek Collégájok volt *Sevérus*, ki 2 Esztendeig, *Maximinus Junior* 7 Esztendeig, *Aurélius Maxentius* 15 Esztendeig, *Valérius Licinius* 6 Esztendeig uralkodtanak.

A' második *Periodus*ban elsö *Justinus Traxig*, elsö Tsászár *Nagy Constantinus* vala, a' *Roma*iaknak 43. *Imperátor*a, ki uralkodot 30 Esztendeig, 9 holnapig, 27 nap. 44. második *Constantinus* 3 Esztendeig ötsivel *Constans*sal és *Constantius*sal. 45. *Juliánus Apostata*[c] 1 Esz-[B4v:]tendeig, 7 holnapig. 46. *Joviánus* 7 holnapig, 22 nap. 47. elsö *Valentiniánus* és *Válens*, amaz 11 Esztendeig, 8 holnapig, 22 nap, e' 14 Esztendeig, 4 holnapig, 9 nap. 48. *Grátiánus* és második *Válentiniánus*, amaz 16 Esztendeig, 6 nap, ez 17 Esztendeig. 49. elsö *Theodosius Magnus* 17 Esztendeig. 50. *Arcadius* és *Honorius*, amaz 13 Esztendeig, ez 28 Esztendeig, 6 holnapig. 51. második *Theodosius* 42 Esztendeig, 2 holnapig, 28 nap. 52. harmadik *Valentiniánus* 30 Esztendeig uralkodtanak. Ezután nap nyugotra 10 fattyu Imperátorok voltanak: 1. *Maximus*. 2. *Avitus*. 3. *Majoránus*. 4. *Sevérus*. 5. *Anthémius*. 6. *Olybrius*. 7. *Glycérius*. 8. *Julius Népos*. 9. *Orestes*. 10. *Augustulus*, ki a' nap nyugoti birodal-[B5r:]mat el-veszté, mellyet nem-is birtanak a' *Roma*i *Imperátor*ok 324 Esztendeig, *Nagy Károly Tsászárig*.[83] A' következendö *Imperator*ok azért nap keletre uralkodtanak, mivel a' nap nyugoti birodalom a' *Vandalus*ok, *Gottus*ok és *Longobárdus*oknak keziben eset vala. Annak okáért 53. *Imperátor* vala *Martiánus* 6 Esztendeig, 6 holnapig, 10 nap. 54. *Léo Magnus* 17 Esztendeig. 55. *Zeno* 17 Esztendeig. 56. *Anástasius Dicorus* 27 Esztendeig, 3 holnapig. 57. elsö *Justinus Tráx* 9 Esztendeig, 23 holnapig.

---

[a] *Harmadik*
[b] *Arube* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[c] *Apostatata*,

A' harmadik *Periodus*ban hatodik *Constantinus*ig,[d] elsö Tsászár vala *Nagy Justinus* 58. *Imperátor*, uralkodot pedig 38 Esztendeig, 7 holnapig, 13 nap. 59. második *Justinus* 10 Esztendeig, 10 holnapig, 20 nap. [B5v:] 60. második *Tibérius* 6 Esztendeig 10 holnapig, 8 nap. 61. *Mauricius Cappadox* 20 Esztendeig. 62. *Phocas* 10 Esztendeig. 63. *Heraclitus* 30 Esztendeig, 10 holnapig. 64. harmadik *Constantinus* 4 holnapig. 65. *Heracléonás* 6 holnapig. 66. második *Constáns* 27 Esztendeig. 67. negyedik *Constantinus Pogonátus* 17 Esztendeig. 68. második *Justiniánus* 16 Esztendeig. 69. *Leontius* 3 Esztendeig. 70. harmadik *Tibérius Absimarus*. 71. *Philippicus Barbánes* 1 Esztendeíg, 6 holnapig.[e] 72. *Artémius* vagy harmadik *Anastásius* 1 Esztendeig, 3 holnapig.[84] 73. harmadik *Theodosius* 24 Esztendeig, 2 holnapig. 74. harmadik *Leó Isaurus* 34 Esztendeig, 2 holnapig. 75. *Constantinus Copronymus* 5 Esztendeig, 6 hol-[B6r:]napig.[85] 76. negyedik *Léo* 17 Esztendeig. 77. hatodik *Constántinus* 27 Esztendeig, uralkodtanak. Ezek után töb *Imperátor*ok-is voltanak nap keletre, kikröl nem szollok,[86] tsak azt emlittem, hogy azoknak uralkodásoknak nyaka szakadot A. C. 1453. Esztendöben, *Pálaeologus* ideiben, mivel ennek ideiben ezt a' birodalmat a' *Törökök* birtokokban hajtották.[87]

Továbbá ez a' *Romai* birodalom mondattatik *Romano-Germanicum*nak,[88] ugyan-is *Nagy Károly Tsászár* a' *Longobárdus*okat, *Gottus*okat *Itáliá*ból ki-üzvén viszszá foglalá az nap nyugoti birodalmat, mellyet *Augustulus* el-vesztet vala; Kinek ideitöl fogván való birodalomnak folyása 7 *Dynastiákra* osztatik a' mái idökig. [B6v:]

Ebben a' *Romano-Germanicum* birodalomban 1. Tsászár volt *Nagy Károly Tsászár*, ki uralkodot 13 Esztendeig, 1 holnapig. 2. elsö *Ludovicus Pius* 26 Esztendeig, 5 holnapig. 3. elsö *Lotharius* 15 Esztendeig. 4. második *Ludovicus* 19 Esztendeig, 10 holnapig. 5. második *Cárólus Calvus* 2 Esztendeig. 6. harmadik *Ludovicus Bálbus* 1 Esztendeig, 6 holnapig, 5 nap. 7. harmadik *Cárólus Crassus* 8 Esztendeig, 7 holnapig. 8. *Arnolfus* 12 Esztendeig. 9. negyedik *Ludovicus* 12 Esztendeig. 10. elsö *Conrádus* 7 Esztendeig. Eddig terjedet az elsö *Dynástia*.

Elsö *Henricus* 11. *Imperátor*, ki uralkodot 17 Esztendeig. 12. elsö *Otto* 37 Esztendeig. 13. második *Otto* 10 Esztendeig. 14. harmadik[f] [B7r:] *Otto* 19 Esztendeig. 15. második *Henricus Sánctus* vagy *Claudus* 23 Esztendeig, 5 holnapig. Eddig terjedet a' második *Dynástia*.

---

[d] *Constantius*ig,
[e] halnapig.
[f] harmad k

Második *Conrádus Sáligus* 16. *Imperátor*, ki uralkodot 14 Esztendeig, 10 holnapig, 12 nap. 17. harmadik *Henricus Niger* 17 Esztendeig, 7 holnapig. 18. negyedik *Henricus* 50 Esztendeig. 19. ötödik *Henricus* 19 Esztendeig. 20. második *Lotharius* 13 Esztendeig. Eddig terjed a' harmadik *Dynástia*.

Harmadik *Conrádus* 21. *Imperátor* uralkodot 14 Esztendeig. 22. elsö *Fridericus Barbarossa* 38 Esztendeig, 3 holnapig, 7 nap. 23. hatodik *Henricus* 7 Esztendeig. 24. *Filippus* 10 Esztendeig. 25. negyedik *Otto* 4 Esztendeig. 26. második *Fridericus* 38 Esztendeig. Eddig terjed a' negyedik *Dynastia*. [B7v:]

Negyedik[g] *Conrádus* 27. *Imperátor* uralkodot 3 Esztendeig, 5 holnapig, 10 nap. 28. *Wilhelmus Comes* 9 Esztendeig.[89] 29. *Richárdus*. 30. *Alfonsus*, kik 17 Esztendeig. Eddig terjedet az ötödik *Dynástia*.

Elsö *Rudolfus Habsburgicus* 31. *Imperátor*, uralkodot 17 Esztendeig, 9 holnapig, 16 nap. 32. *Adolfus Nassovius* 6 Esztendeig, 6 holnapig. 33. elsö *Albertus Austriacus* 10 Esztendeig. 34. hetedik *Henricus Luzélburgius* 4 Esztendeig, 8 holnapig. 35. negyedik *Ludovicus Bavarus* 32 Esztendeig, 11 holnapig, 24 nap. 36. negyedik *Cárolus* 32 Esztendeig. 37. *Venceslaus* 22 Esztendeig. 38. *Rupertus Palatinus* 9 Esztendeig, 9 holnapig. 39. *Jodócus Márchio Moraviae* 6 holnapig. 40. *Sigismundus* 27 [B8r:] Esztendeig. Eddig terjedet a'[h] hatodik *Dynástia*.

Második *Albertus*[i] 41. *Imperátor* uralkodot 1 Esztendeig, 8 holnapig, 27 nap. 42. harmadik *Fridericus* 53 Esztendeig, 4 holnapig. 43. elsö *Maximiliánus* 25 Esztendeig, 5 holnapig. 44. ötödik *Cárolus* 38 Esztendeig, 7 holnapig. 45. elsö *Ferdinándus* 6 Esztendeig, 4 holnapig, 7 nap. 46. második *Maximiliánus* 12 Esztendeig, 3 holnapig. 47. második *Rúdólfus* 36 Esztendeig, 3 holnapig. 48. *Mattiás* 7 Esztendeig. 49. második *Ferdinandus* 17 Esztendeig. 50. harmadik *Ferdinándus* 20 Esztendeig, 3 holnapig, 10 nap. 51. *Leopoldus* kegyelmes Urunk ö Felsége. Eddig terjed a' hetedik *Dynástia*: melly birodalomnak mikor lészen vége, Isten titkában vagyon. [B8v:]

Ez, M. U. T. N. U., a' négy *Monárchiák*ban Uralkodo *Királyoknak* és *Tsászároknak* neveknek[j] rövideden le-irt *Laistroma*, mellynek elö számlálásával kégyelmeteket terhelnem kelleték. Hogy annak okáért mind ez a' *Laistrom*otska, mind e' *Historiátskán*ak fordittása nap-fént lát, mint fellyeb-is emlitém: minden a' kégyelmetek Isten ditsöségéhez-való buzgoságának, a' Tanolokhoz-való[k] Istenes indulattyának, magoknak a' *Historiák*ban-való

---

[g] [A B7r lapon az őrszó:] ne-
[h] á'
[i] *Albertns*
[j] ñeveknek
[k] Tanolokkoz-való

gyönyörködtetésének és másokat-is ara-való felindittatásának köszönye. Melly kégyelmetek Istenes indulattyáért Isten kégyelmeteket szeresse, meg-romlot *Sion*ának köfalainak épittésére 's épittöjinek segitésére éltesse, kégyelmetek házait fellyeb fellyeb emellye, annak elö mene-[B9r:]telivel ellenkezöknek szándékokat haszontalanná tégye, és kégyelmeteket a' jóban mind a' tökélleteségig nyomossá tégye, kévánom.

Kegyelmetek

Méltatlan 's egygyügyü
alázatos Szolgája,
DALNOKI B. MARTON,
a' Maros-Vásárhellyi Scholának
Mestere.

[B9v:]

ELÖL-JARO[l] BESZED[m] A' KEGYES OLVASOHOZ.

K. O.[90] L. Annaeus Florusnak, *a' Romaiaknak* Rómulus *Királytól* Trajánus Imperátorig, *hét száz esztendöknek el-folyása alatt*[91] *végben ment viselt dolgait, Városának épületinek, Királlyinak Uralkodásinak, Pólgárinak maga viselöinek, Tsászárinak életinek Historiáit hogy Nemzetünk olvashatná, és abban való jeles példákról életének, erköltsének, társaságának, igazgatásának, egy szóval minden dolgainak rendit tanúlhatná: adtam elmémet ennekelötte egy néhány napokkal arra, hogy ez Könyvetske magyar nyelven születtetnék.*

Ha pediglen valaki okait kérdi e' [B10r:] *szándékomnak, és e'* Historiátska *körül való együgyü forgolodásomnak: Felellyenek meg én képemben sok Népek és Nemzetségek, kiknek nyelvekre forditva sok szép és hasznos* Historiák *vannak; Mellyekböl akár Felsök, akár alá valók, akár Tudósok, akár edgyügyüek, akár Férfiak, akár Aszszonyok, akár öregek, akár Ifjak: A' Királyoknak, Tsászároknak, Városoknak, Birodalmaknak, Kegyességnek, Mértékletességnek, álhatatosságnak, 's a' t. Ellenben Haragnak, Irigységnek, Arúltatásoknak 's a' töb. jeles példáit nyomozzák.*[92] *Olvassa* Spanyól *Ország született nyelven* Sardanapalust *és* Sibarist, Cyrust *és* Cambysest; Francziai *Ország* Tacitust[93] *és* Lipsiust;[94] *A' nagy* Britannia a' Persáknak, Babylóniának, Görögöknek *Királyait; Ha fordulok Napkeletre, maga nyelvén Világot szemlélö könyveivel* Trácia,[n] Macedónia, Pontus, Syria, Arabia *és* AEgyptus *bövölködik.*[95] *Ha pedig bóldogtalan nemze-* [B10v:]*tünket meg-tekintem,*[o] *nem lehet e' szemlélője* Cambysesnek, Cyrusnak, Artaxerxesnek, Dáriusnak; *nem lehet olvasója a'* Ptolómaeusnak *és a'* Séleucidáknak, Philippusoknak, Rómulusnak, Tulliusnak, Válérius Publicólának, Collátinusnak,[96] Juliusnak, Octaviusnak, Vitelliusnak *és* Trajánusnak 's a' töb. *Midön azért szemlélném más Nemzeteknek bóldog Sorsakat és nagy Okosságokat,*[p] *mellyet a' tulajdon nyelveken való* Historiákból *szereznek, nem tartottam helytelen dolognak e' kitsiny* Historiátskát, *melly a'* Római *viselt dolgoknak Summája, én-is magyar nyelven ki adni.*

Minémü nemes hasznai 's gyümöltsei vannak pedig a' Historiák *olvasásának 's tanúlásának, haszontalan volna,* K. O., *annak elö számlalásában fáradoznom, 's*

---

[l] [A B9r lapon az őrszó:] *ELÖL-*

[m] [A nyomtatvány B9v–D1r lapjai között a fejléc a páros (verso) lapokon:] *ELÖL-JARO* [A páratlan (recto) lapokon:] *BESZED.* [A D1v lap fejléce:] *ELÖL-JARO BESZED.*

[n] Franczia, [A hibajavító jegyzék javítása.]

[o] *meg-tekinteni,* [A hibajavító jegyzék javítása.]

[p] *Okossá-gokat,*

tégedet-is fárasztanom;[97] *Szóllok tsak rövideden e'* Florusnak, *és az ö* Historiájának *jó emlekezetiröl.*

Ez Authort *a' mi nézi: Szülte ötet* [B11r:] *a' Világnak javára a'* Trajánus Császárnak[q] *Uralkodásának ideje,*[r] *mint erröl maga-is bizonság Elöljáró Beszédében;*[s] *kit* Vólaterránus Julius Florusnak *nevez. De mások* L. Annaeus Florusnak, *'s helyesen-is, mint erröl a' régi Irások bizonyságok; szülte* Spanyól *Ország; szülte a'* Sénékáknak[t] *nemzetsége, mint a' Tudósok irják.*[98]

Irását ez Authornak *a' mi nézi: a' mindenféle* Nectárokkal 's Antidotumokkal[99] *felkeszittetett egész Patika; Mert nintsen vagy a' szövetségben való álhatatosságnak, Vagy az igaz uton módon való gyözödelmeskedésnek, Vagy a' Hazához való szeretetnek, Vagy a' birodalomnak igazgatásának, Vagy az erköltsöknek, és minden* Virtusoknak *világossabb tüköre, akár melly* Historicus *irásában, mint* L. Annaeus Florusnak *Summáson, de hathatóson irt négy Könyveiben, a' mint a'* Királyoknak, Pólgároknak, *és* Tsászároknak *viselt dólgaiból kitetzik.* [B11v:]

A' Királyokat[u] *ha meg-tekinted:* Rómulus *példája böltsen oktat a' sok ellenségek közöt-való Városoknak épitésére, annak lakosinak szaporitására, 's meg-tartására;* Núma Pompilius *utat mutat a' kegyességre, Isteni tiszteletnek szorgalmatos gondviselésére;* Tullus[v] Hostilius *a' Vitézségnek tanitásában,* Ancus Mártius *az épületeknek helyesen és hasznosan-való épitésében böltsek;* Tarquinius Priscus *hazájának czimereinek 's méltóságának szerzésében tükör;* Servius Tullius *szemességre int a' Társaságban;* Tarquinius Superbus *példájában minden társaság azt tanúllya, hogy veszet természetü és hazájának romlására kegyetlenül ígyekezö Elöl-Járóját el ne szenvedgye, és maga szabadtságat ez illyenek ellen óltalmazza.*[100]

A' Pólgárok *és utánnok következendö* Tsászárok *okossága, mérészsége, vitézsége, serénysége, és minden* Virtusi *olly tükörök, mellyekböl sok szép élet-*[B12r:]*nek* Reguláji *tündökölnek-ki: ugyan-is a' hadi* practicának *tanulására, a' pártolkodásnak le-tsendesitésére, a' haza Törvénnyének meg-rontoinak példás képpen-való meg-büntetésére, a' birodalomnak igazgatására, 's több jeles dolgoknak ki-tanúlására jóbb Oskolát ennél nem találsz.*

A' mi pediglen, K. O., *e' Könyvetskének forditásának mivoltát illeti: ketségem nints benne, hogy ezzel nem annyira kedvet és a' felöl való*[w] *jó emlekezetet, mint*

---

[q] Tsászár, [A hibajavító jegyzék javítása.]
[r] *idejében,* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[s] *Boszédében;*
[t] Sénékának [A hibajavító jegyzék javítása.]
[u] [A B11r lapon az őrszó:] A' Ki-
[v] Tullius
[w] *a' felölle-való* [A hibajavító jegyzék javítása.]

bal ítéletet és bestelenitést nyerek;[101] *mivel e' mostani Világnak természeti ez: hogy magát ugyan a' henyeségben foglallya; De ha valamire valakinek igyekezetit láttya, egesz napjait annak czirmolásában és szóllásában tölti-el. Mindazonáltal látván 's halván ez* Historicusnak Academiákban, Gymnásiumokban, Collegiumokban *'s* Schólakban *az egész Kereszténységben-való tanittatását, nem gondoltam a' bal ítílettel; hanem magamat* [B12v:] *ennek fordítására adtam: hogy a' melly* Historiák *a' Déáki nyelvben hallatnak, azonok magyar nyelven-is, avagy tsak az olvasni tudó minden rendek között, közönségessé lennének.*[102]

Ha pedig fordításomat Vétkességgel vádolod: túd-meg, hogy ez az Historicus *igen rövid, homályos, és fontos* Stylussal *bir; a' mi magyar nyelvünk pedig ollyan szük, hogy ezen a' Déák szókat nem lehet hathatósan ki-mondani;*[103] *azonban* Trajánus Imperátortól *fogva, kinek idejében élt ez* Historicus, *eddig az ideig el-folyt* 1400 *Esztendök alatt,*[104] *az* Exemplárok *a' gyakorta-való ki-nyomtatás miatt, annyira meg-vesztegettettek, hogy sok helyeken értelmére alig mehetni;*[105] *annak felette, minden nyelvnek a' szólásban vannak kiváltképpen-való tulajdonságai, ugy hogy edgyik nyelven-való szóllásnak formáit soha hathatosan, és a' maga erejében a' más nyelven-való szóllásnak formáival ki-tenni nem lehet. Ugy hogy soha* [C1r:] *egy fordítás-is az* Exemplárnak *erejét valóságoson ki-nem fejezi.*[106]

Továbbá pedig hogy e' tsekély fordításomat értelmesen olvashasd, K. O., *illyen* punctumokat *tarts-meg.* Elsöben *a' mit a'* Historicus *egy két szóval mond-ki, sok helyeken azt bövebb, és sok szóból álló* Sententiákkal *tettem-ki, mert ha a'* Historicusnak *rövid, homályos, és fontos beszéde*[107] *szerént tettem vólna-le, a'* Historiát *meg nem értetted volna; mellyben követtem* Minellius Jánosnak *e' könyvre való jedzését, mellyet irt vólt* 1664. *Esztendöben* Rotterodámban, *és szedegetett* Vinétusnak, Stádiusnak, Grutérusnak, Lipsiusnak, Pontánusnak, Freinshemiusnak, Zévécótiusnak[x] *munkáiból.*[108] Másodszor: *gyakran emlékezik a'* Históricus *a' régiek szokása szerént az* Istenekröl, *ugy mint* Jupiterröl, Saturnusról, Terminusról, Mársról, Cástorról etc. *Ismét Isten Aszszonnyokról:* Venusról, Junóról, Juventáról, AEgériáról etc. *Kik-*[C1v:]*röl, mint azoknak tisztességirül-is, a' Pogányok szokása szerént-való szóllásokat meg-hadtam: mivel ebböl* Historiát, *nem Vallást tanúlunk.*[109] Harmadszor: *az ollyan Déák szókat a' fordításban meg-hadtam, a' mellyeket ha magyarúl forditottam volna, annyira meg nem érthetnéd, minemüvek ezek:* Praesidium, Orálni, Praedicálni, Causa, Virtus, Barbarus, Orátio, Imperátor, Aër, Privilegium, Praefectus, Praeda, Testamentum, Corona, Fundus, Jus, Imperium, Titulus, Doctor, Monumentum etc.[110] *Illyenek az Országoknak nevei:* Hispánia, *az az Spanyól Ország,* Italia *Olosz Ország,* Gallia *Franczia Ország* etc. *Ezeket többekkel edgyütt a' Deáki*

[x] Zévécótusnak

nyelven meg-hadtam. Negyedszer: *Néhol a' Deák szókat magyarázattyával edgyütt le-tettem: mint* Fortuna *Szerentse Isten Aszszony,* Virtus *Jóságos tselekedet,* Ancilé *kerekded pais,* Legio, *az az hat ezer nyoltz száz harmincz Vitézekböl álló Sereg,* Cohors [C2r:] *hat száz nyolczvan három Vitézekböl álló Sereg etc.* Eotödször: *Szükségesnek itilem mind ez, mind más* Romai *viselt dolgokról irt* Historicusoknak *meg-értésére, hogy a'* Romaiaknak *birtokokban levö* Tartományoknak, Törvényeknek, Vitézségeknek, Táboroknak, Tiszteiknek, Zászlójoknak, Fegyvereknek, Vitézség Czimerinek, Gyözödelmi Pompájoknak, Rendeiknek,[y] Gyüléseiknek, Papjaiknak, Játékjoknak, halotti Pompájoknak, Eoltezeteknek, Magistrátusoknak *meg-tanúlására teneked kevés szóval világosan útat mutassak.*[111]

A' mi a' Tartományokat *illeti: a' Romaiknak birodalmok, mellyröl ebben a' Historiátskában emlékezet vagyon, szerte széllyel, ki-terjed a' Világnak három részire:* Europára, Asiára, *és* Africára. *Europában elsö Tartománya* Italia, *mellyet hodoltattot-meg* Romulustól *fogva öt száz esztendök alatt; és abban az* Etruscusokat, Latinusokat, [C2v:] Cámpánusokat,[z] Lucánusokat, Sabinusokat, Marsusokat, Peligusokat, Apulusokat, Bruttiusokat, Férentanusokat, Picenteseket, Umbrusokat, *és számtalan sok népeket. Azonban* Hispánia, Gallia, Sicilia, Sárdinia, Corsica *több Szigetekkel edgyütt;* Illyria, *mellyben laktanak az* Istrusok, Japidesek, Liburnusok, Dálmaták, Vandalusok, Lébéátesek; Görög Ország, *és abban* Mácédónia, Epirus, Achaja; *és* Rácz Ország. Asiában *ezek a' Tartományok halgattak ö tölök:* Cilicia, Bitinia, Pontus, Cappadocia, Syria, Judaea, Arabia, Mesópótámia, *mind a' két* Arménia, *és* Assyria *sok számtalan Szigetekkel edgyütt. Mellyek között kiváltképpen való vólt* Cyprus *Szigete. Ki-terjedett birodalmok* Affricára-is, *itt birták* AEgyptust, Numidiát, Mauritániát, Lybiát, Cirénét, *és* Créta *Szigetét.*

Mitsoda Törvényei *és* Szokási *vóltanak pediglen e' roppant birodalomnak, azokat le nem irhatom; Tsak ezt aka-*[C3r:]*rom hogy eziránt meg-tudgyad. Némelly Törvények és Szokások tsak a' Rómaiakra tartoztanak, Némellyek az* Látiumbéliekre, *Némellyek az egész* Itáliabéliekre, *Némellyek minden egyéb Tartományokra, Némellyek bizonyos Városokra. Illyen Városok vóltanak a' Rómaiaknál azok, mellyeket hivtanak* Coloniáknak, *az az ollyanoknak, mellyekben midön az ellenségtöl meg-vétettettek,*[a] *Római Lakosokat szállitottak, kik azoknak mezeit mivelték. Illyenek vóltanak a'* Municipális *Városok-is, az az ollyanok, hogy midön azokat meg-vették, ha azoknak lakosi*[b] *Rómában mentenek lakni, olly* Jus *adatott nékiek,*

---

[y] Redeiknek:
[z] [A C2r lapon az őrszó:] Cam-
[a] *meg-vettenek,* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[b] *lakosok* [A hibajavító jegyzék javítása.]

hogy Romai lakosoknak hivatnának; a' kik pedig azokban maradtanak, Manicepseknek *mondattak: mert nem magok, hanem a'* Rómaiak *közzül kell vala magoknak* Magistrátusokat *választani. Illyenek voltanak a'* Praefecturális *Városok, az az ollyanok, mellyek midön valamit vétettek, hogy Szövetségeket* [C3v:] *meg-rontották, minden szabadságoktól*[c] *meg-fosztattak, és a' Romai* Praefectusok *ugy bántanak azokkal, hogy gonosz tselekedeteket meg-bánnák. Illyenek voltanak a' sok* szövetséges *Városok, mellyekben külömbkülömbféle*[d] *szokások voltanak.*

A' Vitézséget *a' mi illeti: a' szolgai rendekből, kösségből, vénekből tábort nem gyüjtöttek, hanemha utólso veszedelemre jutott állapotjokban, mint volt* Annibálnak *és a'* Gallus Senonesek *idejében; hanem a'* Servius Tulliustól Classisókra, *az az adózó személlyekből állo rendekre, és* Centuriákra, *az az minden féle Mester Emberekből álló rendekre el-ósztott szabad és Nemes személyekből. Ezeket midön Polgárokat választottak, meg-esketék Hazájokhoz és Magistrátusokhoz-való hüségre erös hittel, mellyet mondottak* Sacramentumnak. *Tizen hét Esztendös korokig az vitézségre fel nem vették ezeket; hanem tizen hét esztendös koroktól fogván, huszon négy esztendös korokig; Kik a' Zász-*[C4r:]*ló alól*[e] *ki nem álhattanak negyven Esztendös korokig; melly esztendö számot ha ki-töltették, szabadok voltanak hogy a' fegjvert le-tegjék; de ha azután-is a' Zaszló alatt meg-maradtanak,* Veteránusoknak, *az az regieknek mondattak.*

A' Táborok *három félék voltanak;* Legiok, *mellyek tsak Romai személlyekből; vagy szövetséges baráttyoknak táborok, mellyek az* Italiai *népekből; vagy segitö Seregek, mellyek az* Italián *kivül valo népekből állottak. Egy* Legioban *néha több, néha kevesebb számu Vitézek voltanak; midön leg nagjob volt egy* Legio, *állott hat ezer és száz gyalogokból, és hét száz harmincz lovasokból, melly számot én-is e' munkátskámban követtem. A' Tábornak kissebb darabjait, ugy mint a'* Cohórsot, Manipulust *és* Centuriákat *a' mi nézi: egy* Cohors *egy* Legionak *tized része, egy* Manipulus *a'* Cohorsnak *harmada, egy* Centuria *penig egy* Manipulusnak *fele; ugy hogy midön a'* Legio *állott hat ezer* [C4v:] *nyolcz szaz harmincz Vitézekböl, a'* Cohors *hat száz nyólczvan háromból, A'* Manipulus *két száz huszon nyólczból, a'* Centuria *száz tizen négyböl, melly számot én-is követtem. A' Szövettséges Barátyoknak és segitö Táboroknak Seregeit többire a' Tábor két Szárnyára rendelték; és igy mivel a' szárnyat Deákul* Alának *mondgják, öket-is* Áláreseknek *mondották. A' Táborban lévö Vitézek közzül némellyeket* Veliteseknek, *az az Serényeknek, és mint egy repülöknek; némellyeket* Hástátusoknak, *az az Kopját viselöknek; némellyeket* Princepseknek, *az az Tábornak elein állóknak; némely-*

---

[c] *szabdságoktól*

[d] *külömb féle* [A hibajavító jegyzék javítása.]

[e] [A C3v lapon az őrszó:] *ló alol*

lyeket Triáriusoknak, *az az harmadik rendben állóknak hivtak, kik a' harmadik rendben Paissal, Kopjákkal, és egyéb fegyverekkel állottak. Némellyik darabját a' Tábornak mondották* Levis armaturának, *az az Gyenge Seregnek, mivel ebben semmi reménségek nem volt, hogy e' győzedelmet venne, ha a' harcz erre jutott vol-*[C5r:]*na. Ezeket hivták* Ferentáriusoknak,[f] Rorariúsoknak, Accersusoknak; *Kik hellyiben azután az* Antesignanusokat, Sagitariusokat, *és* Funditorokot *rendeltek, az az, kik az ütközet elött nyilakkal, kövekkel és dárdákkal ellenkeztek. Némelly Vitézeket mondottak* Evocatusoknak, *az az ki hivattattaknak, kik nagy Vitézségekért, Serénségekért, és hadakozásban-való szemességekért a' lakosok, szövettséges társak, gyalagok és lovasok közzül vagy levelek, vagy izenések által az* Imperátortól *nagy fizetésre ki-hivattnak és tisztviselökk-é tétettek.*

A' Gyalog Tábornak Tisztei Tribunusoknak *és* Centurioknak, *a' Lovas Tábornak Tisztei* Praefectusoknak *és* Decurioknak, *mind ezeknek pedig fö Tiszteik* Imperátoroknak *és* Légátusoknak *hivattattak. A'* Tribunusok *az gyalog* Légioknak, *a'* Praefectusok *vagy* Praetorok *az lovas* Legioknak *Generáli voltanak; a'* Centuriok *pedig-*[C5v:]*len az gjalog* Cohorsoknak *és* Manipulusoknak, *a'* Decuriok *a' lovas* Cohorsoknak *és* Manipulusoknak[g] *Kapitányi és Hadnagyi.*

Az Imperátorok *a' Tartományokban és hadakban vóltanak leg elsök, mint ma a' tartományoknak és hadaknak Fö Generálissaji, kik magok mellé két személlyeket választottak, néha a' Pólgárságot viselt Emberek közzül, néha más nagy rendek közzül: kik öket tanátsokkal, munkájokkal minden szükségekben segitették. Ezeket hivták* Legatusoknak, *néha* Quaestoroknak.

A' Zászlók *vagy a' gyalogok-é, vagy a' lóvasok-é, vagy* Legiók-é, *vagy* Manipulusok-é *vóltanak; mellyek hivattattak* Aquilának, Signumnak, Vexilumnak. *Minden* Legiónak *vóltanak egy egy* Aquilái, *az az ollyan Zászlók, mellyeknek tetejében egy aranyból álló Sas helyheztetett, melly szokást innen vettenek-fel, hogy* Romulus *Sasokat látott vala, midön* Rómát *akarná* [C6r:] *épitteni. A'* Signumok *sok állatoknak, ugy mint* Farkasnak, Minotaurusnak, Lónak, Vadkannak, Elephántnak, Sphinxnek *és* Sárkánynak *képit viselték; honnan neveztettek azoknak az állatoknak neveiröl,*[h] *mellynek képét viselték. A'* Vexilumok, *a' lóvasi rendnek Zászlói, mellyek állottak negy szegeletü Kopiákra fel-függeztetett matériákból, mellyekre aranyal az* Imperátornak *nevét le-irták.*

A' Fegyverek-is *sok félék vóltak; a'* Velitéseknek, *az az a' közönséges ütközett elött ellenkezö Vitézeknek ezek vóltak Fegyverei:* Gladius Hispanensis, *az az Spanyól országi kard;* Hastula trium pedum, *az az mint egy három singni Kopia;*

---

[f] Terentariusoknak, [A hibajavító jegyzék javítása.]

[g] Manipulusok

[h] *nevezetirül,* [A hibajavító jegyzék javítása.]

Spiculum, *az az rövid szeges dárda;* Parma, *az az kerek pais;* Cassis *vagy* Galea, *az az börböl vagy egyéb matériából álló Sisak. A'* Hastatusoknak, *az az kopját viselöknek,* Princepseknek, *az az a' tábor elsö rendiben vitézkedöknek, és* triariusok-[C6v:]nak, *az az a' harmadik rendben lévöknek fegyverek ezek:* Scutum, *az az Kerek Pais;* Gladius Hispanensis, *az az* Spanyól *Országi Kard;* Galea AErea, *az az Rézböl álló Sisak;* Lorica, *az az vagy réz-pléhböl, vagy hal-héjból álló Pánczél;* Pila duo, *az az Két három-szegü vasas dárdák, mellyik közzül egyik hoszszabb, a' másik rövidebb vólt.*

Az Imperátoroknak *ezek* Czimerei: Corona Triumphalis, *az az ollyan* Corona, *melly azért adatott az* Imperátoroknak, *hogy magok, magok Vitézségekkel nyerték-meg a' gyözedelmet;* Corona Obsidionalis, *az az ollyan* Corona, *melly adatott annak, a' ki vagy a' Lakósokat, vagy a' Szövetséges népeket a' megszállott Várokból ki-szabaditotta;* Corona Civica, *az az ollyan* Corona, *melly adatott azért, ha az Ellenségen gyözödelmet vettenek a' Lakosok halála nélkül;* Corona Muralis, *az az ollyan* Corona, *melly adatott azért, ha az* Imperátorok *magok mentenek El-*[C7r:]*söben az ellenség várá alá;* Corona Valláris *vagy* Castrensis, *az az ollyan* Corona, *melly adatott azért, ha az Ellenség közzé elsöben rohantanak;* Corona Náváls, *melly a' Tengeren-való gyözedelemért adatott. Egyéb Czimereikis vóltanak:* arany Kopja, arany Pereczek, arany Lánczok, *és sok czifra Ló* öltezetek: *mellyeket* Faleráknak *neveztek.*

A' Triumphus-is, *az az gyözedelmi Pompa a' Vitézségnek nagy Czimere: mert a' gyözedelmeskedö* Imperátorok *nagy Pompával szoktak vala bé-menni* Rómában. *Midön vagy szólgákból álló Tolvajokon, Tengeri Tolvajokon, és Lakosokon vettenek az* Imperátorok *gyözedelmet, mint* Pompéjus *a'* Ciliciabélieken, *mások* Mácédonián, Trácián, *és a'* Caesar Pompéjuson: *akkor semmi gyözedelmi Pompát azoknak meg nem engettek; hanem tsak akkoron, mikor külsö Ellenségen gyözedelmeskedtenek. A' kik Szolgákon, Tengeri Tolvajokon gyözedelmeskedtenek, azoknak engettetett* [C7v:] Ovatio, *az az az a' Pompa, mellyben a' Vitézek fel-kiáltottak a' gyözedelmeskedö elöl-járonak tisztességire, és annak a' gyözedelemnek meg-köszönésére áldoztanak júval. A'* Triumphus *illyen forma vólt: elöl mentenek a' trombitások midön* Romában *bé-mentenek, vagy gyözedelmet, vagy ütközetnek kezdetit jelentö nótákat fuván;*[i] *ezután mentenek a' Koszorúkkal és bokrétákkal áldozatra fel-ékesittetett ökrök; ezután az ellenségtöl nyért praedák, képek, irott kárpitok, edények, pohárok, fegyverek, aranyak, ezüstök; a' meg-gyözettetett nemzetségnek Czimerei; a' meg-vett Városoknak le-rajszolt képei; azután a' meg-gyözetett* Imperátorok *lánczokon; azután a'* Római Imperátor *egy nagy magos szekéren gyözedelmet jelentö Királyi köntösiben, borostyán koszorúban. A' szeke-*

[i] *fúvani* [A hibajavító jegyzék javítása.]

reket penig néha Szarvasok, néha Oroszlányok és éléfántok vonták. Ezután mentenek az Imperátor *Attyafiai, Sógorai, Vejei, etc.* [C8r:] *Ezutan a' győzedelmeskedö tábor, a' lóvasok, a' gyalogok a' magok rendekben; némellyeknek koszorú fejekben és győzedelmi Pompát jelentö énekeket énekeltek; némellyek arany* gyürüket, *némellyek* Kopiájokat, Coronájokat, lovi[j] Szerszámokat, Sisakjokat, *és sok külömb külömb Vitézségeket jelentö Czimereit mutogatván. E' nagy Pompával az* Imperátort *vitték a'* Capitoliumban, *holott az Isteneknek egy bikával vagy ökörrel áldoztanak, és közönséges vendégséget ütöttek. E' vólt a'* Romaiaknál *a'* Triumphus, *győzedelmi Pompa.*

A' mi illeti a' Romaiaknak rendeit, *azok sok félék vóltak. Ugy mint* Tribus, *az az három felé osztott rend.* Romulus *a'* Ramnesis, Tatius, *a'* Sabinusok *Királya a'* Taciensis, *az* Etruriai Lucomone *Király a'* Luceriai *rendet szerzették.* Classisok, *az az adozó rendek. Ezek közzül az elsö rendnek száz ezer, másodiknak hetven ezer, a' harmadiknak ötven ezer, a'* [C8v:] *negyediknek*[k] *huszon öt ezer, az ötödiknek tizen egy ezer* Imperator *képére vert pénzt kellet adni.* Centuriák, *az az ollyan rendek, mellyekben mindenféle mester emberek vóltanak;* Senatorok, *az az tanátsi rendek;* Equitesek, *az az nemesi*[l] *rendek;* Plebs, *az az Köz-Nép.*

A' Romaiaknak Gyülések *mivel a' Nép* Curiákra, Centuriákra, Tribusókra *oszlott vala: három félék vóltanak. A' tanáts gyülése,* Comitia Curiata, *vólt a' közönséges dolgoknak traktájárúl; kiváltképpen midön tisztviselököt töttenek, Törvényeket tsináltanak, és törvény széket ültenek. A'* Centuriáknak *és* Tribusoknak[m] *gyülések vólt vagy a' piáczon, vagy a'* Marsnak *szenteltetett mezön; aholott a'* Magistratus *órált a' köz nép elött, jelentvén azoknak a' tanáts akarattyát. A'* Centuriáknak *gyüléseket* Centuriáta, *a'* Tribusoknak *gyüléseket* Tributa Comitiáknak *mondották. Ha ezeknek a' tanáts végzése tettzett,* Voxot *mondottak, és amannak*[n] [C9r:] *végezése ezek által-is meg-erösödött; ha nem tettzett, a' köznépnek elöljároja,* Tribunussa *ellene mondott im e' szóval: VETO, VETAMUS, az az:* Tilalmazom, Tilalmazzuk.

A' Papok *közzül némellyek mondattak* Pontifexeknek, *kik minden Isteneknek tiszteletire viseltenek gondot; de vóltak ollyanok-is, kik tsak bizonyos Isteneknek aldoztanak. Illyenek a'* Lupertusok, *az az ollyan Papok, kik a'* Pán *barmoknak Istenének innepit mezittelen szentelték-meg;* Potitiusok, *kik az* Herculesnek; Sodales Titii,[o] *kik a'* Sabinusoknak *Isteneinek;* Saliusok *szökö Papok, kik a'*

---

[j] lövö [A hibajavító jegyzék javítása.]
[k] *negyedik*
[l] *Nemes* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[m] Tribusokna
[n] *annak* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[o] Tirii,

Marsnak; Vestales Virgines, *szüz leányok, kik* Vesta *Isten Aszszonynak;* Flaminesek, *kik közzül némellyek* Jupiternek, *némellyek* Marsnak, *némellyek* Quirinusnak *áldoztanak. Vóltanak* Augurok, *madár szóból jövendölök;* Aruspexek, *az az barom bélnek meg-nézéséből jövendölök;* Fetialesek, *had és békesség hirdetök;* [C9v:] Epulonesek, *az az játékok között tobzódo Papok;* Duum Viri Sybillini, *két Ferfiak, kik a' Sybilla Isten Aszszonynak könyveire viseltek gondot;* Rex Sacrificulus, *ki a' Királyi áldozatokat vitte végben;* Fratres Arvales,[p] *kik a' gabonákért;* Curiones, *kik a' tanátsházért áldoztanak.*

A' Játékok *vagy a' helytül vettenek nevezetet, a' mellyben végben mentenek. Innen mondattak* Circenses *és* Scenicus *játékoknak.* Circenseseknek *azért: mert a'* Tarquinius Priscustól *a'* Palatinus *és* Aventinus *hegyek között rendeltetet nagy kerekded hellyen ment végben; még pedig ugy, hogy a' játék nézök a' jádzók körül állanának.* Scenicusoknak *azért: mert a'* Scenákban *levél szinekben mentenek véghez. Vagy a' játékoknak végitül. Innen* Sacereknek, *az az Szenteknek mondattak, mellyeket az Isteneknek szenteltek.* Votivusoknak, *az az fogadásbélieknek, midön vagy a' győzedelemért, vagy jó* [C10r:] *egésségért etc. Tsináltanak játékokat.* Funebriseknek, *az az halótti Pompát jelentö játékoknak; mivel a' meghóltaknak*[q] *tísztességiért szokás vala, hogy játékokat tsinálnának.* Ludicrusoknak,[r] *mellyben a' tanúlatlanok jádzadoztanak, hogy magokat a' valóságos dolgokra készitenék.*

A' halotti Pompában *illyen dolgokat vittenek végben. Midön valakik megholtanak, attyafiai azoknak szemeket, szájokat bé-fogták; de magok gyermekeknek szabad nem vólt a'* Maeviusnak *rendeléséböl. Azután annak halálát meg-kiáltották; meleg vizzel meg-mosták; fel-öltöztették és az ajtok eleiben ki-tették; nyolczad nap után a' temetésre ki vitték, azokkal el-vivén az ö viselt dólgokat jelentö Czimereit; minémüek vóltanak a'* Fejszék, Fegjverek, Coronák, Zászlók etc. *Végtére: óltár formára nagy rakás fát raktanak, és a' hóltnak testét kenetekkel megkenvén, azon meg-égették; azután hamvát egy veder-*[C10v:]*ben szedték; annak Attyafiait a' Pap háromszor tiszta vizzel meg-hintette, és ezt kiáltotta:* Meny-el szabadoson, meny-el szabadoson, meny-el szabadoson. *A' kik pedig ki-kisérték vala, igy butsuztanak-el:* Meg-botsás, meg-botsás, meg-botsás, mi-is minnyájan tégedet a' természetnek folyása szerént követünk.

A' Rómaiaknak öltezetek-is *sokak vóltanak. Ugy mint:* Tóga, *felsö ruha, melly gyapjúból állott, de külömb külömb nemei vóltanak;* Trabea, *Királlyi ruha, vagy olly ruha, kit a' győzédelem után vett reája az* Imperator; Tunica *a' felsö*

---

[p] Avales,

[q] *meg-hóltáknak*

[r] Ludictusoknak [A hibajavító jegyzék javítása.]

ruha alatt való kitsin dolmány; Subucula *ennél-is rövidebb belsö ingen való dolmány;* Paludamentum *Királynak 's Kapitánynak hadi öltözö ruhája;* Ságum *kurta mente; Katonai öltözet:* Laena *gyapjúból álló, hadi felsö ruha;* Ricinium *négy szegü* [C11r:] *hadi felsö ruha;* Lacerna[s] *más formájú Köpenyeg. Több öltözetnek neme-is forog e'* Historiátskában, *de az Olvasó az olvasás közben a' környül álló dolgokbúl azokot meg-értheti.*

Hoszszas beszédem után, K. O., *a'* Rómaiaknak Magistrátusiról *és* Tisztviselöiröl *való beszédemmel Elöl-Járó beszédemet el-végezem. Elsöben Tisztviselök vóltanak* Királyok; *az után két* Consulok, *kik a' birodalmat igazgatták, kiknek uralkodások tsak Esztendeig terjedett. Egyik benn a' Városban, a' másik kivül a' Táborokban viseltenek gondot. Ezek mivel a' Nép elöt jártanak,* Praetoroknak; *mivel Törvént szólgáltattak,* Judexeknek; *mivel annak javát munkálkodták,* Consuloknak *mondattak. Vóltanak* Censorok-is, *az az meg számlálók. Ezt a' Tisztet tsak azok érték-el, kik már Pólgárok vóltanak; jóllehet a' Városnak épitése után* 402. Esztendöben *arra ment a' dolog, hogy mások-is lennének, még peniglen ketten, edgyik a'* [C11v:] *köz*[t] *nép közzül; Söt* 622. Esztendöben *ezután mindenik a' kösség közzül választatott. Ezeknek tisztek e' vólt: hogy minden Romai lakosoknak nemzettségeket, javokat meg-számlállyák; a' Templomokra, útakra, tárházakra, adóbúl gyült gazdagságra gondot viselnének; erköltsökre vigyáznának; a' tanátsban és a' nemesi rendben Elöl-járókat választanának; a' vétkeseket meg büntették: ha tanátsbéli személy vétkeznék, a' tanátsbúl ki-vettették, a' nemesi rendet a' nemesi rendböl, a'* Tribusokban *lévöket* Tribusokból. *Vóltanak* Praetorok-is; *ugyan-is midön a' sok hadakozások mind a' két polgárt el-vonnák, és nem vólna, a' ki gondot viselne a' Városban, a' Városnak épittése után* 387. Esztendöben *rendeltek egy* Praetort; *azután* 510. Esztendöben, *a' népnek sokasága miatt másodikat. Egyiket hivták* Urbanusnak, *az az, a' ki a' Római lakosoknak, mindenben mint a' Pólgárok, azon méltóságban, authori-*[C12r:]*tásban törvént szólgáltatot és öket igazgatta; a' másikat* Peregrinusnak, *ki a' kivül-való és nem a' Római*[u] *lakosoknak dolgait forgatta, midön a' Polgárok kivül hadat viselnének. Azután a' tartományoknak szaporadása ezeknek számokat-is öregbitette. Néha négy vólt, mint a' Városnak épitése után* 526, 556. Esztendöben; *azután ismét többek* 673, 707, 708, 709, 725. Esztendökben. *Vóltanak* AEdilisek, *Egyház-Fiak; kettö a' köz népe, kik a' köz népnek Elöljárójának a'* Tribunusoknak *szólgáltanak, és minden épületekre, mellyek a' köz népet illették, gondot viseltenek. Kettök vóltanak, kiket hittanak* Curuleseknek, *kik a' Játékokra, Templomokra, Királyi Házakra, Theatrumokra,*

---

[s] Lacerus

[t] [A C11r lapon az őrszó:] *köz*

[u] *nem Római* [A hibajavító jegyzék javítása.]

Tanátsházra, köfalakra viseltenek gondot. Kettöket ismét Cerealeseknek *neveztek, kik a' közönséges gabonára viseltenek gondot. Vóltanak a' kösségnek* Tribunusi, *az az Fejedelmi. Ugyan-is a' köz nép nem szenvedhette a Római* [C12v:] *Tanátsnak kegyetlen és mód*[v] *nélkül való nyomorgatását: pártot ütött az ellen a' Város épületi után* 259. Esztendöben. *Nem-is békéllett-meg azzal, valamig az ékesen szólló* Menenius Agrippa *jóvallásából magának olly Fejedelmet nem nyert, ki ötet a' Tanáts ellen óltalmazná. Ennek hirenélkül nem tselekedhette a' Tanáts a' mit akart. Ismét a' Városnak épületi után* 160. Esztendöben, *egy rendeltetett a' más mellé; annak-utánna többek, kiknek alkalmatlankodása vólt a' Rómaiak közt-való gyakor pártolkodásnak oka. Vóltanak* Questorok, *az az Kints tartók vagy* Ispányok. *Ezek közzül némellyek meg-büntették az Ember ölököt, büvös*[w] *bájosokat, és egyéb czégéres vétekben élöket. Ezeket hivták* Capitálisoknak, *az az Föben járó dolgokról itilöknek. Némellyek az adóbúl fel-szedett gazdagságra és kintsre vigyáztanak vagy Rómában, vagy a' Tartományokban. A' kik Rómában vóltanak,* Urbánusoknak, *az* [D1r:] *az Városiaknak hivatattak; kik a'* Saturnusnak *szenteltetett kintsre, az adóból gyült gazdagságra, a' nyert praedáknak el-adattatására, és tsatán el-esetteknek számlálására, a' külsö követeknek gazdálkodására, és azoknak közönségesböl-való ajándékozására rendeltetek vala. Akik a' tartományokban vóltanak, mondattattak* Militareseknek *vagy* Provincialisoknak. *A'* Militaresek, *az az Vitézek gondviselöi az egész hadnak élésire és hó pénzire viseltek gondot; a'* Provinciálisok *pedig minden tartományokban a' minden féle adót szedték-fel. Vóltanak a' külsö tartományokban* Proconsulok, *az az Rómában lévö* Consuloknak *személyit viselök, kik azokat igazgatták; vóltanak* Propraetorok, *az az kik a' külsö Országokban viselték személyit a' Római* Praetoroknak; *Kiknek azon hatalmok vólt a' Városban, midön a' Polgárok kénszeritettek a' hadviselésre ki-menni, mint magoknak a'* Consuloknak. [D1v:] *A'* Dictátorok *minden tisztek felett való tisztek vóltanak; kik mivel a' köz népnek is parantsoltak, mondattak köz népnek* Magisterinek. *Ezek tsak fél esztendeig uralkodtak, hogy nagy uralkodásokkal viszsza ne élnének, ha idejek tovább terjedne.*

Ezeket a' Punctumokat *akarám,* K. O., *néked jelenteni, e' tsekély forditásomnak mind mentségére, mind jobban-való értelmére; ha mi ezeken küvül vólna, a' mellyeket kellene jelentenem, azokot el-hagyom, mivel a'* K. O. *azokat az olvasás közben által láthattya. Végezetre ezt az egy dólgot kévánom töled, hogy ennek a'* Historiátskának *olvasásában ne tsak immel ámmal forgolodgyál, ha meg akarod érteni; mert e' nem böv beszédü, hanem rövid és fontos értelmü; mellynek hasznos példáinak, 's reguláinak hasznait midön szivesen te veled vékony tehetségem szerént közlöm, vedd jó neven.*

---

[v] *módd*

[w] *buyos* [A hibajavító jegyzék javítása.]

Irám Maros-Vásárhelyen. A' Christus születése után 1700-ben *Mart. 16. napján. Légy jó egéségben, Kegyes Olvaso.*

Tenéked minden jót kiván
DALNOKI B. MARTON,
A' Maros-Vásárhelyi Scholának Mestere.

[D2r:]

L. Annaeus *Magyar* **Florusnak** *ditsiretire,*
Magyar nyelvre való forditojának penig **DALNOKI MARTONNAK,**
a' Maros-Vásárhelyi Scholának Mesterének bötsületire iratott
Atyafiságos és barátságos Magyar Versek.

ERtelmes beszéddel jóbb egy szót szollani,
Hogy nem mint egész nap más nyelven beszélni,
Mellyben tsak egy szód-is[x] más nem fog érteni,
Hanem ha szót hallya, fog széllel fülelni.
Szépen hangitsalni túd a' Filemile,
De szép szavainak semmi az értelme;
Ha idegen nyelvnek szemedben betüje,
Nem értvén, dólgoknak nem lészesz értöje.
Ha dólgait *Persa* szaporán beszélli,
Ha ezt ezer közül egy fogja érteni,
Száz húz ezeren-is fognak találkozni,
Kik szájának lésznek tsupa szemlélöi.
Magyar, ha halgatod *Szeretsen* beszédit,
Vagy *Syria* nyelvnek folyó ideáit,
Semmi: te nem veszed ezeknek értelmit,
Tsudálod szájából ki-mondott szavait. [D2v:]
*Italus*ok nyelvét a' mi ma illeti,
Ha közötted fogja kettö három tudni,
Nem tudgyák százakon, mi ennek *Virtus*i,
Ha beszélsz, százanként kezdnek tsudálkozni.
Deák Historia, szép dólgoknak annya,
Tsászár dólgainak gazdag kintses háza,
Hogy jól folydogallyon, kinek kinek dólga,
Gyakorta tsendesen ezt minden olvassa.
Utad van *Florus*nak sok szép dólgaira,
Ertelmes nyelveden-való olvasásra,
Ki jó szándékából ezt meg-forditotta,
Igyekezet szível mindenek jóvára.

A' Florusnak *Deákból magyarra való forditojának,*
DALNOKI MARTON Uramnak *méltó betsületire,*[y] *szeretetböl irtam,* FELFALUSI JOSEF,[112] *a' Maros-Vásárhelyi Ecclésiának Tanitója.*

---

[x] szót-is [A hibajavító jegyzék javítása.]
[y] *betsúletire,*

A'Kar melly dologban három van olly erö,
Melly szeretetire mást vonni érdemlö,
Ha a' *méltóságos, hasznos, kedves, 's kellö,*[113]
Mind ezekkel a' szép Historia fénlö.
Nagy *méltóságú* e' magában bár nézzed,
Sok munkát érdemel, hogy ezt meg-szerezzed,
Arany kúlts ez: drágább minden kintsnél, hidgyed,
Kintsel tellyes házat ezzel nyit-meg kezed. [D3r:]
Ott látod-meg osztán, melly sok ennek haszna,
Ott van a' sok féle tudomány alakja,
Ez te életednek szülö édes annya,
Minden *Virtus*idnak ez arany bányája.
Egésséges, 's szagos rakott patikára
Itt találsz; azonban olly mutató újra,
Melly mútat, éltedet mellyen vezesd jóbra,
Es sok *Labyrinthus*t miképpen hadgy balra.
Szép dólog tenéked tanulnod más kárán,
Veszett akaratú Emberek halálán,
Hogy ördög mérgének maszlagos italán
Magad meg ne vakits, sokaknak példáján.
Haszna után e' még *gyönyörköttetö-is,*
Búdban vigasztalód 's kedvedet szerzö-is;
Változó Sorsodban igazit társra-is,
Allapotod nints olly, hogy nints párja sok-is.[z]
Látta ezt e' *Florus* tudos forditója,
Tudta, virágának hova ér-el szaga,
Nintsen sötét, mellyben ne fénlyék világa,
Ez lámpást ö azért tette köz asztalra.
Köszönd hát éretted-való fáradtságát,
Hasznodnak örülö szorgalmatosságát,
Kérjed rá Istennek böséges áldását,
Hogy Istennek háza lássa több munkáját.

E' munkának érdemlett ditsiretit, a' munkálkodonak méltó hirét nevét, magának a' munkálódóhoz-való igaz indulattyát [D3v:] *'s barátságát ezekkel terjeszti minap a' Méltóságos* Groff Bethleni BETHLEN SAMUEL *ö Nagysága*[a] *Udvari Praedikátora, most pedig a' Maros-Vásárhelyi Ecclesiának edgyik Tanitója,* NADUDVARI PETER.[114]

---

[z] párjatok is. [A hibajavító jegyzék javítása.]
[a] *Nagsága*

JEles sok népeknek szorgalmatossága,
Kik között divatban vagyon Historia,
Erröl bizonyságot tégyen a' mély *Volga*,
Rhénus és nagy *Pádus* meszsze ki-folyása.
Mások azt jól tudgják sok *Monarchiá*kban,
Királyi Korona *Babilonia*ban
Mint vött eredetet, 's *Macedoniá*ban,
Az *Augustus* által nagy *Italiá*ban.
Hadról kiki olvas bölts Historiákot,
A' szép békességröl jeles szép példákot,
Hasznos 's bölts dólgokra mutató útakot,
Mellyböl életére szerez okosságot.
Szegény magyar Nemzet, mit tudcz te *Nér*óról?
Mit olvasz Királyok, Tsászárok dolgáról?
Fénlö Országoknak igazgatásáról?
Hogy himet varranál sok jeles formakról?
*Annaeus Florus*nak jeles szép beszédi
Ez illyen utaknak jeles vezetöi, [D4r:]
Mellyet magyar nyelven a' ki veled közli,
Illendö ö töle ezt jó neven venni.

A' Maros-Vásárhelyi Scholának érdemes Mesterének, DALNOKI MARTON Uramnak, *a' N. Enyedi Collegium-ban laktunkban kedves kamarás társomnak 's barátomnak tiszteségéért ezzel tartoztam,* GALAMBODI MIHALY,[115] *a' Vajai Ecclesiának Tanitoja.*[b]

VIrágokkal tellyes kert oltalmazója,
Szép rosákkal szagos kertész fö daikája,
Méltó ditsiretre, ha azt tisztán tartja,
Haszontalan gyomot belölle ki-irtja.
Méltó arany gyürüt újjában viselni,
Márs Fiai közzül 's tollakot hordozni,
Ki midön láttatik környül vétettetni,
Az ellenség közzül kész magát ki-vágni.
Midön tsendes tenger viszen nagy hajókat,
Könnyü igazgatni a' roppant gályákat,
De mesterség akkor vonni vitorlákat,
Midön hajó érez retentö habokat.

[b] *Tonitoja.*

Azt nem tagadhatod, *Florus* forditója,
Hogy szélvész kertedet 's kertünket ne fujja,
Mars 's tenger tegedet hogy ne ostromolna,[c]
Ne forgassa élted sok formában kotzka. [D4v:]
Oltalmazod *Florus*t e' Zenebonában,
Nemzeted nyelvére forditod sok·búdban,
Hogy ezt tselekeded tengeri habzásban,
Ezért neved nem lesz, úgy hiszem, nótában.

Az Annaeus Florusnak *magyarra való forditójának méltó ditsiretire, és barátságának fel-bomolhatatlan szövetségének meg-mutatására irta ezeket* VAIAI ISTVAN,[116] *az Panádi Ecclesiának Tanitója.*

[c] [A nyomtatvány e helyén:] astromolna, [A hibajavító jegyzék javítása:] ostromolná.

[1:]

LUCIUS ANNAEUS
Florusnak a' Rómaiaknak viselt dolgairól-való négy Könyve.

ELÖL-JARO BESZED.[d]

A Római Nép *Rómulus* Királytól fogva *Augustus* Tsászárig, hétszáz Esztendöknek alatta, ollyan sok dólgokat vit végben, mind békességének, mind hadakozásának idejében, hogy ha valaki ennek a' birodalomnak hatalmas vóltát öszve veti Esztendeivel, ennek az ö idejét számossabnak itelné lenni. Ollyan meszsze ki-terjed az egész világra ennek hadakozása, hogy a' kik ennek viselt dólgait olvassák, abbúl [2:] nem egy Nemzetnek, hanem az egész Emberi nemzetnek viselt dólgait tanúllyák. Ugyan-is ollyan sok dólgokon és veszedelmeken fordúlt-meg, hogy ennek a' birodalomnak felállittásában láttatnék munkálkodni a' *Virtus*, az az: Jóságos tselekedet, és a' *Fortuna*, az az: szerentse Isten Aszszony.[117] Minekokáért e' Népnek, mint másoknak-is, viselt dólgait szükség meg-tudni: mivel pediglen a' dólógnak nagysága akadályúl vagyon, és annak külömb külömb vólta szándékomban meg-gátol: ugy tselekeszem, a' mint tselekesznek a' *Geográphus*ok,[118] az az: kik a' Földnek Tartományit kisded táblában le-szókták irni; illyen Formán én-is a' Római népnek viselt dólgait rövideden le-irom, ebben nem keveset használván, a' mint reménlem, ennek a' minden népeket fellyül haladó népnek hirének tsudálkozásra-való ki-tételiben: ha tudnillik egyszersmind és rövideden ennek minden-[3:]felé ki-terjedett hatalmas vóltát meg-mutatandom.

Ha azért a' Római népröl valaki ugy gondolkodik, mint egy Emberröl, és annak egész idejét meg-gondollya, mint vólt annak kezdete, mint nevekedet, mint ment az ö Iffjui erös és méltóságos állapottyára és azután mint jutot koros és meg-ért állapottyára: annak négy *grádussát* és négy formában-való elömenetelit eszében veheti. Idejének elsö *grádussa* vólt a' Királyok alatt, mint egy kétszáz ötven Esztendeig, melly esztendök alatt vesze-

[d] [A D5r lapon az ívszámozás mellett elkezdődik a folyamatos lapszámozás is, a továbbiakban jegyzeteinkben erre hivatkozunk. A fordítás szövege a D5r=1 — S8v=344. lapokat foglalja el. A 34. és 35. lap lapszámai a nyomtatványban felcserélődtek. Az 1. lap fejléce:] L. ANNAEUS FLOR. ELSÖ KÖNYVE. [A 2-79. lapok között a fejléc a páros (verso) lapokon:] L. ANNAEUS FLORUSNAK [A páratlan (recto) lapokon:] ELSÖ KÖNYVE.

kedett minden ö Városa körül lakó Szomszéd ellenségivel. Ez az ideje vólt gyermeki állapottya. Második *grádus*sa a' *Brútus* és *Collátinus* Pólgár-Mesterektöl[119] fogva *Appius Claudius* és *Quintus Fulvius* pólgároknak[120] idejéig, kétszáz ötven Esztendökre terjed, melly idejében *Italiát* meg-hódoltatta; mivel ez alkalmatossággal igen erös vólt, mind a' hadakozás, mind sok jeles [4:] Férfjak eránt: annak okáért ezt az idejét mondhatod Iffjúi állapottyának. Ettöl fogván *Augustus* Tsászárig folytak-el kétszáz Esztendök, mellyekben az egész Világot meg-hóldoltatta; itt már következett e' birodalomnak az ö meg-ért, és meg-állapodot erös Férfiúi állapottya. Az *Augustus* Tsászártól fogván pedig a' mi idönkig folytak el mint egy kétszáz Esztendök, a' melly idökben a' Tsaszároknak henyeségek miat meg-tsökönt és meg-fogyatkozott vénségre jutott; mindazonáltal a' *Trajánus* Fejedelemsége alatt lábra kezd állani, és mindeneknek reménsége kivül, e' birodalomnak Vénségre jutott állapottya mintegy Iffiúi állapottyára viszsza tér. [5:]

I. RESZ.

A' Rómulusról, ki vólt a' Rómaiaknak elsö Királya.

ROma Városának és Birodalmának elsö épittöje vólt *Rómulus*, ki születtetet *Márs*tól és *Rhea Sylviá*tól. Ezt meg-vallotta maga *Rhea Sylvia*, mikor vélle viselös vólt: ki a' *Vesta* Isten Aszszonynak tisztességére rendeltetett papi Aszszony vólt;[121] melly dolog tsak hamar meg-bizonyosodott mindenek elöt, mikor az ö születése után *Rómulus* az *Amulius*nak parantsolatytyából el-vettetett az ö ötsével, *Rémus*sal, egy folyó Vizben, mellyben mindazonáltal el-nem vesztenek. Ugyan-is a' *Tiberis* folyó Vize-is folyni megszünt, és egy nyöstény Farkas kölykeit el-hagyván, és a' gyermekeknek sirásokra menvén, szoptattya-vala öket, és Annyok hellyet viselte [6:] magát. Meg-találván penig egy Fa alatt öket az *Amulius* Királynak *Faustulus* nevü Pásztora, vitte a' maga Kunnyójában, és fel-nevelte. *Alba* Várossa akkoron vala annya Várossa[122] *Látium*nak, mellyet épittet vala *Júlus*, mivel az ö Attyától, *AEneás*tól épittetett Várost, *Láviniumot* meg-utálta-vala. *AEneás* és *Ascánius Júlus* után tizen negyedik[e] Király vólt *Amulius*, ki *Númitor*t, maga Attyafiát Országából ki-üzte, kinek Leányától született *Rómulus*. E' dologért elsö Iffiúságának idejében a' nagy Attyának ötsét *Amuliust* birodalmából[f] ki-üzi; az Attyát[123] Országában viszsza tészi; maga peniglen gyönyörködvén a' folyó Vizekben és hegyekben, holot fel-tartatott, arról gon-

[e] nyegyedik
[f] birodalmából

dolkodik vala, hogy uj Várost épitene; mivel ketten valának egy méhvel születtek, hogy bizonyosan meg-tudnák, mellyik fogna a' Városnak épitéséhez, és ki lenne elsö a' birodalomban, áldozván [7:] a' madaraknak látásától függesztették[g] fel dólgokat; *Rémus* el-foglallya az *Aventinus*, *Rómulus* penig a' *Palatinus* nevü hegyet. Leg elsöben-is *Rémus* lát hat Saskeselyüket, a' másik peniglen ennekutánna tizenkettöt. Es igy a' madaraknak látása által gyözedelmes lévén *Rómulus*, Várost épit; reménsége lévén,[h] hogy a' hadakozó lenne, mellyet néki jelentenek vala a' Saskeselyük, a' kik szoktanak élni vérrel és praedával. Ennek a' Városnak penig meg-óltalmazására elégségesnek itéli vala lenni *Rómulus*, ha tsak Sántzal venné környül azt; mellynek keskenységét midön tsufolná *Rémus*, azon által szökdösvén, kétséges dolog, a' Báttya parantsolattyából lött-é vagy nem, meg-ölettetett; ötet áldoszták-meg a' Városban elsöben, és az ö vérével szenteltetett-fel ennek az uj Városnak erösége és Sántza.

Ez Városnak pedig tsak képét, és nem valóságosan magát kezdette vala-el [8:] *Rómulus*, mivel lakosi nem valának. Nem meszsze a' Városhoz vala egy berek, mellyet rendel *Asilum*nak, az az: Szabad helynek; és mindgyárást sokféle Emberek, *Latinus*ok, *Tusciá*ból-való Pásztorok; a' Tengeren túl *Phrygiá*ból-valók[i] az *AEneás* Hadnagysága alatt; *Arcadiá*ból-valók az *Evánder* Hadnagysága alatt, ennek a' Városnak lakosivá lésznek. Es igy sok külömb külömb-féle Nemzetböl szerzette a' Római népet. A' Kösség pedig, melly mind inkáb Férfiakból álott, egykorú (vagy házasságra alkalmatos) idejü vala.[124] Annak okáért a' környül lakó népektöl kérnek vala magoknak Feleségeket; mivel peniglen azoktól nem nyerhettenek-vala, magoknak azoktól eröszakkal vettenek Feleségeket. Ugyan-is a' Rómaiak *Neptunus*nak tisztességére rendeltetett Lóvas játékokat[125] szerezvén, a' melly Leányok ennek nézésére jöttenek-vala, tölök el-ragattatának. [9:] E' dolog mindgyárt ókot adot az hadakozásra. A' *Véjentes*[126] nevü ellenség elöttek meg-szaladott, és viszsza verettetett. A' *Caeninenses*éknek[j] Városokat meg-vötték és el-rontották. Maga a' Király *Rómulus* a' *Coenina* Városbélieknek Királyoktól *Acron*tól gazdag praedát nyervén, azt szentelte a' *Jupiter*nek, ki mondatik *Férétrius*nak.[127] Egy *Tarpéja* nevü, *Rómulus* fö Hadnagyának *Tarpéjus*nak Leánya, a' Várból viznek bé-vitelére ki-menvén, a' *Sabinus*oknak[k] útat nyitott a' Várban-való bé-menetelre, meg-magyarázván a' Kapuknak állásit. Ezt

---

[g] fuggesztették
[h] léven,
[i] *Phrtgiá*ból-valók
[j] *Coeninens*eknek [A hibajavító jegyzék javítása.]
[k] *Sabinus*oknak,

penig tselekette nem rósz végre: ugyan-is e' dolgáért kévánta ö töllök az ö Paissokat, mellyeket ök bal kezekben viselnek-vala, hogy azoktúl megfosztván öket, a' Rómaiak ö rajtok győzedelmeskednének; mindazonáltal némellyek kételkednek, ha ugyan Paissokat-é vagy pedig bal kezeken viselt arany Pereczeket ké-[10:]vánta. Azok hogy mind hiteknek eleget tennének, mind boszszút állanának, Paisokal ötet el-boritották.[128] Illyen alkalmatossággal bébotsáttatván az ellenség a' Várban, a' piaczon[129] igen nagy Tsata vólt; annyira, hogy *Rómulus Jupiter*nek könyörgene, hogy az ö részéröl-valókat a' gyalázatos szaladástól meg-mentvén meg-álitná. Innen már épittetett Templom *Jupiter*nek; és mondattatott *Státor*nak, az az: meg-állittonak. Annakutánna egymás ellen dühüsködvén mind a' két rész, a' Rómaiaknak Feleségek, kiket eröszakosan vettenek-vala, hajakat szaggatván, Férjek és Attyok köziben állottanak. Ez alkalmatossággal meg-békéltenek *Tacius*sal,[130] és szövetséget töttenek. Söt tsudálkozásra méltó dolog következet, tudniilik: el-hagyván a' maga lakó hellyét az ellenség, mégyen lakni az uj Városban, és az ö Attyaitól vött gazdagságot a' Rómaiaknak Felesé-[11:]gekért jegyben adgyák.

Rövid idö múlva e' nép hatalmában öregbülvén, illyen rendet szabott a' *Rómulus*[131] társaságában:[132] az Iffiúi rendet három felé osztotta,[133] kik Lovasok és fegyveresek[l] lévén, vigyáznának a' rájok-ütö ellenség ellen; a' közönséges társaságnak[134] igazgatását penig vinnék végben a' Vének, kik az ö méltósagokra nézve Atyáknak, idejekre penig véneknek mondatának.[135] Mikoron penig a' közönséges társaságot illyen rendben vette-vólna, Praedikálván a' Város elött-való *Cáprea* nevü tónál: az Embereknek szemek elöl el-ragattatott. Némellyek ugy gondolkodnak, hogy a' tanátsbéliek ölték vólna-meg, az ö kegyetlenségéért; mindazáltal e' dolog után következet szélvész, és napnak meg-homályosodása, az ö meg-bóldogittatásának jelei vóltanak; mellyröl[m] tsak hamar *Julius Proculus* bizonságot tett, azt állitván, hogy *Rómulus*t látta felsége-[12:]sebb ábrázatban, mint vólt az elött; annak felette hogy ö maga felöl azt parantsolta, hogy ötet Isten gyanánt tartanák, és a' mint az Egben az Isteneknek-is tetzet, *Quirinus*nak hivattatnék; mellyet ha tselekednének, az egész Világnak népeivel a' Rómaiak birnának.

---

[l] fegveresek

[m] melytöl [A hibajavító jegyzék javítása.]

II. RESZ.

Núma Pompiliusról.

ROmulus után következet *Núma Pompilius*, kit, midön laknék a' *Sabinus*oknak *Cúres* nevü Városában, önként választotta 's hitta Királlyának a' Római Nép, az ö jeles és mindenek közzé ki-terjedet hires kegyességéért. E' minden Isteni tiszteletre tartozó *Ceremoniá*kat, és minden halhatatlan Isteneknek rendeltetett áldozatokat tanitotta; ö Fö Papokat,[136] madár szóból[n] jövendölöket,[137] *Mars*nak szenteltetet,[138] és más Papi [13:] rendeket szerzet; az Esztendöt tizenkét Hólnapokra szabta; innepi és köz napokat rendelt. Ö szerzette az *Ancilét*, az az: rövid és kerekdéd paist, a' *Paladium*ot, az az: *Pallás* tisztességére rendeltetett képet, mellyek vóltanak titkos jelei a' birodalom meg-maradásának; a' két fejü *Jánus*nak szenteltetett Templomot, mellynek ajtai midön meg-nyiltanak, jele vólt a' hadakozásnak, midön pediglen bé-tétetettenek, a' békességnek;[139] annak felette a' *Vesta* Isten Aszszonynak tiszteletire rendeltetett szüz Leányokból álló Papoknak gondviselésekre bizot szent tüzet, melly mind szüntelen égne, hogy az Egben való Tsilagoknak formájára azon tüz, melly ennek a' birodalomnak örzöje, az égéstöl meg ne szünnék. Mind ezeket tselekette, mint ha az *Egeria* Isten Aszszony akarattyából[o] volnának, hogy annál inkább ez a' Paraszt Nép mindeneket bé-venne. Annakutánna [14:] annyéra vitte ezt a' vad természetü népet, hogy a' melly birodalmat ez a' nép elsöben eröszakoson foglalt vala-el, szentséggel és igassággal igazgatná.

III. RESZ.

Tullus Hostiliusról.

NUma *Pompilius* után következik *Tullus Hostilius*, kinek az Országot a' Rómaiak kezében adták szánt-szándékból, az ö Vitézségéért. E' szerzette a' vitézségnek Tudományát, és minden hadakozásnak mesterségét. Annakokáért tsudálatossan gyakorolván az Iffiúságot ki-merte hini hadakozásra az *Albánus*t.[140] Ki vólt nagy méltóságu, és mindeneknél elébb-való Nemzet. Mikoron peniglen mind a' két rész egyarányu erövel lévén gyakor ütközeteken, magát erötlenitené: a' hadakozást rövideden akarván végben vinni, mind a' két résznek dolga bizattatott bizo-[15:]nyos személyekre; a' Rómaiak részéröl a' három etszersmind született *Horátius* nevü atyafiakra, az *Albánus*ok részéröl peniglen a' három ugyan etszersmind születet *Curiáti-*

---

[n] szóböl

[o] akatattyából [A hibajavító jegyzék javítása.]

us[p] nevü Atyafiakra. Bizontalan, jeles és tsudálatos ki-menetelü veszekedés: ugyan-is az *Albánus*ok részéröl mind a' három meg-sebesedvén, a' Rómaiak részéröl penig kettö meg-ölettetvén, *Hórátius*, ki még el-nem eset-vala, az ö vitézségében-is ravaszsággal élvén tetteti magát szaladni, hogy ellenségeit egymástól el-szakasztaná, kik utánna rohanván, midön a' mellyiktöl mint lehetet érnék, viszsza fordul, és mind a' hármat külön külön meg-öli, mint hogy az utánna-való futásban egymástól el-szakadoztak-vala. Es igy (ritka ditsiretes dolog) egy Embernek keze által löt a' gyözedelem; melly dólgot *Hórátius* tsak hamar meg-rútitott gyilkosságával. A' Nénnye siránkozik-vala körüllette a' [16:] Praedán, mellyet nyert-vala, annak ugyan mátkájától; mindazonáltal a' Rómaiaknak ellenségétöl. Ezért a' Leánynak illyen helytelen-való szeretetiért ö rajta fegjverrel boszszút állott. E' tilalmas dólogért törvényben idésztetett, mindazonáltal az ö gyözedelme ötet e' vétekböl ki-szabaditotta, és az az ö rosz tselekedete kissébnek tartatot ditsiretes viselt dólgánál.

Nem sokáig tartották-meg a' Rómaiakkal kötöt szövetségeket az *Albánus*ok. Ugyan-is a' *Fidenáte*sek, kikkel-is mint az *Albánus*okkal egy úttal hadakosztanak a' Rómaiak, látván az *Albánus*oknak a' Rómaiakkal-való meg-békélléseket, fegyvereket ök-is le-teszik. De az *Albánus*oknak elöl-járója *Métius Suffétius*, boszszankodván és szégyelvén a' hartznak három pár Ember által-való ki-menetelét, akarván a' Rómaiak által rajta esett gyalázatot meg-boszszúllani, a' *Fidenáte*seket [17:] ravassággal és a' szövetség ellen segitségének igérésével-is, ismét a' Rómaiak ellen fel-indittya; ki noha a' hadban el-ment, de a' dólognak kétséges ki-menetelit forgatván, kételkedet, mellyik részre hajlana.[141] Mikoron peniglen *Tullus Hostilius*, ki igen okos vala, látná, hogy az ö szövetséges társai az ellenséghez kezdenek hajlani, bisztattya az öveit, mint ha azt ö maga parantsolta vólna: melly dólog vólt a' Rómaiaknak magok meg-bizására, az ellenségnek félelmére. Es igy az árúlóknak ravaszságok haszontalan lett. Annakokáért az ellenség meg-gyözettetvén, a' szövetséget meg-rontó *Métius Suffétius*t a' *Tullus Hostilius* két szekér közzé kötvén, serény Lóvakkal ketté szakasztattya; és *Alba* Várossát, mellyböl származtanak, melly mindazonáltal azután ellenségekké lett, el-rontya, elsöben a' Városnak minden gazdagságát és annak lakosit Rómá-[18:]ban költöztetvén.[q] Ugy hogy ez az egy Vérböl-való Város láttatnék nem el-romlatnak, hanem tsak az ö maga testével egyé lenni.

---

[p] *Curátius* [A hibajavító jegyzék javítása.]

[q] küldöztetvén: [A hibajavító jegyzék javítása.]

IV. RESZ.

Ancus Mártiusról.[r]

EZután vólt Király *Ancus Mártius*, a' *Pompilius* unokája; ki-is hasonlatosképpen vólt nagy elmével biró, mint *Pompilius*. Ez a' Várost köfallal bé-keritette; abban által-folyó *Tibéris* folyó-vizre hidat épitett, és az *Ostia* nevü Várast, a' hol a' *Tibéris* a' Tengerben bé-szakad, épitette; már jó eleve által látván, hogy abban a' Városban, mint Románák tenger partyán lévö szállásában, az egész Világnak gazdagsága és a' hadaknak tápláltatására rendeltetet élés bé-hordattatnék.

V. RESZ.

Tarquinius Priscusról.

[19:] EZután[s] *Tarquinius Priscus*, jóllehet a' tengeren túl-való vólna eredetire nézve, alattomban-való munkálkodása által az Országot el-nyeri, sokat nyomván az ö szorgalmatosága és ékesen szóllása. Ugyan-is ö származván *Chorintus*ból, a' *Görögöknek* jó szokásait és törvényeit a' Rómaiaknak szokásokkal és törvényekkel öszve elegyitette. Ez a' Tanátsnak[142] számát meg-öregbitette; a' *Tribus*t, az az: három felé osztatott Római népet *Centuriá*kkal, ezer három száz Lóvasakból álló három darab sereggel szaporitotta;[143] noha *Attius Naevius*, ki a' madár szóból-való jövendölésben igen tudos vala, tiltaná; kitöl, próbálásnak okáért kérdette a' Király: megtseleketheti-é, a' mit ö elméjében meg-gondolt? *Attius* penig a' dólgot megtudván a' madaraknak szavából, azt feleli: „meg-lehet". Monda a' Király: „Azt gondolom vala, hogy ha im e' fénkövet[144] [20:] egy beretvával el-vághatnám-é?" A' jövendölö mond: „elvághatod", és el-vágta. Innen már a' Rómaiak elött a' madár szóból-való jövendölés szent dolog. A' *Tarquinius* peniglen szintén ollyan serény vólt hadakozásában, mind békességes idéjében. Ugyan-is *Tusciá*nak tizenkét Nemzetségit gyakorta-való hadakozásával meg-holdoltatta. Ezeknek szokásokból vették-fel a' Rómaiak a' poroszlóktol a' tisztviselö[t] elött hordoztatot, és sok ágakból egyben köttetett tsomó veszszött,[145] Királyi felsö-ruhát, a' felsö tisztviselöknek szekerekenvaló éléphánt tetemböl álló széket, arany gyürüt, Lóvan-való ékességet, bársonyból-való palástot. Innen vötték azt-is fel, hogy a' gyözödelem után a' Király aranyas szekérben ülvén, négy lóvakon menyen-bé a' Városban;

---

[r] *Martiusról.* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]
[s] [A 18. lapon az őrszó:] Ezután
[t] tiszviselö

a' bársony szinü varrot mentéket,[146] a' győzedelmet jelentö alsó ruhákat;[147] annak felette innen vettenek-[21:]fel minden ékességeket és czifraságokat, mellyekbül a' birodalomnak méltóságos állapottya tettzik-ki.

VI. RESZ.

Servius Tulliusról.

SErvius Tullius ennekutánna erőszakosképpen lött a' Városnak igazgatoja, nem lévén néki akadállyára, hogy ö alá-való Nemböl születet, és az ö annya szolgáló leány vólt. Ugyan-is e' jeles jóra igyekezö Iffiat a' *Tarquinius* felesége, a' *Tanaquil* kedvére tartotta vala-fel; és hogy ö jeles Ember-é lenne, ezt idején az ö feje körül láttatót világosság és tüznek lángja meg-jelentette vala. Annakokáért a' *Tárquinius*nak halála alkalmatosságával, a' Királyné Aszszony el-titkolván az ö Urának halálát, a' Király hellyében rendelteti, mint ha tsak a' Királynak meg-gyógyulásáig. Melly ravassággal *Tullius* a' birodalmat el-nyeri; mellyet ollyan okosson igazgat, mint ha azt [22:] igaz uton nyerte vólna-el. Ez a' *Tullius* a' Római Népet meg-számlálta; adózásra-való bizonyos rendekre osztotta; Tisztviselö és minden féle mesterséget gyakorló Emberekre rendelte.[148] Es igy nagy szorgalmatosságával olly karban állitotta a' közönséges társaságot, hogy kinek kinek attyoktól maradot javoknak, tisztviseléseknek, rendeknek, mesterségeknek, és tudományoknak külömségei a' Káptolanban[149] bé-irattatnának.[150] Innét e' nagy Város az ö szorgalmatossága által, mint egy kisded ház, úgy igazgattatott.

VII. RESZ.

Tarquinius Superbusról.

LEg utólsó a' Királyok közöt vólt *Tarquinius Superbus*, kinek a' neve adatot az ö maga viseléséért.[151] Ez az ö Attyától[152] maradot Országot, mellyet bir vala *Servius*, inkab akarta erőszakosan el-foglalni, hogy nem mint azután várakozni. Azért alattomban [23:] rendelt *Servius* ellen, kik ötet meg-ölnek. Igy a' maga czégéres vétke által nyerte-el a' birodalmat; mellyet nem jóbb úton igazgatott, mint a' melly úton el-nyerte. Hasonló természettel bir-vala az ö Felesége *Tullia*, ki az ö már Királlyá tételet Urának köszöntésére hinton menvén, a' maga Attyának meg-ölettetett véres testétöl meg-ijedett lovakat annak testen által hajtatta; önnön maga sok tanátsbélieket meg-ölettetett; mindenek aránt kevélyen viselte magát, mellyet a' jó Emberek nehezebben szenvednek a' kegyetlenségnél; és igy mikoron hazájában a' kegyetlenségben belé fáradott-vólna, kegyetlenségét forditót-

ta a' külsö ellenségre. *Látium*ban nagy Városokat meg-vött: *Ardeát*, *Ocriculum*ot, *Gábi* Várossát, *Svessa Pométiát*. E' viselt dolgaiban-is a' maga részéröl[u] valók ellen kegyetlenkedett. Ugyan-is a' maga Fiát meg-verte, hogy midön az ellenség-[24:]hez által futna, és magát hozzájok állani tettetné: az ellenség néki hitelt adna. Mikoron azért ötet bé-fogatták vólna a' *Gábii* nevü Városbéliek, követek által meg-kérdeti Attyától, mit akarna. Az attya a' magossabban fel-nött mákoknak fejeket vékony pálczájával el-tsapodgya, melly dolognak szine alat akarta Fiának jelenteni, hogy a' *Gábii* városbélieknek Fejedelmeket meg-ölne. E' tselekedetinél több feleleti nem-is vólt; melly felette nagy kevélység. Végezetre a' sok Városokból nyert Praedából Templomot épitett, mellyet midön fel-szentelne, minden más Istenek javallották (tsudára méltó dolog), mindazonáltal az Iffiúságnak Isten Aszszonya *Juventás*, és a' szánto Földeknek Istene *Terminus* ellene mondottanak. Melly két Isteneknek vakmerö ellenkezések tettzett a' jövendö mondóknak: mivel abból annak a' birodalomnak örökké állandó-[25:]ságát, és erösségét jövendölik-vala. Nagyobb tsudára méltó dolog ez: hogy mikoron e' Templomot el-kezdenék, annak *Fundamentum*ában találtanak egy ember Fejet. Senki-is azon nem kételkedet, hogy e' jeles tsuda ne jelentette-vólna azt, hogy ez a' hely lenne a' birodalomnak Anya-Várossa, és a' Világnak Feje. Mindazonáltal e' Királynak kevélységét mind addig el-szenvette a' Római nép, mig ki nem fakatt a' bujaságra; melly gonosz tselekedetben mikoron a' Fiai-is léledzettek, tovább[v] öket el-nem szenvethették. *Aruns*,[153] egy a' Király Fiai közzül ama jeles *Lucretia* nevü Aszszonyt meg-szeplösitette-vala, ki gyalázattyát el-akarván törelni, fegyverrel magát meg-ölte. Ennek alkalmatosságával ebben a' birodalomban a' Királyoknak Uralkodása el-töröltetett.

VIII. RESZ. [26:]

Summája[w] *a' hét Királyok viselt*[x] *dolgainak.*

EZ az elsö ideje a' Római népnek és mint[y] egy gyermeksége, mellyet töltett-el a' hét Királyok alatt, kik mint egy Isteni végezésekböl, olly külömb külömb féle elmével birtanak; a' mint a' közönséges társaságnak állapottya, és elö-menetele kéványta. Ugyan is ki-vólt a' Rómulusnál bátrabb? Illyen

---

[u] részéről
[v] töváb
[w] [A tartalomjegyzékben:] Summája
[x] [A tartalomjegyzékben:] *viseltt*
[y] mind [A hibajavító jegyzék javítása.]

Férfi kévántatott-meg ebben az idöben, hogy ezt a' birodalmot el-kezdené, és fel-épitené; ki vólt szentebb *Núma Pompiliusnál*? Illyen kévántatott ebben az idöben, hogy e' vad Természetü nép az Istenektöl-való félelem által meg-szelidülne. Mit tselekedet amaz Vitézségnek szerzöje *Tullus*? Szükséges vólt, hogy ö abban az idöben való hadakozó Férfiakat okossága által fel-inditaná a' Vitézségre. Mitsodás vólt amaz épitö *Ancus*? [27:] Rómát tenger parton-való *Ostia* nevü Várossal meg-bövitette, a' *Tibéris* folyó vizén hidat épitett, és a' Várast köfallal bé-keritette. A' *Tarquiniustól* fel-vett ékességek és czifraságok mítsoda nagy mértékben terjesztették e' mindeneket fellyül múló népnek méltóságát, avagy tsak az öltözetek eránt? A' Városnak *Serviustól*-való számban-vétele mit hozott magával egyebet: hanem hogy maga a' közönséges társaság magát, mitsodás vólna, meg-ismerné? Utólszor a' *Tárquinius*[z] *Superbus*nak rendeletlen Uralkodása nem kevés, hanem nagy hasznára vólt. Ugyan-is ebböl a' következett, hogy a' boszszúság miatt fel-háborodott, és fel-indúlt nép fel-indúlna a' maga szabadságának meg-szerzésére.

IX. RESZ.

A' közönséges[a] *Társaságnak*[b] *meg-változásáról.*[c]

[28:] ANnakokáért[d] a' *Brutus* és *Collátinus*nak inditásából és jóvallásából, kikre bizta vala az ö érette-való boszszú állást a' *Lucretia*, a' maga szabadságának meg-szerzésére és a' *Lucretián* eset gyalázatért-való boszszú állásra mint egy Isteneknek jó-vallásából fel-indulván a' Római Nép: hirtelenséggel a' Királyt ki-üzi; annak jóvait el-praedállya; szántó[e] földeit az ö Istenének *Márs*nak szenteli; a' birodalmat kezében adgya az ö szabadságokért boszszút állóknak, tudniillik *Brutus*nak és *Collátinus*nak, el-választatván[154] mindazonáltal azoknak mind hatalmokat, mind neveket. Ugyanis tetzet, hogy a' Királyoknak egész életekben-való uralkodásokat egy Esztendeig tartó uralkodásra változtatná, és egy uralkodó személynek helyében két uralkodó személt rendelne, hogy penig a' birodalom egynek hoszszas uralkodása miatt el-ne [29:] romlanék; a' két uralkodó személlyeket

---

[z] *Tárquinis* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[a] *közönségés* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]
[b] [A tartalomjegyzékben:] *társaságnak*
[c] *meg-változásárol.* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]
[d] [A 27. lapon az őrszó:] Annak-
[e] szántö

*Consul*oknak, az az: Polgároknak nevezte, a' Királyi[f] nevezetet el-hagyván, mellyel[g] elméjekre azt adták, hogy ök a' lakosoknak dólgokat forgatni, és öket bajában segiteni tartoznának.[155] Melly új szabadságnak alkalmatosságával olly ki-mondhatatlan örömök érkezett, hogy tsak alig éreznék-meg, hogy a' közönséges társaságnak állapottya meg-változott vólna, és az egyiket a' Pólgárok közzül, tsak azért, hogy *Tárquinius*nak hivatatott, és Királyi Nemböl való vólt, birodalmától meg-fosztván a' Várasból ki-üzték. Ennek hellyében rendeltetett *Valérius Publicola*, ki szorgalmatoson igyekezet e' szabadságban helyheztetett Népnek méltóságának öregbitésében. Ugyan-is mikor a' köz nép elött akarna órálni, meg-nem engette, hogy a' Poroszlók semmi méltóságot jelentö jelt vagy Czimert vinnének elötte; és olly sza-[30:]badságot engedet a' köz népnek, hogy a' Polgároknak törvényszékekrül a' maga törvény székire[gy] apellálhatna. Ez a' *Publicola*, magos hegyen épittetett házát el-rontván, azt a' hegy alá tér helyre épitette, hogy a' Nép az ö házának Királyi módon magos hegyen-való lételén fel-ne indulna; *Brútus* peniglen még a' maga háza népének vér ontásával-is a' kösségnek kedvét kereste. Ugyan-is mikoron eszében vötte vólna, hogy az ö két Fiai, *Titus* és *Tiberius*,[156] a' Királyoknak városban viszsza-való szerzésében munkálkodnának: azokat törvényben hitta, és az egész népnek közepette megveszszöztetvén, fejszékkel meg-ölette; ugy hogy láttatnék ö Fiaivá fogadni[h] a' kösséget a' maga Fiainak hellyében, és magát közönséges atyává[i] tenni.

Igy a' Királyoknak kegyetlensége alól meg-szabadúlván a' Római nép, legelsöben-is hadakozni kezd a' maga szabadságá-[31:]ért a' külsö ellenséggel; azután hogy Országának határit oltalmazná; azután Társaiért; végezetre Hiréért Nevéért és birodalmának terjesztéséért; ötet szüntelen minden felöl fel-háboritván a' külsö ellenségek. Ugyan-is néki attyaitól semmi öröksége nem maradot vala, és mindenfelöl körülötte vólt az ellenségnek határa. Közben vették-vala ötet a' Latinusok és *Tusciá*ból valók, kik között úgy vólt helyhesztetve, mint valami két út között; úgy hogy akarmellyik Kapúján menne-ki, mingyárást ellenségre találna; mind addig, miglen mindeneken mint valami fekélyen által menne, és minden közél valókat megrontván az egész *Italiá*t meg-hóldoltatná.

---

[f] Király [A hibajavító jegyzék javítása.]
[g] mellyek [A hibajavító jegyzék javítása.]
[gy] székiré
[h] fogadní
[i] atyáva

X. RESZ.

A' Hetrúriai Királlyal Porsennával való hadakozásról.

A Királyoknak a' Városból való ki-üzettetések után a' Római nép [32:] elsöben-is hadat visel maga szabadságáért. Ugyan-is *Porsenna* a' *Hetrúriai* Király fel-támad vala nagy haddal, és a' *Tarquinius*okat fegyverrel viszsza akarja vala tenni Rómában, és Királyi tisztekben állitani. Mindazáltal ellene állot a' Római[j] nép és ötet viszsza verte; Jóllehet mind a' fegyver, mind éség által ötet szorongatná, és a' *Janiculus* hegyén lévö Várat meg-vévén,[k] Táborával a' Vár alatt heverne. Söt végtére annyira meg-rémitette, hogy maga *Porsenna*, noha gyözedelmes vólna, szánt szándékkal szövetséget tenne a' meg-gyözetett Rómaiakkal. Ebben az idöben éltenek ama tsudálkozásra méltó Emberek: *Horátius*, *Mutius*, *Cloelia*, a' kiknek viselt dolgai ha Krónikákban nem volnának bé-irva, ma tsak hazugságnak láttatnának lenni. Ugyan-is a' *Horatius Cocles*, midön egyedül a' *Tiberis*en való hidrúl véle veszekedö ellensegit viszsza nem[l] verhette [33:] vólna, a' hátamegett a' hid el-szakasztatván, a' *Tiberis*ben szökött, mellyen viszsza úszot, fegyverét-is el-nem hagyván. *Mutius Schaevola* ravaszság által a' Királyra *Porsennára*[m] mégyen a' maga táborában; mikoron penig meg-tsalattatik, munkája haszontalan lévén, holott a' Király hellyet az iró Deákot ölte-meg: a' kezét teszi egö tüzben, és ravaszsággával a' Királynak félelmét öregbitti. „Tuddmeg, úgy mond, mitsoda Férfinak kezétöl menekettél mostan-meg; ezen dolognak végben vitelére három százan meg-esküttünk"; ez alkalmatossággal peniglen (irtóztató dolog a' ki-mondásra) ennek semmi félelme nem vala, a' Király peniglen irtózik vala, mintha a' maga keze égne. Igy tselekettenek a' Férfiak; de hogy mindenféle nem magát ditsiretre méltónak tenné: im hallyad a' Leányoknak-is hires tselekedetekett. Egy a' Leányok közzül, kiket *Por*-[34:]*sennának* adtak vala kevés napokig vetett frigyeknek meg-tartásának jegyül kezességben, az örizet alól el-szökvén, kinek neve, *Claelia*, Lóra ült és a' *Tiberis*en által usztatott és Rómában viszsza ment. A' Király peniglen meg-rémülvén az illyen sok és nagy tselekedeteknek tsudás példáin, viszsza tér 's ezt mondgya: egésségben legyetek, és ezután szabadtságban éllyetek. A' *Tarquinius*ok mind addig hadakosztanak, mig a' Királynak *Aruns* nevü Fiát *Brutus* a' maga kezével meg-ölte, és ö-is meg-

---

[j] Rómái

[k] meg-vévé, [A hibajavító jegyzék javítása.]

[l] viszszan

[m] *Prosennára*

sebessedven és *Arunsra* borúlván, meg-hólt, mintha azt a' paráznát, ki *Lucretiát* meg-szeplösitette vala, egész koporsójáig üldözné.

XI. RESZ.

A' Latiumbéliekkel való hadakozásról.

A *Latinus*ok-is a' *Tarquinius*ok mellet hadakoznak vala, viseltetvén [35:] a' Római nép ellen való boszszúságtól és irigységtöl; hogy a' Római nép, ki a' külsö népeken uralkodik vala, avagy tsak hazájában hordozná a' szólgálatnak jármat. Annakokáért az egész *Látium Mánlius*[157] *Tusculánus* hadnagysága alatt a' Királyokért a' boszszúság tételre fel-indúl. A' *Régillus* nevü tónál meg-ütköznek, és mind addig bizontalan vólt a' hartznak kimenetele, mig a' *Posthúmius Dictátor*, a' hadi fö Generális,[158] maga Zászlóját az ellenség köziben vetteti (új és jeles practika), hogy azt gyalázattjokra oda ne engednék; Söt erössen hartzolván viszsza nyernék. Hasonlatosképpen a' *Cossus*, a' Lóvasoknak fö igazgatója,[159] meg-parantsolta, hogy a' lóvaknak Zabolájokat szájokbúl ki-vetnék (ez-is új *Practica*), hogy minden tartozkodás nélkül az ellenségre nyargalnának. Annak felette ollyan szörnyü hartz vólt, hogy a' mint mondgják, ennek szemlélésére [36:] két Istenek jelentenek-meg, kik fejér Lóvakon ültenek, kikrül senki nem kételkedhetik, hogy *Cástor* és *Pollux* ne löttenek vólna. Annakokáért az *Imperátor*-is öket meg-tisztelte. Ki gyözedelmeskedvén meg-igirte, hogy nékik Templomot épitene, és azt mint egy bért a' vélek vitézkedö Istenneknek meg-is atta.

Eddig a' maga szabadtságáért hadakozott, de már ezután véghelyeinek meg-óltalmazásáért. Ugyan azon *Latinus*okkal szüntelen és minden szakadásnélkül veszekedett. *Sóra* városa, (ki hitette vólna-el magával) és *Algidum* félelmére vólt. *Sátricum* és *Corniculum* városa körül való° tartományival edgyüt el-foglaltatott. A' *Vérulé* és *Bóvilé* nevü városokon gyözedelmet vettenek ugyan, de mitsoda dolgok ott estenek, szégyen ki mondani. Hogy a' Tibur Várossa, melly mostan Rómának hostáttya,[160] és *Praenesté*, melly a' nyári mulatságnak helye, el-foglaltathatnék, a' *Cápitolium*ban közönséges áldozatok vitettek végben. Ezen [37:] hadakozásnak alkalmatosságával úgy lett dolga *Faesula* Várossának, mint ez mi idönkben *Carrának*, *Mesopotamiá*nak Városnak; Ugy lett dólga az *Arciniumbélieknek*, mint most a' *Hercyniumbéli* berekben és a' körül lakoknak; *Frégilla* Várossának, mint most *Gésoriacum* portusának; a' *Tibéris* folyó vize mellet lakoknak, mint most az

° *Sóra* város, körül való [A hibajavító jegyzék javítása.]

Euphrates lakosinak. Hogy a' *Córióli* Várossa meg-gyözettetett, ollyan ditsiretes dolognak álittatott lenni, hogy *Cájus Mártius*, melly ugyan gyalázatos dolog vólt, magát annak meg-vételétöl nevezné *Córiólánus*nak; mintha vagy *Africát* hódoltatta, vagy *Númantiát* vötte volna-meg. Még ma-is vannak nállunk a' tenger parton lévö *Ancius* nevü Várastól *Moenius* által nyert praedák, ki a' Várost meg-gyözvén, a' Városnak tengeren levö számos hajóit-is el-nyerte, kik közül hat hadi Hajóknak órra rézzel vólt bé-boritva; melly [38:] praedákból *Moenius* emlekezetért a' Római tanáts ház elött hajó órra formájú magos helyet épitetett, honnét a' kösségnek *Orátio* mondatott. Ezeknek a' Hajóknak penig el-nyerése jele vólt a' tengeren való hadakozásnak, mellyet azután vittenek véghez.[161]

A' *Latinus*ok között vakmeröbbek vóltanak az *AEquus*ok és *Volscus*ok, kik hogy így szóllyak, mindennapi ellenségek vóltanak. Ezeket kiválképpen meg-hódoltatta *Lucius Quintius Dictátor*, szántását félben hagyván; ki a' *Mártius Minucius* Pólgárnak környül vétetett és majdon meg-verettetett Táborát Vitézségével meg-tartotta. Akkoron a' vetésnek szintén fél-ideje vala, mikoron a' tanátsi ágból való Férfiat a' meg-szorittatott táborból küldetett Követ olly alkalmatossággal találta, mikoron munkálkodnék és szántana. Innen a' hadakozásra fordulván, hogy paraszti munkájától meg-ne szünnék, [39:] az ellenséget meg-gyözte, és azt két kopjiákat a' szokás szerint a' Földben ütvén és harmadikat fellyül azokon által vetvén az alatt által menni parantsolta, melly a' meg-gyözetésnek vólt jele.[162] Es így a' hadakozást el-végezvén, viszsza tére ez[p] gyözedelmes szántó Ember, *Lucius Quinctius* barmaihoz. Istenek, mitsoda nagy serénység! tizenötöd nap alatt kezdödött és végben-is ment e' hadakozás! mintha úgyan ö félben hagyott szántására viszsza sietne!

XII. RESZ.

Az Etrúriai[q] *Faliscus és Fidenátesekkel való Hadról.*[r]

ETrúria felöl a' *Véjentes*ek szüntelen és minden esztendönként hadakoztanak a' Rómaiak ellen; kik ellen ök-is mindenkoron rendküvül való hadat tartottanak, kiváltképpen a' *Fábius*oknak egy nemzetsége magános hadat viselt ellenek. Nem [40:] kitsiny, hanem nagy veszedelem! Három százan le-vágatatnak a' *Cremera* folyó viznél a' *Fábius*ok közzül, kik

[p] egy [A hibajavító jegyzék javítása.]
[q] [A nyomtatvány e helyén:] *Etruria* [A tartalomjegyzékben:] *Etrúria*
[r] [A tartalomjegyzékben:] *hadakról.*

minnyájan fö Nemzetböl[163] valók vóltanak; melly dologért a' Kapú, mellyen Rómából ki-mentenek vala az ütközetre, *Scelerata*, az az: vétkes Kapunak neveztetett. De ezeknek veszedelmek nagy gyözedelemmel megtromfoltatott, minek utánna külömb külömbféle hadnagyok által a' *Véjentes*eknek erös Városaik meg-vétettek. Jóllehet külömb külömb ki-menetellel. A' *Fáliscus*ok önként magokat meg-atták. Magok égették fel Városakat[s] a' *Fidenátes*ek. Meg-hódoltattak és tellyességgel el-töröltettek a' *Véjentes*ek. Mikoron a' *Faliscus*ok Városát meg-szálanák a' Rómaiak, tsudálkozásra méltó vólt a' *Cámillus*[164] *Imperátor*nak álhatatossága; nem-is oknélkül: Ugyan-is a' tanittó mestert, ki Városokat el-árúlta vala, minden gyermekivel, kiket magával [41:] ki-hozott vala, meg-kötöztetvén, szántszándékkal nékiek viszsza küldi; mivel ez az igasságos és eszes Ember által látta, hogy a' vólna az igaz gyözödelem, melly lészen igaz úton, és a' hírnek névnek minden hibanélkül való meg-maradásával.[165] A' *Fidené*béliek, mikoron fegyverrel vélek nem érnének, hogy Félelmekre lennének nékiek, szövétnekeket vésznek fegyver gyanánt, és Fejeket kigyóknak tarkaságához hasonló kötökkel bé-kötvén, mint egy dühösködö módon, véllek szembe mennek; mindazáltal az a' bestiai öltözet az ö Városoknak meg-vételének bizonyos jele vólt. A' *Véjentes*eknek mitsoda erös közönséges társaságok vólt, erröl bizonságot tészen azoknak Városnak tiz Esztendeig való ostromlása. Legelsöben ennek alkalmatosságával teleltenek börböl tsinált Sátorok alatt, melly telelésért a' Vitézek Sóldgya meg-bövittetett, és így a' Vitézek [42:] önként meg-esküttenek, hogy addig haza nem mennének, valamig a' Várat meg-vennék. Ezeknek Királyától *Laers Tólumnius*tól nyert praedát szentelik *Jupiter*nek, ki-mondatik *Feretrius*nak. Annakfelette nem lajtorják vagy ostrom által, hanem föld alatt való meg-ásásokkal és ravaszságokkal vétetet-meg a' Város. Olly sok vólt az itt nyert praedának száma, hogy annak tized részit szentelnék *Apollón*nak tiszteletire, ki a' nagy *Pithon* nevü Kigyót meg-ölte[t] vólt;[166] és az egesz Római Nép ki-hivattattatnék e' Városnak fel-praedálására. Illyenek vóltanak abban az idöben a' *Véjentes*ek; mostan penig lételekrül ki emlekezik, mitsoda maradványok vagyon? mitsoda hirek? Nem hiteles a' Krónikáknak ezekröl tött bizonságtételek, hogy azt el-hidgyük, hogy valaha vóltanak vólna a' *Véjentes*ek.

---

[s] Városokát
[t] me-ölte

XIII. RESZ. [43:]
A' Gallusokkal való hadakozásról.[u]

ENnekutánna, akár az Isteneknek haragjából, akár végezésekből lött, a' *Gallus Sénones*ek ki-ütése miatt egy kevésé ennek a' nagy hirtelen terjedö birodalomnak öregbülése meg gátlódik. Ez az idö, nem túdom, a' Római Népnek, vólté veszedelmesebb minden veszedelmeinél, vagy peniglen jelesb minden jeles Próbáinál. Bizonyára ollyan nagy veszedelem vólt, és én úgy gondolkodom, hogy a' halhatatlan Istenek szántszándékból juttatták Rómát e' próbára; meg-akarván túdni, ha méltó vólna-é a' Római birodalom, hogy az egész Világnak Urának hivattatnék.

A' *Gallus Sénones*ek, kegyetlen természetü, paraszt erköltsü, nagy testü, ehezképest nagy fegyvereket viselö Nép lévén: ollyan irtóztatók vóltak mindenek elött, hogy tellyességgel láttatnának szület-[44:]teknek lenni az Embereknek veszedelmére, és Városoknak el-rontására. Ezek régenten *Galliá*nak utolsó határiból, a' hól a' nagy *Oceánus* tenger mindeneket környül vött, nagy Sereggel meg-indulván, midön a' köz Országokat el-pusztitották vólna, az *Alpes* nevü hegyek és *Pádus* folyó vize között meg-telepednek, de ezzel-is meg-nem elégedvén, egész *Italiában* kóbórólnak. A' *Clusius* nevü Várost meg-szállották-vala; de közben tészi magát a' Római Nép, mint társokért és szövetséges baráttyokért. A' szokás szerént követeket küldenek. De mitsoda igasság van a' barbarusok elött? Kegyetlenül bánnak vélek; innen mindgyárt következett veszekedés, kiknek táborral elejekben száll a' *Fábius* Pólgár az *Allia* folyó viznél, mikoron *Clusius* Város alol megfordulván, Róma felé jönének. Nem vólt ennél undakabb vérontás *Cremerá*nál-is![v] Annakokáért ezt a' [45:] napot a' Rómaiak a' szerentsétlen és bóldogtalan napok közzé számlálták. Mikoron[w] már a' Rómaiak táborát meg verték vólna, Róma alá közelgetnek vala. Semmi *Praesidium* a' Várban nem vala. Ebben az idöben tettzet-ki, és soha nem annyéra mászszor, a' Rómaiaknak vitézségek. Legelsöben a' nagy rendek, kik nagy tiszteket viseltek, a' piaczon egyben gyülnek, és ott a' Fö Pap kinek kinek haláláért könyörögvén, minnyájan el-szánnyák magokat a' halálra; és mingyárt kiki a' maga házához viszsza fordúlván, a' mint fel-öltözve valának az ö bársony felsö köntösökben és minden méltóságokat jelentö ruhájokban, Elephánt tetemböl álló székekben ültenek, hogy mikoron az ellenség el-érkez-

[u] *hadakozasról.* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]
[v] *Cremerá*nal-is!
[w] mikoron

nék, meg-halnának méltóságot jelentö köntösökben. A' Fö Papok és az áldozó[x] papok[167] minden szent dologra rendeltetett jókat és eszközöket, rész szerént Hordókban tévén, a' föld-[46:]ben el-rejtik, rész szerént szekerekre rakván, magokkal el-viszik. Hasonlatosképpen a' *Vesta* Isten Aszszonynak áldozattyára rendeltetet szüz Leányokbúl álló Papok mezitelen lábbal követik vala a' Sz. dolgokra rendeltetett eszközöket, mellyeket szaladással visznek vala. Ugy mondgyák mindazáltal, hogy egy *Lucius Albinus* nevü köz rend Ember ökett szekerére fel-vette, mikor szaladnának, gyermekeit és Feleségét szekerérül le-tévén, és így ebben az utólsó veszedelemben-is, a' közönséges Vallás dólga körül forgolódókhoz nagyobb indúlattyátt mutatta, mint a' maga Fiaihoz és Feleségéhez. Az Iffiúi rend penig, a' melly bizonyos dolog, hogy alig vólt ezer Emberböl alló, a' *Manlius* hadnagysága allatt a' *Capitolinus* hegyen lévö Várban szorúl, könyörögvén *Jupiter*nek, kiröl úgy gondolkodnak vala, hogy ott mindenkoron jelen vólna, hogy a' miképpen [47:] ök egyben gyültenek az ö néki szenteltetett Templomnak meg-óltalmazására, úgy ö-is öket mint Isten Vitézségekben meg-segitené. Azonközben jelen valának a' *Gallus*ok, kik elsöben féltek, midön látnák a' Város kapuit nyitva lenni, tartván a ravaszságtól; de tsak hamar, midön Városnak utczájin senkit nem látnának, egyenlö kiáltással minnyájan bérohannak; bé-mennek a' házakban, mellyek mindenütt nyitva valának; a' Véneket, kik az ö Eléphánt tetemböl tsinált székekben bársony köntösökben fel-öltözve ülnek vala, elsöben tisztelték mint valami Isteneket; minekutánna penig eszekben vették vólna, hogy Emberek vólnának, öket arra se méltóztatván, hogy valamit szóllanának, egyenlö dühösséggel reájok rohanván meg-ölik; a' házokat meg-gyújtják, és az egész Várost tüzzel, vassal a' Földig le-rontyák. E' barbarus Nép (nehéz el-hinni) az egy [48:] *Cápitolinus* hegyén lévö Várnak meg-szállásában töltött-el hat hólnapot, nem tsak nappal, hanem étszaka-is minden úton módon ostromólván; de a' *Mánlius* a' Lúdnak étszakai[y] kiáltására fel-serkenvén, a' köszíklának tetejére éttzaka alattomban fel-hágot ellenséget viszsza veri; és hogy reménségét az ellenségnek meg-fojtaná, jóllehet igen nagy éhségben vólna, bizodalomnak szine alatt a' Várból kenyereket hánt-ki. Es egy innep napon, az ellenségnek Strásája közöt, a' *Fábius* Fö Papot le-küldötte, hogy a' *Quirinális* nevü hegyen a' szokás szerént áldoznék. El-végezvén dólgát, ismét az ellenségnek fegyvere között, az Istenektül meg-segittetvén békével viszsza ment ílly válaszszal: hogy az Istenek arántok engedelmesek vólnának. Végezetre midön e' barbarus Nép a' Várnak szállásában belé fáradott vólna, azzal tsú-

[x] áldózo
[y] étszaka-

folodik vala, hogy ha ezer font aranyat [49:] adnának, viszsza menne. Mikoron pedig a' hamis úton kévánt pénznek Summájával öket illy kevélyen tsúfolná; Söt azon fellyül fegyverrel-is meg-fenyegetné, így szólván: Jaj néktek meg-gyözettetteknek: ottan hirtelenséggel *Cámillus* hátul rájok ütvén, úgy meg-veri, hogy a' *Gallus*ok véreknek folyása az ö töllök való égetésnek hamvában való nyomokat bé-töltvén egészszen el-törlené. Méltó a' halhatatlan Isteneknek meg-köszönni ez ö rajtok esett nagy veszedelmet! A' *Rómulus*tól épittetett alatson pásztori kunnyok-is, mellyeket szegénységében épittetett, ez által a' tüz által meg-emésztettek. Ebbül a' veszedelemböl azért mi következett egyéb, hanem hogy az az embereknek és Isteneknek lakásokra rendeltetett Város el-nem töröltetett, el-nem veszett, hanem inkáb meg-szenteltettett és meg-tisztittatott. Annakokáért minekutánna *Mánlius* meg-[50:]tartotta vólna, *Camillus* penig meg-szabaditotta vólna a' Várost, annál keményebb indulattal 's jóbban fel-gerjedt haragal, és a' körülötte való ellenség ellen ki-kél.

Mindeneknek elötte penig meg-nem elegedvén ez' *Gallus*ok nemzetségeknek Vára alól való el-üzésével: *Italiá*ban mindenfelé veszedelmesen üldözte. Utollyára penig annyira üldözte a' *Camillus* hadnagysága alatt, hogy semmi nyomdoka a' *Gallus Sénones*eknek ne maradna. Egykoron meg-gyözettettek az *Anienus* folyó viznél; melly jeles hartzon *Mánlius* egy személy szerént véle hartzoló bajnakot meg-gyözvén, több tölle nyert praedai között egy arany lántzot-is nyert; innen mar, mivel az arany lántzott deákul *Torques*nek mondgyák, mind maga, mind tölle származott familia *Torquátus*nak hivattatot. Hasonlatosképpen a' *Pontinus*[z] nevü mezön a' *Lucius Valerius* töllök sok praedát nyert, [51:] a' maga Sisakjára szállott hollonak jövendölése által segittetvén; mivel penig deákul hivattatik a' holló *Corvus*nak, innen mind maga, mind tölle származott familia *Corvinus*nak hivattatott. Annakutánna egynehány esztendövel azoknak minden meg-maradott részit el-törölte *Dollabella* az *Etruriá*ban lévö *Vádimonis* nevü tónál, hogy senki fen ne maradna a' közzül, ki azzal ditsekednék, hogy Rómát ö gyújtatta 's égette vólna fel.

XIV. RESZ.

A' Latiumbéliekkel való hadról.

A *Gallus*ok után fordult a' *Latinus*okra[a] a' hadakozo Nép, a' *Mánlius Torquátus* és *Décius Mus* polgároknak alatta; kik a' Rómaiakkal irigységbül

[z] *Pomptinus* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[a] *Latinu-* / sokra

fel-indittatván a' birodalom felett mindenkoron veszekettenek, most peniglen a' fel-égetett Várost semminek állitván fel-indulnak. Ugyan-is már nem tsak fegyvert mernek ellene [52:] fogni, söt azt-is kévánták, hogy a' Római szabadtság, birodalom, tisztviselés egyenesen véllek meg-osztatnék; melly helytelen kévánságnak alkalmatosságával hogy e' kevély ellenség meg-győzetett, azon senki nem tsudálkozhatik. Ugyan-is egyik a' Pólgárok közzül az ö tulajdon Fiát meg-ölte, Jóllehet győzedelmet vett vólna az ellenségen; mivel nem az ö parantsolattyából tselekedte; nem álitván helylyesnek lenni a' parantsolat ellen való győzödelmet. A' második peniglen, mint egy Isteneknek jóvallásából, fejét bé-fedvén a' sereg elött, magát halálra szánnya; hogy így magát az ellenségnek sürü fegyverének tárgjúl ki-tévén, vérével a' győzedelemre tsudálatosan útat nyitna.

XV. RESZ.

A' Sabinusokkal való hadról.

A *Latinus*ok után fordúlt a' *Sabinus*okra,[b] kik meg-nem emlekezvén [53:] arról, hogy a' *Titus Tatius*nak idejében barátságot és attyafiságot töttenek volna a' Rómaiakkal, magokat a' *Latinus*okkal ö ellenek egyben tsatlották. Mindazáltal a' *Curius Dentatus* Pólgársága alatt mind az egész tartományt, a' hól a' *Nár* folyó Vize le-foly, Es a' *Velinus* nevü kút fökből származó patakok, egész a' *Hádriáticum* tengerig tüzzel vassal el-praedálta. Melly győzödelemben olly sok számú mind emberek, mind határok estenek birodalma alá, hogy még az-is, a' ki győzödelmes vala, meg nem tudná itilni, mellyikben vólna több haszna.

XVI. RESZ.

A' Samnitesekkel való hadról.

ANnakutánna a' *Cámpániá*ban lakozóknak kérésekre fel-indúlván, nem magáért, hanem szövetséges barátiért, melly jelesebb dolog, a' *Samnites*ek ellen mégyen. Mind [54:] a' két részröl szövetsége vala; mindazáltal a' *Cámpania*béliek erössebben és elsöben tévén szövetségett, egész tartományostól magokat az ö hatalmok alá botsátották vala. Es így a' Római Nép a' *Samnites*ekkel, mint maga javáért, úgy hadakozott.

Az *Campániá*nak tartománya nem tsak *Italiá*nak, hanem az egész Földön való Országoknak tartományát szépséggel fellyül múllya. Itt az *Aër*

[b] *Sabinu-* / sokra,

igen egésséges, annakfelette a' virágok esztendöben kéttzer nyilnak-ki. A' Föld igen termékeny, minekokáért a' bornak és gabonának sokaságától a' *Bachus* és *Céres*nek böségének hellyének mondatik. Az itt való tengernél számosabb, és alkalmatosabb ki-kötö helyü tenger nintsen. Itt vannak ama jeles ki-kötö hellyek: *Cajéta, Misénus* és a' *Bája* nevü lágy meleg forások, *Lucrinus* és *Avernus*, mellyek a' tengernek a' hajoknak nyugovására igen tsendes és alkalma-[55:]tos részei. Itt vannak ama szölökkel gazdag hegyek: *Gaurus, Falernus, Massicus*, és mindeneket szépséggel fellyül-múló *Vésúvius*, a' mellynek tetejéböl, mint az *AEtna* hegyéböl, szüntelen tüz mégyen-ki. A' tenger partyán ezek a' Városok: *Formiae, Cumae, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeji*, és minden városoknak Anya-Városa *Cápua*, mellyet a' nagy három városok *Róma* és *Cárthago* közé számláltak. Ezért a' Városért és tartományért ki-szállot a' Római nép a' *Samnites*ek ellen, melly *Samnites* népének, ha gazdagságát szemléled, arannyas és ezüstes fegyverekkel, tarka rúhákkal éppen a' bújaságig tzifrázta fel magát; ha lesben-való praktikáját nézed, a' ligetek és hegyek között-való hellyeken könnyen meg-tsal; ha dühösségét és kegyetlenségét, meg-ésküttek arra, hogy soha-is el-nem szaladnának, Söt a' szaladókat meg-ölnék, és Emberekkel áldozván fel-inditották egymást [56:] *Róma* Városának el-rontására; ha vakmeröségeket, szövettségeknek hat izben-való fel-bontásokkal, és gyakorta-való vérontásoknak látásával sokkal mérészebbek. Mindazáltal ezeket ötven esztendöknek alatta, a' *Fábius* és *Papirius* Elöl Járok, és ezeknek fiok által, úgy meg-gyözte és hóldoltatta, Városait grádusonként úgy el-rontotta: hogy ma *Samnium* Városa a' maga tartományában nem találtatik, és ma az ö huszon négy gyözödelmének semmi jelè fen-nintsen. Kiváltképpen-való hires és emlekezetre méltó veszedelem lött ezek által a' Rómaiakon a' *Vétrúrius* és *Postúmius* Pólgároknak idejében, azon a' két ágú hegynek farkán lévö szoros helyen, mellyet hinak *Caudinae Furculae*nak, mivel a' szorosnak végén vólt *Caudina* nevü Város. Ugyan-is ravaszság által az ö táborokot abban a' berekben bé-szoritván, a' honnan egyfelé-is ki-nem mehettek, az ellenség-[57:]nek Elöljárója *Pontius* e' jó alkalmatosságon tsudálkozván, az ö Attyától *Herennius*tól tanátsot kérd, mit tselekedendö vólna vélek. E' mint regi okos Ember azt javallya néki, hogy vagy mind meg-ölné, vagy mind elbotsátaná. *Pontius* mindazáltal jóbnak itilte lenni, hogy fegyverektöl megfosztván, két Kopját a' Földben ütvén, és harmadikat azon által tévén, ez alatt öket által bútatná és e' szoros helyböl így botsátoná-ki, melly vólt a' meg-gyözettésnek[c] jele. Ugyan-is ha el-botsátotta vólna-is, e' jó akarattyáért

[c] meg-gyözettesnek

baráti nem löttek vólna; ha penig mind meg-ölte vólna, nagyobb ellenségekké tsinálta vólna a' Rómaiakat. Midön penig e' Római Elöljárók illyen gyalázatos szövettséget tettek vólna *Pontius*sal, és Rómában nagy gyalázattal viszsza mentek vólna, a' Városnak-is nagy gyalázattyára, maga *Posthumius* a' *Tanács*nak[d] íllyen tanátsot ád, hogy mind ötet, [58:] mind a' több szövettségnek tsináloit mezitelen, kötözve küldgye viszsza *Pontius*nak, melly szabad akarat szerént-való tselekedettel magok az Elöljárok az ö vélle tett szövettségnek gyalázattyát el-törlötték, és szövettségeknek eleget tettenek.[168] De e' gyalázatot meg-akarván tromfolni a' Római nép *Papirius* hadnagysága alatt, (ki-mondásra tsuda dolog) minek elötte a' tsatához fognának, a' Vitézek dühösködnének,[e] fegyvereket ki-vonták, és az ütközetnek alkalmatosságával mindenek szemek mint valami fáklyák villogtanak, mellyröl az ellenség-is bizonyságot tött; es mind addig e' veszekedésnek vége nem szakadott, valamig mind az ellenségen, mind annak Elöljáróján *Pontius*on[f] boszszút nem állottanak.

XVII. RESZ.

Az Etrúriabéli[g] *és Samnitesekkel való hadról.*

[59:] EDdig[h] a' Római nép hadakozot külön külön minden népekkel;[i] tsak hamar ezután mindenekkel egyszersmind ki-köt, mindazáltal így-is mindeneknek meg-felel. *Etrúriá*nak tizenkét Nemzettsége, a' *Samnites*eknek maradéka, kik még ez ideig had miat meg-nem háborittattak vala,[169] a' Rómaiaknak el-vesztésére hirtelen egyben esküsznek. Igen nagy félelem vala e' sok és nagy népek miat, mivel *Etrúria* felöl meszsze el-terjedet négy[j] veszedelmes Zászlós tábor jö vala.[k] Mindazáltal a' *Ciminius* hegy körül való berek közöttök vólt, mellyet az elöt nem jártanak, mint a' *Cálidonius* vagy *Hercinius* nevü erdökett; melly ollyan félelmes vólt, hogy a' tanáts *Q. Fábius*nak meg-izenné, hogy ílly veszedelmes hellyre bé-ne menne. Mindazáltal mind ezeken meg-nem ijedett *Fábius*; Söt báttyát el-küldvén, annak[l] által

---

[d] *Tánacs*nak
[e] dühöskódnének,
[f] *Pontiu-* / son
[g] *Etruriabéli* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]
[h] [Az 58. lapon az őrszó:] Eddig
[i] néppekkel;
[j] negy
[k] vála.
[l] anak

úttyait ki-tanúlta, ki [60:] étszaka Pásztori öltözetben mindeneket megszemlélvén és viszsza fordúlván, mindeneket ki-beszéll. *Fábius Maximius* e' szemlélését végben vivén, a' maga részéröl valókat a' veszedelemtöl meg-mentette. Ugyan-is midön rendeletlenül és széllyel vólnának, reájok ütött; a' *Ciminius* hegynek teteit el-foglallya, és az alatt valókra, a' mint néki tettzett, úgy rohant. Melly hadnak formája az alatt valóknak úgy tettzet, mintha az[m] égböl vagy fellegekböl lövöldöznék rájok a' nyilakat. Mindazáltal ez a' gyözödelem nem vólt vérontásnélkül; mert ennek a' hegynek egyik szoros helyén egyik a' Pólgárok közzül, *Décius* meg-gyözettetvén, eleitöl vett szokás szerént magát, Söt egész nemzettségét, a' gyözödelemnek meg-szerzéséért, a' halálra ajánlotta, és adta.

XVIII. RESZ.

A' Tarentumbéliekkel[n] *és a' Pirrhus Királlyal való hadról.*

[61:] KÖvetkezik a' *Tarentum*béliekkel való had, a' melly névei ugyan egy, de a' gyözödelemnek kimenetelire nézve külömb külömb féle. Mert a' *Campánia*bélieket, *Apulia*bélieket, *Lucania*bélieket, ennek a' hadnak inditóját a' *Tarentus*bélieket, és az egész *Italiát* 's etszersmind ezekkel a' *Görögöknek* jeles Királyát *Pirrhus*t, azon egy veszedelemben bé-foglalta; hogy az alkalmatósággal mind az egész *Italiá*nak meg-hódoltatását el-végezné a' Római nép, mind a' tengerentúl való gyözödelmeskedéshez-is hozzá fogná.

Tárentus várossa, mellyet épitettek vala a' *Lacedemoniá*ból tengeren által jött Férfiak, melly annak elötte *Calabriá*nak és *Apulia*nak, annak felette *Lucaniá*nak feje vólt: mind nagyságára, köfalaira, és tengeri ki-kötö helyeinek alkalmatosságára, mind maga állására nézve tsudálatos vólt. Ugyan-is a' *Hádriáticum* tengernek szoros helyen lévén, innen [62:] mindenfelé, *Hystriában, Illiriában, Epirusban, Achájában, Africában, Siciliában* hajóit botsáthattya. E' Városnak nagyobbik játék nézö helye,[170] mivel a' tenger felöl vagyon, a' ki-kötö helyre meg-láttzik; melly játék nézö hely ennek a' Városnak siralmas veszedelmének vólt oka. Egykoron játzodozván, a' játék nézö helyröl meg-láttyák, hogy valami Római hajók feléjek jönek; és azt ellenségnek gondolván, hirtelen ki-szaladnak, és azokat boszszúsággal illetik, tsúfolással mondván, minekutánna meg-mondották vólna, honnét valók légyenek: kitsodák és honnan valók a' Rómaiak. Ebben a' dolog meg-nem állott.

---

[m] ez

[n] [A tartalomjegyzékben:] *Tárentumbéliekkel*

Hamarsággal követeket küldenek hozzájok[o] a' Rómaiak, kik erröl a' dologról panaszolkodnak. A' Követeket-is rút és szégyenre méltó boszszúsággal illették. Ebböl következet a' hadakozás. Irtoztató ennek a' hadnak készületi, holott sok népek [63:] a' *Tarentus*béliek[p] mellet fel-kelnek, és a' *Pyrrhus*, ki mindeneknél hatalmasabb vólt; ki meg-akarván szabaditani ezt a' *Lacaedemoniá*ból származott emberektöl épittetett, és rész szerént *Görögök*böl[q] álló Várost: *Epirus*nak, *Thesaliá*nak, *Macedoniá*nak minden erejével, és élephántokkal, minémü állatokat még nem láttak vala a' Rómaiak ez ideig, a' tengeren, szárazon, Férfiakkal, Lovakkal, Fegyverekkel, és sok irtosztató bestiáknak nemeivel közelget vala.

Elsö ütközett vólt a' *Heraclea* Városnál, és a' *Campániá*ban lévö *Liris* folyó viznél *Laevius* Pólgár alatt, melly ollyan rettenetes vólt, hogy a' *Frentána*[r] nevü lovas Seregnek elöljárója *Obsidius* a' *Pyrrhus* Királyt, reá rohanván, annyira meg-háboritotta, hogy minden Királyi méltóságot mutató czimereit magáról le-hányván kénszerittetnék a' hartzról félre állani; minynyájan-is oda löttenek vólna a' *Pyrrhus* hadá-[64:]ból valók, ha az Elephántok ennek a' hartznak meg-nyerésére a' Rómaiak ellen nem fordittattanak vólna, mellyeket mind nagyságokra, mind rútságokra, mind szagokra nézve irtoztatóbb fene-bestiáknak gondolván, mint vóltanak, azok elött a' Rómaiak el-szalattanak és valójában meg-verettettek. Szerentséseb vólt a' második hartz *Apuliá*ban *Asculum* Városa mellett, a' *Curius* és *Fabricius*[s] Polgárok alatt. Ugyan-is már az Elephántoktól nem félnek vala, és a' *Cájús Minutius* kopjás Vitéz, egy a' negyedik rendbéli kopjás sereg közzül, egynek az órrát el-vágván, meg-mutatta, hogy e' bestiákat-is meg-lehet ölni. Annakokáért azokra sok dárdákat szórtanak, és azoknak hátokon lévö tornyokra tüzet hányván, az egész ellenségnek táborát tüzzel el-boritották; addig a' vérontásnak vége-is nem lett, mig a' Sötétség öket egymástól el-nem választotta; és mig [65:] *Pyrrhus* Király szaladásában válban meg-sebessittetvén, fegyverestöl, Vitézitöl el nem ragadtatik. Az utólsó hartz vólt *Lucaniá*nak *Arusinus* nevü mezején, úgyan ezen közelebb emlittetett Pólgároknak hadnagyságok alatt; melly tsatán a' Rómaiak egész gyözedelmet vettenek, tsak történetböl, mellyet másképpen a' Vitézség által kell vala meg-nyerni. Ugyan-is ismét az elsö ütközetre elö hajtván az Eléphántokat, midön egy Eléphánt tsitkonak fejét erösen nyillal meg-lönék, viszsza for-

[o] hozájok,
[p] [A 62. lapon az őrszó:] a' *Tá-*
[q] *Görög*böl [A hibajavító jegyzék javítása.]
[r] *Frentána*
[s] *Fabricus*

dúlván, igen orditt-vala. Ki midön futkosna az ö részéröl valóknak hólt testeken, az annya meg-ismére, és mintha boszszút akarna állani, futkosni kezde a' *Pyrrhus* táborán, melly dolgon ök igen meg-remülének; és igy a' melly bestiák által elsöben a' Rómaiakon gyözedelmeskedtek, másodszor penig hartzok vólt egyarányú,[t] harmadszor minden kétségnélkül úgyan azonok [66:] által fordúlt viszsza a' veszedelem ö reájok. Annakfelette nem tsak fegyverrel a' mezökben, hanem tanátsal ben Rómában *Pyrrhus* Király ellen hadakoztanak. Ugyan-is e' ravasz Király az elsö ütközet után, eszében vévén a' Rómaiaknak vitézségeket, mindgyárást meg-ijedett vélek való hadakozásától, és ílly ravaszsághoz fogott: a' kik a' hartzon el-estenek vala, a' Rómaiaknak akarván kedveket keresni, meg-égette; a' foglyokat kedvekre tartotta, és minden fizetésnélkül viszsza adta. Annakutánna Követekett küldvén Rómában, minden tehetségével azon igyekezett, hogy nékiek barátságokban esnék. Mindazáltal mind a' hadakozásban, mind a' békességben, kivül és oda haza, a' Római *virtus* akkoron magát meg-probálta; és egy gyözödelem-is a' Római népnek vitézségét, tanátsának böltseségét, az Elöl-Járóknak mérészségeket annyira meg-nem mu-[67:]tatta, mint a' *Tarentiniusbélieken* való gyözedelem. Ugyan-is mitsoda tsudálatos vitézségü Férfiak vóltanak azok, a' kik az elsö tsatán az Eléphántok által meg-ölettettek! mindeneknek sebek elöl vólt, némellyek ellenségeket magokhoz kaptsolván rajtok holtak-meg, halálok után-is mindeniknek kezében fegyvere, ábrázatokon fenmaradott a' fenyegetödzésnek jele; Söt halálok után még haragjok-is élni láttatott. Melly dólgon annyira tsudálkozott *Pyrrhus*, hogy illy szóra fakadna-ki: „O melly könyü dolog lött vólna e' Világot birodalmom[u] alá hajtani, ha vagy a' Római vitézek enyimek lettenek vólna, vagy én löttem vólna az ö Királyok!" mitsoda tsudálkozásra méltó serénségek vólt a' Rómaiaknak meg-veretet seregeknek meg-ujjitásában; úgy annyira, hogy *Pyrrhus* igy szóllana: „Látom, hogy én bóldogtalan nap alatt szüllettettem,[171] mert a' miképpen a' [68:] *Lerna* tavában-való kigyónak elvágatott fejeinek hellyében mindgyárást mások nöttenek, Ugy a' le-vágatott Rómaiaknak vériböl viszontag mások születtetnek." Mitsodás vólt a' tanáts! Ugyan-is midön *Appius Coecus* a' *Pyrrhus* követinek kévánsága ellen órálna, minden ajándékokkal edgyüt viszsza üzettettek; kiktöl midön a' Király kérdené: mit itélnének az ellenségnek lakó hellyéröl, azt felelik, hogy: a' Város ollyan módon épittetett, mintha egy Templom vólna; a' tanátsbéli személyek, mint még annyi Királyoknak gyülekezete. Mitsodások vóltanak a' hadnagyok táborban! holot a' *Cúrius* a' *Pyrrhus* médicussát,

[t] egyarányü,
[u] birodalma [A hibajavító jegyzék javítása.]

ki Urának fejét igiri vala, nékie viszsza küldötte; *Fábricius* pediglen, mikor a' Király Országának egy részét néki igirné, azt meg-veti. Mitsodások vóltanak a' békességben! holott a' *Cúrius* az ö föld edényit fellyebb bötsülte a' *Samnites*eknek arany [69:] edényinél; *Fábricius* peniglen a' Pólgárságot viselt *Rufinus*t az ö néki engettetett *Censori* hatalom szerént a' tanátsból ki-vetette, midön látná, hogy bújaságból szerzett vólna magának tiz font nyomó arany-müvett. Annakokáért ki tsudálkozik rajta, ha ezek a' fellyebb meg-emlittetett erköltsök, jóságos tselekedetek 's Vitézségek által a' Római nép gyözedelmeskedet; és hogy az egy *Tarentinus*bélieken-való gyözedelem által négy esztendöknek el-forgása alatt *Italiá*nak nagyobb részét, erös népeit, gazdag Várossit, bö tartományit birtokában hajtotta. Es mi lehet hihetetlenebb dolog, mintha ennek a' hadakozásnak kezdetit ki-menetelivel egyben veted. Az elsö ütközeten *Pyrrhus* gyözödelmeskedvén, az egész *Campániat* a' *Liris* folyó vizéig, és a' mellet lévö *Fregella* nevü Városig elpusztitotta; a' *Praenesté* Városától a' meg-vételhez közél lé-[70:]vö Róma Városát szemlélte; Söt olly nagy port és füstöt inditott, hogy azt a' megfélemlett Város húsz mérföldnyire látta. Annakutánna két izben tábora meg-verettetvén, két izben maga meg-sebessedvén, és *Görög* Országban a' tengeren által üzettetvén, békesség, és nyugodalom lett; Sött olly sok praedát nyertenek e' sok gazdag népektöl, hogy *Róma* Városa azokat bé-nem foghatná. Soha-is fényesebb és jelesebb gyözödelemben nyert praedák *Róma* Városában bé-nem vitettek. Ennekelötte egyéb praedát nem láttak, hanem a' *Volscus*októl nyert barmokat, a' *Sabinus*ok nyájait, a' *Gallus*ok hintóit, a' *Samnites*eknek egyben rontott fegyvereit; mostan ha a' foglyokat szemléled, ezek: *Molossusok, Thessaliabéliek, Macédoniabéliek, Bruciusok, Apulia,* és *Lucaniabéliek;* ha a' Pompát, ez: arany, bársonyok, képek, irott kárpitok és a' *Tarentus*ban való mindenféle gyö-[71:]nyörüségek. Mindazáltal kedvesebben semmit nem szemlélt a' Római nép, mint a' hátokon tornyot viselö és öket azelött meg-ijesztö Elephántokat; a' kik mintha tudnák fogságokat, nyakokat alá botsátván, a' gyözödelmes lovakat éppen *Róma*ig követik vala.

XIX. RESZ.

A' Picénumbéliekkel való hadról.

TSak hamarsággal ezután az egész *Italiá*ban békesség vólt. Ugyan-is ki vólna *Italiá*ban a' *Tarentum*béliek után, a' ki valamit merne inditani. Mindazáltal szántszándékkal tettzet a' Rómaiaknak, hogy üldöznék a' *Tarentum*bélieknek párt fogojokat. Meg-hodóltatták azért a' *Picénum*bélieket, és annak fö Városát *Asculumot*, a' *Sempronius* hadnagysága alatt; ki midön az

ütközett közben a' Föld meg-zendülne, annak mint Isten Aszszonynak meg-engesztelésére Templomot igire. [72:]

XX. RESZ.

A' Sallentinusokkal való hadról.

A *Picénum*béliek után *Márcus Attilius* hadnagysága alatt a' *Sallentinus*ok győzettettek-meg. Es azoknak anya Városa, *Brundusium*,[v] holott jeles ki-kötö helly vagyon. Ebben a' veszekedésben-is, a' Pásztoroknak Isten Aszszonya *Páles*, önként magának Templomot kéván.

XXI. RESZ.

A' Volsinusokkal való hadról.

AZ *Italia*i népek között a' *Volsinusok* meg-maradtanak vala a' Rómaiakkal tett szövetségben; kik *Etruriá*ban mindeneknél gazdagabbak vóltanak; kik a' Rómaiaktól segitséget kértenek azok ellen, kik annak elötte nékiek szólgái[w] vóltanak, de szabadtságot nyervén Uroktúl, ellenek támadtak, és a' közönséges tarsaságnak jussát el-vévén Uralkodnak vala. [73:] Mindazáltal a' *Fábius Gurgites* hadnagysága alatt ezek-is büntetésnélkül nem maradtanak.

XXII. RESZ.

A' Párt ütésekröl.[x]

EZ a' Római népnek második ideje és mint egy Iffiúsága, mellyben jó erejében vólt, és erösségnek virágjában mint egy fel-gyuladott, és forrot. Annakokáért a' melly régi Attyaitól vött paraszti kegyetlenség még fen vala ö benne, jelenti vala az ö meg-szelidithetetlenségeknek némünémü részét. Innen vagyon, hogy a' Sereg a' *Posthúmius Imperátor*t, midön meg-tagadná a' meg-igért praedát, ellene pártot ütvén meg-kövezte;[y] innen vagyon, hogy az *Appius Cláudius* alatt, holott meg-lehetet vólna, nem győzedelmeskedett; innen, hogy a' *Válerónus* alatt jóbb része hartzolni nem akarván, a' Pólgári méltóság meg-rómlott; innen, hogy [74:] a' jeles Fejedelmi embereket, midön látná, hogy akarattyával ellenkeznének, számkivetésben küldötte: úgy

---

[v] *Brundusi*um,
[w] szólgai
[x] [A tartalomjegyzékben:] *Párt-ütesröl.*
[y] meg-kovezte:

mint *Coriolánus*t, ki ötet a' szántásra kénszeritené (ki mindazáltal tsak hamar kegyetlenül fegyverrel boszszút állott vólna, hanemha az Annya *Vétúria* sirásával le-tsinálta vólna,[172] midön már Zászlós táborral fel-indúlt vala) és a' *Camillus*t, midön a' *Véjentes*ektől[z] nyert praedát a' nép és a' Sereg között törvéntelenül el-osztotta vólna. Ö mindazáltal látván a' Rómaiaknak a' *Gallus Senones*ek által városokban való szorittatásokat, öket meg-szabaditotta, nem gondolván azzal, hogy a' maga Nemzete ötet számkivetésben üzte vólna. A' Tanátsal-is mindenekröl sokat veszekedett; annyira, hogy lakó hellyeket el-hagyván, hazájokat el-pusztitással, és végsö veszedelemmel fenyegetné.

XXIII. RESZ.

Az elsö Pártütésröl.[a]

[75:] A Pártütés származott az adózóknak tehetetlenségekböl; kiknek testeket-is sanyargatták, mint valami hitván szólgáknak. Ezért a' köz nép a' *Jupiter*nek szenteltetett hegyre, a' *Cápitolium*ra[173] szorúlt fegyveres kézzel, és nehezen jött alá; nem-is jött vólna, hanemha magának *Tribunus*t, az az elöl-járót nyert vólna, ki ötet a' felsö rendek ellen óltalmazná; még úgy-is a' *Menénius Agrippa* bölts és ékesen szólló embernek órátiója által, mellyben így szóll: igen hathatos példa beszéd[174] vagyon az egyességre, mellyben mondatik, hogy egy alkalmatossággal az emberi tagok pártot ütöttek egymásközött, hogy ök minnyájan munkálkodván, az egy has vólna minden munkanélkül. Annakutánna midön majd halálra jutnának a' pártütés után, ismét meg-békéltenek; eszekben vévén, hogy az eledelek vérré lévén, a' hasnak munkája által öntöztetnének 's elevenitetnének ök-is. [76:]

XXIV. RESZ.

A' második Pártütésröl.

A Második Pártütést e' Városban a' tiz uralkodó Férfiaknak[175] nagyra való vágyakozások szerzette. Tiz fejedelmi Férfiak választattak, kik a' *Görög* Országból hozott törvényeket a' Népnek parantsolattyára le-irták vala; minden igasságról való törvények penig tiz[176] táblára irattak vala-le. Mindazáltal a' nékik rendeltetet birodalmat ezek törvéntelen és kegyetlenül igazgattyák vala. Mindeneknek elötte *Appius Claudius* ollyan szemtelenségre adta magát, hogy egy tisztességes Szüzet meg-fertesztetne, el-feletkezvén

[z] *Véjente-* / sektöl

[a] [E szó a XXIII-XXVI. rész tartalomjegyzékben közölt címében]: *párt-ütésröl.*

mind *Lucretiá*ról, mind a' ki-üzetett Királyokról, mind a' törvényröl, mellyet maga irt vala. Annakokáért, midön *Virginius*, az Attya látná, hogy a' törvényben el-nyomatatnék leánya, és halálra vitetnék: semmit nem késedelmezvén, [77:] a'piatznak közepin maga meg-öli; és társaival Zászlót emelvén, mind e' tisztviselökett fegyverrel körül vette, az *Aventinus* hegyéröl le-vonta azokat tömlötzözvén és meg-lántzolván.

XXV. RESZ.

A' harmadik Pártütésröl.

A Harmadik Pártütést szülte a' házasodásban való nagyra nézés, midön a' köz renden lévök a' nagy renden lévökkel egyben házasodtak; melly háboruság indittatott a' *Jániculus* hegyén, a' *Canuléjus* köznépnek elöl-járója által.

XXVI. RESZ.

A' negyedik Pártütésröl.

A Negyedik Pártütést a' tisztviselésnek kévánsága inditotta, midön a' köz renden lévök-is kivánnák, hogy ök-is tétetnének tisztviselöknek. *Fábius Ambustus*nak két leánya lévén, edgyiket adta vala *Sulpitius*-[78:]nak, ki vala Fö nemzetböl, a' másikat[b] *Stolomius*nak, ki paraszti vérböl származott; ennek felesége egy alkalmatossággal meg-ijedett vala a' poroszlótól[177] veszszövel meg-veretett ajtonak zörgésétöl, mellyhez még nem szokott vala; mellyért a' nennyétöl meg-tsufoltatik, ki a' rajta tett boszszúságot el-nem szenvedte. Annakokáért a' köznépnek elöljárójává tétetvén az ö Ura; hogy minden méltóságban és tisztviselésben valokkal társalkodnék, jóllehet nem a' tanáts engedelméböl, mindazáltal eröszakoson meg-nyerte.

Ennek a' mindeneket fellyül muló népnek ennyi pártütését-is elégedendöképpen meg-nem ditsirheted. Ugyan-is e' magának most szabadságot szerzett; most a' Szüzeknek meg-rontásáért boszszút állott; most ö meg-nemesittetésének méltóságát és mindenféle tisztviselésének el-érését el-nyerte. Mind ezek között penig leg-serényebb óltalmazója [79:] szabadságának vólt, és semmi igéretekkel meg-nem hajlott ennek el-forditására; Jóllehet e' nagy és naponként nevekedö Nép között annak el-forditására, ottan ottan ártalmas emberek származnának. A' *Spurius Cassius* gyanúságban esvén, mivel a' hadakozással nyert szántó földekröl ollyan törvént

[b] másik [A hibajavító jegyzék javítása.]

adott, hogy azokat mind egyaránt osztanák-el; hasonlatosképpen a' *Moelius*-is, hogy a' szegénységnek tulajdon pénzén vött gabonáját ki-osztogatná, hogy azokat maga mellé édesgetné a' tisztviselésnek elérésére; mind kettö minden halogatásnélkül meg-öletik. *Spuriust* maga az Attya, a' mást penig *Servilius Ahala*, a' lovasoknak elöljárója,[178] a' *Quinctius Dictátor*nak parantsolattyából a' piatz közepin ölte-meg. *Mánliust* peniglen, ki a' *Cápitoliumot* meg-oltalmazta vala, és sok adósokatt bajokból ki-szabaditott, mellyért igen fen-is héjaz vala, abból a' Városból, a' mellyet [80:] meg-oltalmazott, ki-üzte.[179]

Azért ez a' Római nép, mind Városában, mind kivül, mind békességben, mind hadakozásában: békességében, Iffiúságában, az az idejének második szakaszszában ollyan buzgó vólt, hogy az egész *Italiát*, melly vagyon Alpes nevü nagy havasok és a' zúgó tenger között, meg-hóldoltatta.

MASODIK KÖNYV.[c]

I. RESZ.
ELÖLJARO-BESZED.[d]

MIg egész *Italiát* meg-hóldoltatta és el-foglalta a' Római nép, kezdetitöl fogván, addig közél ötszáz Esztendök folytak-el: [81:] melly idejében annyira fel nevekedet, hogyha valakiben vólt valaha valami erö és Iffiúságnak ideje, arról-is azt mondhatod, hogy ez-is erös Iffiú és az egész Világgal ki-köttö kezdett lenni. Es így (tsuda és hihetetlen dolog) olly nehézen adta-meg magát *Italia*, hogy hazájában ötszáz Esztendeig veszekedett; a' következendö két száz Esztendökben penig *Africát*, *Európát*, *Asiát*, és az egész Világot meg-hódóltatta.

II. RESZ.
A' Poenusokkal való elsö hadról.

ANnakokáért *Italián* gyözödelmet vévén a' Római nép, midön határától fogva el-ment vólna a' *Siciliai* zúgó tengerig, egy kevéssé meg-állott; éppen úgy, mint az erdöket égetö tüz, midön a' folyó vizig mégyen, megaluszik. Midön peniglen látná, hogy a' közelebb való szigetben gazdag

[c] [A 80. lap fejléce:] L. ANN. FLOR. MASODIK KÖNYVE. [A 81–163. lapok között a fejléc a páros (verso) lapokon:] L. ANNAEUS FLORUSNAK [A páratlan (recto) lapokon:] MASODIK KÖNYVE.

[d] [A tartalomjegyzékben:] Elöl-járó Beszéd.

praedája lenne, noha *Italiától* [82:] el-szakadott, és mint egy el-választatott: annyira fel-indúlt annak kévánságára, hogy midön sem töltéssel, sem hiddal azt magához nem foglalhatná, fegyverrel es haddal fel-indúla annak magához való foglalására és meg-vételére. Erre az Istenek útat-is nyitóttak, magok-is jó alkalmatosságot szólgáltattanak, midön *Siciliának* Várossa *Messáná*, melly vélek szövetséges vala, a' *Poenus*oknak kegyetlen uralkodásokrúl panaszolkodnék, *Siciliát* peniglen mind a' Rómaiak, mind a' *Poenus*ok kévánnyák vala; és úgyan azon idöben mind a' két rész egy aránnyu kévánsággal és akarattal e' Világnak birodalmárúl álmadozik vala. Annakokáért, annak szine alatt, mintha baráttyokat segittenék; valósággal peniglen a' praedától indittatván (Jóllehet félne a' dolognak újságától, a' vitézségben mindazáltal mindenkoron nagy bátorság vagyon), ez az ostoba, pásztoroktúl szár-[83:]mazott, földön fel-nevekedett Nép meg-mutatta azt, hogy az erös Férfiaknak vitézségek egyenlöképpen ki-tettzik akár lóvakon, akár hajókon, akár tengeren, akár szárazon való hadakozásban.

Legelsöben *Appius Claudius* polgár alatt indúlt a' zúgó tengernek, melly igen hires a' sok költött tsudák miat és igen veszedelmes; mindazáltal attúl meg nem félemlett felette. Sött a' hirtelen rohanó és fel-háborodott tengernek hánkodását merö ajándék gyanánt vette, és az *Hyeronest* a' *Siracusas*bélieknek Királyokat minden késedelemnélkül, oly hirtelenséggel meggyözte, hogy az ellenség, minekelötte ötet meg-látná, maga meg-vallotta, hogy már meg-gyözettetett vólna.

A' *Duillius* és *Cornelius* pólgárok alatt ellenségivel a' tengeren-is megmert ütközni. Akkoron a' jó szerentsének jele vólt a' hajóknak hamarsággal való készülete. Ugyan-is a' fáknak [84:] le-vágattatások után, hatvan[e] napok alatt, már száz hatvan hajók a' tengeren vas matskán állanak vala; úgy hogy ezek a' fák nem emberi mesterség által, hanem az Isteneknek munkájok altal láttatnának hajókká változni. Ennek a' hartznak formája tsudálatos vólt, holott az ellenségnek könnyü és serény hajójókat a' Rómaiaknak nehéz és lassú hajói el fogták. Semmit nem használt nékiek a' hajók igazgatásának mestersége, az evezökkel hirtelen való forgolódás és az ellenség elött való szaladásnak tudománnya. Ugyan-is a' Rómaiak nagy vas horgokkal és egyéb eszközökkel az ellenség hajóit a' magokéhoz kaptsolván, mellyeket az ütkezett elött az ellenség nevet vala, az ellenség kénszerittetett vélek meg-ütközni, mint valami szárazon. Gyözödelmeskedvén azért a' *Lipáré* nevü szigetnél, némellyet az ellenség hajója közül a' tengerben sillyesztett, né-[85:]mellyet el-üzött, és legelsöben ez alkalmatossággal gyözedelmes-

[e] hatván

kedett a' tengeren. Melly gyözödelmen mitsoda öröm vólt, holott a' *Duillius Imperátor* meg-nem elégedvén ez egy napi gyözödelemmel,[180] egész életében minden vatsora után szövetnekeket gyújtatott és trombitátt futatott, mintha minden nap gyözödelmeskednék. Illy nagy gyözödelemért a' melly kár rajtok eset, szenvedhetö vólt. Edgyik a' Pólgárok közzül,[181] ki-hivattatván beszélgetésnek szine alatt, meg-fogattatott és meg-ölettetett; melly a' *Poenus*ok hamis hiteknek példája.

A' *Calatinus Dictátor* a' *Poenus*oknak minden *Praesidium*okat *Agrigentum, Drepánum, Paenormus, Erix* és *Lilibaeus* nevü Városokból ki-üzte. Egy alkalmatossággal nagy félelmek vólt a' Rómaiaknak a' *Camarina*[f] Városának ligetes erdeje körül; mindazáltal a' hadaknak Elöljárója, *Cálpurnius Flamma* jeles Vitéz-[86:]sége által meg-szabadultak, ki három száz válogatott vitézekkel a' félelmes, és ellenségitöl meg-szállatott hegynek tetejét el-foglallya, és mind addig késedelmeztette az ellenséget, valamig az egész Római Sereg a' szigetböl ki-menne. Ez úttal ollyan hirt szerzet magának *Calpurnius Flamma*, mint a' *Léonidás* a' *Thermópilás* nevü hegyeknek szorassain; kit mindazáltal *Calpurnius* ezzel felül haladott, hogy illy veszedelmes hartzon-is élete meg-maradott; noha semmit nem irt vérrel, mint *Leonidás*, ki három század magával, úgyan három száz válagatott Vitézek ellen hartzolván, minnyájan mind a' két részröl ö rajta küvül el-estenek, a' ki szégyennek tartván magánosan haza menni, az ö ellenséginek hólt testek közöt fegyverében botsátkozik, és a' maga vérivel ezt irja: *VICI*, az az: meg-gyöztem.[182]

Lucius Cornelius Scipio alatt, midön már *Sicilia* tartománya vólna [87:] a' Római népnek, hadakozását elébb mozdittya, és *Sárdiniá*ban[g] 's ehez foglaltatott *Corsica* szigetében által mégyen, a' hol *Olbia* Városának el-rontásával a' lakosokat el-remitette; és mind a' szárazon, mind a' tengeren a' *Poenus*okat úgy meg-gyözte, hogy már semmi hátra nem vólna, hanem *Africa*, mellyen gyözedelmeskednék.

Marcus Attilius Régulus hadnagysága alatt, a' hadak indittatnak *Affricá*ban; sokan-is valának, a' kik el-ijettenek a' *Poenus*oknak tengerének nevét és veszedelmes vóltát halván, kiknek félelmeket *Mánnius* Elöljáró-is öregbitette; kit midön az *Imperátor* fejszével való le-vágással fenyegetne, megijedett és a' halálnak félelme ötett az által hajókázásra kénszeritette. Tsak hamarsággal által hajókáztanak; a' *Poenus*oknak penig ollyan nagy félelmekre lött jelen létek, hogy *Chártago* Várossa kapuit-is alig zárhata bé az ellenség elött, hogy ezt meg-nem [88:] vötte. E' hadakozásban elsöben-is

[f] *Camarnia* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[g] *Sárdiná*ban

Clipea Városát vették-meg, melly legelsö erösség, és mint egy vigyázó helly vólt a' *Poenus*ok tengerének parttyán. Mind ezt, mind ezen küvül három száz kastélyoknál többet rontottak-el. Itt nem tsak az Emberekkel, hanem a' tsuda állatokkal-is hadakoztak: mert egy tsudálkozásra méltó nagy Kigyó, mintha született vólna az *Affricá*ért való boszszúállásra, a' *Bragada* folyo viz mellett[183] meg-szállott tábort háborgatta. A' mindeneken győzedelmeskedö[i] *Régulus*, midön már mindenfelé az ö nevét félnék, és sok Iffiakat és Elöljárókat vagy meg-ölt vólna, vagy fogságban tartaná, nagy és gazdag praedával meg-terheltetett győzedelmes hajóját maga elött Róma felé inditaná; *Chártágo*t, ennek a' hadakozásnak inditóját azután szállotta meg. Itt egy kevessé a' szerentse meg-fordúl; melly-is tsak azért lött, hogy ezzel-is [89:] a' Római vitézségnek hire annál tovább nevekednék, melly a' nyomoruságok által emelkedett fellyebb fellyebb. Ugyan-is *Carthágo* segitségért folyamodván a' külsö népekhez, midön a' *Lacédaemon*béliek *Xantippus*t segittségül küldötték vólna, e' hadi tanúlt embertül a' Rómaiak meggyözettettek. Ebben az irtóztató vérontásban, mellyet a' Rómaiak még nem szoktak vala, az erös *Imperátor Regulus* elevenen az ellenség kezében esik; de ö a' veszedelmet könnyen szenvedte. Ugyan-is sem a' *Poenus*ok tömlötztétül, Sem a' maga felekezetihez fel-vállalt követtségtül meg-nem győzettetett; Söt Követtségében azzal ellenkezö dólgot javallott, a' mit néki szájában adtak vala, hogy tudnillik se békeséget a' *Poenus*okkal ne tsinálnának, se a' foglyokat meg-ne tserélnék. E' követség után ismét rabságára viszsza mégyen. Mindazáltal sem ezzel a' szántszándékból [90:] való viszsza menetellel, sem utólszori tömlötzben való vettetésével és veszedelmes halálával meg-nem rutittotta az ö méltóságát; Söt mind ezekkel tsudálatosabb lévén, mit tselekedett egyebet, hanem hogy ö békességes türésével a' győzödelmes *Poenus*okon, kiknek várasok *Cárthágo* most kézben nem eshetett, győzedelmeskednék. A' Római nép peniglen sokkal erössebben és haragosabban fel-indult a' *Régulus*ért való boszszú tételnek, mint sem győzedelemnek okáért.

Azért a' *Métellus* Polgársága alatt, midön fellyebb héjaznak a' *Poenus*ok a' Rómaiaknál,[j] és hadakat forditanák *Sicilia* ellen, a' *Pánormus* várossánál úgy meg-verettettek ö töllök, hogy annakutánna soha-is ezt a' szigetet[k] fel nem háboritották. Ennek a' nagy győzedelemnek tsalhatatlan bizonysága mint egy száz éléphántoknak el-nyerése, melly úgy-is nagy praeda lött vólna, [91:] ha vadászással esett vólna.

---

[i] győzedelmeskodö

[j] Rómaiakkal, [A hibajavító jegyzék javítása.]

[k] szigetett

Az *Appius Claudius* pólgársága alatt nem az ellenségtöl, hanem az Istenektöl gyözettetett-meg a' Római nép, kinek jövendöléseket meg-vetette vala; kinek hajójok-is[l] azon a' hellyen sillyedett-el, holott a' jövendö mondó madaraknak fiaikat a' tengerben hánták, kik meg-tiltották vala öket, hogy az ellenséggel meg ne ütköznének.

A' *Martius Fábius* és *Buteo* polgár[184] alatt az ellenségnek hajóit meg-verte, midön szabadoson az *AEgymurus* nevü szigetnél *Italia* felé hajókáznának; oh melly sok praeda veszett-el abban a' gyözedelemben a' szélvész miatt; ugyan-is a' gazdag praedákkal tellyes hajók az ellenkezö szelektöl hányattatván midön hajó törést szenvednének, *Affricát* és annak tsekély hellyeit, minden népeknek birodalmokot, szigeteknek partyait el-lepték. Igen nagy vér ontás! jóllehet nem lött e' mindeneknél[m] fellyebb va-[92:]ló népnek káranélkül, mivel e' gyözedelem és triumphusba való praeda hajó-törés által el-veszett; mindazáltal hogy a' *Poenus*oknak praedái minden köziklák és szigetek között darabokra szakadoznának és széllyel hányatnának, ebben a' Római népnek gyözedelme forgott.

Lutatius és *Catulus*[n] Polgárok[185] alatt annakutánna vége szakadott ennek a' hadakozásnak, az *AEgates*[o] nevü szigeteknél. Nem-is vólt a tengeren ennél nagyóbb tsata. Ugyan-is az ellenségnek éléssel, seregekkel, óltalomra való épületekkel, fegyverekkel terhesek valának hajói, mellyekben majd az egész *Charthago*-is jelen vólt; melly ö nékiek veszedelmekre szólgált. A' Rómaiaknak serény, könnyü, kész, néminémüképpen tábori és lóvon való hadakozásnak hasonlatosságára készittetett hajójok, evezökkel, mint valami gyeplökkel igazgattatott; azoknak mindenféle könnyen fordúl-[93:]ható órrok élöknek formájára tsináltattak vala. Annakokáért egy szempillantásban el-szakadozván az ellenségnek hajói, az egész *Sicilia* és *Sardinia* között való tengert a' hajóknak darabjai el-boritották. Annak felette ollyan nagy vólt a' gyözödelem, hogy nem-is gondolkodnának az ellenség városának el-rontásárúl; haszontalannak-is itilték lenni, hogy a' Várost és köfalát el-rontsák, holott már a' tengeren az egész *Chárthágó* el-töröltetett volna.

---

[l] hajójók-is

[m] mindeneknek [A hibajavító jegyzék javítása.]

[n] *Gatulus* [A hibajavító jegyzék javítása.]

[o] *AEgatus* [A hibajavító jegyzék javítása.]

III. RESZ.

A' Liguriabéliekkel való hadról.

MIdön a' *Poenus*okkal való hadakozás végben ment vólna, következett igen rövid, és mint egy meg-pihenésre való nyúgodalom; és a' *Jánus* Templomának ajtaja, melly a' békességnek és valójában meg-szünt hadakozásnak jele, *Núma Pompilius* idejében elöszször, most másodszor té-[94:]tetödött-bé; de minden késedelemnélkül meg-nyílt. Ugyan-is öket néha a' *Ligures*ek, néha az *Insubres* nevü *Gallus*ok, néha az *Illyria*béliek háborgattyák vala; és így ezek az *Itália* hegyeinek szoros helyeiben lakó népek, mint valami Istennek szüntelen való igazgatásából, öket gyakorallyák vala, hogy fegyverek meg ne rosdásodnának. Ezek mind hárman mint nékiek mindennapi és mint egy szomszéd ellenségek az ö Iffiait vitézségre tanittyák vala; Söt mind ezek által nem külömben, mint valami kövel élesedett a' Római vitézségnek ereje.

A' *Ligures*eket, kik laktanak a' hegyeknek rejtekében a' *Várus* és *Márcus* folyó-vize között környül vétettetvén sürü bokrokkal, bajósabb vólt megtalálni, mint meg-gyözni. Hellyekkel, futásokkal bátor,[186] kemény és serény nemzetség lévén, inkab tsak tolvajkodik vala, hogy nem mint hadakoznék. Annakoká-[95:]ért mikoron sokáig jádzottatná a Rómaiakat azoknak Elöljárójók, úgy mint *Sályus, Déciates, Oxibius, Euburiates,* és *Ingaunus*; Annakutánna *Fulvius* bújdokló helyeket körös környül meg-gyújtotta; *Boebius* a' térhelyre le-szoritotta; *Posthumius* minden fegyverektöl úgy meg-fosztotta, hogy a' földnek szántására való vasat-is alig hagyott kezekben.

IV. RESZ.

A' Gallusokkal való hadról.

A' *Gallus*[p] *Insubres*eknek, kik-is a' havasokon laknak, vólt bestiai természetek, és nagyobb testek, mint szokott embereknek lenni. Mindazáltal meg-tapasztaltatott, hogy a' miképpen elsö ütközötben keményebbek vóltak a' Férfiaknál, úgy annakutánna gyengébbek vóltak az Aszszonyoknál. Ezeknek havason nedves hellyen fel-nött testeknek hasonlatosságok vala a' hóhoz: Kik miko-[96:]ron a' hartz közben meg-melegednek, mingyárást mint a' hó meg-olvadtak; és a' gyenge mozgás által, mint a' napnak súgára által, meg-lágyúltak. Ezek gyakorlatossággal mászor-is, de kiváltképpen *Britomárus* hadnagysága alatt, meg-esküttenek, hogy soha addig fegyvere-

[p] A *Gallus*ok [A hibajavító jegyzék javítása.]

ket óldalokról le-nem óldanák, valamig a' *Cápitoliumban* fel-menének. Meg-is lött: ugyan-is *AEmilius* öket meg-győzvén, fegyvereket a' *Cápitoliumban* óldotta-le óldalokról. Tsak hamar ezután, az *Ariovistus*[q] hadnagysága alatt, *Márs*nak a' Római vitézektöl nyert praedából fogadással egy arany lántzot igértenek. A' mit ök fogadásból *Márs*nak igirtenek, azt *Jupiter* vette-el. Ugyan-is *Flaminius* az ö töllök nyert arany lántzokból *Jupiter*nek tisztességére egy arany oszlopot épitett. A' *Viridomárus*[r] királysága alatt a' Római fegyvereket *Vulcánus*nak igérték vala; de viszsza fordúlt a' sze-[97:]rentse.[s] Ugyan-is Királyok meg-ölettetvén, *Marcellus* a' *Rómulus* után *Férétrius Jupiter*nek tisztességére az ö töllök nyert praedából fegyvereket harmadikszor most szenteli.

V. RESZ.

Az Illyriabéliekkel[t] *való hadról.*

AZ *Illyria*béliek vagy *Liburnia*béliek az *Italia*i havasoknak külsö tövén, az *Arsia* és *Titius* folyó viz között, hoszszan el-terjedvén, az *Adriaticum* tengernek partyain laknak vala. Ezek a' *Teuta* Aszszony uralkodása alatt, meg nem elegedvén a' sok pusztitással, szabados gonoszságokat tzégéres vétekkel-is meg-tetézték. Ugyan is a' Rómaiak[u] követeit, kik ö ellenek méltán panaszolkodnak vala, nem-is fegyverrel, hanem mint valami áldazatra rendeltetett barmokat, fejszével meg-ölik, és a' hajókban való *Praefectus*okat meg-égetik, még penig aszszony parantsolattyából, [98:] melly annál nagyobb szégyen. Annakokáért *Cnaeus Fulvius Centimalus*[v] hadnagysága alatt minden felé meg-hódoltatnak. Az elöl-járókat fegyverrel meg-ölvén, a' követekért boszszút állottak.

VI. RESZ.

A' Poenusokkal való második hadról.

TSak alig vólt négy esztendeig való nyúgodalom a' *Poenus*okkal való elsö had után: imé mingyárt következik azokkal való második hadakozás, melly úgyan rövidedebb az elsönél (ugyan is nem terjedett tizen nyoltz

[q] *Aristivus* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[r] *Vindomárius* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[s] [A 97. lap első szava:] tentse: [Ehelyett a 96. lap hibátlan őrszavát szedettük.]
[t] [A tartalomjegyzékben:] *Illiriabéliekkel*
[u] Römaiak
[v] *Centimanus* [Javítva a latin szöveg alapján.]

Esztendönél tovább), de a' vér ontásnak kegyetlensége miatt ollyan irtoztató, hogy ha valaki a' Rómaiaknak és *Poenus*oknak kárát egyben veténdi, hasonló lészen a' gyözedelmes nép a' meg-gyözettetethez. Szégyenli[w] vala a' Nemes vérböl származott *Poenus* nemzettsége, hogy a' [99:] tenger ö tölle el-vétetett; a' szigetek el-foglaltattak; adót adna, mellyet ö szokott vala másoktól venni. Innen *Annibál* még gyermekkorában, az Attyának az óltár elött meg-esküttt vala, hogy a' Rómaiakon boszszút állana; nem-is késedelmeskedett. Annakokáért hogy okot keresne a' hadakozásra, *Saguntus* városát el-rontotta, melly vala *Hyspaniá*nak régi és gazdag várossa; mellyet a' meg-békéllésnek alkalmatosságával mint a' két részröl szabad várossá tettenek vala, hogy a' köztök lévö[x] szövetségnek bizonyos jele és *monumentuma* lenne. Annakokáért *Annibál* hogy okot keressen a' Rómaiakkal való hadakozásra, e' szabad várost maga és vitézi kezével el-törölvén, és a' szövetséget fel-bontván, *Italiá*ra magának újjabb útat nyit. A' Rómaiak a' szövetség tételt igen szentül meg-tarttyák. Annakokáért midön meghallyák e' véllek szövetséges város-[100:]nak meg-szállását, meg-emlekezvén a' *Poenus*okkal tött szövetségröl-is, nem fognak mingyárást fegyvert, hanem elsöben a' szokás szerént panaszolkodni inkáb akarnak. Azonközben ök kilentz hólnapig az éhség, hadi eszközök, és fegyverek által el-fáradván, és a' ségitség aránt való kétségben eséseket dühüsségre forditván, a' piatz közepin nagy tüzet tésznek; annakutánna mind magokat, gyermekeket, feleségeket, minden gazdagságokkal edgyütt, tüz és fegyver által meg-emésztik. A' Romaiak az *Annibál*t, ennek a' nagy veszedelemnek okát kezekben kévánnyák. Midön penig a' *Poenus*ok a' dolgon tétováznának, a' Római követeknek feje *Fábius* így szóll: „miért késedelmeskedtek? Mi mostan mind a' békességre, mind a' hadra készek vagyunk, mellyiket választyátok?" Felkiáltanak: „a' hadat." Ö peniglen mond: „azért részetek légyen a' had-[101:]ban"; és az ö felsö ruháját ki-gombolván a' tanátsnak közepette, nem kevés félelmekre, a' hadakozásról jelt tészen.

A' mitsodás vólt a' hadnak kezdete, ollyan ki-meneteleis: ugyan-is midön a' *Ságuntus*bélieket a' *Poenus*ok[y] meg-szállották, a' Rómaiak penig meg-nem segitették vólna, és magokat utólsó tüz által való halálra, mint egy áldozatra adták vólna, mind a' két részt meg-átkoszták; melly *Ságuntus*nak veszedelmét *Italia* el pusztulásával, *Africa* fogságban való esésével, mind két rész penig Elöl-jároiknak és Királyainak el-veszésével fizette-meg.

---

[w] szégyenli
[x] lévó
[y] *Poenu-* / sok

Azért midön a' *Poenus*oknak ártalmas és roppant tábora, mint valami szélvész meg-indúlt *Hispaniá*ban; és a' Rómaiak el-vesztésére már régen fel-tett szándéka, mint valami mennyütö kö, a' *Ságuntus*bélieknek fel-égetésével ki-nyilatkozott vólna; mingyárt mint valami nagy szélvész meg-indúlt, és a' nagy havasoknak tetejin [102:] utat tsinált; mellyeknek tetejin lévö nagy és irtosztató havakból, mint az égböl, *Italiá*ban bé-botsátkozott.

Az elsö ütközetnek szél-vesze, a' *Pádus* és *Ticinius*[187] folyo-vizek között, nagy vér ontással ment végben. Akkoron a' *Scipio*nak hadnagysága alatt meg-verettetett a' Római nép; maga-is az *Imperator* sebessen ellenségnek kezében esett vólna, hanemha még gyermeki állapottal lévö bársony ruhát viselö Fia Attyát el-takarván, a' haláltól meg-óltalmaszta vólna. Ez a' *Scipio* az, ki fel-nevekedendö *Africá*nak veszedelmére; a' honnan ö *Africánus*nak-is hivattatnék.

A' *Ticinius* folyó viz mellet való hartz után következett a' *Trebia* folyóviz mellet való hartz, a' hol a' *Poenus*oknak Rómaiakkal való második ütkezetek végben ment, *Sempronius* Pólgár alatt. Mely alkalmatossággal midön igen hideg és havas idö vólna, és magát e' dél felöl 's meleg tartományból jött ravasz el-[103:]lenség tüznél meg-melegitené 's ollajjal meg-kenné, (irtózásra tsuda dolog) a' Rómaikat, kik a' hideghez szoktak, a' hidegnek el-szenvedésével meg-gyözte.

Az *Annibál*nak menydörgés módgyára végben ment harmadik ütkezete vólt a' *Thrásimenus* tónál, a' *Flaminius* elöljáró alatt; itt-is a' *Poenus*ok új ravaszsággal élnek: ugyan is a' tóból származott ködben, és annak nádas hellyeiben a' lovasok el-rejtetvén, midön hartzolnának, a' Rómaiak seregének hátulsó részit meg-ütötték. Nem panaszolkodhatnak az Istenekre-is; ugyan-is e' vakmerö elöljárónak-is következendö veszedelmét meg-jövendölték vala a' Zászlókra szállott raj méhek; a' Zászlók, mellyeket a' földböl ki-nem vonhatnak vala;[188] és a' sereget követö földnek nagy indulása, hanemha ez a' föld-indulás a' lóvaknak és Férfiaknak széllyel való futkosásából származott vólna.

E' birodalomnak negyedik és majd utól-[104:]só sebe esett *Cannánál;* melly *Apuliá*nak ugyan alatson hellye, mindazáltal e' nagy vérontás miatt hiressé, és negyven ezereknek el-esésekkel nemesé tétettetett. Itt a' bóldogtalan seregnek veszedelmére *Annibálal* a' Föld, Eg, Nap, és a' természet egyben esküttenek. Ugyan-is meg-nem elégedett *Annibál* azzal, hogy némellyek tettetnék magokat a' Rómaiak részére által menni, kik tsak hamarsággal az ütközetben hátúl vágni kezdik; hanem annak felette e' ravasz *Imperátor*, midön ki-tanúlta vólna annak a' helynek természetit, hogy azokon a' széles mezökön mind a' nap igen hevet sütne, mind nagy por vólna,

mind a' napkeleti szél az ö kévánsága szerént fúna: úgy rendelte táborát, hogy vélle edgyüt a' szél, por, és nap ö ellenek fordulnának és hartzolnának. Es így ö nékiek két nagy táborok mind addig vágattatott az ellensége kévánsága szerént, mig *Annibál* vité-[105:]zinek ezt mondaná: *„Hadgyatok békét a' fegyvernek."* Az Elöljárók közzül egyik el-szaladott, a' más meg-öletett. Kétséges dolog, mellyik tselekedet jelesben. *Paulus* el-szaladni szegyenlette, *Váro* kétségben nem esett. Bizonysága ennek a' veszedelemnek a' sokáig vérrel folyó *Aufidus*; a' zugó *Vergellius* vizen által, az *Annibál* parantsolattyából hólt testekböl rakatott hid; *Chártágo*ban küldettetett, lovas fö rendeknek méltóságát jelentö, két véka gyürük, mellyeket mértékkel mértenek-meg. Annakfelette kéttség nintsen benne, hogy Róma várossának azon a' napon vége nem lött vólna, és hogy *Annibal* ötöd napra a' *Capitolium*ban nem vendégeskedhetet vólna (a' mint egy *Poenus, Adherbál, Bómilcár* fia mondatta), ha *Annibál* úgy tudott vólna a' gyözedelemmel élni, mint gyözedelmeskedni. Akkoron öttet, a' mint szokták szólni, vagy az uralkodandó városnak [106:] szerentséje, vagy a maga bolondsága, vagy a' *Chártágó*tól el-fordúlt Istenek ellenkezö dólgokra hajtották; ugyan-is midön gyözedelmeskedhetnék, inkább akart a' praedán kabdosni, és Rómát el-hagyván, *Campaniát* és *Tárentus* várossát fel-járni; a' holott mind maga, mind táborának serénysége meg-tsökönt; úgy hogy igazán mondották, hogy *Cápua*nál olly nagy veszedelme vólt *Annibál*nak,[z] mint *Cannánál* a' Rómaiaknak. Ugyan-is a' ki a' nagy havasokon meg-nem gyözettetett, fegyverrel meg-nem hódoltattatott, (ki hinné) *Cámpániá*nak melege és *Baja* nevü lágy meleg források kiessége által meg-gyözettetett.[189]

Azonközben a' Római nép meg-pihent és majd mint egy a' halálbol fel-támadott. Fegyverek nem vala: a' Templomokbúl a' szenteltetett fegyverek elö vétetnek; Iffiú rend nem vala: a' szólgákat meg-szabaditotta és vitézek köziben eskette; a' kints tar-[107:]tó házakban semmi kints nem vala: a' maga tulajdon javát a' tanátsi rend[190] önként közönséges helyre vitte, és semmi arany eszközt magánál nem hagyott, hanem egy egy gyermekek nyakában függesztetett arany gombot[191] és arany gyürüt. A' nemesi rend[192] ezeknek példáját követte; ezeket a' köznépnek rendei;[193] annak felette alig találtanak könyveket, mellyekben le-irnák, alig gyözték le-irni az irok a' gazdagságokat, mellyeket kiki a' magáébúl közönséges helyre vitt, *Laevinus*[a] és *Marcellus* Polgársága alatt. Mit tselekedtenek a' tiszteknek választásában-is! mitsoda okossága vólt a' seregeknek! holott az Ifiak a' vénektöl kérdettenek tanátsott a' pólgároknak választásáról; mivel ezzel a'

[z] *Annibál*nak,
[a] *Laevinius* [Javítva a latin szöveg alapján.]

sok rendben gyözedelmeskedö és ravasz ellenséggel nem tsak vitézséggel, hanem tanátsal-is illendö dolog vólt hartzolni.

Ennek a' meg-elevenedett, és hogy úgy szóllyak, mint egy újja-[108:] nan született birodalomnak elsö reménsége vólt *Fábiús*, ki új practicát gondolt-ki, hogy *Annibál*t meg-gyözné: tudnillik hogy vélle megne-ütköznék. Innét ötet új és a' közönséges társaságnak hasznos névei *Cunctator*nak, az az: késedelmeztetönek mondották;[b] ugyan azért mondotta a' nép e' birodalomnak paisának-is. Azért a' *Samnites*eknek egész tartományán, a' *Falernus*[c] és *Gaurus* hegyeknek berkein hordozván, annyira meg-erötlenitette *Annibál*t, hogy a' ki vitézség által megnem rontathatnék, a' késedelmeztetés által el-romlana. Annakutánna a' *Claudius Marcellus* hadnagysága alatt szemben szállott 's meg-ütközött véle; és ötet mind ki-üzte a' maga tartományából *Campánia*ból, mind a' *Nóla* nevü városnak meg-szállásától viszsza verte. Söt a' *Sempronius Graccus* hadnagysága alatt *Lucánia*ban nagy mérészséggel követte, és táborának hátulsó részét [109:] vesztegette. Jóllehet akkor (szégyen) szólgákból alló táborokkal hadakoznék, mellyre öket a' sok rajtok esett gonosz kénszeritette; kik mindazáltal szolgaságból felszabadittatván, Római szabadsággal élö lakosokká lettenek. Oh illyen sok veszedelmek között-is tsudálatos bátorság! Oh Római népnek kiváltképpen való mérészsége! Illyen szoros és veszedelmes állapottyában-is, jóllehet a' maga országa felöl kétséges vólna, mindazáltal mindenfelé vigyázott; úgy hogy midön az ellenség *Campánia*ban és *Apulia*ban széllyel nyargalna, és *Italia*ban mint *Africa*nak közepibe ollyan bátor vólna; ugyan azon idöben mind ennek ellene állott, mind *Siciliá*ban, *Sárdinia*ban, *Hyspania*ban, mindenfelé seregeit küldi vala.

*Siciliá*t bizta *Marcellus*ra, melly nem-is sokáig óltalmazhatta magát: mert az egész sziget egy várasnak meg-vételével meg-gyözettetett. Ama nagy és ed-[110:]dig az ideig gyözhetetlen *Sirácusás* Várossa, noha az *Archimédes* okossága által óltalmaztatnék, mindazáltal végtére ugyan tsak meg-gyözetett. Annak három rendü hoszszú köfala, három Vára, márvány köböl ki-rakatott ki-kötö helye, és ama hires *Aréthúsa* forrása egyéb hasznára nem vóltanak a' városnak, hanem hogy ezeknek szépségéért azt el-nem rontották.

Sárdiniát Graccus hirtelen el-foglalta; semmit nem használt ennek az ö meg-maradására lakosinak kegyetlensége, és *Insanus* nevü hegyeknek szörnyü magossága. A' városokkal és azoknak fejével *Caralis*sal[d] kégyetlenül

---

[b] mondottak:

[c] *Falernius* [Javítva a latin szöveg alapján.]

[d] *Coralis*sal [Javítva a latin szöveg alapján.]

bántanak; hogy e' vakmerö és halálával nem gondoló nép, avagy tsak hazájához 's jószágához való szeretetitöl viseltetvén, magát meg-adná.

*Hyspaniá*ban küldetett *Cnaeus* és *Publius Scipiok* azt a' *Poenus*októl majd egészszen el-foglalták; de a' *Poenus*oknak ravaszságok [111:] által ismét el-nyomattatván, el-vesztették; noha ök-is ellenben a' *Poenus*oknak[e] táborát sok ütközeteken meg-verték; de végre edgyik közzüllök a' *Poenus*ok ravaszságok által, midön táborozna, a' másik midön egy bástjában szorúlt vólna, tüzzel környül vétettetvén, meg-ölettettek. Annakokáért midön *Scipio* elküldetett vólna haddal, hogy attyáért és attyának ötséért boszszút állana; kit *Africá*nak meg-hódoltatásáért az Istenek el-végeztek vala, hogy *Africánus*nak hivattatnék; a' hadakozó Férfiakkal és fegyverrel nemes *Hispaniá*t, az ellenség sereginek mint egy veteményes kertet, *Annibál*nak tanitóját (hihetetlen dolog) egészszen a' *Pyrrhaenus*[f] hegyektöl fogva a' *Hercules*nek emlekezetire fel-emelt oszlopokig és a' nagy tengerig viszsza[g] vötte; mellyik tsudább, az-é, hogy hamar, avagy könnyen vette viszsza, alig tudhatod; mitsoda hamarsággal lött, bizonyság a' [112:] négy esztendö; mitsoda könnyen, avagy tsak az egy *Chártágó* városa bizonyság, ugyan-is a' melly nap meg-szállották, azon nap meg-is vették; melly *Hyspaniá*ban való *Chártágó*nak illyen könnyen való meg-vétele jele vólt az egész *Africá*n lévö gyözedelemnek. Mindazáltal bizonyos dolog, hogy ennek a' tartománynak[h] meg-hódoltatásában igen sokat használt az elöljárónak maga meg-tartoztatása: ugyan-is az el-fogott gyermekeket és kiváltképpen való szép léánzokat a' meg-gyözettetteknek viszsza adatta, meg sem engedvén, hogy eleiben vinnék, hogy az ö szüzességének épségét avagy tsak nézésével meg ne rontaná.

Ezt tselekedte a' Római nép a' külömb külömb-féle tartományokkal; mindazáltal az *Italiá*ban meg-nyomúlt *Annibál*t semmi uton modon ki nem üzhette. Nagyobb része *Italiá*nak hozzája állott vala, azért ez az erös *Imperátor* a' Rómaiak ellen [113:] *Italia*ból való hadakkal-is hadakozik vala. Mindazáltal nem sokára ötet többire minden városokból és tartományokból ki-üzte a' Római nép. A' *Tarentum*béliek[i] hozzája viszsza állottak vala; már *Cápúa, Annibál*nak második lakó helye és háza, söt hazája meg-vétetett vala; mellynek el-vesztésén ö annyira szomorkodott, hogy onnan egész táborát Róma ellen forditaná. Oh Világnak birodalmára, mindeneknek jóaka-

[e] *Poenu-* / soknak
[f] *Pyrrhus* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[g] vszsza [A hibajavító jegyzék javítása.]
[h] tartománynák
[i] *Tarentumbéli*ek

rattyára, embereknek és isteneknek tsudálkozására méltó nép! ki midön utólsó veszedelemre jutott vólna, még-is szándékát félben nem szakasztotta; Söt midön a' maga Városát meg-kellenék óltalmazni, mindazáltal *Cápuat* egészszen el-nem hadta, hanem táborának felét *Appius Consul*sága alatt ott hadta, más részit pediglen *Flacus*sal a' város felé *Annibál* után küldötte,[j] és így mind távul, mind jelen hadakozik vala. Azért mit tsudálkozunk rajta, [114:] ha az Istenek, az Istenek, mondom (nem szégyenlem meg-vallani), ismét *Annibál* ellen állottanak, midön tábora a' várostól három mér földnyire vólna! ugyan-is mindenkor, midön meg-mozdúlna, olly nagy záporok és szelek támadtanak, hogy az ellenség láttatnék viszsza verettetni Isteni végezésböl; mellyek láttattak nem az égböl, hanem Rómának köfalairúl, és *Capitolium*ból származni. Annakokáért *Annibal* el-szaladott és el-állott, és *Italiá*nak külsö szoros hellyeiben ment, mikoron szintén már a' várost el-érte vólna. Könnyü ki-mondani, mindazáltal a' Római népnek merészségének meg-probálására igen hathatos, hogy a' melly szántó földeken tábórával meg-szállott vala *Annibál*, ugyan azon a' napon, a' mellyen megszállotta vala, azon szántó földeket Rómában árúlván és kótja-vetjére hányván,[194] meg-vették. Ellenben *Annibál*-is akarta mutogatni bátor-[115:]ságát, és a' városnak penz tsináló házait el-akarta adni, de nem találkozott a' ki meg-venné; melly dologból ki-tettzett jó eleve, mint lenne mind a' két résznek dolga.

Mindazáltal e' sok gyözedelem és Isteneknek kedvezések semmit a' Rómaiaknak nem használ vala. Söt az egész Római birodalom el-veszett vólna, ha *Asdrubál Annibál*nak báttya, ki *Hyspaniá*ból új táborral, új erövel, új sokasággal jö vala, ötsével *Annibál*lal magát egyben tsatolhatta vólna. Mindazáltal *Asdrubált Claudius Néro Livius Salinátor*ral, midön táborával jöne, meg-gyözik. *Néró Italiá*nak külsö szegeletiböl *Annibál*t üzte vala el; *Livius* peniglen táborát vitte vala éppen *Italiá*nak más szegeletire, és így e' két *Imperátor* olly meszsze vólt egy mástól, a' minemü hoszszú az egész *Italia*; már mitsoda nagy okossággal, mitsoda serénységgel foglalták egyben e' polgárok táborokot, [116:] mitsoda véletlenül ütötték-meg *Asdrubál*t, nehéz dolog ki-mondani; melly dólgot még *Annibál*-is eszre nem vött. Bizonyára *Annibal* midön e' dólgot meg-tudná, és báttyának el-eset fejét táborában meg-találná,[195] így szóll: *„Látom Chártágónak boldogtalan sorsát."* E' vólt annak a' Férfinak következendö veszedelméröl mint egy jövendölésképpen való elsö vallás tétele.

---

[j] hadta: részét peniglen *Flaccus*sal a' város féle *Annibál* viszsza küldötte: [A hibajavító jegyzék javítása.]

Már avagy tsak maga vallás tételéből bizonyos dolog vala, hogy *Annibál* meg-gyözettethetnék; de a' Római nép illyen sok szerentsésen viselt dólgaiban bizván, nagyobnak itili vala, hogy e' kegjetlen ellenséget *Africá*ban gyözné-meg. Annakokáért a' *Scipio* hadnagysága alatt, minden erejével *Africára* fordúlt, követvén *Annibál*nak példáját, és az *Italiá*n tett vér-ontást *Africá*ban tromfolta-meg. Istenek! mitsoda roppant táborait verte-meg *Asdrubál*nak! mitsoda seregeit *Syphaces*-[117:]nek![196] mitsoda sokaságát törlette-el mind a' kettönek, midön étszaka azokra tüz-világnál rohanna! Annakfelette már nem három mély földnire, mint *Annibal* Rómához, hanem *Chártágó*nak kapui alá szállott vala. Igy lett, hogy az *Italiá*ban meg-gyükerezett és ülepedett *Annibál*t onnét erövel ki-vonná. Jelesebb nap a' Római birodalomban nem vólt, mint az a' nap, mellyen a' két nagy *Imperátor* táborával edgyüt egymással szemben szállott, és seregeit egymás ellen rendelte; kik közül edgyik *Italiát*, másik pedig *Hyspaniát* gyözte vala meg. Ezek egymás között a' békességröl-is beszélgettenek; sokáig vesztég állottanak egymáson tsudálkozván; és midön meg-nem békélhetnének, készületet fúttanak. Mind a' kettönek vallás tételébül bizonyos dolog, hogy soha sereg hellyesebben nem rendeltethetett, sem erössebben egymás ellen nem hartzolhatott vól-[118:]na. Ezt meg-vallotta *Scipio* az *Annibál* táboráról, *Annibál*-is a' *Scipio* táboráról. Mindazáltal *Annibál* meg-gyözettetett, melly gyözedelemben *Africa* el-foglaltatott; mellyet követett a' földnek kereksége.

VII. RESZ.

A' Macédoniabéliekkel[k] *való elsö hadról.*

CHártágó után meg-gyözettetni senkinek nem vólt szégyen. *Africa* után meg-gyözettettek[l] sok népek: *Macédonia, Graecia, Syria,* és minden egyéb tartományok nagy hamarsággal. Mindeneknek elötte penig az *Macédonia*béliek, kik annak elötte vágynak vala e' Világnak birodalmára; kiken ekkor[m] uralkodik vala *Philippus*, ki noha erötlen vólt, mindazáltal az ö régi hirekért a' Rómaiak úgy gondolkodnak vala, mintha *Alexander*rel hartzolnának. Azért e' *Macédonia*i hadnak hire vólt nagyobb, mint va-[119:]lósága. E' hadakozásnak oka vólt a' *Phylippus*nak *Annibal*lal való szövetsége, ki már régtöl-fogva *Italiá*ban uralkodik vala; annakutánna örögbedett, midön az *Athenas*béliek ségittséget kérnének *Philippus*nak rajta tett boszszúsága

[k] *Macedoniabéliekkel* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]
[l] meg-gyózettettek
[m] birodalmára: ekkor [A hibajavító jegyzék javítása.]

ellen, holott ö a' győzedelemnek jussán küvül a' Templomokat, óltárokat el-rontaná, és koporsójokat fel-bontaná. Tetszett a' tanátsnak ílly szükségekben öket meg-segiteni. Ugyan-is a' népeknek királyi, hadnagyi, népei, nemzetségei már Rómától kérnek vala segitséget. Azért elsöben a' *Laevinus*[n] polgár alatt a' *Jónium* tengerére szálván a' Római nép: az egész Görög országnak tenger mellett lévö széleit,[o] mint valami győzedelmes hajókkal el-járta. Ugyan-is a' *Syciliá*ból, *Sárdiniá*ból, *Hyspaniá*ból, és *Africá*ból nyert praedák erre fel-indittottak; melly országnak meg-győzettetését a' *Praetor*nak hajójában önként nevekedett borostyán-fa [120:] meg-tsalhatatlanképpen jövendöli vala. A' *Pergamon*bélieknek Királya *Attalus* önként segitségre jött a' Rómaiak mellé; a' *Rhódus*béliek-is, kik igen jól tudnak vala hajókkal járni; így a' tenger felöl hajókkal, a' Pólgár a' száraz felöl lovakkal és Férfiakkal mindeneket rontanak vala. Kétszer meg-győzettetett *Philippus* Király; kétszer el-üzettetett; kétszer táborától meg-fosztatott; mindazáltal irtoztatóbb dólgot nem szemléltek a' *Macédonia*béliek a' sebeknél, mellyek nem valami hajtó dárdák, nyilak és *Görögök* apró fegyveretskéjek által, hanem nagy hajtó dárdák és szablyák által estek; melly sebeknél kissebbel-is meg-halhattanak vólna. Ugyan-is a' *Flaminius* hadnagysága alatt lévö Rómaiak a' *Chaónia* hegyekre mentenek, mellyet az elött nem jártanak, és az *Aous* szoros helyeken sebessen folyó vizekhez, mellyek vóltak *Macédoniá*nak bajos hellyein. A' bé-[121:]menetel merö győzedelem vólt: ugyan-is annakutánna a' Király szemben nem mervén szállani, a' *Cynocéphalás* nevü hegyeknél, egy ütkezeten, melly-is nem vólt egész ütkezet, végképpen meg-győzettetik. A' győzedelmes pólgár néki békességet engedett és országát viszsza adta; hogy penig valami ellenség hátra nem maradna, *Thébás* várossát, *Euboea* szigetit, és *Nábides*[197] alatt tolvajkodó *Lacaedaemon* várossát le-tsendesitette. Görög országot régi állapottyában meg-hadta, hogy tudnillik maga törvényével és attyaitól vett szabadságával élne. Mitsoda öröm és mitsoda kiáltások vóltanak! midön az Oroszlánt meg-ölö[p] *Hercules*nek[198] *Némea* nevü erdejin szerzet játék nézö helyben, minden ötödik esztendöben elö fordúló játékokban, e' tselekedetett el-énekelnék! Mitsoda nagy öröm vólt! mennyi virágokat szedtenek a' pólgárok tisztességére! Es ottan-ot-[122:]tan parantsollyák vala az éneklönek, hogy el-énekelné az *Achájá*nak meg-adatott szabadságárúl szerzett éneket; melly polgári tisztességét jelentö ének szóban,[199] mint valami trombita és hegedü szóban gyönyörködnek vala.

---

[n] *Laevius* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[o] szeleit,
[p] meg-ölé [A hibajavító jegyzék javítása.]

VIII. RESZ.

Az Antiochussal[q] *Syriában*[r] *való hadról.*

MAcédonia és *Philippus* Király után mindgyárást következett *Antiochus* tsak történetböl: midön a' szerentse mind egy szántszándékból a' dólgokat úgy kormányozná, hogy a' miképpen *Africá*ból *Europá*ban, úgy *Europá*ból *Asiá*ban e' birodalom terjedne, és a' földnek határi szerént a' gyözedelem-is öregbülne, mindenekre önként jó alkalmatosság adatván. Nem vólt más hadnak híre ennél félelmesebb a' Rómaiak elött; ugyan-is meg-hallották, hogy az *Antiochus* hajóinak sokasága az egész ten-[123:]gert bé-töltötte; azonban úgy gondolkodtanak ö rólla, mint a' *Persák, Napkelet, Xerxes* és *Dárius* felöl, kik a' járhatatlan hegyeken-is által útakat ástanak; annakfelette félelmekre valának az Egi jelek, mert ez alkalmatossággal az *Cúmánus Apolló*-is mindszüntelen könyvezet. Ezt tselekedte félelemböl az *Asiá*nak kedvezö Istene.

Egy tartomány-is *Syriá*nál[s] férfiakkal, kintstsel, fegyverrel gazdagabb nem vólt; de ollyan túnya Király kezébe jutott vala, hogy semmi *Antiochus*nak nagyobb tisztességére nem szólgált, mint hogy ö a' Rómaiaktól gyözettetett-meg. Erre a' hadakozásra inditotta-fel *Antiochus* Királyt egyfelöl *Thóás*[t] *AEtóliá*nak Fejedelme, ki midön szövetséget akarna a' Rómaiakkal vetni a' *Macédónia*béliek ellen való hadakozásban, társaságokban bé nem vették; másfelöl *Annibál*, ki *Africá*ban meg-gyözettetvén, onnan el-szaladván, és a' Róma-[124:]iak békeségét nem szenvedhetvén, keres vala ellenséget az egész föld kerekségében, kiket a' Rómaiak ellen fel-ültetne. Mitsoda veszedelem lött vólna, ha ennek tanátsának engedett vólna az *Antióchus*, és ha a' szegény *Annibál Asiá*nak erejével birhatott vólna! De a' Király maga gazdagságában, és Királyi titulussában bizván, elégséges dolognak itélte lenni tsak[u] hadat inditani. *Európa* már minden kétségnélkül, jus szerént a' Rómaiakat illeti vala; *Antióchus* penig *Lysimáchia* városát, mellyet az ö elei *Rátz* országban[200] a' tenger parton épitettek, jús szerént viszsza kévánnya vala; ebbül következett az *Asiai* hadakozásnak szélvesze. Megelegedvén penig e' nagy Király a' hadakozáshoz való nagy és erös készülettel, minekutánna *Asiá*ból nagy zörgéssel és tsatépatéval meg-indúlt vól-

[q] [A tartalomjegyzékben:] *Antióchussal*
[r] [A tartalomjegyzékben:] *Siriában*
[s] *Syriá*nak [A hibajavító jegyzék javítása.]
[t] *Tróás* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[u] tsák

na, mingyárást a' szigeteket és Görög országnak tenger partyait el-foglallya, [125:] és olly henyélésben és bújaságban-él, mint ha már gyözedelmeskedett vólna. *Euboea* szigete a' száraztól el-szakasztatott vala egy keskeny habzó és zúgó tengeretskével.[201] Ebbe a' szígetbe *Antiochus* arannyas és selyemböl álló Sátorokat vonat-fel, tsak közél a' zúgó tengerhez, ki annak folyása mentében magát trombitáltatta és hegedültette; és jóllehet tél[v] vólna, mindazáltal sok rósákat hordatott eleiben; azonban állitott maga körül szüz Leányokat és gyermekeket, hogy ne láttatnék semmi Királyi méltósághoz illendö fogyatkozással lenni. Erre a' már maga bújasága által meg-gyözettetett Királyra rá menvén a' szigetben a' Római nép *Acilius*[w] *Glabrio* pólgár alatt, abból mingyárást ki-üzte, tsak az ö el-közelgetésének hirével. Ötet peniglen midön serényen szaladna, és ama három száz *Laconia*béliéknek veszedelmekkel hires *Thermophylás* nevü meg-hartzolásra [126:] alkalmatos hegynél-is a' Római néppel szemben nem szállana: mind a' szárazról, mind a' tengerröl ki-nyomta. Mindgyárast[x] nyomában mégyen *Syriá*ban *Antiochus* Király, hajóját[202] *Polyxenides*re[203] és *Annibál*ra bizza, mert maga az ütkezetet meg-nem várhatta vala; melly hajó *AEmilius Régillus* hadnagysága alatt a' *Rhódus*bélieknek[y] segittségek által egészszen el-rontatott. Azért ne ditsekedgyenek az *Athénás*béliek: Ugyan-is szerzettek magoknak a' Rómaiak olly hírt az *Antiochus*nak, mint ök a' *Xerxes*nek meg-gyözésében; az *AEmilius* által való gyözedelem nem alább való, mint az ö *Themistocles* által való gyözedelmek; *Ephésus*nak meg-vétele nem kisseb hírére vagyon, mint nékiek a' *Salamium* városának meg-vétele.

Annakutánna a' *Scipio* pólgárnak, kihez ötse *Africánus Scipio, Chártágó*nak meg-gyözöje, maga akarattyából követségben ment vala, tetszett, [127:] hogy *Antiochus*t egészszen meg-hódoltatná; már penig az egész tengerekröl el-szaladott vala, de a' Rómaiak utánna mentek. Ki-száll a' tábor az[z] *Moeander* vize és *Sypilus* hegye mellé. Lehetetlen ki-mondani, mitsoda segittségekkel és táborokkal szállott vala-ki *Antiochus*: három száz ezer gyalogok valának, a' lóvas seregeknek és kaszákkal fel-készittetett szekereknek száma-is nem vólt kevesebb, Arannyal, bársonnyal, ezüstel, eléphánt tetemekkel tündöklö, nagy eléphántokkal mindenfelöl táboroknak széleit meg-erösitette vala. Mindazáltal nagy sokaságok vólt akadályúl; annakfelette hirtelen zápor esö lévén, hamarsággal meg-romlanak a' *Persia*i tegzek; ezt

[v] jóllehettél [A hibajavító jegyzék javítása.]
[w] *Ancilius* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[x] ki-nyomta mingyárást [A hibajavító jegyzék javítása.]
[y] *Rhódus*béliekkel [A hibajavító jegyzék javítása.]
[z] táborra [A hibajavító jegyzék javítása.]

elsöben remülés, tsak hamar futás, annakutánna meg-gyözettetés követte. Mindazáltal tetszet a' Római népnek, hogy a' meg-gyözettetett alázatosan könyörgö *Antiochus*nak békességet engedne, és [128:] országának valami részét viszsza adná; annyival-is inkább, hogy magát könnyen meg-adta.

IX. RESZ.
Az AEtóliában valókkal való hadról.

A' *Syriá*ban való hadakozás után következet, a' mint a' rend hozza vala, az *AEtóliá*ban valókkal való hadakozás. Ugyan-is *Antiochus* meg-gyözettetvén, a' Rómaiak üldözik vala az *Asiai* hadnak inditóit. Annakokáért a' boszszú állást *Fulvius Nobiliorra* bizzák. E' hamarsággal annak a' népnek fö városát *Ambratiát*, a' *Pyrrhus* Királyi városát, hadi eszközökkel kezdi rontani; mellyet tsak hamar fel-adtak. Közben tették vala magokat az *AEtólia*béliekért a' Rómaiaknál az *Attica*[a] és *Rhódus*béliek, kik meg-emlekezvén azoknak segittség adásokról, ö érettek az *AEtólia*bélieknek mindeneket meg-engednek. [129:] Ez a' hadakozás peniglen el-hatott a' közelvalókra-is: az egész *Cephalenia, Zácynthus* és valamennyi szigetek vannak azon a' tengeren a' *Céraunius* és *Máleum* hegyek között, az *AEtólia*béli hadakozásnak alkalmatosságával mind el-foglaltattak.

X. RESZ.
Az Histriában valókkal való hadról.

KÖvetkeznek az *AEtóliá*ban[b] valók után a' *Histria*béliek, kik öket nem régen a' hadakozás közben meg-segitették vala; melly hadakozásnak kezdete az ellenségnek szerentsés vólt, melly-is lett veszedelmének oka. Ugyan-is, midön a' *Cnaeus Mánlius* táborát meg-verték vólna, és a' gazdag praedát el-nem hagyhatták, hanem vendégeskednének, játzadoznának, és senki közüllök nem tudná az ital miat hól vólna; *Appius Pulcher* reájok üt. Es így a' roszszúl nyert gyözedelmet vérekkel, és éle-[130:]teknek el-fogyásával fizették-meg. A' Király *Apulius* lóvára fel-tétetvén, midön a' részegség miat ottan ottan esdegélnék, meg-józanúlása után tsak alig és nehezen vette magát észre, hogy rab vólna.

---

[a] *Attia*

[b] *Italiá*ban [Javítva a latin szöveg alapján.]

XI. RESZ.

A' Gallograeciában való hadról.

A' *Syriá*ban való hadakozásnak veszedelme *Gallograeciát*-is maga után vonsza, mivel ennek lakosi-is *Antiochus* Királynak segittséget attak vala. Mindazáltal sokan kételkednek, ha úgyan attanak-é segittséget, vagy nem; vagy *Mánlius* a' győzedelemben telhetetlen lévén, reájok fogta vólna, hogy öket látta az *Antiochus* mellett való segittségben. Bizonyára néki ezeken való győzedelmi pompa meg nem engedtetett; mivel nem jóvallotta a' tanáts ennek a' hadnak okát. Továbbá a' *Gallograeciá*ban való nép, a' mint neve-is meg-mutat-[131:]tya, a' *Gallus*okból 's *Görögök*ből egyben zavart nép. E' *Brennus*nak hadnagysága alatt *Görög* országból, mellyet már a' *Gallus*ok el-pusztitottak vala, napkeletre fordúlván, *Asiá*nak közepit megszállya. Annakokáért, a' miképpen a' mag el-változik, ha a' szántó föld-is változik: így ennek természet szerént való vadsága az *Asiai* kiességgel meglágyittatott. Annakokáért két ütkezeten meg-verettetett és el-üzettetett. Jóllehet mikoron meg-hallotta vólna az ellenségnek rája való menetelit, házait el-hagyván, nagy magos hegyekre ment-fel; mellyeket már a' *Trolostóbógus* és *Tectoságus*[c] nevü népek meg-ültenek vala. Minnyájan parittják és nyilak által le-üzettetvén, örökös békességre meg-adták magokat. Mindazáltal némü némü-képpen tsudára méltó vólt, hogy a' lántzokat, mellyekkel megvóltak köteztetve, fogokkal el-akarták rágni, és edgyik a' másikat [132:] kérte, hogy ötet meg-fojtaná. Emlekezetre méltó dolog: a' Királynak *Orgiagontes*nek felesége *Chiomára*[204] meg-ferteztetik egy Római századostól,[205] ki tsudáson a' fogságból meg-szabadúl, és a' századosnak fejét vévén férjéhez viszsza viszi.

XII. RESZ.

A' Macédoniában való második hadról.

MIdön a' *Syriá*ban való hadakozásnak veszedelmét egyik nemzetnek a' másik után következendö veszedelme követné, az alatt *Macédónia* magát ismét fel-emelte. Erre ezt az erös nemzettséget indíttya vala az ö régi nemzettségének emlekezete és meg-gondolása. *Philippus* után penig a' fia *Perses* uralkodik vala, ki úgy gondolkodott nemzetének méltóságáról, hogy *Macédónia* végképpen egyszeri győzettetéssel meg nem győzettethetnék. Ez

[c] *Tectóségus* [A hibajavító jegyzék javítása.]

alatt a' [133:] *Macédónia*béliek sokkal nagjobb erövel indúlnak-fel, mint attya idejében; ugyan-is a' *Rátzok*at-is magok mellé vették vala, és így a' *Macédónia*bélieknek serénységek a' *Rátzok*nak erejével, a' *Ráczok*nak penig kegyetlenségek a' *Macédónia*bélieknek hadi mesterségekkel meg-erössittetett. Ide járult a' *Perses* okossága-is, ki midön országát a' magos *Haemus* hegyiröl meg-szemlélte és táborát a' szoros helyekre szállitotta vala: úgy meg-erösitette fegyveres vitézekkel *Macédóniát*, hogy ellenségének országában való bé-menetelit lehetetlennek gondolná, hanemha az Egböl szállana alá. Mindazáltal a' *Március Philippus* polgár alatt, a' Római nép midön megszemlélte vólna ennek helyeit, az *Astrudes* tónn, a' veszedelmes és bizontalan hegyeken, és majd a' madaraktól-is meg-járhatatlan hegyeken, ebben a' tartományban bé-ment; és a' Királyt, ki bátor és semmi efféle [134:] dologtól nem tart vala, hirtelen való reá ütéssel el-ijesztette; kinek ollyan nagy félelme vólt, hogy minden kintsét a' tengerben vettetné, hogy el-ne veszne; hajóit peniglen meg-égettette, hogy az ellenségtöl felne-gyújtattatnának.

*Paulus*nak pólgársága alatt, midön gyakorta nagy *Praesidium*ok küldettetnének *Macédónia*ban, más utakon mentenek-bé; melly lett az elöljárónak nagy mestersége és szorgalmatossága által, midön másutt ütne-bé, nem ott, a' holott öket fenyegeti vala. Kinek bé-menetele ollyan félelmére vólt a' Királynak, hogy nem merne a' hartzon lenni, hanem hadnagyra biszta annak végben vitelét. Távul[d] létében meg-gjözettetvén, szaladott a' tengerre és *Sámótráces* nevü szigetben, bizván az ott való szentséghez; mintha ötet a' Templomok és óltárok meg-oltalmazhatnák, holott hegyei és fegyverei óltalmául[e] nem lehettenek. Senki-is [135:] a' Királyok közzül olly sokáig nem szomorkodott maga szerentsétlenségén. Midön alázatoson a' Rómaiaknak *Imperátorá*hoz levelet irna a' Templomból, a' hová futott vala, levelének végin nevét fel-irván, magát Királynak irta. Mindazáltal tisztességesen vötte *Paulus* a' meg-gyözettetett Királynak levelét. Midön penig *Perses* ellensége eleiben menne: ötet *Sátorá*ban bé-fogadgja, véle vendégeskedik; és az ö fö Förendeit intette: hogy a' szerentsétöl félnének, a' melly illyen hatalmas vólna.

A' Római népnek több jeles gyözedelmi pompája között a'[f] *Macédónián* való gjözedelmi pompa-is nem utólsó vólt, mellynek szemlélésében három napok töltenek-el. Elsö napján a' képeket és kárpitokat,[206] másod napon a' fegjvereket és pénzt, harmad nap a' foglyokat és az el-bámult, 's rá következett hirtelen való szerentsétlenségén tsudálkozó Királyt vitték által [136:]

[d] Távül
[e] óltalmával [A hibajavító jegyzék javítása.]
[f] között, és a'

Rómában. A' Római nép penig sokkal hamarább eszében vötte vala a' gyözedelmet, hogy sem mint levélben meg-irattatott vólna; ugyan-is azon a' napon meg-tudta, a' mellyen *Perses Macédónia*ban meg-gyözettetett. Két fejér lovon ülö ifjak,[g] kik *Italiá*ban lévö *Juturna* nevü tóban magokról a' port és az alutt[h] vért mossák vala, jelentették ezt-meg; kiket mivel ketten vóltanak, móndanak közönségesen *Cástor*nak és *Polluxn*ak; azonban úgy hítték, hogy ök-is ott vóltanak a' hartzon, mivel véresek vólnának; hogy *Macédónia*ból jönének, mivel nehezen léledzenének.

XIII. RESZ

Az Illyriában[i] *valókkal*[j] *való hadról.*

A' *Macédónia*béliekkel való hadnak fekélye az *Illyria*béliekre-is ki hatott. Ezeket a' *Perses* Király pénzel bérlette vala-meg, hogy há-[137:]túl a' Rómaiakra rohanván, öket meg-szoritanák. Minden késedelemnélkül, az *Anicius*[k] *Praetor* által meg-hódoltatnak. Elégséges vólt *Scordat*, ez[l] népnek anyavárossát el-rontani, és mindgjárást magokat meg-adták. Annakfelette, elöb végben ment ez a' hadakozás, hogy nem mint Rómában híre lenne.

XIV. RESZ.

A' Macédóniabéliekkel[m] *való harmadik hadakozásról.*

MInt egy Isteni végezésböl, mint ha úgyan a' *Poenus*ok és *Macédónia*béliek egymás között meg-egyeztenek vólna azon, hogy harmadszor-is meg-gyözettetnének, egy idöben fegyvert fognak; mindazáltal a' *Macédónia*béliek vetik-ki elsöben a' jármat nyakokból, egy kevessé erössebbek lévén, mint az elött; holott öket semminek állittyák vala lenni. E' hadakozásnak okát szégyen[n] ki monda-[138:]ni: ugyan-is mind a' hadviselést, mind az országot ravaszsággal vette vala kezéhez *Andriscus*, ki vólt alá való sorsú ember, kételkednek ugyan némellyek, ha szabados vagy szólgai rendböl

---

[g] meg-gyözettetett: két fejér lóvan ülö Iffiak, [A hibajavító jegyzék javítása.]
[h] alatt [A hibajavító jegyzék javítása.]
[i] [A tartalomjegyzékben:] *Illiriában*
[j] *vallokkal* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]
[k] *Amicius* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[l] és
[m] [A tartalomjegyzékben:] *Macédoniabéliekkel*
[n] ókát szegyen

való vólt-é; mindazáltal mivel személlyében *Philippus* Királyhoz hasonló vólt, *Pseudophilippus*nak hijják vala, és így Királyi személyének, királyi nevének Királyi mérészségével-is meg-felelt. Azért midön ötett semminek alitaná a' Római nép, tsak a' *Juventius Praetort* küldi, de haszontalan, ez ellen az *Andriscus* ellen; ki nem tsak a' *Macédoniai* erövel, hanem még *Rácz* országnak-is segittségével igen meg-erösitetett[o] vala; és így a' Római nép, ki az igaz Királyi nemböl való emberektöl meg-nem gyözettethetett, ettül mint valami kébzelt és igaz Királynak *Comoediá*ban személyét[p] viselö Királytól,[207] meg-gyözettetik. Mindazáltal a' *Métellus* polgársága alatt, a' seregével le-vá-[139:]gattatott *Praetor*ért bö mértékben boszszút állott. Ugyan-is mind *Macédoniát* szolgálat alá vetette; mind annak a' hadnak inditóját a' *Rácz*oknak Királyotskájától, a' kihez szaladott vala, viszsza hozván, és meg-lántzolván, Rómában vitte. Kinek e' bóldogtalan állapottyában-is e' nagy szerentséje vala: hogy ö rajta, mint igaz Királyon, a' Római nép úgy gyözedelmeskednék.

XV. RESZ.

A' Poenusokkal való harmadik hadakozásról.[q]

KÖvetkezik az *Africá*ban való harmadik hadakozás, melly mind rövid vólt (mivel négy esztendöknek el-fordúlása alatt végben ment), mind kitsin bajoskodású,[r] ha az elébbeniekkel egyben veted (ugyan-is nem annyéra a' Férfiakkal, mint a' várossal veszekedtek), mindazáltal ki-menetelire nézve igen nagy: mert en-[140:]nek alkalmatosságával *Chártágó* egészszen el-rontatott. Es így ha valaki a' Rómaiaknak a' *Poenus*okkal való három hadakozását meg-gondollya, úgy láttya,[s] hogy azt az elsöben tsak el-kezdette, a' másodikban gyözedelemre vitte, a' harmadikban el-végezte. Ennek a' hadakozásnak penig oka e' vólt, hogy a' *Poenus*ok a' szövettségnek törvénye ellen egyszer *Númida* ellen hajókat és tábort készitettek, a' *Masinissa* országát peniglen gyakorta háborgatták. Ennek a' jó és szövetséges Királynak pártját a' Rómaiak fel-vették. Midön tsak alig fognának a' hadakozáshoz, már annak ki-meneteliröl tanátskoznak vala. *Cátó* el-óltathatatlan gyülölségtöl viseltetvén, midön más dolog felöll kérdenének-is tanátsot ö tölle,

---

[o] meg-erösittette
[p] személyet
[q] *hadakozásáról.* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]
[r] bajoskodási, [A hibajavító jegyzék javítása.]
[s] láttyá

gyakran azt a' *Sententiát* mondgya, hogy *Chártágó* el-rontassék; ellenben *Scipió Násica* javallya, hogy meg-tartattassék, hogy valamiképpen az a' [141:] Rómával vetélkedö város el-romolván, és Rómának semmi félelme nem lévén, bóldog állapottyában bújaságra ne vetemednék. Itt a' tanáts köz útat követett; hogy t. i. e' város el-ne rontassék, hanem tsak helyébül mozdittassék-ki. Ugyan-is nem láttatott semmi hellyesebb dolognak, mint-hogy *Chártágó* fenn-állana, mellytöl mindazáltal semmi félelem ne lenne.

Annakokáért a' *Mánilius* és *Censorinus*[t] pólgárok alatt, midön a' Római nép *Chártágót* meg-szállotta vólna, reménséget nyújtván nékie a' békesség felöl: szabad akarattyokból fel-adatott hajójokat, a' városnak szeme láttára, meg-égette. Akkoron a' városnak elöljáróit ki-hivatván, nékiek meg-parantsolta, hogyha békével akarnak maradni, tartományokból el-költöznének. Melly dolog, a' kegyetlenségnek nagysága szerént, annyira fel-inditotta a' *Chártágó*bélieket a' haragra, hogy inkább adnák magokat u-[142:]tólsó veszedelemre, hogy nem-mint ezt tselekednék. Mind közönségesen azért siralomra fordúlván, egyszersmind fel-kiáltottak: *„fegyvert kell fogni"*; és elvégeszték magokban, hogy akarmi úton módon pártot üssenek; nem mintha valami reménségek vólna a' meg-maradás felöl, hanem inkább akarták, hogy nem a' magok, hanem ellenség keze által rontatnék-el hazájok. Mitsoda indúlattal vóltanak e' párt ütök, avagy tsak innen által láthatni: hogy az új hajóknak fel-épittetésére a' házakat fedelestül edgyütt el-hánták; a' fegyver tsináló házokban az arannyat, ezüstöt rézböl és vasbúl való fegyver hellyet egyben olvasztották; a' hadi eszközökhöz, kötélnek, az Aszszonyok hajakat oda adták.

Annakutánna *Mancinus* Pólgár alatt, mind a' szárazon, mind tengeren a' várost hathatoson ostromlották. A' ki-kötö hely, az elsö, második, és harmadik [143:] köfal-is mind el-pusztittatott vala; hanem tsak *Byrsa*, annak felsö vára állott nékiek ellenek, mintha második város vólna. Azért jóllehet a' város valóságoson el-rontatott vólna; mindazáltal az egész *Africá*nak-is veszedelmére vólt a' *Scipió*nak nemzettsége. Midön annakokáért más *Scipió* kezdett vólna uralkodni Rómában, ez az *Africá*ban való hadnak véget vetett. Ez a' *Scipió* az, a' ki *Paulus Macédó*tól született; de ama' nagy *Africánus Scipió*nak Fia maga fiává fogadott, a' maga familiájának tisztességére, olly végre: hogy a' melly várost a' nagy attya meg-rontott, únokája el-rontaná. De a' miképpen a' meg-haló bestiának marások halálosabb szokott lenni:[208] így több bajoskodás vólt a' félig el-rontatott *Chártágó*val, mint mikor éppen vólt. Midön már az ellenség egy várban szorúlt vólna, a' Római nép meg-

[t] *Mánlius* és *Censorius* [Javítva a latin szöveg alapján.]

szállotta[u] a' tengerröl való ki-kötö hellyet. Azok [144:] peniglen a' vár másfelöl való részén[v] más ki-kötö helyet ástanak; nem-mintha el-szaladnának, hanem tsak annak meg-czáfolására, mert mindenek úgy gondolkodnak vala, hogy ök arra ki-nem szaladhatnának. Innet magok óltalmazására nagy hirtelenséggel az ö hajójok ki-rohantanak; és mind éjjel, mind nappal, mint valami hamu alól hirtelen fel-lobbant tüz, újjabb újabb sokaság, újabb practikák, és veszedelemben forgó embereknek serege állott elö. Végezetre közönséges társaságokat meg-siratván, negyven ezer férfiak meg-adták magokat, még penig *Asdrúbál* hadnagysága alatt, mellyet nehezebb el-hinni. Mennyivel haladta-meg ötet felesége! a' két gyermekit meg-fogván, házának tetejéröl a' tüznek közepiben szökött, követvén a' Királyné Aszszonyt *Didót*, ki ezt a' várost fundálta![209] Melly nagy város vólt, a' melly el-töreltetett, hogy egyebe-[145:]ket el-halgassak: meg-tudhatni avagy tsak annak égésének sokáig való tartásából. Ugyan-is egész tizenhét napok alatt alig alutt-el a' tüz, mellyet önnön magok önként gyújtottak házokra és Templomokra, hogy a' váras, mivel a' Rómaiaktól meg-nem óltalmazhatták, égne-meg.

XVI. RESZ.

Az Achájabéliekkel való hadról.

MIntha[w] ez a' *Seculum* a' városoknak el-rontására rendeltetett vólna: mindgyárást *Chártágó* után következett *Corinthus, Achájá*nak fö várossa, *Görög* Országnak[x] gyönyörüsége, melly a' két tenger, *Jónium* és *AEgaeum* között, mint egy szemlélésre ki-tétetett. Ez a' város (gonosz tselekedet) annak elötte már el-nyomattatott,[y] minek elötte az ellenség köziben számláltatnék. *Critolaus* vólt a' hadakozásnak oka, ki a' Rómaiaktól *Görög* országnak adatott [146:] szabadsággal ellenek élt;[z] és a' Római követeken ha fegyverrel nem-is, avagy tsak ellenek való órátiójával erőszakot tett. Azért *Métellusra, Macédóniá*nak igazgatójára bizták, hogy boszszút állana, innen következett az *Achájá*ban való hadakozás; leg-elsöben-is a' *Métellus Consul* a' *Critólaus* táborát az *Elis* várossának mezején, az *Alphaeus* folyó viz mellett erössen meg-verte. Ezzel az egy ütközettel vége szakadott vólna annak a'

---

[u] nem-szállotta [A hibajavító jegyzék javítása.]
[v] reszén
[w] *M*Intha
[x] Országának
[y] el-nyomattatottt,
[z] állott: [A hibajavító jegyzék javítása.]

hadakozásnak, már a' város-is a' meg-szállástól fél vala; mindazáltal az Isteneknek végezéséből midön *Métellus* hartzolna, a' gyözedelemkor el-érkezett *Mummius*.[a] Ez a' más Görögök elöljárójának *Diaeus*nak a' *Jónium* és *AEgaeum* tenger között való szoros hellyén[210] lévö táborát, a' hól vagyon *Chórintus*, meg-verte, és partyait vérrel meg-festette mind két felöl a' tengernek. Annakutánna a' lakosoktól el-hagyatott váras elsöben a' vité-[147:]zektül fel-praedáltatott, azután trombita futatván, el-hányattatott. Mitsoda képek, mitsoda öltözetek, mitsoda irattatott táblák praedáltattak, égettettek és hányattattak kótja-vetjére! Mitsoda gazdagságok mind el-vitettek, mind fel-égettettek! Innen meg-túdhatod, hogy minden *Chórinthiai* gazdagság, mellynek az egész világon híre vólt, a' városnak fel-égettetése után-is a' Rómaiaknál találtatott. Annakfelette a' városnak meg-égése felette nagy hírüvé tette annak gazdagságát; mert el-égvén sok képek, és bálványok, a' réz, arany, és ezüst egyben olvadtanak.

XVII. RESZ.

Az Hispaniában[b] *viselt*[c] *hadakozásról.*

VAlamiképpen *Chártágó* után *Córinthus*, úgy *Córinthus* után *Númantia* következett. Nem-is vólt ezután az egész földnek kereksé-[148:]gében ollyan hely, melly a' hadakozástól[d] éppen maradott vólna. Ennek a' minden[e] városokat fellyül-múló két városoknak veszedelme után, mindenüt széllyel, nem szakaszonként, hanem egyszer'smind, vólt minden felé merö azon egy hadakozás; mintha ez meg-éget városok a' szél által fújtatván, az egész földnek kerekségében, a' hadakozásnak magvát el-híntették vólna.

Soha-is nem vólt az egész[f] *Hispaniá*nak akarattya, hogy a' Rómaiak ellen fel-indúlna; Soha-is nem akarta minden erejét egyben gyüjteni, maga hatalmát meg-probálni, a' maga szabadságát óltalmazni; másképpen úgy környül vétetett a' tengerekkel és a' *Pirenaeus* nevü hegjekkel, és a' természettül úgy meg-erösittetett, hogy ember oda bé-nem mehetne. Mindazáltal a' Rómaiak azt, minekelötte maga magát meg-ismérte, annak elötte el-foglalták; és minden tartományok között tsak e' vólt [149:] egyedül, ki annak-

---

[a] *Mémmius.* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[b] [A tartalomjegyzékben:] *Hispániában*
[c] [A tartalomjegyzékben:] *viseltt*
[d] helly, a' hadakozástól [A hibajavító jegyzék javítása.]
[e] midön [A hibajavító jegyzék javítása.]
[f] égész

utánna vette erejét észben, midön már meg-gyözettetett vólna. Ebben a' tartományban való hadakozás terjedett két száz esztendökig, a' *Scipiók* idejétöl-fogva egész *Augustus* Tsászárig, nem mindenkoron, és szüntelen, hanem a' mint az okok hozták. Elsöben nem-is a' *Hispánus*okkal,[g] hanem az *Hispaniá*ban lakó *Poenus*okkal hartzoltak. Innét származott az után való hadakozásnak oka, rendi és mételye.[h]

Legelsöben a' Római tábor a' *Cnaeus* és *Publius*[i] *Scipió* alatt ment-bé a' *Pyrenaeus* hegyeken; *Annont*[j] és *Asdrubál*t, az *Annibál* bátját, sokszor nagy ütkezeteken meg-verték; el-is foglaltatott vólna *Hyspánia*, ha e' mind szárazon, mind tengereken gyözedelmes jeles férfiak a' *Poenus*ok ravaszsága által meg-nem ölettettek vólna. Azért *Scipió Africánus*, atiyáért és attyának báttyáért boszszút akarván tenni, tsak hamarsággal bé-ment e' [150:] had miatt még fel-nem háborittatott tartományban; ki midön tsak hamar *Chárthagót* egyéb városokkal edgyütt meg-vette vólna, megnem-elégedvén azzal, hogy abból a' *Poenus*okat ki-üzte, azt adó-fizetö tartománnyá tette, mindeneket hatalma alá vetett, a' kik laknak az *Iberus*nak két-felöl való részén; a' Római gyözedelmeskedö elöl-járok közzül legelsöben ö ment a' *Gádes* nevü szigetekig, és az *Oceánum* tengernek partyáig.

Nagjob dolog az Országot meg-tartani, mint el-venni; annakokáért ide 's tová küldettettek az elöl-járok, kik ezt a' kegyetlen és még ebben az idöben maga szabadságában élö, türhetetlen és engedetlen népet[k] sok munka és véres ütközetek által szolgálat alá vetették. *Censorius Cáto* a' *Celtibérus*okat, *Hyspaniá*nak erös népét egy néhány ütközeteken meg-erötlenitette; *Gracchus* a' *Gracchus*ok familiájának attya ugyan azokat száz ötven vá-[151:]rosoknak el-rontásával meg-büntette; *Métellus*, ki *Macédonicus*nak hivattatott a' *Macédóniá*ban való gyözedelemröl, meg-érdemlette, hogy *Celtiberus*nak-is hivattassék, mivel mind *Contrebiát*[l] ditsiretesen meg-vötte, mind a' *Nertobriges* nevü népeket meg-gyözte, kinek meg-kegyelmezett, melly néki nagyob ditsiretire szolgált, mint azokon[m] való gyözedelme. *Lucullus* a' *Turdulus*okat és *Vacceus*okat nyomta-el, kiknek Királyától *Scipió AEmiliánus*[211] bajra ki-hivattatván, sok szép praedát nyert. *Decimus*[n] *Brutus* nagyobb mértékben a' *Celticus*okat, *Lusitánus*okat és *Galaeciá*nak minden

---

[g] *Hispánu-* / sokkal,
[h] ménetelye. [A hibajavító jegyzék javítása.]
[i] *Publicus* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[j] *Amnont* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[k] népnek, [A hibajavító jegyzék javítása.]
[l] *Contebriát* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[m] azoknak [A hibajavító jegyzék javítása.]
[n] *Decimius* [Javítva a latin szöveg alapján.]

népeit, söt a' Romai vitézeknek félelmét nemzö *Oblivió* folyó-viznek tartományát-is el-foglalta; és midön gyözedelmeskedvén az *Oceánus* tengernek partyait el-járná, addig táborát meg-nem forditotta, valameddig mint egy Istenekhez való félelemmel öszve kötte-[152:]tett tisztesség tétellel meg-nem szemlélte, mitsoda formán menne a' nap a' tengerben, és mitsoda formán boritanák-el annak világosságát a' vizek.

Mindazáltal a' veszekedésnek sullya vólt a' *Lusitánus*okkal, és *Numantia*béliekkel. Nem-is oknélkül: ugyan-is egész *Hyspaniá*nak minden népei között elsöbbek vóltanak. Lött vólna a' *Celtibérus*okkal-is bajoskodás; ha azoknak mind ravaszsággal, mind bátorsággal tellyes elöl-járójok *Sálondicus*, az ütkezetnek kezdetiben el-nem esett vólna, és a' szerentse szólgált vólna; ki az ö nagy ezüstes kopjáját kezében hánnya veti vala, állitván, hogy az égböl adatott vólna néki; és igy mint egy jövendölvén, mindeneknek elméjeket magához tsatlotta vala. De midön ezen mérészséggel étszaka a' polgárnak táborában ment vólna, annak Sátora elött a' strása nagy dárdájával ötett meg-ölte. Annakutánna a' serény és ra-[153:]vasz *Viriátus* a' *Lusitánus*okat fel-ültette; ki vadászó emberböl tolvajjá, tolvajból hadnagyá, és *Imperátorrá* lött, söt ha a' szerentse szólgált vólna, *Hyspaniá*nak *Rómulussa* lett vólna. Ki meg-nem elegedvén azzal, hogy a' maga tartományát mególtalmazná: tizen négy esztendök alatt a' Rómaiaktól el-foglaltatott *Iberus* és *Tagus*[o] folyó vizeknek két felén mindeneket tüzzel vassal pusztitott; a' *Praetor*oknak, *M. Vetellius* és *C. Pláuciusnak*[p] [212] táborokra és a' mellette levö seregeknek elöl-járóira ütvén, az *Unimánus Claudius*nak táborát erössen meg-verte, és az ö töllök nyert köntösöket, és méltóságot jelentö öszve font veszszöket az ö hegyein gyözedelmeinek jelentésire ki tötte. Annakutánna a' *Fábius Maximus*[q] polgár ötett meg-gyözte vala; de *Pompilius*, ki ö utánna következett, e' gyözedelmet meg-motskolta, ugyan-is midön kévánná ezt a' hadakozást [154:] hirtelen elvégezni, ezt a' meg erötlenittetett, és maga meg adásáról gondolkodó *Viriátus* Királyt alattomban és ravaszsággal a' maga barátival meg-öleti, és igy ö néki illyen ditsiretet szerzett, hogy úgy láttatott, mintha másképpen meg-nem gyözettethetett volna.

---

[o] *Fagus* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[p] *Plánciusnak* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[q] *Maximinus* [Javítva a latin szöveg alapján.]

XVIII. RESZ.

A' Númantiabéliekkel[r] *való hadról.*

NUmantia a' mennyivel szegényeb *Chárthágó*nál, *Cápuá*nál,[s] és *Chórinthus*nál; úgy vitézségére és hirére nezve mind ezekhez hasonló, és ha annak férfiait tekinted, egész *Hyspániának* disze. Ez a' *Númántia* minden köfal és bástjáknélkül, a' *Dúrius*[213] folyó-viz mellett egy középszerü hegyen vólt épittetve, még-is tizenkét[214] esztendöknek el-forgása alatt, negyven ezer tábornak négy ezer *Celtiberus*okkal ellene állot; hanem ottan [155:] ottan kegyetlenül meg-ijesztette, és gyakran gyalázatos szövettségnek kötésére kénszeritette. Végezetre midön eszekben vennék, hogy gyözhetetlen vólna az a' város, szükségnek itílék *Scipió*nak jelen létét, ki *Chárthágot* el-rontotta vala.

Ha igazat kell mondani, egy hadakozásnak-is oka nem vólt hamissabb, mint ennek, melly e' vólt: a' *Númántia*béliek a' *Sedigenses*eket, kik baráttyok és attyokfiai valának, bé-fogatták vala, midön a' Rómaiak elött szaladtanak; kikért noha a' Rómaiaknak könyörgenének, mindazáltal azzal semmit nem használtanak; kiknek a' Rómaiak, midön véllek hartzolni nem akarnának, szövettségeket igirik ílly okon, hogy fegyvereket tegyék-le. Ezt a' barbarusok úgy tartották, mintha kezeket vagdalnák-el. Azért mindgjárást a' *Mégara* erös férfi hadnagysága alatt fegyvert fognak és *Pompéjus*ra mennek, kit noha meg ölhettek vól-[156:]na, mindazáltal inkább akartanak véle szövettséget vetni. Annakutánna *Hostilius Mancinus*ra rohanván, ötett-is gyakorta úgy meg-verték, hogy senki-is közüllök a' *Núman*tiabélieknek személyek és szavok elött meg-nem álhatna. Mindazáltal ezekkel-is inkább akartanak szövettséget tenni, az ö tölle fegyverekkel nyert praedával megelégedvén, holott ötet táborával végképpen el-veszthették vólna. De a' mint a' *Caudina* nevü szoros helyen a' *Samnites*ekkel, úgy itt a' *Núman*tiabéliekkel való szövetségnek gyalázattyát[t] valóban szégyenli vala az a' Római nép; melly gyalázattyát hogy mind el-törölhesse, mind szövettségének láttassék eleget tenni: a' szövettség tévö *Mancinus*t meg-kötözi, a' *Núman*tiabélieknek kapujok elött gyalázatos szemlélésére ki-teszi;[215] végezetre *Scipió*nak hadnagysága alatt, ki *Chártágó*nak fel-égetésének alkalmatosságával meg-[157:]tanúlta vala a' városoknak rontását, a' város ellen való boszszúság tételre-is fel-gyuladott.

---

[r] [A tartalomjegyzékben:] *Numántiabéliekkel*

[s] *Cápuá*nal,

[t] [A nyomtatvány e helyén:] gyalázattya [Dálnoki Benkő javítása:] gyalázatyát

Itt a' Római népnek egy más ellen maga táborában nagyob veszekedése vólt, mint a' mezöben a' *Númántia*béliekkel. Ugyan-is ök a' szüntelen, helytelen és szolgai munkában el-faradtanak vala; mivel azok, a' kik hadakozni nem tudtanak, Sántznak tsinálására, kik magokat vérrel bé-nem akarták keverni, sárral való bé-keverésre kénszerittettek. Azért minden tisztátalan személyü Aszszonyt, táborbéli rabotás szolgákat, és minden kelletinél több eszközöket magoktól el-szakasztanak. Igaz példa beszéd: *A' minémü az Imperátor, ollyan a' had-is.*[216] Igy midön jó rendben vétetnek a' vitézek, megütkeztenek; és olly dolog lött, mellyet senki nem reménlett: hogy tudnillik a' *Númantia*béliek meg-szaladtanak. Magokat meg-is akarják vala adni, ha el-viselhetö dolgokat paran-[158:]tsoltak vólna nékiek. De midön *Scipió* egész és minden hibanélkül való gyözedelmet akarna rajtok venni,[217] arra kénszerittettek, hogy magokat szántszándékkal a' halálra szánván ütközetre rohannyanak; midön elsöben félig meg-fött hussal jól laktanak, és gabonából fött serrel[218] meg-részegettenek vólna, mellyel magokat a' halálra, mint egy áldozatra el-készitették. Fel tött szándékokat a' *Scipió* meg-értvén: meg-nem engedte nékiek, hogy meg-ütkeznének; midön penig nagy éhség vólna rajtok, és környül vétettek vólna árokkal,[u] Sántzal és négy[v] táborral, a' *Scipió*túl ütközetett kévánnak, hogy vitézi módon halnának-meg. Ezt meg-nem nyervén, a' várból ki-ütöttek; meg-ütköztek, melly ütközetben el-esett hólt testeket városban vittenek; és mivel éhségben vóltanak, azokkal éltenek. Végezetre el-végezték magokban, hogy el-szaladnának; de eb-[159:]ben feleségek meg-gátolták, lovoknak hevedereket el-vagdalván, melly noha gonosz tselekedet vólt, de öket a' szeretet erre vitte. Azért megsiratván veszedelmeket, utólsó dühösségre fakattak-ki, és magokban el-végeszték, hogy íllyen halálnak nemével hallyanak-meg: tudnillik elöl-járójokat, magokat, hazájokat[w] fegyverrel, méreggel és tüzzel el-vesztették. O erös, és e' gonoszok között-is itíletem szerént bóldog város! Igaz hüséggel barátit óltalmazta; az egész föld kerekségének erejével biró népnek, tsak maga erejével illyen sok ideig ellenek állot. Igy e' nagy hadnagy által elnyomatott város ellenségének semmi örömére nem vólt. Ugyan-is tsak egy *Númántia*béli férfi-is rabságra nem jútott; Semmi praedát, mivel szegények vóltanak, töllök nem nyertek; fegyvereket magok fel-égették. E' gyözedelemnek, hirénél[x] egyéb semmi haszna nem vólt. [160:]

---

[u] azokkal, [A hibajavító jegyzék javítása.]
[v] nagy [Javítva a latin szöveg alapján: quattuor.]
[w] hazájókat,
[x] hirénel

XIX. RESZ.

Eddig való és a' következendö viselt[y] *dolgoknak Summája.*[z]

EDdig az ideig a' Római nép vólt szép, jeles, kegyes, szent, és méltóságos. A' következendö viselt dólgai mint hogy nagyok, annál inkább meg zavarodottak, és gonoszabbak, a' birodalomnak örögbülésével a' vétkek-is nevekedvén; úgy hogyha valaki ennek a' birodalomnak harmadik két száz esztendökbül álló idejét meg-osztya, az elsö száz esztendöket, mellyeket a' tengeren túl töltött-el, mellyekben *Africát, Macédóniát, Siciliát, Hyspaniát* meg-hódoltatta, méltán és igazán arany esztendöknek mondhattya, a' mint a' *Poëták* irják; a' következendö száz esztendöket penig vas, vérrel buzgó, söt annál-is kegyetlenebb esztendöknek. Ugyan-is ezekben nem tsak a' *Jugurtha, Cimbrus*ok, *Mitridates, Párthus*ok és [161:] *Németek* ellen hadakozott,[219] mellyekben hirek az égig fel-magasztaltatott; hanem a' közönséges társaságot-is *Drúsus*[a] és *Gracchus* által lett veszedelemmel és szolgájokkal való hadakozással meg-zavarta; söt, hogy minden rút dolog köztök fel-találtatnék, egymást dühös módon mint valami hartzoló bajnakok vesztegették.[220] Annakfelette a' Római nép ellen támadván a' *Márius* és *Sylla*, végezetre a' *Pompéjus* és *Julius* Császár, mintegy dühösség, boszszúság és tilalmason egymás ellen indúlt veszekedések által magát szaggatta. Melly kétféle viselt dólgok, jóllehet nem egymástól külön idöben szakaszonként lettenek: mindazonáltal, hogy minden jobban által láthassa, és hogy a' vétkes dolgok a' jóságos-tselekedetekkel egybe ne zavarodgyanak, külön irattatnak-le. Leg-elsöben-is, a' mint el-kezdettük, emlekezetet tészünk a' külsö népekkel való igaz okon való és méltó ha-[162:]dakozásokról, hogy ez naponként nevekedö birodalomnak nagysága ki-tessék. Annakutánna fordúlunk a' lakosoknak tzégéres vétkekre, és azoknakb rút és istentelen veszekedésekre.

XX. RESZ.

Az Asiában való hadról.

MIdön Nap-nyugotra *Hispania* meg-gyözetett vólna, Nap-keletre békessége vala a' Római népnek. Söt nem tsak békessége, hanem szokatlan és hallatlan bóldogsággal annak birtokában a' Királyoktól Testámentom

[y] [A tartalomjegyzékben:] *viseltt*
[z] [A tartalomjegyzékben:] Summája.
[a] *Drúsius* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[b] a- / azoknak

szerint-is gazdagságok és egész országok jutnak vala. *Attalus* a' *Pergamum*-bélieknek Királlya az *Eúménes* Király fia, ki ennekelötte a' Római népnek baráttya és hadakozó társa vólt, illyen Testámentomot hagyott: *„A' Római nép légyen minden én javaimnak örököse"*; mivel a' Király az országnak ös örökösse [163:] vala. Annakokáért midön a Római nép örökössé tétettetett vólna, a' tartományt nem had és fegyver, hanem (melly helyesebb dolog) Testámentomi jus szerint birja vala; mind addig, míg *Aristonicus*[c] meg-háborítaná. Mindazonáltal nehéz ki-mondani: könnyebb vólt-é a' Római népnek e' tartományt el-veszteni, mint ujonnan viszsza szerzeni. *Aristonicus*, Királyi nemböl való erös természetü Iffjú, rész szerint a' városokat, mellyek szerettek függeni Királyoktól, magához édesgeti; rész szerint a' mellyek ellene állottak, *Mindus*t, *Sánon*t,[221] *Colóphon*t eröszakoson meg-vészi. A' *Crassus Praetor*nak-is táborát meg verte, és magát el-fogta. De ö mind maga nemzetségéröl, mind a' Rómaiaknak nagy hírekröl meg-emlekezvén, örzöjének szemét egy veszszövel ki-üti, és így azt a' maga akarattya 's kivánsága szerint maga meg-ölettetésére fel-indíttya. Ez után *Per*-[164:]*perna*[d] *Aristonicus*t meg-hódoltattya, meg-fogja, és rabságban tarttya. *Aquilius*, a' melly hádakozások hátra valának, *Asiá*ban végbe vitte; méreggel (tilalmas dolog) a' forrásokat meg-elegyítvén némelly városoknak meg-vételére. Ez dolgával hamar való, de rút gyözedelmet nyert; ugyan-is az Isteneknek akarattyok és a' régieknek jó szokások ellen a' tisztátalan méreggel a' Rómaiaknak eddig az ideig tisztán és igaz úton véghez ment hadakozásoknak módgyát meg-rútította.

HARMADIK KÖNYV.[e]

I. RESZ.

A' Jugurthával való hadról.

IGy folytanak ugyan a' dolgok Nap-keletre, de Dél-felé nem vólt illyen nyugodalom. Ki gondol-[165:]ta vólna, hogy valami hadakozás támadna *Afriká*ban, *Chártágó*nak el-rontása után? Mindazonáltal *Numidia* nem kitsíny erövel fel-indúlt; kinek elöl-járója *Jugurtha* a' Római népnek *Annibál* után nagy félelmére vólt. Ugyan-is a' ravasz Király[f] a' fegyverrel jeles és

[c] *Arisconicus* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[d] [A nyomtatvány e helyén:] *Perperma* [Dálnoki Benkő javítása:] *Perpenna* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[e] [A 164–259. lapok között a fejléc a páros (verso) lapokon:] L. ANNAEUS FLORUSNAK [A páratlan (recto) lapokon:] HARMADIK KÖNYVE.
[f] Kiraly

győzhetetlen Római néphez kíntstsel fogott; de mindeneknek reménsége felett a' szerentse úgy fordúlt, hogy e' ravasz Király ravaszság által nyomattatnék-el. Ez a' *Micipsá*nak, *Masinissa* fiának fogadott fia vólt, kit az uralkodásnak kivánása annyira indított, hogy öttseit meg-ölné. Mivel pedig mind ö tölök, mind a' Római Tanátstól és néptöl, kinek gondviselésében és igazgatásában vólt az ország, igen félt: czégéres vétkét elsöben alattomban való ravaszság által kezdi-el; *Hiempsál*nak fejét véteti; és midön fordúlna *Adherbál* ellen, ki Rómában szaladott vala, követek által kintset [166:] küldvén, a' Tanátsot maga mellé tsinállya. Ez vólt néki a' Rómaiakon elsö győzedelme.[g] Hasonlóképen meg-kerülvén a' Követeket, kik küldettek vala, hogy közötte és *Adherbál* között az országot el-osztanák, *Scaurus*t pénzzel maga mellé tsinálta, és így a' Rómaiaknak törvényeket meg-rontván, el-kezdett czégéres vétkét nagy mérészen véghez vitte. De a' vétkek hamar Napfényre szoktak jöni: ki-tudódott, hogy a' Követeket pénzzel maga mellé tsinálta, és így tetszett, hogy e' gyilkost haddal üldöznék.

Elsöben *Numidiá*ban küldettetett *Calpurnius Bestia* pólgár; de e' Király által-látván azt, hogy hasznosabb kintstsel a' Rómaiak ellen hadakozni, mint fegyverrel, alattomban vélek meg-edgyez. E' dologról, midön a' Király vádoltatnék, hitre a' Tanátstól[h] Rómába hivattatnék, nagy mérészséggel mind el-ment, mind az ö birodalmát kivánó [167:] *Massivá*t, a' *Massinissa* unokáját,[222] alattomban fogadott gyilkosok által meg-ölte. E' vólt második oka ez ellen a' Király ellen való hadakozásnak; azért *Albinus*ra bizattatik, hogy ö rajta boszszút állyon. Mindazonáltal ennek táborát-is annyira megvesztegette (nagy szégyen), hogy az ö tábora szántszándékból meg-szaladván, *Jugurtha* azon győzedelmeskednék; söt hogy nékiek meg-kegyelmezne és szabadon botsátaná, vélle szégyenekre gyalázatos szövetséget tésznek; kiket el-is botsát, mivel annakelötte úgy edgyeztek vala-meg.

Abban az idöben a' *Métellus* fel-indúl a' boszszúság tételre, nem annyira a' Római birodalomnak elömozdításától, mint a' gyalázattól viseltetvén; ki az ötet néha könyörgéssel, néha fenyegetéssel, néha szaladásnak színe alatt meg-játszodtató ellenségéhez mesterséggel[223] fog. Meg-nem elégedvén sok mezöknek és tar-[168:]tományoknak el-pusztításával, *Numidiá*nak fö városa alá száll nagy hirtelenséggel, *Záma* városát sokáig haszontalan vítattya. Annak-felette *Thála* városát, mellyben jeles fegyveres nép és a' Királynak kintse vala, fel-prédálta. *Jugurthá*t pediglen kergeti vala a' *Maurus*ok tartományába és *Getuliá*ba, minekutánna várait el-vette és országából ki-szaladott vólna.

---

[g] győzedlme.
[h] Tanátsból [A hibajavító jegyzék javítása.]

Végezetre *Márius* táborát meg-öregbitette, az adó-fizetöket-is[224] a' fegyver viselök közibe esketvén, mivel maga-is alá-való nemböl születtetett vala; így ez már rész-szerint meg-verettetett és erötleníttetett Királyra mégyen, kit mindazonáltal nem könnyebben győz-meg, mintha még új és egész erövel vólna. A' *Hercules*töl *Africa* közepiben építtetett tekervényes hellyel[225] és fövennyel meg-erösíttetett *Capsa* nevü várost szerentsésen meg-vette, és a' köszíklán építtetett nehéz, és [169:] majd meg-járhatatlan útú *Mulucha* városát egy *Liguriá*ból való férfi által el-foglalta. Tsak hamar ezután nem-tsak *Jugurtá*t, hanem *Bacchus*t-is,[226] *Mauritániá*nak Királlyát, ki vér-szerint *Numidiá*t óltalmazza vala, *Cirta* városánál igen meg-verte. Ki midön magához nem bizhatnék, és tartana, hogy ö-is a' segétség adásért országával a' Rómaiak kezekbe esnék, *Jugurthá*t kézbe adgya, hogy így vélek szövetséget és barátságot vethetne. Igy ez minden Királyoknál ravaszabb Király a' maga Vejinek ravaszsága által meg-tsalattatott, és *Syllá*nak kezébe adattatott. Annakutánna a' *Jugurtha* a' győzedelmes Római népnek rabságába esett, ki meg-győzettetvén és meg-kötöztetvén Rómába vitettetett; mellyröl szemtelenül ezt szokta vala mondani: Rómát eddig el-adták vólna, 's el-is veszett vólna, ha valaki hozzá pénzzel fogott vólna. De noha el-adó [170:] vólt, 's pénzzel-is hozzá fogott *Jugurtha*, mindazonáltal, mivel ö fogságából ki nem szabadúlt: bizonyos, hogy a' város el-veszendö nem vala.

II. RESZ.

Az Allobrógesekkel[i] *való hadról.*

ILlyen dolgokat vitt végbe Dél-felé a' Római nép. Eszak-felöl mind kegyetlenebb, mind több, mind nagyobb hadakozások származtanak. Kegyetlenebb tartomány ennél nintsen: a' levegö ég itt igen mostoha; hasonlatosképen az elmék-is.[227] Azért mind jobb, mind bal felöl, mind Eszakról erőszakos ellenség támadott.

Leg-elsöben a' Rómaiak által a' havasokon túl lakó *Salyus* nevü népek hódoltattak-meg, midön azoknak gyakorta való ki-ütésekröl az ö hozzájok hüséges és barátságos város *Massilia* panaszolkodnék. Azután az *Allobrogesek* és *Arvernus*ok, midön ezek ellen hasonlatosképen panaszolkod-[171:]ván az *AEdus*ok, töllök segítséget kivánnának. Bizonysági e' győzedelemnek a' *Varus, Isara, Vindelicus* és a' sebesen folyó *Rhodánus* mellett való lakosok. A' *Barbarus*oknak leg-nagyobb félelmekre vóltanak e' népek kegyetlenségéhez hasonló kegyetlenségü Elefántok. Jelesebb dolog nem

[i] *Allobregosekkel* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]

vólt a' győzedelmi pompában, mint a' *Bituitus* Király, ki az ö tarka fegyverében és ezüstös hintójában vitetett-bé Rómába győzedelemnek jeléül, a' mellyekben hartzolt vala. Mindenik győzedelmen mitsodás és minémü öröm vólt, avagy tsak innen-is ki-tetszik, hogy mind *Dómicius AEnobárbus*, mind *Fábius Maximus*, a' melly helyeken hartzoltanak, tornyokat rakattanak, és azoknak tetejében az ellenségtöl nyert fegyvereket győzedelemnek jeléül fel-függesztették, holott ez nem vólt nállok bé-vett szokás. Ugyan-is a' Római nép soha a' meg-győzettetett [172:] ellenséget győzedelmének jeleinek mútogatásával nem boszszontotta.

III. RESZ.

A' Cimbrusok, Theutók és Tigurumbéliekkel való hadról.

A' *Cimbrus*ok, *Theutók*[j] és *Tigurum*béliek *Galliá*nak tenger felöl való tartományából származván, mivel lakó helyeket az *Oceánus* tenger el-borította, az egész föld határán lakó helyet keresnek vala; és így *Galliá*ból és *Hispaniá*ból ki-szorúlván, *Italiá*ba fordúltak, és Követeket küldöttek a' *Silánus* táborára, azután a' tanátshoz Rómába, azt akarván meg-nyerni, hogy e' hadakozó nép nékiek adna valami tartományt, mintegy hó-pénz gyanánt, hogy így mikor kivánnák, mellettek fegyvert fognának. De mitsoda tartományt adhatna nékiek a' Római nép? holott egymás között-is kocódott a' szántó-földnek el-osztásáról való törvé-[173:]nyek felett? Azért, midön szégyennel viszsza térnének, a' mit meg-nem nyertek kérés által, el-végezik magokban, hogy azt fegyverrel vegyék-el. E' *Barbarus*ok elsö erös ütközeteknek *Silanus*, másodiknak *Manlius*, harmadiknak *Cépio* ellene nem állhattanak; mindnyájan el-szaladtanak, táboroktól meg-fosztattak. Oda-is lett vólna a' Római nép, ha *Márius* abban az idöben nem élt vólna. Ö-is nem mert mindgyárást meg-ütközni; hanem a' vitézeket táborában benn tartotta, mind addig, valamíg e' *Barbarus*oknak döhösségek és vakmeröségek, mellyekben áll az ö vitézségek, el-lankadott. Azért, *Máriust*[k] el-hagyván, fordúltak Róma felé, öket tsúfolván (olly nagy bizodalmok vala Rómának meg-vétele[l] felöl), és ö töllök azt kérdvén: *Mit izennek a' feleségeknek.* Azon serénységgel, valamint fogokat fenik vala, három roppant sereggel a' havasokon, az-az [174:] *Itáliá*nak szoros helyein meg-indíták táborokat. *Márius* nagy hirtelenséggel el-foglalván *Itáliá*nak szoros helyeit, az ellenséget

[j] *Theutók*
[k] *Manliust* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[l] megtvétele

meg-elözte; elsöben-is a' havasok alatt a' *Theutó*kat el-érvén az *Aquae Sextiae* nevü városnál (bóldog Isten) nagy vérontással meg-gyözte. Az ellenség Sántzban és folyó-viz mellett vólt; a' Rómaiaknak semmi vizek nem vala. Táborának illy helyre való szállítását szántszándékból tselekedte-é *Márius*, vagy tudatlanságból, mellyet annakutánna okosságra fordított, kétséges dolog; ez bizonyos, hogy a' szükségtöl kénszeríttetett vitézség lett a' gyözedelemnek oka. Ugyan-is, Tábora vizet kivánván, így szól: *„Férfiak vadtok, mi amott vagyon a' viz."* Annakokáért olly serényen tsatáztanak, és ollyan veszedelmek vólt a' *Barbarus*oknak, hogy midön a' gyözedelmeskedö Római nép a' folyó vizböl ivutt[m] vólna, nem kevesebb vért [175:] ivutt-meg, mint vizet. Bizonyára a' Király *Theutobacchus*,[228] ki négy, söt hat lovakat-is által szokott vala szökni, alig tudott egyre fel-ülni, midön szaladna; ki a' közelebb való berekben meg-fogatván, a' gyözedelmi pompát meg ékesítette. Ugyan-is, nagy magas szál ember lévén, minden körülötte vitetett nyert prédák közzül ki-tetszik vala.

A' *Theutó*kat egészszen el-törölvén, fordúlt a' *Cimbrus*okra. Ezek (ki hinné el) *Tridentum* felöl télben a' havakkal magassan fel-tornyozódott havasok tetején, *Itáliá*ra botsátkoztak vala-bé. Az *Athesia* folyó-vizen általmentenek, nem hidakon, vagy hajókon, hanem magoktól tsináltt gáton; haszontalan lévén elsö próbájok, midön sok vitézek a' vizben állván, a' folyó-vizet kezekkel és paisokkal fel-akarták dugni, hogy alól a' tábor gázlóban által-mehetne; és ha mindgyárast ártalmas seregekkel Rómát megszál-[176:]lották vólna, kiváltképen való veszedelme lett vólna; de azoknak erejek *Venéciá*ban a' Napnak és földnek ott való kiessége miatt el-lankadott. Illy jó alkalmatossággal, midön kenyérrel, fött-hússal és édes borral jól laktanak vólna, *Márius* reájok mégyen; töle ütközetre való napot kivánnak, mellyre a' következendö napot rendeli. A' széles *Raudium* mezején meg-ütköznek. A' *Czimbrus*ok egész nap vágattatván, közzüllök húllanak-el hatvan ezeren; a' Rómaiak részéröl harmad részszel kevesebben.[229] Ezeknek elöl-járójok-is vitézségéhez ravaszságot adott, és *Annibál*nak *Cannánál* való *practicá*jához nyúlt. Elsöben ködös napot várt, mellyen véletlenül ütött az ellenségre; annakutánna szeles napot, hogy a' por szemekbe menne; azután táborát rendelte a' Nap ellenében, illy véggel, a' mint ezt hamar a' foglyok ki-beszéllették, hogy a' sisakokról viszsza-[177:]verettetett Napnak súgára szemek világát el-venné. Azoknak feleségeikkel nem kevesebb veszekedések vólt a' Rómaiaknak, mint Urokkal. Ugyan-is, Sánczot tsinálván minden felöl szekerekböl és hintókból, dárdákkal és kopjákkal, mint valami magas

[m] ivurt [A hibajavító jegyzék javítása.]

bástyákból ellenkeznek vala. Ollyan tisztességes vólt azoknak halálok, mint hartzok. Ugyan-is, midön *Márius*tól meg-nem nyerik szabadságokat, és hogy a' *Vesta* Isten Aszszonynak tiszteletire rendeltetett papi aszszonyok lennének[230] (nem-is vólt szabad), meg-fojtván és meg-ölvén gyermekeiket, rész-szerint egymást meg-ölték, rész-szerint hajakból tsinált kötelekkel a' fákra és szekerekre magokat felakasztották. *Beorix* Király tábora elött serényen hartzolván, minekutánna másokon boszszút állott, el-esett.

A' harmadik tábor a' *Tigurum*béliek-é; melly maga óltalmának okáért a' *Noricus* nevü [178:] havasoknak tetejét el foglalta vala, de külömb-külömbféle való szakadással, gyalázatos szaladással, és tolvajságra való állással füstbe ment. Ez örvendetes napnak, *Itáliá*nak szerentsés szabadításának, és birodalmának meg-óltalmazásának örömmel tellyes izenetét a' Római nép nem emberek által, a' mint szokás, hanem (ha el-kell hinni) az Istenek által hallotta-meg. Ugyan-is azon a' napon, mellyen ez a' hartz végbe ment, a' *Castor* és[n] *Pollux* templománál láttattak borostyán koszorút viselö Iffjak a' *Praetor*nak levelet adni, és közönséges hír vólt ez: a' *Czimbrus*ok *szerentsésen meg-győzettettek.* Melly dolognál mi lehet tsudálatosabb és jelesebb? Ugyan-is, mintha Róma magas hegyeiröl ezt az ütközetet szemlélné, mint szokás a' fegyveres játékokban: azon szempillantásban, midön a' *Czimbrus*ok el-húllottanak, a' nép a' városban örvendezett. [179:]

IV. RESZ.

A' Ráczokkal való hadról.

A' *Macedónia*béliek után (mintha az Isteneknek tetszenék) pártot ütnek a' *Ráczok*, kik annakelötte a' *Macédónia*bélieknek adóztanak; kik a' közelebb való tartományokra ki-ütöttenek, de azzal meg-nem elégedvén egész *Thessaliá*ig, *Dalmatiá*ig és az *Adriaticum* tengerig el-hatottak; holott meg-elégedvén határt vetni, mintha a' természet közben állana, öszve tekert fegyvereket a' vizbe hánnyák.[231] Az alatt az idö alatt pedig semmi kegyetlenségnek neme nem vólt, mellyet végbe nem vittenek a' foglyokon: az Isteneknek ember vérrel áldoztanak, az ö fejeknek kaponyájokból ittanak; a' meg-hóltakon tüzzel, füstön való meg-száraztással és egyéb tsúfságnak nemeivel kegyetlenkedtenek; a' nehezkeseknek méhekböl a' gyermekeket nagy [180:] kínzással ki-vágták. A' *Ráczok* közt leg-kegyetlenebbek vóltanak a' *Scordiscus* nevüek, kik ravaszságokkal meg-edgyezö erövel-is birnak vala; azonban az erdöknek és hegyeknek helyei-is kivánságok szerint valók vól-

[n] *Castores* [A hibajavító jegyzék javítása.]

tanak. Azért, a' melly táborral *Cátó* ki-száll, azt nem tsak meg-verik és futamtattyák (tsudálatos dolog), hanem ugyan egészszen le-is vágják. De azután *Didius* országokba öket viszsza üzte, midön széllyel és szabadoson mindenfelé pusztítanának. *Drusus* tovább üzte, és a' *Dunán* való által-jöveteleket meg-nem engedte. *Minucius* az egész *Hebrus* folyó-viz körül el-pusztította, noha nem kevés vitézinek veszedelmekkel, midön által-menne ez gyengén bé-fagyott, bé-szakadott és sokakat elvesztö vizen. *Pisó Rhodopé* szigetig, és *Caucasus* hegyéig ment. *Cúrió Dácia* felé ment vólna ellenek, de a' ligeteknek sürüségétöl meg-ijedett. *Ap-*[181:]*pius* egész *Sarmatiá*ig ment; *Lucullus* a' népeknek határáig a' *Tanais* vizig, és *Maeotes* tóig. Nem-is lehetett meg-hódoltatni külömben a' vérszopó ellenséget, hanem az ö tölök tanúltt kegyetlenségeknek nemeivel. Ugyan-is, midön el-fogattattak, ellenek tüzzel vassal kegyetlenkedtenek. De semmi nehezebben[o] a' *Barbarus*oknak nem esett, minthogy kezeknek el-vágása után-is életeket büntetésül meg-hagyták.

V. RESZ.

A' Mitridátessel való hadról.

A' *Pontus*i népek Eszakra bal-kéz felöl a' tenger mellett laknak, kik e' nevezetet a' *Pontus* tengeréröl vették. Ezeknek régi Királyok vólt *AEtás*, azután *Artabázes*, ki származott ama' *Persiát* igazgató hét Férfiaktól,[232] azután a' *Mitridátes*, ki mindeneket fellyül múlt. Ugyan-is a' *Pyrrhus*sal való hadakozás négy esz-[182:]tendeig, az *Annibál*lal való tizenhétig, az ö véle való negyven esztendökig tartott; mind addig, míg *Syllá*nak, *Luculus*nak, *Pompéjus*nak három nagy roppant tábora által meg-gyözettetvén el-töröltetnék. Ö ugyan ezt az okát adta vala hadakozásának[p] *Cassius* Római Követ elött: hogy *Nicomédes Bithiniá*nak Királya országának szélire ottan-ottan ki ütne. De bizonyára kevélységböl kivánnya vala *Asiá*nak, és ha lehetne *Európá*nak-is birodalmát. Reménséget és bátorságot szolgáltatnak vala nékie a' Rómaiaknak vétkes tselekedeti; ugyan-is erre jó alkalmatosságot szolgáltatott a' lakosoknak egymás ellen való támadások, és a' *Márius, Sylla,* és *Sertórius* számkivetésben váló létek, mellyekböl azt vette eszébe, hogy a' birodalom meg-erötelenittetett vólna. Ezeknek a' közönséges társaságnak sebeinek és fel-háborodásának alkalmatosságával a' *Pontus*ban való [183:] hadakozásnak szélvesze Eszaknak hátúlsó tartományából hirtelen meg-indúl, midön a' város meg-erötlenedett, és egymás között meg-oszlott vólna.

[o] nehéz ebben [A hibajavító jegyzék javítása.]
[p] kadakozásának

Leg-elsö ütközeten *Bithiniát* viszsza foglalta. Az utan *Asiát*. Tsak hamar sok városok és népek ö hozzája pártoltanak. Serénységgel kiván mindeneket végbe vitetni; népét kénszeríti, és kegyetlenségével úgy élt, mintha vitézség lett vólna. Ugyan-is holott lehet kegyetlenebb parantsolat ennél az ö parantsolattyánál, hogy valahól az egész *Asiá*ban Római embereket találnának, meg ölnék. Ekkor a' házakon, Templomokon, óltárokon, Isteni és emberi törvényeken eröszakot[q] tett. Ez az *Asiá*ban végben ment dolog pediglen e' Királynak *Európá*ra-is útat nyitott. Annakokáért *Archélaus* és *Neoptolémus* elöl-járóit el-küldvén, *Rhódus* szigetén kivül, ki a' Rómaiak mellett hüségesen meg-állott, a' [184:] *Cycládes* nevü szigeteket, *Délus*t, *Euboeá*t, és Görög országnak szinét *Athénás*t el-foglalta. Már ezen Királynak félelme ki-hatott vala egész *Itáliái*g és Róma várossáig. Azért *Lucius Sylla* jeles hadakozó ember serénykedik, és hasonló serénységgel tovább menni igyekezö ellenségét könnyen viszsza-veri. Leg-elsöben-is *Athénás* várossát (ki hinné), holott találtatott elsöben a' gabonával való élés, a' meg-szállás miatt olly éhségre juttatta, hogy ember hússal élne. Tsak hamar ez után el-rontván *Pyrhéus*t, e' városnak ki-kötö helyét, és annak hat vagy több köfalait-is, meg-hódoltatta e' háládatlan embereket, a' mint ö szokott valá szólani. Mindazonáltal a' jeles meg-hólt régi férfiakért *privilégium*okban meg-hagyta.[233] Ez után midön *Euboeá*ból és *Boetiá*ból a' Király *praesidium*it ki-üzné, minden ö seregeit elsö ütközeten a' *Chaeronea*, más ütköze-[185:]ten az *Orchoménon* városnál idestova verte, és mindgyárt *Asiá*ba menvén, magát-is *Mitridátes*t el-nyomja; vége-is szakadott vólna akkor a' hadakozásnak, ha inkább akart vólna az ö rendiben, mint hamar gyözedelmeskedni. Ez alkalmatossággal illyen karban állította vala *Sylla Asiá*t: Szövetséget tett a' *Pontus*béliekkel, viszsza vette *Bithiniá*t *Nikomédes* Királynak, *Ariobarzánes*nek pedig *Cappadóciá*t, és így *Asia* ismét a' Rómaiaknak birtokokba szállott, mint vala elsöben. *Mitridátes* meg-vettetett és semminek alíttatott; melly dolog nem-hogy megijesztette vólna a' *Pontus*bélieket; Söt inkább fel-indította.

Ugyan-is e' Király *Asiá*nak és *Európá*nak uralkodását meg-ízelítvén, azokat, nem úgy mint másét, hanem mint magáét, melly töle el-vétetett vala, hadi jus szerint[r] viszsza kivánnya vala. Azért, a' miképen a' jól el-nem óltatott tüzek nagyobb lánggal lob-[186:]bannak-fel, úgy ö-is újobban gyüjtött nagy seregekkel, egész országával együtt, ismét *Asia* ellen a' szárazon, tengeren, és folyó-vizeken fel-indúlt; a' nemes *Cyzicum* városát, mellynek vára, köfalai, ki-kötö helyei és bástyái márvány-köböl vannak, és az *Asiai*

[q] eröszákot
[r] szetint

tenger parton való tartománynak ékességére, mint második Rómát egész haddal meg-szállya. De egy Követ a' várost fel-biztatta, hogy ellene állana az ellenségnek, meg-jelentvén, hogy *Lucullus* tsak hamar el-közelgetne; melly Követ (irtóztatásra méltó dolog) egy tömlöre ülvén, és azt lábaival igazgatván, mivel úgy látszott, mint valami keskeny és hoszszú tengeri-hal, az ellenségnek hajói között a' városba ment vala. Tsak hamar a' szerentse meg-fordúlván, midön a' várnak sokáig tartó meg-szállása miatt, a' Királyt az éhség miatt a' döghalál szorongatná, a' város alól el-száll; kinek *Lucullus* u-[187:]tánna mégyen, és úgy meg-veri, hogy a' *Gránicus* és *AEsapus* folyóvizek vérrel folynának. A' ravasz Király, mivel a' Rómaiaknak fösvénységeket, és prédán való kapdosásokat jól tudgya vala, a' maga szaladó táborának megparantsolta, hogy el-hánnák terheket és pénzeket, hogy azokkal meg-késleltetnék az öket üzöket. Nem vólt szerentsésebb a' *Mitridátes* a' tengeren, mint a' szárazon. Ugyan-is száznál több hajókból álló, hadi készülettel meg-erösíttetett sereg hajóját a' *Pontus* tengerén indúlt szélvész annyira meg-szaggatta, mintha tengeri hartzot állott vólna, és mintha *Lucullus* a' habokkal és szelekkel szövetséget vetvén, ugyan a' szelekre bizta vólna, hogy e' Királyt meg-gyöznék.

Ez erös birodalomnak minden ereje már meg-romlott vala; mindazonáltal e' gonosz között-is bátorsága annál inkább nevekedett. Azért a' közelebb való [188:] nemzetséghez folyamodván, az egész Napkeleti és Eszaki tartományokat magához hasonló veszedelembe ejtette. Az *Iberiát*, *Cáspiát*, *Albániát*, és mindenik *Arméniát* maga mellé édesgeti vala; mind ezekben pedig a' szerentse a' *Pompéjus*nak[s] ditsöségét, hirét és titulusit munkálkodta. Ki midön látná, hogy újabb-újabb hadakozások indúlnának *Asiá*ban, és egyik meg-gyözettetett Királynak helyébe mások támadnának, nem itélvén helyesnek lenni a' késedelmet, minekelötte a' népnek sokasága magát egybe tsatolná, hajókból tsináltt hídon az *Eufrátes*en által-ment, mellyet a' Rómaiak közzül még senki nem próbált vala; és a' Királyt midön szaladna, *Arméniá*nak közepiben el-éri, és egy ütközeten végképen meggyözi. Bóldog szerentséjü ember! Ez az ütközet étszaka ment végbe, a' Hóld pedig *Pompéjus*nak szolgált. Ugyan-is, mintha ez-is har-[189:]tzolna vélek, midön az ellenségnek háta-megül a' Rómaiaknak elejekbe sütne: a' *Pontus*béliek a' magok hoszszan[t] terjedett árnyékát lötték, úgy gondolván, mintha az ellenség vólna. Ezen az étszakán *Mitridátes* végképen meg-gyözettetett. Ugyan-is annakutánna semmire nem mehetett, jóllehet minden útat módot meg próbálna, és tsak úgy tselekedett, mint a' kigyók, kiknek midön fejeket

[s] *Pompéjus*oknak [Javítva a latin szöveg alapján.]
[t] koszszan [A hibajavító jegyzék javítása.]

meg-törik, mindazáltal farkokat mozgatják.[234] Ugyan-is, midön az ellenségtöl meg-menekedett vólna, hirtelen való ki-ütéssel *Colchiát*, *Ciliciának*[235] partyait, és *Campaniát* fel-zendíteni, a' tengernek *Bosphorus* nevü részétöl fogva *Colchiáig* egészszen el-foglalni, annakutánna *Rácz* országon, *Macédónián* és *Görög* országon által menni, és így véletlen *Itáliát* el-foglalni magában fel-tette vala; de mikor lakossi el-pártolnának töle, *Pharnácessel* a' maga fiával együtt, magát hijában [190:] próbálván méreg által el-veszteni, fegyverrel meg-ölte.[236]

Azonközben *Cnaeus Magnus* üldözvén az *Asiában* hátra maradt pártütöket, széllyel jár vala a' külömb-külömbféle népeken és tartományokon. Ugyan-is Napkeletre az *Arminiábéliek* után menvén, jóllehet e' nemzetnek fö várossát *Artaxátest* meg-vette vólna; mindazonáltal Királyságát meghadta *Tigránes*nek, mivel magát ö elötte meg-alázta vala. Eszakra a' messze lakó *Scithákra* fordúlván, a' *Colchiában* lakókat le-vágta;[237] *Ibériának* kedvezett; meg-kegyelmezett *Albániának*; a' *Colchus*ok Királyát *Oródes*t kénszerítette, hogy a' tér-helyre alá szállana, midön ö-is táborával a' *Caucásus* hegy alatt vólna; *Artóces*nek, ki *Ibériát* birja vala, parantsolta, hogy nemesi rendböl való kezeseket állítana. *Oródes*t viszontag meg-ajándékozta, midön országából, *Albániából* küldene néki egy arany ágyat [191:] és egyéb ajándékokat. Hasonlatosképen táborát Délre fordítván, és a' *Siriában* való *Libánus*on, és *Damaskus*on által menvén, a' Rómaiak táborát el-hordozta a' jó illatú berkeken, a' tömjénnel, és balsamommal szagoskodó erdökön. Az *Arabia*béliek önként hozzája jöttenek vala, ha nékiek valamit parantsolna. *Jérusálemet* meg-akarták a' *Sidók* óltalmazni, mindazonáltal oda bé-ment, és látta ez istentelen népnek ama' nagy alatomban való titkát: az aranyból ki-vágott szölö gerezdet,[238] mellyröl úgy gondolkodik vala, hogy ök a' *Bacchus*t, a' bornak Istenét tisztelnék. Midön két atyafiak egymással az ország felett veszekednének, mint itélö Biró, *Hircánus*nak adta a' birodalmat. *Aristóbulus*t pediglen, mivel azon meg-nem nyugodott, fogságba vettette. Es így *Pompéjus* által a' Római nép az egész *Asiát* valameddig terjed, el-járván: a' melly tarto-[192:]mánya néki annakelötte végsö vala, tötte azt középsö tartományává. Ugyan-is a' *Parthus*okon kivül, kik inkább akartak szövetséget vetni, és az *Indusokon* kivül, kik még öket nem-is esmérik vala, az egész *Asiában* a' veres tenger, a' *Caspium* tenger, és *Oceánus* között mindenek meg-hódoltattak, vagy el-pusztíttattak a' *Pompéjus* hadakozása által.

VI. RESZ.

A' tengeri Tolvajokkal[u] *való hadról.*

AZonközben midön a' Római nép a' külömb-külömbféle tartományoktól széllyel vonattatnék, a' *Ciliciaiak* a' tengert el-foglallyák, és így minden emberekkel való társalkodást félben hagyván, mindeneknek közönséges ellenségivé lettenek; söt széllyel való tolvajkodásokkal, mint valami szélvészszel a' tengeren való járást meg-gátolták. E' gonosz [193:] és dühösködö tolvajoknak lábat adott a' *Mitridátes* hadakozása által fel-háboríttatott *Asia*, kik a' *Mitridátes*nek *Pompéjus*sal való hadakozásának alkalmatosságával az idegen Király *Pompéjus* ellen való boszszúság-tételböl szabadoson latorkodnak vala. Elsöben az *Isidórus*[v] hadnagysága alatt a' közelebb való tengerrel meg-elégedtek, és latorkodtak a' *Créta* szigete, *Ciréne*, *Epirus*, *Achája* tartománya és *Málea* tenger körül, mellyet ök hívnak vala a' nyert prédáktól *aranyas helynek*. Ezek ellen küldetett *Publius Servilius*, kinek jóllehet nagy és hadakozásra készíttetett[w] hajói vóltanak, ellenben amazoknak kitsiny, gyors, keskeny és hoszszú hajójok; még-is mindazonáltal nem kevés vér-ontással gyözedelmeskedett azokon. De azzal meg-nem elégedvén, hogy a' tengerröl öket ki-üzte: azoknak erös és régi prédákkal tellyes városokat, [194:] *Pháselest*,[x] *Olimpust*, és *Isaurust*[y] *Ciliciá*nak fövebb erösségét elrontotta; honnan magát *Isauricus*nak-is nevezte, tudván, melly bajos dolgokat vitt ott végben. Ezek noha illy sok vér-ontásal meg-hódoltatnának, mindazonáltal a' szárazon nem lakhatnak vala; hanem a' miképen némelly állatok, mellyek természet szerint mind a' szárazon, mind a' vizben lakhatnak, mikor az ellenség tölök viszsza-fordúlt, a' szárazon való lakást nem szenvedhetvén, mindgyárást a' tengerre viszsza-szállottak. Söt nagyobb erövel, mint elsöben.

Ehezképest *Pompéjus*, ki elébbi hadakozásában-is szerentsés vólt, rendeltetik arra, hogy ezek ellen mennyen, hogy ezeknek tartományokat-is a' *Mitridátes*töl[z] el-nyert tartományokhoz foglalná. *Pompéjus* azért az egész tengeren el-széledett ártalmas latrokat egyszer már és végképen el-akarván óltani, tsudálkozásra méltó készülettel indúl [195:] ellenek. Ugyan-is midön bövölködnék mind maga, mind *Ródus*béli baráttyinak hajóival, Vicé tiszte-

---

[u] [A tartalomjegyzékben:] *tolvajokkal*
[v] *Isodórus* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[w] készíttetettt
[x] [A 193. lapon az őrszó:] *Pha-*
[y] *Isarust* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[z] *Mitidrátes*töl

ivel és Praefectusival a' *Pontus* és *Oceánus* tenger széleit[a] el-fogta. *Gelliust* a' *Tusciai* tengerre rendelte;[239] *Grátiliust* a' *Liguriai* szigetre; maga a' *Galliai* tengerre ment; *Torquátus* a' *Báleáres* nevü szigetek körül való tengerre; *Tibérius Néró* a' *Gades*nél[b] való zúgó tengerre;[240] *Lentulus* indúlt a' *Libiai* tengerre; *Marcellinus* az *Egyiptomi* tengerre; a' *Pompéjus Magnus* fiai az *Adriaticum* tengerre; *Varro Terentius* az *AEgeum* és *Pontus* tengerire; *Métellus* a' *Pamphiliai* tengerre; *Caepio* az *Asiai* tengerre; *Porcius Cátó* a' *Propontis* tengernek szoros helyeire; és így a' tengereket hajókkal, mint valami zárral bé-rekesztette. Azért minden tengeri tolvajokat az ö ki-kötö helyekben, szorosokban,[c] rejtekekben, félfelé való helyekben, köszíklákon, zúgó tengereken, szige-[196:]tekben mintegy vadász hálóba bé-keritett és el-vesztett. Maga *Pompéjus* e' hadakozásnak kút-fejére, *Ciliciára* fordúlt viszsza. A' *Cilicia*béliek-is nem vonogatták magokat az ütközettel; nem mintha arra való bátorságok vólna, hanem tsak tettették, mivel el-nyomattattak vala; de mind ezzel-is többre nem mentek, hanem hogy tsak magokat öszve verték és az ütközetre kénszerittettek. De midön látnák, hogy minden felöl hajójok az ellenségtöl környül vétetett vólna: le-hányván vitorlájokat és evezöjöket, kezeket mindnyájan egybe verik, mellyel jelentették az ö életek meg-maradásáért való alázatos könyörgéseket. Soha-is illyen vérontás nélkül való gyözedelmek a' Rómaiaknak nem vólt; de nem-is találtatott ennekutánna ennél hüségesebb nemzetség. E' pedig lött a' *Pompéjus*nak kiváltképen való okosságától, ki a' [197:] tenger partyán lakó népet a' szárazra meszsze ki-szállította, és szántóföldnek adásával maga hüségére kötelezte. Abban az idöben mind a' hajóknak tengeren való szabados járását viszsza szerzette, mind a' *Cilicia*bélieket a' tengerröl a' szárazra viszsza vitte. Mit tsudálhatsz inkább e' gyözedelemben? A' hamarságot-é? mivel negyven napok alatt végbe ment. A' szerentsét-é? holott egy hajó-is el-nem veszett. Annak állandóságát-é? holott az után tengeri tolvajok nem vóltanak.

VII. RESZ.

A' Créta Szigetbéliekkel[d] *való hadról.*

A' *Créta* Szigetbéliekkel való hadakozást, ha igazat kell szólani, maga indította a' Római nép, tsak egyedül viseltetvén e' nemes Szigeten való

---

[a] szeleit

[b] *Gádes*nek [A hibajavító jegyzék javítása.]

[c] szorosabban,

[d] [A tartalomjegyzékben:] *szigetbéliekkel*

győzedelemnek kivánságától. Láttatott vala *Mitridátes*nek [198:] kedvezni; mellyért tetszett, hogy rajta fegyverrel boszszút állana. Ebben a' Szigetben leg-elsöben ment-bé *Marcus Antonius*, a győzedelemnek olly nagy reménségével, és bizodalmával, hogy a' hajókban több lánczokat vinne, mint fegyvert. El-is vette esztelenségének jutalmát. Ugyan-is az ö hajóit többire a' *Créta*béliek el-fogták; a' foglyokat a' vitorlákra kötéllel felaggatták, és így mint valami győzedelmi pompával Szigetekben hajókázzanak viszsza. Annakutánna *Métellus* tüzzel vassal az egész Szigetet el-pusztította; annak lakosit örökségekben, úgymint *Cnossus*ban, *Erythraea*ban,[e] és a' mint a' Görögök hijják az anya-városba *Cidoneá*ba szorította, holott kegyetlenül bánt a' foglyokkal; mellyért némellyek magokat méreggel meg-ölték, némellyek pedig *Pompéjus*hoz küldöttek,[f] ki akkor távól vólt, hogy magokat néki megadnák, mivel ö [199:] mindenfelé híres vala. Ki midön *Asiá*ban viselne hadat, ide maga képében *Antoniust* küldi; mellyért *Métellus* maga jussa szerint sokkal keményebben bánik ö vélek, és midön a' *Cidónea* városának elöljáróit *Lasthénes*t 's *Panaré*t meg-győzné, győzedelemmel viszsza tért; mindazonáltal semmit egyebet e' híres győzedelemért nem nyert, hanem hogy *Créticus*nak hivattatnék.

VIII. RESZ.

A' Baleáres[g] *Szigetbeliekkel*[h] *való hadról.*

MIvel a' *Métellus Macédónicus*nak nemzetsége a' hadakozás által keresett nevekhez szokott vólna, mivel már fiai közzül egyik *Creticus*nak mondattatott: minden késedelem nélkül a' másik-is *Báleáricus*i nevezetet szerez magának. A' *Báleáres* Szigetbéliek ebben az idöben az e-[200:]gész tengert félelmessé tették vala tolvajságokkal. Tsudálkozhatol e' kegyetlen és erdökhöz szokott embereken, hogy avagy tsak szemlélni merték vólna köszikláiokról a' tengert. Mindazonáltal nagy paraszt hajókra szállottak, és Szigettyek mellett el-menö hajókra gyakorta véletlenül ki-rohantanak. De midön a' Római hajókat a' magas habokon látnák közelgetni, azt gondolván, hogy fel-prédálhatnák, azokkal meg-ütköztenek, és az elsö rájok való menetelben köveknek sokságával, mint esövel azokat el-boritották. Mindennek kezében a' hadakozásra három parittya vala; nem-is tsuda, ha ezzel

[e] *Erythaea*ban, [Javítva a latin szöveg alapján.]
[f] küldötték,
[g] *Baltares* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]
[h] [A tartalomjegyzékben:] *szigetbéliekkel*

egyenesen hajitottak, mivel egyéb fegyverek nem vólt, és gyermekségektöl fogván magokat ebben gyakorolták. Az annyok gyermekeknek addig enni nem adtak, valameddig a' czélt, mellyet ök parantsoltak, parittyából megnem haji-[201:]tották. De nem sokáig vólt félelmekre a' Rómaiaknak az ö kövel való hajigálások, mert midön hozzájok közelebb mentenek, a' hajójokat,[i] 's rájok szórt dardájokat érezni kezdenék; barom módjára mindnyájan ordítván, a' partra ki-szaladtanak; es kiki közzülök el-szaladván a' közelebb való hegyekre, nagy bajjal kerestettek-fel, hogy meg-győzetnének.

IX. RESZ.

A' Ciprus Szigetében[j] *való hadi készületröl.*

SZerentsétlenek valának a' Szigetek; annakokáért *Ciprus* Szigete-is elfoglaltatott minden hadakozás nélkül. Ebben a' régtöl fogva gyüjtött gazdagsággal bövölködö, és a' *Vénus* Isten Aszszonynak tisztességére szenteltetett Szigetben *Ptoloméus*[k] uralkodik vala. Ennek gazdagságának olly nagy híre vala, nem-[202:]is oknélkül, hogy a' népeken gyözedelmeskedö és másoknak országokat ajándékozni szokott Római nép a' *Publius Chlodius* köznépnek elöl-járójára bizná e' Szigetben lakó, véllek szövetséges és még életben lévö Királynak javainak közönséges haszonra való el-foglalását. A' Király pedig, midön e' hírt meg-hallaná, méreggel magát meg-ölte; mindazonáltal *Portius Cátó* a' *Ciprus* Szigetében való gazdagságot könnyü és serény hajókon Romaba hozta a' *Tiberis* folyó-vizén; melly kints a' Római népnek kints-tartó házát nagyobb mértékben öregbítette, mint akarmelly eddig való gyözedelemben nyert préda.

X. RESZ.

A' Galliában való hadról.

MIdön *Pompéjus Asiát* meg-hódoltatta vólna, a' melly tartományok még *Európá*ban hátra vólná-[203:]nak, azoknak dolgait a' szerentse *Julius* Császárra bizta. Következnek vala a' minden népeknél kegyetlenebb *Gallus*ok, *Németek* és *Británnus*ok; kik jóllehet a' több nemzetségektöl a' tenger által el-szakasztattak vala, mindazonáltal találkozott, a' ki öket meg-győzné.

---

[i] hájójokat,
[j] [A tartalomjegyzékben:] *szigetében*
[k] *Ptolomeus*

A' *Gallus*okkal való hadakozást elsöben a' *Helvétiá*béliek kezdették-el. Kik a' *Rhodánus* és *Rhénus* között lakván, és nem lévén elégedendö lakásra való helyek, a' Rómaiaktól lakásra való helyet kértenek, minekutánna lakó helyeket fel-égették vólna, esküvéssel-is meg-erösítvén, hogy hazájokba viszsza ne térnének. Midön pedig idöt kérne a' tanátskozásra *Julius*; hogy azalatt el-ne szaladnának, a' *Rhodánus*on való hídat el-hányattya, és ezt a' hadakozó nemzetséget, mint valami barmokat a' pásztor, a' maga hazájában meg-szorította.

A' *Belgák*kal való következendö hadakozás [204:] sokkal veszedelmesebb vólt; úgymint, kik a' magok szabadságokért hadakoztanak. Itt sok jeles tselekedetei vóltanak mind a' Római vitézeknek, mind a' *Julius*nak; ki midön táborának futamodásra való hajlandóságát eszébe venné, egy szaladó vitéznek kezéböl a' paist ki-ragadgya, és a' Seregnek eleibe szaladván, maga egyedül a' hartzot meg-újittya.

Annakutánna vólt a' *Venetús*okkal-is hadakozások a' tengeren; mindazonáltal itt nagyobb veszekedés vólt a' tengerrel, mint az ellenségnek hajójival. Ugyan-is e' *Venecia*bélieknek bárdolatlan, forma nélkül való, és könnyen törést szenvedö hajóival a' Római erös hajók öszve ütköztek vólna, ha a' tengernek szokott elfolyása miatt a' hajók meg-nem feneklettek vólna, és így a' tenger magát a' hadakozóknak mintegy közibe nem tette vólna.

Annakfelette akadályúl vólt a' hadakozásban [205:] a' nemzetségeknek, és az ö lakó helyeknek külömb-külömbféle természetek-is. Az *Aquitánus*ok, kik ravaszok valának, barlangokba szaladtanak; de meg-parantsolta *Julius*, hogy azokba bé-rekesztessenek. A' *Morinus*ok az erdökben elbújtanak; De *Julius* meg-parantsolta, hogy fel-égetnék. Senki nem mondhattya a' *Gallus*okat tsak kegyetleneknek, mivel ravaszsággal-is élnek. *Indiciómárus*[241] egybe gyüjti a' *Trévirus*okat, *Ambiorix* az *Eburóne*seket, és mind ketten a' *Julius*nak távol létében egybe esküvén, háborgatták az ö tiszteit. Mindazonáltal *Indiciomárus*t *Dolabella* hatalmason viszsza verte, és fejét vette; de ellenben *Ambiorix* egy völgyben hánt leseivel *Dolabellát* meg-ijesztette. Igy néki mind táborát fel prédálta, mind gazdagságát el-nyerte. Itt az ö részéröl *Cotta* el-veszett a' *Sabinum*béli *Tituriussal*. Nem-is állhattanak magán e' Kirá-[206:]lyon boszszút, ugyan-is a' *Rhénus*on által szaladván, magát el-rejtette.

A' *Rhénus* folyó-viz mellett való lakosok-is büntetetlen nem maradtanak; nem-is vala illendö, hogy békeségesen maradnának az ellenségnek bé-fogadói, és párt fogói. Itt kezdödik a' *Julius*nak *Németekkel* való elsö hadakozása, mellynek méltó okai vóltanak. Ugyan-is a' *Hédus*ok panaszolkodnak vala azoknak gyakorta való ki-ütésekröl. Azonban minémü vólt az

*Ariovistus*nak kevélysége? kinek midön a' Követek mondanák: *„Jöjj-el Juliushoz."* Igy szól: *„Kitsoda Julius? ha mit akar, jöjjön ide maga. Mit hajtok ö reája? mi gondgya vagyon néki Német országgal? avagy én egybe elegyítem-é magamat a' Rómaiakkal?"* Annakokáért ollyan nagy félelem vólt a' táborban ez új nemzetség miatt, hogy minden rendek az ütközet elött Testámentomot tennének. Mindazonáltal e' népnek te-[207:]stek, a' mennél nagyobbak vóltanak, annál könnyebben meg-találták fegyverekkel. Mitsoda haraggal való hartza vólt itt a' Római vitézeknek, semmiböl világosabban ki nem tetszik, mint ebböl: hogy noha sok barbarusok magokat egybe foglalták, és fejek felett sok öszve füzött paisokból hajtás formára óltalmazó fedeleket tsinálnának, mindazonáltal a' Rómaiak reájok rohanván el-boríttyák, és öket nagy haraggal le-vágják.

Annakutánna ismét panaszolkodnak vala a' *Németek* ellen a' *Tencterus* nevü népek. Ez alkalmatossággal *Julius* hajókból hidat tsinálván a' *Mosella* és *Rhénus* vizén által mégyen, és a' *Hercinia* nevü erdöben az ellenséget kereste. De ez az egész nemzet a' berkek és tók közzé szaladott vala; illyen nagy félelmet tsinált a' Római tábornak e' vizeken való által-menetele. Másodszor-is ugyan hajókból tsinált hídakon ál-[208:]tal-mentenek a' *Rhénuson*. Ez alkalmatossággal nagyobb félelmek vólt a' *Németeknek*. Ugyan-is, midön látnák, hogy a' *Rhénus* hajókkal hatalmason[l] el-foglaltatott vólna, ismét az erdökre és tós helyekre szaladnak; úgyhogy ellenséget nem talált *Julius*, mellyen gyözedelmeskednék, melly dolog néki mindenekfelett való szomorúságára vala.

Ki mind a' szárazon, mind a' tengeren mindeneket el-foglalván, elment az *Oceánus* tengerig; és mintha a' Római nép ez ideig meg-hódoltatott világgal meg-nem elégedhetnék,[m] más világról-is gondolkodik. Azért hajókat készítvén, *Británniába* által-ment nagy hamarsággal; ugyan-is, midön étszakai tizenkét órakor[242] a' *Morinus* nevü portustól meg-indúlt vólna, dél elött a' szigetbe által-ment. Fel zendültenek vala a' tenger parton lakók, ez az új ellenségnek[n] látásától fel-háborodott emberek sze-[209:]kereken széllyel futosnak vala; kiknek fel-bódúlások azon meg-gyözettetések vólt. E' meg-félemlett emberektöl fegyvereket el-szedi és zálogúl kezeseket kiván; elébb-is ment vólna dolgában, ha hirtelenkedö hajói hajó-töréseket nem szenvedtenek vólna. Meg-fordúlván annakokáért *Julius Galliá*ba, minekutánna nagyobb hajókat épített vólna, és táborát meg-öregbítette vólna, ismét a' tengernek fog, és a' *Britannus*okat üzte egészszen a' *Chalidoniai*

[l] hátalmason
[m] elégédhetnék,
[n] ellenssgnek

erdökig, söt a' *Cávélánus*oknak Királyi közzül egyet el-is fogott. Ezzel megelégedvén (ugyan-is nem vala kedve a' tartománynak el-foglalására, hanem tsak-hogy magának hírt nevet vadászon) viszsza tér nagyobb prédával, mint annakelötte; mivel a' tenger-is engedelmesebb és tsendesebb vala, mintha ugyan az-is meg-vallaná, hogy ö vélle nem birna.

A' *Gallus*oknak leg-nagyobb és utólsó [210:] párt-ütések vólt, midön ama' testére, fegyverére, mérészségére, és nevének tsak hangjára nézve-is irtóztató *Vercingentorix* az *Avernus*okat, *Biturigus*okat, *Cárnútus*okat és *Sequanus*okat egybe-gyüjtötte; ez midön innep napi, és gyülési alkalmatossággal a' berkekben sokan öszve-gyültek vólna, azokat haragos szókkal fel-indította régi szabadságoknak meg-szerzésére. *Julius* jelen nem vala, hanem *Ravenna* városában gyüjt vala hadat; a' havasok nagy havakkal igen meg-nöttek vala, mellyeket a' *Gallus*ok meg-járhatatlannak gondolnak vala lenni. Ö pedig a' hirnek meg-hallásán mitsoda kemény haraggal felbuzdúl! Ki a' hegyeknek járhatatlan tetejin, töretlen úton és havakon rendeltt sereggel által-menvén, *Galliát* el-foglallya, és tábort gyüjtvén azokból, a' kik meszsze való tartományokban teleltenek vala, elébb jutott *Galliá*-[211:]nak közepiben, hogy nem-mint annak vég helyeiben ö töle félhetnének. Azután ment a' városokra, mellyek e' párt-ütésnek indítói vóltanak; *Avaricum*ot negyven ezerböl álló óltalmazó vitézi sereggel együtt el-rontotta; *Alexiát*, kétszáz ötven ezerböl álló iffjúsággal meg-erösíttetett várost, meg-égette. Az egész hadakozásnak° súllya ment végben az *Avernus*oknak *Gergovia* nevü várossánál; ugyan-is midön azt 80 ezer ember, mind felsö, mind alsó várossából, mind szoros helyeiröl óltalmazná; melly sántztzal, palánkkal, vizzel teli botsáttatott árokkal, tizennyóltz bástyákkal, és nagy töltésekkel környül-vétetett vala; elsöben éhségre juttatta vala, azután midön ki-ütne, a' sántzban szablyákkal és dárdákkal el-húllatta, végezetre öket a' magok meg-adására kénszerítette. Maga a' Király *Vercingentórix* a' gyözedelmi pompának nagy dísze, [212:] midön a' *Julius* táborába alázatoson menne, mind lován való ékességeit, mind fegyverit lába eleibe vetvén így szól: *„Im hol vagyon az erös férfiú, meg-gyöztél, erös férfiú."*

XI. RESZ.

A' Parthusokkal való hadról.

MIdön a' Római nép Eszakra a' *Gallus*okon gyözedelmeskedik *Julius* által, azonközben Napkeletre nehéz tsapás esik rajta a' *Párthus*ok által. Nem-is panaszolkodhatik a' szerentsére; semmi maga vigasztalása-is nin-

° hadakozásn k

tsen e' veszedelem irant. Midön a' *Crassus*[p] polgár mind Istenek 's mind emberek ellen való kivánsággal a' *Párthus*ok kintsekre vágyódnék, tizenegy légio vitézeknek veszedelmekkel, és maga fejének el-vesztésével meg-büntettetett. A' köz népnek elöl-járója *Métellus*-is ötet meg-átkozta vala, midön el-indúlna; és midön a' tábor *Zeugma* [213:] várossán által-menne, a' nagy szelektöl el-ragattatott Zászlók az *Eufrátesbe* vesztenek; meg-szállván pedig táborával *Nicéphorus* várossánál, *Orodes* Király hozzája Követeket küld, kik ötet emlekeztették a' *Pompéjus* és *Syllával* tött szövetségre. Ö mindazonáltal vágyódván a' *Parthus*oknak kintsekre, avagy tsak szín mútatásból-is nékie semmit nem felelt; söt kevélyen így szóllott, hogy néki *Seleuciá*ban[q] felelne-meg. Azért az Istenek, kik a' szövetségnek meg-rontóin boszszút állanak, a' *Parthus*okat mind hadi praktikájokban, mind vitézségekben ö ellene meg-segítették. Elsöben-is *Crassus* az *Eufrátes* folyó-vizét, mellyen élést szállíthatna, és hátúl segítségül lehet vala, el-hadgya; annakfelette egy *Mezera* hozzájok által szökött *Syrus*nak mind addig hiszen, míg annak vezetése által a' nagy sík mezökre vitettetett tábora mindenfelöl az ellenségtöl kör-[214:]nyül-vétettetnék. Azonközben tsak alig érkezett vala *Carrás* városához, midön az *Oródes* Király hadi elöl-járói *Sylláces* és *Súrénás* arany és selyemböl álló tündöklö Zászlójokat ki-mútattyák. Ottan minden késedelem nélkül a' sok lovas sereg minden felöl környül-vévén, kö-esö, és szélvész módgyára nyilait rájok szórta. Igy keserves vér ontás által a' *Crassus* tábora el-töröltetett. Maga hitre ki-hivattatván, midön *Súrénas* maga vitézinek jelt adott, elevenen kézbe esett vólna; de az ö Kapitányi mellette fel-támadván, midön el-akarna szaladni, a' barbarusoktól meg-ölettetik. Ugyan tsak igy-is az ö feje *Oródes*[r] Királyhoz vitettetvén, tsúfságúl tétetett-ki ellensége elött. Az ö tulajdon fia-is *Publius Crassus*,[243] mindgyárt az attya után az ellenségtöl meg-ölettetett. E' bóldogtalan tábornak hátra maradott része, midön *Arminián*, *Cilician* és *Syrián* el-széledne, [215:] annyira el-húllott, hogy hír mondó-is alig ment viszsza. A' *Crassus*nak jobb kezével együtt el-vágattatott feje, a' mint mondám, midön a' Királyhoz vitettetett vólna, tsúfságúl tétetett-ki; nem-is oknélkül. Ugyan-is az ö szájába olvasztott aranyat öntöttenek: hogy ö, a' ki a' *Parthus*oknak aranyát életében annyira kivánnya vala, halála után szájával aranyat ennék.

---

[p] *Grassus* [A hibajavító jegyzék javítása.]
[q] *Seleucid*ában [Javítva a latin szöveg alapján.]
[r] *Orédes*

XII. RESZ.

Némelly fellyebb meg-irtt, és következendö dolgoknak summája.[s]

EZ a' Római népnek idejének harmadik szakaszsza, mellyben *Itáliá*ból ki-ment az egész földnek kerekségére hadakozni. Melly idejének elsö száz esztendei szent, kegyes (a' mint fellyebb mondottam) arany esztendök, és minden czégéres vétek nélkül valók vóltanak, holott [216:] még ötet a' régi pásztori együgyü életének módgya, és a' *Poenus*októl való félelem fenyítékben tarttya vala. A' második száz esztendök pedig, mellyek *Cárthágo*nak, *Córinthus*nak, *Numántiá*nak veszedelmétöl, és *Attalus* Királynak *Asiá*ban testamentom szerint hagyattatott örökségének birásától fogva ki-terjednek *Julius*ig, *Pompéjus*ig és *Augustus*ig, ki ezek után uralkodott, a' miképen az végbe ment hadakozásokra nézve méltóságosok, úgy a' lakosok között való vér-ontásra nézve siralmasok és gyalázatosok. Ugyan-is, a' miképen jeles dolog a' bö és erös tartományokat: *Galliát, Rácz* országot, *Ciliciát, Cappadociát*, söt *Arminiát, Británniát*-is (noha nem a' rajta való uralkodásra, hanem birodalmának hirére) meg-hódoltatni; úgy azon idöben a' Római népnek a' lakosokkal, szolgájokkal, szövetséges baráttyokkal, hartzoló bajnakokkal, el-szaladott rabok-[217:]kal, söt az egész tanátsnak egymás között való veszekedése rút és szanakozásra méltó vólt.

Lehet-is kételkedni, ha hasznosabb lött vólna-é a' Római népnek *Sicilia*val, vagy *Afriká*val, vagy ezeken kivül tsak *Italiá*val meg-elégedni, hogy nem-mint olly nagyra nevelkedni, hogy a' maga nagysága miatt romlanékel. Ugyan-is mitsoda indította a' lakosokat egyéb-fel az egymás ellen való dühösködésre, hanem a' bóldog állapat?[244] Leg-elsöben öket meg-vesztegette *Syriá*nak ö általok való meggyözettetése; azután a' *Pergamum*béliéknek Királyának testámentoma szerint jutott örökségnek birása. E' tartományokban szerzett gazdagság a' Rómaiakat természetekben meg-vesztegette, és a' vétkekben, mint valami moslékban el-merült közönséges társaságot el-fordította.[245] Ugyan-is mi lehet egyéb az oka, hogy a' Római nép tisztviselöitöl szántó-földeket és élést ki-[218:]vánt? hanem a' szegénység, melly következett a' köz-népre az elöl-járóknak búja telhetetlenségek miatt. Ez vólt oka mind az elsö, mind második a' *Gracchus*ok, mind a' harmadik, az *Apulejus* által lött pártolkodásoknak. Mitsoda egyéb az oka, hogy a' lovasi rend a' tanátstól el szakadván, minden törvénybéli just maga kezéhez vett? hanem a' tanátsnak gazdagságra való vágyódása, hogy az adóból gyült

[s] [A tartalomjegyzékben:] Summája.

kintstsel és a törvényekkel kereskedhetnék. Ezért indúlt-fel *Drúsus*, hogy a' városnak minden privilégiumival való élést igérné a' *Latium*bélieknek; mellyből következett az ö szövetseges baráttyokkal való hadakozások. Honnan származtanak ö közöttök másunnan a' szolgákkal való veszekedések? hanem a' szolgáknak sokaságától. Honnan vett eredetett a' fegyveres játékokban hartzoló bajnakoknak Urokra való támadások? hanem innét, [219:] hogy sokan a' fö rendek közzül az ö halálra rendeltetett rab szolgait a' fegyveres játékokra rendeltetett közönséges helyre vitték, hogy egymás ellen vínának, és a' mellyiktöl lehetne, bajnok társát meg-ölné; hogy azzal, és kintseknek böséggel való ki-osztogatásával, annak nézésében gyönyörködö népnek szivét magához hajtanák. Mikor pedig a' bajnakok az ö gyakorta való fegyveres játékokban egymást meg-ölnék, készebbek vóltak magok szabadságokért Urok ellen fel-támadni, mint-sem a' közönséges helyre vitetvén egymást ölni.[246] Hogy pediglen már a' gonoszabb vétkekröl szóllyunk: avagy a' tiszt-viseléseknek rosz úton való kivánása nem ezen gazdagságtól vett-é eredetet? Innen vött eredetet a' *Márius* és *Sylla* közt végbe ment veszekedés. A' nagy készülettel való vendégségek és abban való nagy költések honnan származtanak, nem a' [220:] gazdagságtól-é? mellyböl tsak hamar következett a' szegénység.[247] E' vólt az oka, hogy *Catilina* hazáját el-árúlná. Annakfelette az elsöségnek és uralkodásnak búja-kivánsága honnan vett eredetet? hanem a' felettébb való gazdagságtól. E' *Juliust* és *Pompéjust* a' közönséges társaságnak veszedelmére nagy dühösséggel egymás ellen fel-indította. Ezután ezekröl a' Római népnek hazájában való háborúságokról, a' külsö és igaz okon viseltt hadaktól külön szakasztván, rend szerint szólok.

XIII. RESZ.

A' Köz-nép[t] *elöl-járóinak*[u] *uralkodások miatt való pártolkodásokról*[v] *közönségesen.*

MInden pártolkodásra való okot adott a' köz-nép elöl-járóinak uralkodások; ezek a' köz-népnek óltalmazására rendeltettek vala; kik annak óltalmazásának szine alatt, [221:] a' szántó-földnek el-osztásáról, a' köz-nép élésének a' közönséges tárházból való ki-szolgáltatásáról, és a' törvénynek

[t] [A tartalomjegyzékben:] *köznep*
[u] [A tartalomjegyzékben:] *elöljáróinak*
[v] [A tartalomjegyzékben:] *pártolkodásról*

a' lovasi rend kezébe való adásáról irott törvényekkel a' köz-népnek szeretetit és barátságát vadászván, magoknak nagy uralkodást szerzettenek. Mindenik törvényben az igasságnak színe meg-vala. Ugyan-is mi láttatik ennél igazabbnak, hogy a' köz-nép az ö elöl-járójoktól, mint attyoktól nékik rendeltetett szántó-földeket kezekhez vennék? hogy ez a' népeken győzedelmeskedö es Világot biró nemzet nem mint számkivetett, hanem a' maga határában és tartományában laknék. Mi láttatik igazabbnak, mint-hogy e' szegénységre jutott nép a' maga tárházából éllyen? Mi láttatik hathatósabnak a' szabadságnak jussának egyaránt való birására, mint-hogy a' Tanátsi rend az országokat igazgatná, a' lovasi rend pedig a' törvényes dolgokat foly-[222:]tatná? De mind ezekböl veszedelem következett; mert mind ezekkel a' szánakozásra méltó közönséges társaságnak gazdagsága nem nevekedett, söt prédára tétetett-ki; mert mind a' lovasi[w] rend, kire a' tanáts a' törvénynek folytatását bizta vala, az országnak közönséges adajából régtöl fogva gyüjtött kintsét el-tékozolta; mind a' gabonának vétele, és a' köznépnek való ki-osztogatása a' tárházat, mellyben a' közönséges társaságnak ereje állott, meg-üresítette. De vallyon a' köznépnek viszsza engedtethetett-é a' szántó földeknek birása, azoknak meg-nyomoríttatása nélkül, kik azokat birták? Kik-is noha a' köznép közzül valók vóltanak, míndazáltal azokat az attyoktól régen birattatott, és reájok maradott szántó-földeket mintegy örökségnek[x] jussa szerint birják vala. [223:]

XIV. RESZ.

A' Tibérius[y] Gracchusnak pártolkodásáról.

AZ elsö veszekedésnek tüzét gerjesztette-fel *Tibérius Gracchus*, ki nemzetére, és ékesen szólására nézve mindeneket könnyen fellyül halad vala. Ez magát a' köz-néphez tsatlotta vala; és így viseltetvén akar a' *Mancinius*nak[z] a' *Numantia*béliekkel tett motskos szövetségnek félelmétöl, mellyben ö-is részes vólt; akar a' köznépnek igasságától, midön fájlalná, hogy az ö szántó-földeitöl a' köznép meg-fosztatott vólna; akar más egyéb októl: nagy dolgot tészen-fel magában. Mikor már az ö töllök tsináltt törvényeknek ki-hirdetésének napja el-jött vólna, véle tartó köznépnek sokaságától környül-vétetvén a' *Gracchus*, a' tanáts-ház elött való óráló székbe fel-áll;

---

[w] „Lovasi, olvashatod igy-is: Nemesi." [A hibajavító jegyzék jegyzete.]
[x] eröségnek [A hibajavító jegyzék javítása.]
[y] [A tartalomjegyzékben:] *Tiberius*
[z] *Mancinuis*nak [A hibajavító jegyzék javítása.]

fel-gyült vala az ö véle ellen-[224:]kezö nemesség-is, kinek részére hajlott a' *Tibérius Gracchus* tiszt-viselésben való társa, *Cnaeus Octavius*. Midön pedig *Gracchus* látná, hogy *Octávius* az ö töle kihirdettetett törvényeknek ellene mondana, az ö társaságoknak és méltóságoknak jussa ellen ötet fegyveres kézzel az óráló helyröl el-üzi; és halállal fenyegetvén, annyira el-ijesztette, hogy tisztiröl le-mondani kénszeríttetnék. Ez alkalmatossággal három férfiakat rendeltt a' szántó-földeknek el-osztására. Midön pediglen a' közönséges gyülésben azon mesterkednék, hogy el-kezdett dolgának végbevitelére tiszt-viselése a' rendtartás ellen esztendönél tovább terjedne: a' nemesi rend, és az ö szántó-földeitöl meg-fosztatott sokaság ellene fel-támad, és a' vér-ontást mindgyárt ugyan ott a' piaczon el-kezdik. Innen midön a' *Capitóliumba* szaladott vólna, és a' köz-népet biztatná a' maga [225:] óltalmazására, kezével fejét tapasztván, úgy gondolkodott a' köz-nép, mintha magának országot és királyi Koronát kivánna; melly dologgal *Scipio Násica* a' köz-népet ö ellene fegyverrel fel-inditván, mint valami igasságnak színe alatt meg-ölettetett.

XV. RESZ.

A' Cájus Gracchus pártolkodásáról.

MIndgyárást a' *Cájus Gracchus*, mind a' báttya haláláért boszszút akarván állani, mind törvényeit lábra állítani, nem alább való zenebonát indított, mint *Tibérius Gracchus*. Ki midön a' köz-népet, hasonló háborúsággal és veszekedéssel, attyoktól maradott jószágokban viszsza akarná[a] állítani, és az *Attalus* Királytól testámentom szerint maradott jókat annak táplálására igérné, azonban a' köz-néppel másod úttal való uralkodásában keményen és hatalmason [226:] uralkodnék: *Minucius Tribunus* az ö töle hirdettetett törvénynek ellene mondott. Ki az ö pártyán lévökkel együtt a' *Capitóliumba* az ö nemzetségének végsö veszedelmes helybe szaladott.[b] A' honnan-is ki-üzettetvén pártyán lévöknek meg-öletések után, midön az *Aventinus* hegyre szaladna, és ott-is ellene állanának a' Tanátsnak vitézi, *Opimius*[c] polgártól ö-is meg-ölettetik. Tsúfosan tselekedtenek hólt testével-is, és e' nagy méltóságban helyheztetett embernek meg-ölettetéséért a' meg-ölönek *Septimuléus*nak annyi aranyat adtanak, a' mennyit feje meg-nyomott;

---

[a] aka- / ná

[b] száladott.

[c] *Opinius* [Javítva a latin szöveg alapján.]

Ki midön vágyna a' gazdagságra, agya-veleje helyébe ónat öntött, melly osztán 17 font aranyat nyomott.[248]

XVI. RESZ.

Az Apuléjusnak pártolkodásáról.

JOllehet ezek így folytanak, mindazonáltal *Apuléjus Saturninus*[d] meg-[227:]nem szünt óltalmazni a' *Gracchus*októl ki-adattatott törvényeket. Erre lábat ád vala néki a' *Márius*, ki mindenkoron a' nemesi rendnek ellensége lévén, azonban az ö polgári tiszt-viselésében bízván, minekutánna a' közönséges gyülésben mindeneknek láttára meg-ölette vólna *Anniust*,[e] ki a' köz-népen való uralkodást vadászsza vala, azon igyekezett, hogy ennek helyébe rendelné a' szolgai rendböl származott, de tseléde közzé bé-fogadtatott, és költött nevü *Cájus Gracchust*. Midön pediglen illy sok, és tsúfos dolgokban szabadoson hatalmaskodnék, olly szorgalmatos vólt a' *Gracchus*októl adattatott törvényeknek a' nép elött való ki-hirdetésében, hogy még a' Tanátsot-is kénszerítené az *Apuléjus Saturninus*[f] akarattyára meg-esküni, fenyegetvén, a' kik azt nem akarnák tselekedni, számkivetésben való üzettetéssel; *Métellus* mindazonáltal inkább akart [228:] számkivetésbe menni, hogynem mint meg-esküni.[g] Azért az ö számkivetésben való menetele után minden nemesi rend meg-félemlett. *Márius*[249] pediglen midön már harmad ízben uralkodnék, ollyan bolondságra[h] fakadott-ki, hogy a' polgárok választására rendeltetett gyülést-is újobban való ember öléssel felzendítette. Ugyan-is, hogy az ö gonosz szándékának pártfogóját *Glauciát* polgárrá téhetné, azon polgári tisztnek kivánóját *Cájus Memmiust*[i] meg-ölette; és midön ebben a' zenebonában az ö pártyán lévöktöl Királyi titulussal illettetnék: örömmel vette. Annakutánna midön a' Tanáts *Apuleius*[j] ellen öszve eskünnék, söt *Márius* a' polgár-is ellenségévé lenne, mivel tovább nem óltalmazhatná: a' seregeket a' piaczon ki-rendelték, a' honnan midön ki-nyomattatott vólna, a' *Capitólium*ba szaladott. Holott midön a' viznek várba való bé-[229:]vitelére tsináltatott tsöveknek[k] el-vagdalása miatt megszorúlna, és alázatoson a' Tanátsnak izenne, hogy tselekedetét meg-bánta

---

[d] *Saturnius* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[e] *Amiust*: [Javítva a Minell-féle Florus-kiadás alapján.]
[f] *Amulius Saturnius*
[g] még-esküni.
[h] bolondsagra
[i] *Memniust* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[j] *Apulius*
[k] czöveknek

vólna, a' várból le-jött, és minden pártolkodást indító társaival a' tanátsházba vitettetik. Kit a' köz-nép rá rohanván, minekutánna dorongokkal és kövekkel meg-ölt vólna, még halála után-is öszve-szaggattatott.

XVII. RESZ.

A' Drúsusnak pártolkodásáról.

UTólszor a' *Livius Drúsus* nem-csak maga köz-népen való tiszt-viselésének erejéből, hanem a' Tanátsnak biztatásából és az egész *Itáliá*nak megegyezéséből ugyan ezen törvényeket akarván meg-óltalmazni; ki midön sokfelé kapdosna, ollyan nagy tüzet gerjesztett, hogy annak csak kezdete-is el-szenvedhetetlen vólna; és maga hirtelen meg-halván, a' hadakozást maradékira [230:] mintegy jus szerint hagyta.

A' törvényes dolgoknak folytatásáról való törvény által a' Római népet meg-osztották vala a' *Gracchus*ok, és azt tselekedték, hogy az egy város két fötöl hallgatna. A' lovasi rendnek olly hatalom engedtetett, hogy önéki kezében vólna a' társaságnak minden jova és gazdagsága, és az adókbol gyüjtött gazdagságot maga számára foglalván a' közönséges társaságot lopásával pusztította; a' Tanáts pediglen a' *Métellus*nak számkivetésben való küldettetésével, és a' *Rutilius*nak[l] büntettetésével meg-erötlenedvén, minden méltóságától meg-fosztatott vala. Midön a' dolgok így folynának, *Servilius Caepio* a' lovasi rendnek, *Drúsus* a' Tanátsnak baját fel-vállallyák, mivel gazdagsággal, bátorsággal és méltósággal egyenlök valának; mellyböl-is származott az ö közöttök való irégységes veszekedés. A' külömb-külömbféle zászlók alatt [231:] lévö[m] népek jelen valának, és ez egy városban, mint két táborban, ollyan ellenkezés vala. Elsöben-is *Caepio* a' Tanátsra rohanván, a' nemességnek elei közzül származott *Scaurust* és *Philippust* tiszteknek tilalmas úton való vadászásával vádolta. Hogy pediglen[n] *Drúsus* ezeknek ellene állana, a' köz-népet magához édesgette a'[o] *Gracchus*októl adatott törvénynek óltalmazásával; mellyel a' Római népnek szövetséges barátit a' köz-népnek óltalmazására fel-indította, azoknak azt igérvén, hogy ök-is ez után a' városnak minden privilégiumival élhetnének. Gyakran forgott ez a' mondás az ö szájában: *„Minden el-osztásra tartozó dolgokat annyira el-igazítok, hogy senkinek e' felöl való veszékedésre ákalmatosság ne adattassék."*[250] Jelen vala a' törvénynek ki-hirdettetésére rendeltetett nap; és hir-

---

[l] *Rutillus*nak [A hibajavító jegyzék javítása.]
[m] lévó [A 230. lap helyes őrszava szerint javítottuk.]
[n] pepiglen
[o] a' / a'

telenséggel minden felöl ollyan nagy sokaság gyült-fel, hogy a' város látta-[232:]tik vala mintegy ellenségtöl környül-vétettetni. Mindazonáltal a' *Philippus* polgár ellene mondott törvényeinek, de ötet a' poroszló[251] torkon ragadván, addig el-nem botsátotta, míg szemén száján a' vér ki-nem jöne. Es így erőszakoson a' törvények ki-hirdettetnek és meg-erösíttetnek. Mindgyárást a' minden felöl fel-gyült szövetséges nép az igéretet kivánnya vala; azonközben *Drúsus*, midön igéretinek meg-nem felelhetne, és oknélkül indíttatott dolga miatt beteg vólna, hirtelen halállal meg-hal; mindazonáltal a' szövetséges népek ezzel nem gondolván, a' Római néptöl az igéretet fegyverrel-is kivánni meg-nem szünnének.

XVIII. RESZ.

A' szövetséges társaikkal való hadról.

A' Melly hadat viselt a' Római nép a' maga szövetséges társai ellen, [233:] nevezzük bátor társaikkal való hadakozásnak, hogy a' dolgot kisebbíttsük, mindazonáltal, ha igazat kell mondani, e' lakosok között való hadakozás vólt. Ugyan-is, midön a' Római nép *Etruscus*okból, *Latinus*okból és *Sabinus*okból egybe-elegyedett és mind ezekböl egy vér lett vólna: sok tagokból egy testet tsinált. Nem kissebb czégéres vétekkel ütöttek pártot *Itália*ban az ö szövetséges társai, mint a' lakosok a' városban. Annakokáért, midön az ö szövetséges baráttyok a' városnak minden privilégiuminak fel-állításában öket meg-segítették vólna, azokkal való élést kivánnyák vala igasságoson, mellyre való reménséget nékiek az uralkodásra vágyakozó *Drúsus* nyújtott vala; a' melly tüz pedig ötet az igéretre fel-indította, ugyan azon tüz az ö szövetséges társait, minekutánna ö a' lakosoktól meg-ölettetett vólna, a' hadakozásra és a' városnak hábor-[234:]gatására fel-gyújtotta. Mi lehet szomorúabb a' vérontásnál! mi lehet nyomorúságosabb! holott az egész *Látium*, *Picénum*, az egész *Etrúria* és *Campánia*, végezetre az egész *Itália* az ö annya és vér-szerint való attyafia ellen, Róma ellen fel-támadnak! holott a' nagy hirü Római szabadsággal meg-ajándékoztatott emberek, kiki a' maga tulajdon zászlójok alá egybe-gyüjtöttek minden erös és hüséges szövetséges népeknek válogatott seregit! *Popédius* maga zászlója alá gyüjtötte a' *Mársus*okat és *Latinus*okat; *Afránius* az *Umbria*bélieket; a' Tanáts és Polgárok a' *Samnites*eket; és a' *Lucánia*bélieket *Telesinus*. Mind ezek *Corfinium*[P] várossától indúltanak az *Asián* és *Európán* gyözedelmeskedö Róma

[P] *Corfinum* [Javítva a latin szöveg alapján.]

városa ellen; midön a' Királyokat és népeket igazgató nép magát-is igazgatni nem tudgya vala.

Elsö tanáts a' hadakozás felöl az *Albánus* hegyén ez vólt, hogy tudnillik *Julius Caesart* [235:] és *Philippus* polgárokat[q] a' *Latium*béli *Jupiter*nek szenteltetett innep napon[252] az áldozás közben meg-ölnék. Midön pediglen a' végezés árúltatás által el-bomlott vólna, ellenek fel-támadott szövetséges társoknak dühösségek *Asculus* várossánál ki-fakad, meg ölvén ott a' Rómából való Követeket a' játékra fel-gyült sokaság között. Ezzel a' tselekedettel esküttek ök öszve az istentelen hadnak viselésére. Innen már el-széledvén *Itáliá*nak minden részében, *Pópédius*nak, a' hadnak elöl-járójának és inditójának hadnagysága alatt mindenfelé népek közt, és a' városokban trombitát fúnak. Sem *Annibal*, sem *Pirrhus* illyen nagy pusztítást nem vitt végben. Ha meg-tekinted *Ocriculum, Grumentum, Fesulae,*[r] *Cárseoli, Reáte, Nucéria* és *Picéntia*[s] városit, vérontással, tüzzel vassal elpusztítattak. Megverettettek a' *Rutilius* és *Caepius*nak seregi. Maga *Julius Caesar* [236:] táborát el-vesztvén, midön sebessen a' városba viszsza-hozattatnék, szánakozásra méltó sebes testéből a' városnak útszáján vére el-folyt. De igen szerentsés lévén a' Római nép, és mindenkoron a' nagy veszedelmekben leg-szerentsésebb, újobban minden erejével fel-indúl, és kiki személy szerint az ellenség ellen ki-kelnek; *Cátó* el-oszlattya az *Etruria*bélieket; *Gábinius* a' *Mársus*okat; *Cárbó* a' *Lucánus*okat; *Sylla* a' *Samniteseket. Strábó Pompéjus* pediglen, mindeneket tüzzel vassal el-pusztítván, addig a' vér-ontástól meg-nem szünt, valamíg *Asculus* várossának el-rontásával a' sok fö rendekböl álló seregekért és sok városoknak el-rontásáért boszszút nem állana.

XIX. RESZ.

A' Szolgákkal[t] *való hadról.*

AKarmint lött légyen, jóllehet eddig szövetséges baráttyokkal ha-[237:]dakoztak a' Rómaiak (noha a' sem szabados dolog), mindazonáltal ezek szabados és nemes renden valók valának; de ki jovalhatná[u] a' mindeneket fellyül múló népnek szolgákkal való hadakozását. Ezt a' hadakozást leg-elsöben kivül, annakutánna a' városban az *Hérdónius*[v] *Sabinus* indította,

---

[q] polgarokat
[r] *Pesulae,* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[s] *Picénia* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[t] [A tartalomjegyzékben:] *szolgákkal*
[u] ki-jovalhatná
[v] *Hérodónius* [Javítva a latin szöveg alapján.]

midön a' köznépnek elöl-járójának pártütése a' várost fel-háborította, és a' polgár a' *Capitóliom*ot meg-szállotta 's meg-vette vala. Ezt nem annyira hadakozásnak, mint zenebonának mondhatni.

Tsak hamar ezután a' szolgák mindenfelé a' tartományokat el-foglallyák, és (ki hitethetné-el magával) *Siciliát* sokkal kegyetlenebbül el-pusztíttyák, mint régenten a' *Poenus*ok. E' termékeny földön, és Rómának mintegy hostáttyában, a' Római lakosoknak feles fundusi vóltanak. Itt a' szántó-földnek mívelésére rendeltetett embereknek tömlöczözések és lánczon [238:] való tartások adott alkalmatosságot a' hadakozásra. Egy *Syrus*, kinek neve *Eunus* (a' veszedelemnek nagysága hozza magával, hogy nevét kimondgyam) tettetvén el-ájúlását, mintha az Istenektöl illettetett vólna-meg, midön a' *Siria*bélieknek isten Aszszonyának tiszteletiben vólna foglalatos, a' szolgákat, mintha ez az Isten-aszszony parantsolná, az ö magok szabadságoknak óltalmazására fegyverre indíttya;[w] és hogy ezt meg-próbálná Isteni végezésböl való dolognak lenni, egy kénkövel és tüzzel meg-tömött, szájába tett dió-hajat, lassú lehelléssel éleszgetvén, beszéde közben szájából tüzet botsát vala. E' küldött tsuda által, a' kiket elsöben talált, mindgyárt két ezerig el-tsábított; azután a' hadnak gyüjtésének módgya szerint, a' tömlöczben tartatott rabokat meg-szabadítván, hatvan ezerböl álló tábort gyüjtött; és magát *Antiochus*nak nevez-[239:]vén,[253] hogy minden gonoszságot végbe-vinne, kastélyokat, mezö-városokat, tartományokat szörnyü romlással el-pusztított. Söt illyen nagy gyalázatot tett, hogy a' *Praetor*oknak (nem szégyenlem ki-nevezni), *Manilius*nak, *Lentulus*nak, *Pisó*nak, *Hypseus*nak táborait meg-verte. Azért a' kiknek tsak az el-szökött szolgáknak keresöitöl-is[254] meg-kell vala gyözettetni, azok a' harczról el-szaladott Rómaiak táborának elöl-járóit üzik vala. Azután *Perperna Imperátor*tól meg-büntettettek. Ki minekutánna öket meg-gyözte, az *Enna*[x] városát meg-szállván környül-vette, és éhséggel, mint valami döggel meg-emésztette vólna; e' tolvajoknak több részét békóba és lánczokra vetette, és szolgákhoz illendö kínokkal kínozta. E' szolgákon való gyözedelméért meg-elégedett az *ovatió*val, mellyben tudnillik a' vitézek az *Imperátor*nak tisztességére fel-kiáltot-[240:]tak, és azután a' Papok juhval áldoztanak; hogy *triumphus*át, az-az, gyözedelmi pompáját meg-ne motskolná illyen *titulus*sal: *Triumphus de Servis*,[255] az-az, Szolgákon való gyözedelem.

Tsak alig[y] pihen-meg ez a' Sziget, midön tsak hamar a' szolgákkal és *Syrus*sal való hadakozás után fel-támad egy *Ciliciá*ból származott *Athénius*

---

[w] ind ttya:
[x] *Euna* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[y] álig

nevü pásztor. Ki urát meg-ölvén, annak tömlöczéből rabjait el-szabadíttya, és zászlója alá esketi. Ez midön bársony köntösbe öltöznék, ezüst pálczát venne kezébe, és Királyi módra Koronát tenne fejébe, nem kissebb sereget gyüjt, mint *Eunus*[z] *Syrus* elsöben. Söt mintha ugyan ezért-is boszszút állana: ennél sokkal kegyetlenebben dühösködik vala, mind a' tartományok, kastélyok, mezö-városok, mind a' fö rendek, de kiváltképen a' szolgák, mint hit-szegök ellen. Ettöl-is meg-verettettek a' *Servilius* és *Lucullus* elöl-járóknak [241:] táborok. De *Aquilius*, a' *Perperna* peldáját követvén, ez ellenségnek élését el-fogja; utólsó veszedelemre juttatta; így a' fegyverrel meggyengíttetett tábort éhség által könnyen el-törlötte; meg-is adták vólna magokat, ha a' kínzásnak félelmétöl viseltetvén szántszándékkal magokat meg-nem ölték vólna. Azoknak elöl-járójok-is meg-nem kínoztathatott, jóllehet kézbe jutott vólna; ugyan-is, midön mindenek azon igyekeznének, hogy ötet meg-fognák, a' sokaságnak kezek között el-szagattatott.

XX. RESZ.

A' Spartacussal való hadról.

A' szolgáknak Urok ellen való fegyver-fogását egy-kevéssé lehet menteni: mert ök, ha a' szerentse hozza, mindenre hajlandók, és noha a' szabadságban helyheztetett emberektöl külömböznek, mint alább-va-[242:]ló neme az emberi nemzetségnek, mindazonáltal a' szolgaságból ök-is szabadságba helyhezthethetnek. A' *Spartacus*tól indítatott hadat mitsoda nevezettel mondjam-ki, nem tudom. Ugyan-is a' hadakozó személyek szolgák vóltanak, de a' hadnak indítói, és az elöl-járók halálra rendeltetett, és e' népnek gyönyörködtetésére a' játék-nézö helyre elö-vitetett rabok, kik közzül egyiknek a' másikat szükségesképen meg-kell vala ölni;[256] a' szolgák alá-való nemböl vóltanak, a' bajnakok pedig szolgai sorsokat nagyobb gyalázattal öregbítették.

Spartacus, Crixus, Oenomaus a' *Lentulus* tömlöczét, mellyben a' bajnak kardos játékra rendeltetett rabok valának, ki-rontották, és mintegy hetven[257] azon sorsú emberekkel *Capua* várossából ki-mentek; és minden szolgákat zászlójok alá gyüjtvén, hamarjában többen tiz ezernél egybe-gyültenek; kik a' fog-[243:]ságból való el-szaladással meg-nem elégedvén, boszszút-is akarnak magokért állani. Leg-elsöben a' hadakozásra választottákel a' *Vésuvius* hegyét; ott midön öket meg-szorította a' *Clódius Glábrus*, a' hegynek szoros helyein öszve-kötözött és füzött szölö-venyikéken a' hegy-

[z] *Eunius*

nek alsó részére le-botsátkoznak; és midön a' helynek szorossága miatt le-jöveteleket lehetetlennek gondolná *Glábrus*, táborát véletlenül meg verik. Osztán más táborral költenek-ki ellenek. Annakutánna a' *Córa* városa körül való tartományt és az egész *Campaniát* fel-koborollyák. Söt meg-nem elégedvén a' majoroknak és faluknak fel-prédálásával: *Nólát, Nucériát, Thúriust* és *Metapontum*[a] városát irtoztató vér-ontással el-pusztíttyák.

Naponként táborok öregbedvén, midön már nagy táborok vólna, káva formán meghajtott veszökböl és barmoknak böriböl paraszt paisokat, és [244:] a' tömlöczben viseltt vasakból szablyákat és nyilakat tsináltanak magoknak. Hogy pedig egész készülettel lenne táborok, el-hajtván az elejekben akadott ménest, lovas sereget készítenek, és a' Rómaiak elöl-járóitól el-nyert czímereket, és méltóságokat jelentö czifraságokat a' magok elöljárójokhoz vitték. Nem-is vonogatta magát ettöl a' *Spartacus*[b] elöl-járó, a' ki *Rácz* vólt, és béresböl katonává lett; katonaságát el-hagyta, azután lett tolvajjá; el-fogattatván ismét, erös lévén, lett harczoló bajnakká. Ez a' harczon meg-öletett elöljáróknak testeket Királyi pompával temette-el; a' *Crixus*nak,[258] az ö elöljáró társának hólt testének meg-égetésére egybe-rakott fák körül a' foglyokat kénszerítette harczolni; mintha ezzel minden régi gyalázattyát el-törölné, ha harczoló bajnakságából fegyveres játék szerzö lehetne. Annakutánna a' polgári em-[245:]berekre menvén, az *Apenninus* hegyén a' *Lentulus* táborát meg-verte; *Mutina* várossánál a' *Cájus Cassius* táborát el-törlötte. E' gyözedelmekkel fel-fuvalkodván, Róma várossának megvételéröl tanátskozott; mely a' Római népnek rút gyalázattyára vólt.

Annakutánna a' bajnak ellen az egész birodalomnak erejével fel-támadnak; és a' Rómaiakon tött szégyenért *Licinius Crassus* boszszút áll, ki megszalasztván és el-üzvén az ellenséget (szégyen ki-mondani) az *Itáliá*nak külsö részeiben szalad. Ott a' *Brutius* nevü köszíklánál meg-szoríttatván, midön *Siciliá*ba által akarnának szaladni; hajójok nem lévén, rostély formára tsináltt szálakon,[259] és veszszökkel egybe-kötött hordókon[c] próbállyák, de haszontalan, a' zúgó tengeren való által-menetelt. Annakutánna ki-rohanván, férfi módon hóltanak-meg, és a' mint illett ennek a' harczoló bajnaknak hadnagysága [246:] alatt, mind halálig harczoltanak. Maga a' *Spartacus*[cs] a' tábornak elein erösen forgódván, mint *Imperátor* meg-ölettetett.

---

[a] *Mesapontum* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[b] *Spartatus*
[c] hordókra
[cs] *Spartatus*

XXI. RESZ.

A' Máriusnak lakosokkal való hadakozásáról.

EZ az egy vala hátra a' Római népnek gonoszszai között: hogy már a' városban egymás ellen hadakoznának, és hogy a' városnak közepette a' piaczon a' lakosok a' lakosokkal bajnok módgyára egybe-mennének. Majd szenvedhetöbb vólna, ha valamelly köz-rend, avagy rosz alá-való nemesség kezdette vólna-el e' czégéres vétket. De oh nagy vétek! mitsoda férfiak! mitsoda elöljárók! a' *Márius* és *Sylla*, idejeknek ékessége és dísze vóltanak ennek a' rosz dolognak kezdöi.

E' veszekedés három szakaszban ment végben; elsöben vólt könnyü és kitsíny zenebona in-[247:]kább, mint hadakozás, mivel a' kegyetlenség még tsak a' veszekedésnek indítói között maradott; azután kegyetlenebb és veszedelmesebb, mivel az egész Tanátson kegyetlenkedtek a' gyözedelmesek; az utólsó dühösség[d] fellyül múlta nem tsak a' lakosoknak, hanem még az ellenségnek[e] dühösségét-is, holott e' hadat viselök az egész *Itáliá*nak erejével segíttetnek vala, kik egymás ellen gyülölségekkel mind addig kegyetlenkedtenek, míg egy-is bennek nem maradott.

Kezdete és oka ez hadnak vólt a' *Márius*nak a' tiszt viselésekre való telhetetlen vágyakozása, midön a' *Sulpitius*tól adatott törvény szerint a' *Sylla*nak rendeltetett tartományt magának vadászná. De e' boszszúság-tételt *Sylla* nem szenvedhetvén: táborát *Asiá*ból mindgyárást viszsza-fordíttya, és *Mitridátes*nek viszsza-verettetése után, *Esquilina* és *Collatina*[260] nevü kapukon, két sereg-[248:]gel Rómába bé-ment. A'[f] *Sulpitius* és *Albinovánus* pediglen midön hirtelen ellene állottak vólna seregekkel, és kopjákat, köveket, nyilakat lövöldöznének-ki minden felöl a' köfalakról: *Sylla* tüz által magának útat nyitott, és a' *Capitóliumot*, melly még a' *Poenus*októl és *Gallus Sénones*ektöl-is meg-nem vétettethetett vala, gyözedelmesen megvészi. Akkoron a' Tanatsnak végezésekböl a' *Sylla* ellenségei az ö közönséges társaságnak ellenségének itéltettenek; azért a' köznépnek jelen-való elöl-járójával és más részröl lévö pártosokkal törvény szerint kegyetlenül bántak. *Márius* gyalázatos szaladással el-szaladott, és ötet a' szerentse a' következendö hadakozásra tartotta.

A' *Cornélius Cinna* és *Cnaeus Octavius* polgárságokban ez jól el-nem óltatott tüz ismét fel-gyuladott vala, még pediglen az ö egymás között való

---

[d] dühösseg
[e] ellensegnek
[f] *A'*

egyenetlenségek miatt; kik törvényt a-[249:]kartanak ki-adni a' köznépnek, hogy azokat viszsza hínák a' számkivetésböl, a' kiket a' Tanáts a' közönséges társaságnak ellenséginek itélt vala. *Cinna* ugyan fegyveres vitézekkel környül-vette vala[g] magát, midön a' köznépnek órálna; mindazonáltal a' békességnek és nyúgodalomnak szeretöi ötet meg-gyözték, és hazájából kiszaladván barátihoz ment. Viszsza-jött *Márius Afrikából* nagyobb vérontásra. Ugyan-is az ö tömlöczözése, vas-viselése, el-szaladása, szamkivettetése az ö méltóságát tsudálatosabbá tötték vala. Annakokáért, midön e' nagy embernek hirét hallyák, ö hozzája hirtelenséggel sokan gyülnek; a' szolgákat (igasságtalanság) és a' tömlöczben lévö rabokat fegyverbe öltözteti; könnyen-is szerzett tábort ez a' változó sorsú *Imperátor*. Azért erösza-koson hazájába és méltóságába, mellyböl erösza-koson üzték vala-ki, viszsza-mégyen; igaz [250:] *causa*ja-is láttatott vólna lenni, ha azt kegyetlenkedésével meg-nem motskolta vólna. De midön mind Istennek, mind emberek boszszúságára viszsza-jöne, leg-elsöben rohan *Ostiá*ra, melly Rómának táplálója, és ö töle függö város vala, mellyet rend kivül való vérontással el-prédál; azután hamar négy táborral a' városba bé-mégyen, minekutánna egymás között meg-osztották vólna táborokat *Cinna, Márius, Cárbó, Sertórius*. Azután pediglen, midön a' *Jániculus* hegyen építtetett várból *Octaviust* minden vitézivel ki-üzték vólna, mindgyárást jelt adván a' fö rendeknek meg-ölettetésekre, azokkal kegyetlenebben bántanak, mint vagy a' *Poenus*ok, vagy a' *Cimbrus*ok városában. Az *Octávius* Pólgárnak fejét a' tanátsház elött való magas óráló helyben ki-tétették; a' polgárságot viseltt *Antóniusnak*[h] fejét a' *Márius* asztalára tették; *Caesar* és *Fim*-[251:]*bria* a' magok házokban való Istenek elött meg-ölettettek; *Crassust*[i] fiaival együtt,[261] egymás láttára meg-ölték; *Baebiust* és *Numitort* a' hóhérok horogba vetik a' piaczon; *Catulus* méregnek italával magát[j] meg-mentette az ellenségnek tsúfságától; *Mérula*, a' *Jupiter*nek papja,[262] az ö testéböl ki-fetskendett vérrel a' *Capitólium*ban való *Jupiter*nek fejét bé-keverte; *Anchárius* a' *Márius*nak szeme láttára meg-ölettetett, mivel az ö pártyára nem állott. E' sok Tanátsbéli személyeknek halála lett Bóldog Aszszony havának elsö napja után való négy napon,[263] a' *Márius*nak hetedszer való polgári tiszt-viselésében. Mitsodás dolgok mentenek vólna végben, ha ez esztendöben-is végig uralkodhatott vólna!

---

[g] zala
[h] *Antiónus*nak
[i] *Crasiust*
[j] magat

E' lakosok közt való bolond hadakozásnak harmadik szélvesze a' *Scipio* és *Norbánus* polgárok alatt ment-végbe, mint valami égi háború. Ugyan-is a' polgá-[252:]rok részéröl vóltanak nyólcz légiók, azaz, ötven-négy ezer hatszáz negyven vitézekböl álló tábor; a' *Márius* részéröl ötszáz *Cohors*ok, az-az, háromszáz negyvenegy ezer ötszáz vitézekböl álló sereg; a' *Sylla* pediglen *Asiá*ból siet vala viszsza ezek ellen, minekutánna ott gyözedelmeskedett vólna. A' minémü kegyetlen vala pedig *Márius* a' *Sylla* részéröl valók ellen, hasonló kegyetlenséggel illett *Syllá*nak-is boszszúját állani *Márius*on és az ötet követökön. Leg-elsöben *Capua* várossánál a' *Vulturnus* nevü folyó-viznél meg-ütköztenek, és mindgyárást meg-verettetett a' *Norbánus*[k] tábora, a' *Scipio* egész serege mindgyárást el-nyomattatott, illy szín alatt, mintha nékiek meg-kegyelmeznének. Azután az ifjabbik *Márius* és *Cárbó* polgárok kétségbe esvén a' gyözedelem felöl, hogy boszszúság tételnélkül meg-ne halnának: haláloknak elötte tartván a' Tanátsnak [253:] *Sylla* mellé való állásától, reájok rohantanak, és a' tanáts-házat el-foglalván, onnat mint valami tömlöczböl a' Tanátsbélieket ki-vitték, és meg-ölték. Mitsoda halálok mentenek végbe a' piaczon! a' játék-nézö helyeken! és a' meg-nyitatott Templomokban! *Quinctus Mucius Scaevola*, meg-ragadván a' *Vesta* Isten Aszszonynak óltárát, tsak alig hogy azon lévö tüztöl meg-nem égettetik. *Lámponius* és *Telesinus* a' *Samnites*eknek elöljárójok *Campániát* és *Etrúriát* kegyetlenebben pusztíttyák, mint *Pyrrhus* vagy *Annibál*, és annak színe alatt, mintha valamellyik részt követnék, magokat szabadságban akarják állítani. A' *Sácriportus*nál és a' városnak *Collatina* nevü kapujánál az ellenségnek minden serege le-vágattatik. *Márius* a' *Sacriportus*nál, *Télesinus* a' *Collatina* kapunál nyomattatik-el. Mindazonáltal a' vér-ontásnak nem lett akkor vége, mikor a' [254:] hadakozásnak. Ugyan-is a' békesség után-is fegyverhez nyúl a' *Sylla*, és azokat-is meg-ölte, a' kik magokat önként meg-adták. Emlekezetes tselekedeti e' *Syllá*nak,[l] hogy a' *Sacriportus*nál és *Collatina* nevü kapunál le-vágott nem kevesebbet hetven ezernél hadi jus szerint. Négy ezer erötelen lakosokat, kik magokat meg-adták vala, a' városnak közönséges majorjában[264] meg-öletett. Ezeken kivül, ki gyözné meg-számlálni azokat, kiket a' ki hol akart, széllyel a' városban, mind addig ölt, míg *Furfidius* kiáltaná: *Szükséges némellyeknek életben maradni, hogy lenne, kiknek parantsolnának.* Annakutánna elö hozattatott a' laistrom, mellyben a' lovasi rendnek színe és tanáts közzül ki-válogatott két ezer emberek fel-irva vóltanak, kiknek meg-kellett halni. Hallatlan sententia![265] unalmas dolognak tartom elö-hozni a' *Cárbó*nak tsúfos sorsát; a' *Sórá*nak, [255:] *Praetor*nak

[k] *Nárbó* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[l] *Syllá*nak;

és *Venuleus*nak bóldogtalanságát; a' *Baebius*t, ki nem fegyverrel, hanem bestiak módgyára a' sok kéz között el-szagattatott. *Máriust*, a' nagy *Márius*nak öttsét, kinek a' *Catulus*nak temetésénél elsöben szemét, azután el-vágott kezét, és lábát el-temetvén, egy-kevéssé élni engedték, hogy így külön-külön minden tagaira nézve halna-meg. Végbe-menvén pedig mindeneknek büntetése, *Italiá*nak szabad várossai, mellyek a' Római szabadsággal élnek vala, úgymint: *Interamnium*,[m] *Praeneste*, *Florentia*,[n] [266] kótyavetyére hányattak. A' *Sulmóne* várost pedig, a' melly vélek szövetséges és barátságos vólt, mellyet meg-nem vettek vala, (nagy gonosság) el-rontattya *Sylla*, mint szintén abból a' városból való kezeseket-is meg-ölette.

XXII. RESZ.

A' Sertóriussal való hadról.

[256:] A' *Sertórius*sal való hadakozás innét vett eredetet, hogy *Sylla* sokakat számkivetésbe küldött. Nem tudom ezt ha külsö ellenséggel, vagy lakosok között való hadakozásnak nevezzem-é? ugyan-is ezt viselték a' *Lusitánia* és *Celtiberia*béliek, de Római ember vólt elöljárójok. A' nagy hírü, mindazonáltal sok veszedelmeken meg-fordúlt *Sértórius*, midön *Sylla*tól számkivetésbe üzetnék, a' maga háborgásával mind a' tengereket, mind a' száraszt meg-zavarta; és minekutánna *Afriká*ban és a' *Báleáres* szigetekben maga dolgait forgatta vólna, az *Oceánus* tengeren a' *Fortunáta* nevü szigetekbe ment; és annakutánna *Hispániát* hadakozásra fel-indította. Öszve illett az erös elöljáró erös vitézivel; nem-is tetszett soha jobban-ki a' *Hispániai* vitézeknek erejek, mint a' Római embernek hadnagysága alatt. Ö *Hispánia*val [257:] meg-nem elégedvén, a' *Mitridátes*sel és *Pontus*béliekkel-is szövetséget vetett; Söt hadi hajókkal-is segítette. Mitsoda dolog lett! a' Római közönséges társaság ennek[o] az egy ellenségnek meg-nem felelhetett egy táborral: *Métellus* mellé adták *Cnaeus Pompéjust*. Ezek a' *Sertórius*nak taborát sok idökig és bizonytalan ki-menetelü ütközetben erötlenítették; mindazonáltal nem had, hanem a' maga barátinak gonosz tselekedetek, és utánna való intselkedések altal öletett-meg. Tábora egész *Hispánia*ban üldöztetvén, sok idök és bizontalan ki-menetelü ütközetek után meg-hódoltatott. Az elsö ütközet vólt az *Imperátor*nak viczéjek alatt, melly ütközetnek elein a' Rómaiak részéröl *Domicius* és *Thórius*, a' más részröl *Domicius* és *Lusius* nevü két *Hercules* atyafiak[267] kezdették-el az ellenkezést; tsak hamar ezek

---

[m] *Iteramnium*, [Javítva a latin szöveg alapján.]
[n] *Florentina* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[o] társaság. Ennek

a' *Ségóvia* várossánál, amazok pedig az [258:] *Anás* viznél el-nyomattatván, az *Imperátor*ok magok szállanak szembe, és a' *Laurónes* és *Sucron* mellett egyarányú vér-ontással harczoltanak. Annakutánna a' Rómaiaknak egy része a' tartományoknak pusztítására, másik pedig a' városoknak meg-vételére fordúlván, a' szegény *Hispánia* a' Római elöljárók miatt való párt-ütéseknek méltó büntetését vészi;[p] mind addig, míglen *Sertórius* a' maga részéröl valóknak intselkedések által meg-ölettetvén, és az után *Perperna* meg-gyözettetvén és el-nyomattatván a' városok-is, úgymint: *Osca, Termes, Tutia, Valentia, Auxima,* és az éhség miatt minden nyomorúságon által-ment bóldogtalan *Calaguris,* a' Rómaiak pártyára hajlottanak. Illyen módon békességet engedtenek *Hispániá*nak. *Métellus* és *Pompéjus* e' hadakozást külsö és nem lakosok közt való hadnak nevezték, hogy a' gyözedelmi pompával élhetnének. [259:]

XXIII. RESZ.

A'[q] lakosoknak Lépidus alatt való hadakozásáról.

MArcus Lépidus és *Quintus Catulus* polgárok alatt eléb nyaka szakadott a' lakosok között támadott hadnak, hogy-nem mint el-kezdödnék;[r] de a' *Sylla* által támadott tüznek égése mennyire terjedett! ugyan-is a' kevélység miatt újabb zenebonát indítani kivánó *Lépidus* fel-akarja vala bontani a' nagy emlekezetü *Syllá*nak rendelésit; nem-is oknélkül, ha meg-lehetett vólna a' közönséges társaságnak veszedelme nélkül. De midön *Lépidus* viszsza-híná azokat, kiket *Sylla Dictátor* a' hadnak jussa szerint mint ellenségeit számkivetésbe küldött vala, mit tselekedett egyebet, hanem hogy újabb zenebonának indítására hítta viszsza! Mert midön a' *Sylla* által számkivetésbe küldetett, de a' *Lépidus* által [260:] viszsza hivattatott lakosok az ö hamis úton módon el-foglaltatott, de a' hadakozásnak jussa szerint másoknak adatott jószágokat viszsza kérnék: a' meg-tsendesíttetett várost könnyen fel-háboríthatták. Illendö vólt azért, hogy ez a' nyavalyás és megsebhetett társaság akarmi úton módon meg-nyugodnék, hogy ennek sebei annak gyógyításának alkalmatosságával meg-ne újúlnának. Annakokáért, midön *Lépidus,* háborúságot indító órátziójával, mint valami ütközetre való menetelnek jelével az egész várost meg-ijesztette vólna, *Etruriá*ba ment, honnan fegyverrel és táborral Róma ellen indúlt. De már a' *Milvius* hídat,

---

[p] vészik;
[q] A'
[r] el-kezdöknek:

és *Janiculus* hegyét *Lutátius Catulus* és *Cnaeus Pompéjus*, a' *Sylla* kegyetlenségének végbe vivöi és segítöi más táborral elfoglaltak vala. Kiktöl a' legelsö ütközetben-is viszsza-verettetvén, és a' Tanátstól ellenséginek itél-[261:]tetvén, minden vértontás nélkül elsöben *Etruriá*ban, azután *Sárdiniá*ba szaladott, és ott nyavalya gyötrödés által el-veszett. A' gyözedelmesek a' népnek békességes le-tsendesítésével meg-elégedtenek, melly az elötteni lakosok közt való hadakozásban nem vólt.

NEGYEDIK KÖNYV.[s]

I. RESZ.

A' Catilinával való hadról.

C*Atilinát* elsöben gazdagsága miatt való bújálkodása, azután az ö ebböl következett szegénysége, egyszersmind a' jó alkalmatosság, mivel a' Római táborok idegen országokban valának, az ö hazájának el-vesztésére való tanátskozásokra índíták-fel; hogy a' Tanátsbélieket meg-ölné, a' polgárok életét el-fo-[262:]gyatná, a' városnak fel-gyújtásával a' lakosokat széllyel oszlatná, a' közönséges tárházat prédálná; annakfelette, hogy az egész közönséges társaságot fenékkel fel-fordítaná, söt ollyakat tselekednék, minemüeket *Annibál*-is nem kivánt tselekedni. Minémü nagy nemböl való társai vóltanak ez iszszonyú latorságban! Maga-is ugyan nemes rendböl való vólt;[268] de a' *Cúriu*sok,[t] *Portiu*sok, *Syllák*, *Cethegu*sok, *Antróniu*sok, *Varguntéus*ok és *Longinu*sok,[u] mitsoda nagy nemzetek! és a' Tanátsnak mitsoda színei! Mind ezek *Lentulus*sal, akkori *Praetorral* ezen czégéres vétekben meg-egyeztenek. Öszve-esküvéseknek meg-erösítésére mindnyájan ember vért ittanak; iszszonyu gonosság, ha nagyobb dolog nem vólt, mellyért tselekedték. El-veszett vólna ez a' szép birodalom, ha ez az egybe-esküvés *Cicero* és *Antónius* polgároknak idejében nem lett vólna; kik közzül [263:] egyik nagy szorgalmatosságával e' dolgot Napfényre hozta, a' másik pedig fegyverrel nyakát szakasztotta. E' gonosságot egy *Fúlvia* nevü kurva jelentette-ki, a' ki nem vólt részes ezeknek szándékokban. Ez alkalmatossággal Tanátsot gyüjtvén *Ciceró*, a' jelen lévö hazáját el-veszteni akaró *Catilina* ellen *orált*; de ez *oratio*jával többre nem ment, hanem hogy *Catilina*, minekutánna

---

[s] [A 260–343. lapok között a fejléc a páros (verso) lapokon:] L. ANNAEUS FLORUSNAK [A páratlan (recto) lapokon:] NEGYEDIK KÖNYVE. [A 313. lapon tévesen:] HARMADIK KÖNYVE. [A 344. lap fejléce:] L. ANNAEUS FLOR: IV. K.

[t] *Cúrtus*ok, [Javítva a latin szöveg alapján.]

[u] *Longiniu*sok, [Javítva a latin szöveg alapján.]

a' Tanátstól ellenségnek itéltetett, a' városból ki-menne; és magát világoson ellenségnek lenni meg-jelentvén, fenyegetödzenék, hogy a' melly tüzet gyújtott, a' Tanátsnak és az egész városnak el-romlásával óltalmazná-meg. Azért a' *Manlius*tól *Etruriá*ban fel-készíttetett táborra ment, hogy azzal Róma ellen indúlna. *Lentulus* pediglen a' *Sybilla* Isten Aszszonynak jövendöléséböl úgy gondolkodik vala, hogy a' birodalom ez alkalmatossággal esnék kezéhez; azért e' *Cati*-[264:]*linát*ól hagyatott napon a' férfiakat, tüzet, és fegyvereket az egész városban el-rendeli. Söt meg-nem elégedvén a' lakosoknak egybe-esküvésekkel, az *Allobroges*eknek ekkor Rómában lévö Követeket-is maga mellé tsinállya. E' dühösségnek mérge *Itálián* kivül-is el-hatott vólna, ha a' *Vulturcius*nak ki-jelentéséböl a' *Lentulus*nak árúló leveleit el-nem fogták vólna. Mindgyárást a' *Cicero* parantsolattyából e' barbarus Követek meg-fogatnak; *Lentulus* nyilván a' tanátsban meg-gyözetik. Midön a' büntetésröl tanátskoznak, *Julius Caesar* jovallya, hogy méltóságát tekintvén, nékie meg-engednének, *Cató* pedig, hogy e' czégéres vétekért meg-büntetnék. Melly sententziára állván mindenek, az árúlókat a' tömlöczben meg-ölték. Igy noha egy része az egybe-esküvöknek el-nyomattatott, *Catilina* még-is elkezdett dolgát félben nem szakasztotta, [265:] hanem ártalmas taborral *Etrúria* felöl hazájára ment; de *Antonius*nak eleibe szállott tábora által meg-gyözettetett. Mitsoda kegyetlen harczolás vólt ez, annak ki-menetele világosíttya: egy-is az ellenség közzül életben nem maradott; a' melly helyben kiki tsatázni kezdett, ugyan azon helyben hólt-meg. *Catilinát* az ö ellenséginek teste között maga vitézitöl távol találták-meg, melly ditséretes[v] halál lett vólna, ha hazájáért tselekedte vólna.

II. RESZ.

A' Julius[w] *Caesarnak Pompéjus-sal való hadról.*

MAr az egész föld kereksége meg-hódoltatván, nagyobb vala a' Római birodalom, hogy-nem mint valami külsö ellenség azt el-ólthatná. Annakokáért a' szerentse irígyelvén ennek a' minden népeket fellyül múló népnek állapottyát, magát maga [266:] veszedelmére támaszttya. A' *Márius*nak és *Cinná*nak dühössége ugyan tsak a' lakosok között kegyetlenkedett, mintha öket megakarna emészteni; a' *Syllá*tól indíttatott veszedelem meszsze terjedett, de tsak *Italiá*ban ment végben; de a' *Julius Caesar*nak, és *Pompéjus*nak dühössége a' várost, *Itáliát*, népeket, nemzetségeket, és a' mindenfelé ki-

[v] ditsérétes
[w] [A tartalomjegyzékben:] *Július*

terjedö birodalmat mint-egy özön-vizzel és gyúladással el-borította; úgy-hogy e' hadakozás nem-tsak lakosokkal, szövetséges társokkal, és külsö népekkel való hadakozásnak, hanem közönségesen mind ezekböl állónak, söt hadakozásnál-is nagyobbnak mondathatik. Ugyan-is, ha ennek elöl-járóit szemléled, az egész Tanáts *Pompéjus* részéröl vólt;[269] ha a' seregeket, *Julius Caesar* részéröl tizenegy *legiók* vóltanak, az-az hetvenöt ezer száz harmincz vitézekböl álló sereg, a' *Pompéjus* részéröl tizennyólcz *legiók*, [267:] az-az, száz huszonkét ezer kilenczszáz negyven vitézekböl álló sereg, *Itáliá*nak jeles és erös vitézi; ha a' szövetséges népeknek segítö seregeket, a' *Julius* részéröl a' *Gallus*oknak és *Németeknek* válogatott serege, *Pompéjus* részéröl *Dejotarus, Ariobarzanes, Tarchondimótus,*[x] *Cothus*, az egész *Rácz* országnak, *Cappádociá*nak, *Ciliciá*nak, *Macedoniá*nak, *Görög* országnak, *AEtóliá*nak és az egész Napkeletnek erös vitézi; ha ennek a' hadnak idejét, négy esztendök, mellyek e' veszedelemnek nagyságára nézve kevesek; ha a' helyet, a' mellyben megfordúlt, elsöben vólt *Itáliá*ban, az után fordúlt *Galliá*ba és *Hispániá*ba, és Napnyugotrol meg-térvén, minden erejével *Epirus* és *Thessaliá*ban viseltetett, innen hamarsággal *Egyiptom*ba fordúlt, onnat *Asiá*ba, onnat *Afriká*ba, végezetre ismét *Hispániá*ba viszsza-fordúlt és ott vége szakadott. De a' hadnak vég-[268:]be-menetelivel nem szakadott vége a' *Julius* részén valóknak gyülölségének. Ugyan-is addig meg-nem nyúgodtanak, valameddig a' városban és a' Tanátsnak közepette a' gyözedelmeskedö résznek gyülölsége a' meg-gyözetteknek vér-ontásokkal meg-nem elégednék.[y]

E' nagy veszedelemnek ugyan az az oka, melly minden veszedelemnek, tudnillik a' nagy bóldogság. Ugymint *Quinctus Métellus, Lucius Afranius* Polgárok alatt, midön a' hatalmas Rómaiak az egész földnek kerekségével birnának, és *Pompéjus* tisztességére építtetett játék-nézö helyekben az ö *Pontus*bélieken, *Arminiá*bélieken és másokon való gyözedelmének pompáját éneklének: a' *Pompéjus*nak nagy hatalma a' henye-lakosokat, a' mint szokás, fel-indította az irégységre. A' *Métellus* azért, hogy az ö *Créta* szigetén való gyözedelmének híre meg kisebbedett vala a' *Pompéjus*nak nagy [269:] híre miatt, *Cátó* pedig, ki mindenkor ellensége vólt a' hatalmasoknak, gyalázzák *Pompéjust*, és viseltt dolgait bestelenítik vala. Ezokáért ezért való boszszúsága ötet ellenkezö dolgokra fakasztotta-ki, és méltóságának megtartására hadnak szerzésére, és indítására kénszerítette.

Szintén ez alkalmatossággal a' *Crassus* nemzetire, gazdagságára, méltóságára nézve virágozik vala, mindazonáltal kivánnya vala gazdagságát

[x] *Tarchodimótus*, [Javítva a latin szöveg alapján.]
[y] elégednek.

öregbíteni; *Cájus Caesar* ékesen szólásában, bátorságában, és a' polgári tisztnek el-érésében bizik vala; de mind kettöt fellyül múllya vala *Pompéjus*. Azért a' Császár akarván méltóságot szerzeni, *Crassus* öregbíteni, *Pompéjus* meg-tartani; midön mindnyájan az uralkodásra vágynának, kiki közzülök kifakadott arra, hogy a' közönséges társaságot erőszakoson el-foglalnák. Azért kiki közzülök maga méltóságát keresvén, igy al-[270:]kusznak-meg: hogy *Julius Caesar* Galliába, *Crassus* Asiába, *Pompéjus* Hispániába menne; így három nagy roppant tábort szereznek, és az egész Római birodalmat ez három Fejedelmi emberek el-foglallyák. Ez az illyen formán való uralkodás tartott tiz esztendeig.

Azután, mivel egyik a' másiktól tart vala, minekutánna *Crassus* a' *Párthus*okkal való ütközeten el-esett vólna, és *Julia* a' *Caesar* leánya, *Pompéjus*nak pedig felesége, ki ötet attyával a' házasságnak szövetsége szerint egyességben tartotta, meg-hólt vólna: mindgyárást a' kettö közt irígységből származott veszekedés támadott. *Pompéjus* tart vala a' *Caesar*nak gazdagságától, a' *Caesar* pedig nehezen szenvedheti vala a' *Pompéjus*nak méltóságát. Sem *Pompéjus* magához hasonlót el-nem szenvedhet vala, sem a' *Caesar* fellyebb valót. Igasságtalanság! annyira vágynak vala az elsöségre, mintha e' nagy [271:] birodalomban ketten el-nem térnének.[270] Annakokáért *Lentulus* és *Marcellus* Polgárok alatt, midön a' *Julius Caesar*nak Polgári tisztre való választását meg-változtatnák, a' Tanáts és *Pompéjus* arról gondolkodik vala, hogy ö helyében mást választanának. *Pompéjus*nak pedig szándéka ez vala, hogy a' közelebb következendö gyülésben arra a' tisztre ötet választanák.[271] Azért a' Polgári tisztviselést, mellyre ötet a' köznépnek tiz elöl-járója[272] a' *Pompéjus*sal együtt választották vala, illy szín alatt, hogy hazájában nem vólna, néki meg-nem adgyák; így szólván *Pompéjus*: *„Jöjjön haza, és a' régieknek szokások szerint e' tisztviselést magának kérje-meg."* Ö ellenben az elsö végezés szerint a' Polgári tisztet kivánnya vala, izenvén, hogyha végezésekben meg-nem maradnának, a' magával való tábort el-nem botsátaná. Azért ötet ellenségnek itélik [272:] lenni. A' *Caesar* ezeken meg-indúlván, magában elvégezi, hogy a' melly tisztet had-viselésének jutalmáúl néki rendelték, fegyverrel óltalmazná-meg.

A' leg-elsö ütközet vólt *Itáliá*ban, mellynek várait gyenge *praesidium*okkal rakta vala-meg *Pompéjus*, mellyek a' *Caesar*nak hirtelen való rá rohanásával mind el-nyomattattak. Elsöben az ütközetre trombitát fújtanak *Ariminum*[z] várossanál; *Etruriá*ból *Libó* el-üzettetik; *Umbriá*ból *Thermus*; *Domicius Corfinium*ból. Vége-is szakadott vólna ez hadnak minden vér-ontás

[z] *Arminium* [Javítva a latin szöveg alapján.]

nélkül, ha *Pompéjust Brundusium*[273] városában[a] el-foghatták vólna; meg-szoritották vala ugyan, de ö a' meg-szállott ki-kötö helynek záros ajtaján éjtszaka ki-szaladott. Szégyen ki-mondani! a' ki a' fö embereknek feje, a' békességnek és hadakozásnak[b] igazgatója vala, most egy hasadozott és gyenge hajóban azon a' tengeren sza-[273:]lad, mellyen ö annakelötte gyözedelmeskedett. A' mikoron *Pompéjus* Itáliából, akkor üzettetik-ki a' Tanátsis Rómából; mellyben, midön félelemnek miatta üres volna, a' *Caesar* bémégyen és maga magát Polgárrá tészi. A' közönséges tárházat-is, mellyet nem vala szabad el-prédálni, mivel a' köznépnek elöljárói késöre nyitnának-meg, bé-rontotta; és a' Római népnek számlálásakor adóból gyült és attyáitól maradott kintseit[274] erösz akoson elébb elfoglalta, mint a' birodalmat.

El-üzetvén és el-szaladván *Pompéjus*, a' *Caesar* inkább akarta elsöben a' tartományokat rendbe venni, mint ötet kergetni. *Siciliát* és *Sardiniát*, mellyek esztendönként való élést szolgáltattak, vitézi által viszsza-vészi. Semmi ellenségtöl való félelem nem vala *Galliá*ban, mivel maga békességet szerzett vala; de midön a' *Caesar* Hispániába, a' *Pompéjus* tábora ellen akarna men-[274:]ni, *Massilia* városa ö elötte kapuját bé-zárlotta. Szánakozásra méltó város, midön békességet keresne a' veszedelemnek félelme miatt, veszedelembe esik; de jóllehet erös köfala vólna, maga sietvén a' *Pompéjus* tábora ellen, vitézeket hagyott alatta, hogy azt távol létében meg-vennék. E' gazdag, búja, és ezért[c] gyalázatos nevü város[275] mind az ellenségtöl körülötte epíttetett sánczot meg-rontotta, mind a' vár-vévö eszközöket felégette, mind hajóval meg-ütközött. Mindazonáltal *Brutus*, a' kire bizattatott vala e' hadakozás, mind a' tengeren, mind a' szárazon meg-gyözvén, azt meg-hódoltatta. Midön magokat meg-adnák, tsak hamar mindenektöl megfosztattak szabadságokon kivül, melly minden javoknál kedvesebb vala.

Bizonytalan, sokféle, és véres hadakozás vólt Hispániában a' *Cnaeus Pompéjus* vitézivel, *Pétréjus*sal és *Afráni*-[275:]*us*sal; kiket, midön *Illerda* várossánál táborral vólnának, a' *Sicoris* folyó-viz mellett környül-vészen, és a' várostól el-szakaszt. Mindazonáltal a' viznek tavaszi meg-áradása miatt élésében meg-szükül, és így az éhség által tábora vesztegetödött, úgyhogy a' ki mást meg-szorított vala, maga szoríttatott meg; de mihelyen a' viz meg-szállott, szabados út nyittatott a' mezökön való sákmányra és hadakozásra, és így ismét kegyetlenül ellenek áll; öket *Celtibériá*ban el-érvén, midön elötte nyomúlnának, sántztzal környül vészi, az után szomjúság által arra kénszeríti, hogy magokat meg-adnák. Igy Hispániának Itáliához

[a] vórossában
[b] hadahozásnak
[c] ezétt

közelebb való része[276] viszsza-verettetett; a' meszszebb való részének[277] el-vételében-is semmi késedelem nem vólt, ugyan-is az ott lévö egy *legio*, az-az hat ezer nyóltz-száz harmincz vitézekböl álló sereg elötte meg-nem állhatott, holott már öt *le*-[276:]*giók*on, az-az harmincz-négy ezer száz ötven vitézekböl álló vitézeken fel-adott vala. Annakokáért önként magát megadván *Varró*, a' *Gádes* zúgó tenger, *Oceánus* és mindenek a' szerentsés *Caesar*nak kezébe jutnak.

Mindazonáltal szerentsétlensége esik rajta távol létében az *Illiria* és *Afrika* közt lévö tengeren, hogy az ö bóldog állapottya az ellenkezö szerentsétlenség által inkább ki-tetszenék. Ugyan-is, midön az *Adriaticum* tengernek szoros helyeit a' *Caesar*nak parantsolattyából *Dolabella* és *Antonius* el-foglalnák, és amaz az *Illiriai*, ez pedig *Curicticumi*[d] tenger partra szállítaná táborát, mivel a' *Pompéjus* mindenfelé a' tengereket birja vala, *Octavius* és *Libó* az ö viczéi hajóknak sokaságával, nagy hirtelenséggel, mind kettöt környül-vészik. *Antónius*nak magát megkellett adni az éhség miatt. *Basilius*-is[278] küldött vala *Antónius* segítségére, a' [277:] nagy hajóknak szük vólta miatt, berenából öszve rótt hajókat;[279] mellyeket mindazonáltal a' *Pompéjus* részéröl való *Ciliciá*béliek, új mesterséggel élvén, a' tengerbe hánt kötelekkel, mint valami vadász hálóval el-fogtanak. Kettöt mindazonáltal a' tengernek bé-felé való folyása[280] a' kötelek közzül ki-szabadított. Egy, mellyben az *Opitergenius*ok valának, meg-feneklett, és az utánna valóknak veszedelmének nagy emlekezetit hagyta. Ugyan-is abban lévö ezer Ifjak az öket környül vett sokaságnak rájok szórt fegyvereinek egész nap ellene állottak; de midön vitézségek által meg-nem szabadúlhatnának, hogy valami módon kézbe ne jutnának, *Vultéjus*nak,[e] az ö elöljárójoknak jovallásokból egymást meg-ölik. *Afriká*ban *Antónius*hoz hasonló vólt *Curió*nak mind vitézsége, mind veszedelme; ki a' *Caesar*tól küldetvén *Afriká*nak viszsza-vitelére, [278:] a' *Várust* meg-gyözi; mellyért fel-fuvalkodván, a' *Juba* Királynak reá való menetelinek, és a' *Maurus*oknak lovas sereginek meg-nem állhat. Meg-gyözettetése után el-szaladhat vala; de a' szégyen arra vitte, hogy a' maga gondviseletlensége miatt el-veszett táborát maga-is halálával követné.

De a' szerentse *Pompéjus* részéröl-is hasonló veszedelmet kivánt, ki az ütközetnek helyére választotta *Epirust*. *Julius Caesar* sem késedelmezik; ugyan-is hátúl mindeneket jó karban hagyván, az ütközetre *Epirus*ba általhajókázik, nem gondolván a' tengernek téli háborúival; itt meg-szállván táborával az *Oricum* várossánál, midön táborának egy része a' hajóknak

[d] *Curiaticumi* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[e] *Valtéjus*nak [Javítva a latin szöveg alapján.]

szük vólta miatt *Brundusium*ban múlatna *Antonius*sal, ollyan nyughatatlan vala, hogy azoknak altal-hivatalára, jóllehet nagy szél vólna, éjfélkor egy kisded hajón egyedül ment által. A' fé-[279:]lelmes és illyen veszedelemben meg-ijedett Hajós-mestert így szólította-meg: *„Mit félsz? a'* Caesart *viszed."* Mind két felöl a' táborok egybe-gyülvén, és egymáshoz közel szállván; e' két tábor elöljáróinak egymással ellenkezö elméjek vala. A' *Julius Caesar* természete szerint kegyetlen, és fel-tett szándékának nagy hamarsággal való végben-vitelének kivánója lévén, mútogatta táborát; bajra hítta 's fárasztotta ellenségét; annak 16 ezerböl álló táborát sántztzal környül vette[281] (de mit árthatott ezeknek a' környül-vétel, holott a' tengeren mindenféle[f] sok segítséggel bövölködtenek); a' *Dyrrhacium* városát vítatta, noha haszontalan (mivel a' helyére nézve gyözhetetlen); az ellenségnek táborára gyakorta ki-ütött (melly idöben nagy vitézsége jött Napfényre a' *Scaeva* nevü századosnak, ki paisában 120 nyilakot hozott viszsza); végezetre a' szövet-[280:]séges városokat *Oricum*ot, *Gomphost*, és *Thessaliá*nak egyéb kastélyait el-pusztította. *Pompéjus* ellenben késedelmezett, idestova tsapongott; mind azért, hogy ez ellenséget mindenfelé nagy éhségre juttatván, lassan-lassan vesztégetné; mint-hogy a' *Caesar*nak fel-lobbant indúlatossága meg-tsökönnék. *Pompéjusnak e' hasznos tanáts tovább nem használt, mivel tanátsáért* ötet a' vitézek henyeséggel, szövetséges baráti múlatozással,[g] a' Fejedelmek negédséggel vádolták. Igy siettetvén az isteni végezéseket, ütközetnek helyéül rendelik *Thessaliát*; és hogy Rómának, annak birodalmának 's az egész emberi nemzetnek dólga el-válnék, a' *Pharsaliai*[282] mezökre gyülnek. Sohais a' Római népnek illyen nagy ereje, és illyen nagy méltóságú emberek együtt nem vóltak. Háromszáz ezereknél többen vóltanak, mind edgyik, mind másik részröl, a' Királyoknak és a' tanáts-[281:]nak segítö seregin kivül. Soha egy veszedelmet-is világosabb tsudák nem jelentettek: az áldozatra rendeltt barom az óltárról el-szaladott; a' zászlókra raj méh szállott; fényes nappal setétség lött; maga *Pompéjus* éjtszakai álmában mind az ömaga tisztességére rendeltetett játék-nézö helyben valóknak kezeknek egybetsapdosását, és azoknak sirásoknak hangzását hallotta, mind magát táborának elsö rendiben (tilalmas dolog) fekete ruhában állani látta. Soha sem vólt a' *Caesar*nak tábora keményebb és serényebb: onnan fújtanak elsöben trombitát az ütközetre, onnan fogtanak fegyvert. Emlekezetre méltó a' hadakozást elsöben el-kezdö *Crastinus*nak tselekedete; kinek szájába egy dárda üttetvén, a' hólt testek között úgy láttatott-meg, hogy az ö tsatázásban való haragját, indúlatosságát az ö példa nélkül való nagy sebe-is ki-mútat-

[f] mindenfélé [A latin szöveg alapján csak a fenti javítás képzelhető el.]
[g] múlatozását,

ná. Hasonló [282:] tsudálatos ennek az ütközetnek ki-menetele. Ugyan-is, midön *Pompéjus* olly sok lovas sereggel bövölködnék, hogy azokkal láttatnék könnyen megtsalni a' *Caesart*, maga meg-tsalattatott. Mert midön mind a' két részröl bizonytalan ki-menetele vólna a' hartznak, és a' *Pompéjus* parantsolattyából a' tábornak szárnyáról a' *Caesar*nak táborára sok lovasok rohannának, a' *Caesar* részéröl hirtelen ütközetre való jel adatik, és a' Németeknek gyalog serege ollyan nagy serénységgel ment azok ellen, hogy amazok gyalogoknak, ezek pedig lovasoknak láttatnának lenni. Ez megszaladott lovas seregnek veszedelmét a' *levis armatur*ának, az-az könnyü szerü vitézeknek veszedelme követte. Az után, midön a' félelem tovább terjedne, a' seregek egymást meg-zavarván, a' hartz hamarsággal végbe ment. *Pompéjus*nak semmi nagyobb veszedelmére nem vólt, [283:] mint táborának sokasága. Serény vólt ezen a' hartzon a' *Caesar*, és mind *Imperatori*, mind katonai tisztit végbe vitte. Midön idestova nyargalna, két szót szólott vitézinek; egyik szava kegyetlen, de a' gyözedelemnek fel-indítására eszes és hathatós: *„Vitézek, az ellenségnek eleit vágjátok"*; a' második a' maga kérkedésére való: *„Kedvezzetek a' lakosoknak"*, holott azokat maga üldözné. Egy részént a' gonoszok közt-is bóldognak mondhattad vólna *Pompéjus*t, ha ötet-is azon szerentse találta vólna, a' melly táborát. Elete megmaradott e' méltóságos embernek, de nem egyéb végre, hanem hogy gyalázatoson a' *Thessaliá*ban való kies helyeken[283] lovon szaladna; onnat egykis hajótskán *Lesbus* szigetébe menne; *Hedra* várossából ki-üzettetvén *Cilicia*nak puszta helyein igyekeznék[h] vagy a' *Parthus*okhoz, vagy *Afriká*ba, vagy *Egyiptomba* szaladni; annak-felette, [284:] hogy egy rosz Királynak, t. i. *Ptoloméus*nak[284] heréltt emberekböl álló tanátsosinak jovallásából származott parantsolattyából, nagyobb gyalázattyára az ö töle el-szökött *Septimius*[i] által, a' felesége és gyermekeinek szemek láttára meg-ölettetnék.[j 285]

Ki nem gondolta vólna, hogy már vége szakadott a' *Pompéjus*sal való hadakozásnak? De imé a' *Thessalia*i[k] ütközet után sokkal erösebben és kegyetlenebben fel-indúlnak. A' Császár Egyiptomba menvén, senki ellene *Pompéjus* mellett fel-nem támadott; hanem *Ptoloméus* Alexándriának Királya czégéres vétkével maga adott okot a' maga lakosi között való pártütésre, mert midön ö a' *Caesar*ral *Pompéjus*nak néki küldött fejével szövetséget tenne, a' szerentse e' jeles férfiért való boszszú-állásra maga keresett alkalmatosságot. *Cleopátra* a' *Ptóloméus* Királynak húga a' *Caesar*nak lábához

[h] igyekeznek
[i] *Septinius* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[j] meg-ölettetnek.
[k] *Thessalia*

borúlván jus szerint reá [285:] maradott és attyától *Auletes*töl testámentom szerint néki hagyatott országnak felét, mellyet báttya töle el-vett, viszsza kivánnya vala.[286] Kedvezett ennek a' *Caesar*, illyen okon: mert jeles termetü leány vala, és az ö báttyától a' Királytól boszszúságot méltatlan szenvedett; annakfelette haragut-is a' Királyra a' *Caesar*, ki a' *Pompéjus*t nem ö hozzá való jó indúlattyából ölte-meg, hanem hogy az ö egyenetlen városának egy részét ezzel magához édesgetné; tudván a' *Caesar* azt, hogy minden kétség nélkül ugyan azt tselekedte vólna ö véle, ha a' szerentse úgy hozta vólna. Kinek midön országát viszsza adta vólna a' *Caesar*, ö mindgyárást a' *Nilus* parttyán való *Pelusium* városában[287] környül-vétettetett a' *Pompéjus*nak gyilkositól; mindazonáltal vitézi módon az egész rá rohant seregnek ellene áll, jóllehet kevesed magával vólna. Mindgyárást a' közelebb va-[286:]ló épületeknek és hajóknak fel-égetésével viszsza-verte a' dühösködö ellenséget; tsak-hamar a' *Pharus* nevü fél szigetbe hirtelen ki-szaladott; onnan a' tengerbe szökvén szerentsésen a' maga közelebb való hajójára ki-úszott; mindazonáltal a' habok között Királyi ruháját el-vetette, történetböl-é vagy akaratjából, hogy azt az ellenség lövöldözné, és hajigálná. Annakutánna társaitól a' hajóba bé-vetettetvén, minden felöl ellensége ellen ki-száll; és a' hitetlen népet meg-gyözvén, vejinek *Pompéjus*nak halotti Pompát tsinál. Azután mind *Theodotus*,[1] a' *Ptoloméus* gyermekségében való mestere, ennek a' hadnak indítója,[288] mind ama' férjfiúi tsudák, a' herélt emberek: *Pothinus* és *Ganimédes* a' tengeren és szárazon való szaladásokban meg-ölettek. A' *Ptoloméus* Királynak sárban bé-keveredett testét meg-találták, az ö aranyas pántzéllyáról.

*Asiá*ban-is új tá-[287:]madás lött a' *Pontus*béliek által; mintha szántszándékkal keresné azt az alkalmatosságot a' szerentse, hogy a' *Mitridátes* országának ez alkalmatossággal vége szakadna, hogy t. i. *Pompéjus* magán *Mitridátes*en, a' *Caesar* pedig az ö fián *Pharnácesen* gyözedelmeskednék. Ez a' Király nem annyira maga erejében bizván, mint a' Rómaiak között való egyenetlenségtöl indíttatván, nagy sereggel rohan *Cappadociára*; de a' *Caesar* ellene menvén, egy, és hogy úgy szóllyak, nem egész ütközeten ötet megrontotta, meg-verte, és el-széllesztette, mennyütö-kö módgyára, melly egy szempillantásban szokott le-esni. Nem-is helytelenül mondgya magáról azt a' *Caesar*, hogy eléb meg-gyözte az ellenséget, mint-sem meg-látta.

Illyen hadakozása vólt a' külsö ellenségekkel. De a' lakosokkal kegyetlenebb hadakozása vólt *Afriká*ban, mint *Pharsalia*ban. A' lakosok-[288:]nak meg-maradott része, a' Görög országban való meg-gyözettetés után, a' ten-

[1] *Theodorus*, [Javítva a latin szöveg alapján.]

geren *Afrikába* hányattattanak; de nem meg-maradott résznek, hanem egész hadnak lehet inkább mondani. Ezek tsak el-széllesztettek vala inkább, mint meg-győzettettek. Az ö hadakozásra való egybe-esküvéseket öregbítette a' *Pompéjus*nak halála; az ö helyében következett elöl-járók-is nem vóltanak ö nállánál alább valók. Ugyan-is *Cátó* és *Scipió*, *Pompéjus* után ö érette nem alább-való képen viseltek hadat, mint maga. Ezekhez állott a' *Maurus*ok Királya-is *Júba*, hogy a' *Caesar*nak győzedelmeskedése annál-is szélesebben ki-terjedne. Semmi külömbség nem vólt a' *Pharsaliai*[m] és *Thapsus*ban való hartz között; hanem tsak az, hogy a' *Caesar* részéröl valók nagyobb és kegyetlenebb haraggal vóltanak, azon boszszonkodván, hogy a' *Pompéjus* halála után ismét had támadott. [289:] Annakfelette, a' melly dolog annakelötte soha nem vólt, a' *Caesar*nak parantsolattya elött önként trombitát fújtanak a' vitézek az ütközetre. Elsöben *Júba* verettetett-meg; ennek hadakozásra tudatlan, erdöböl nem régen ki-fogattatott elephanttyai a' trombitának hirtelen való zengésétöl meg-ijedtenek; mindgyárt a' tábor meg-szalad, a' Hadnagyok pedig el-nem szaladtanak, hanem erösen hadakoztanak mind addig, míg ditséretes halállal halnának-meg. A' *Scipió* hajón szalad vala, mindazonáltal az ellenség ötet elérvén fegyverébe botsátkozik; és midön egyvalaki kérdené,[n] *hol vólna?* azt feleli: *„Jól vagyon állapottya az Imperatornak."* Midön pediglen *Juba* Király házába szaladván, frissen vendégeskednék, másod napon *Petreus*tól, ki véle együtt szaladott vala-el, azt kivánnya, hogy ötet asztalánál ital közben meg-ölné; ki mind a' Királyt, mind ma-[290:]gát meg-ölte, és így midön étel felett vólnának, az ételek Királyi és Római vérrel elegyedtenek-meg. *Cátó* az ütközeten nem vólt, hanem táborát jártatván a' *Bragáda* folyó-viznél, *Vtica*[p] városát, az *Afrikában* való bé-menetelnek egyik szoros helyét óltalmazza vala. De midön meg-hallotta vólna az ö társainak veszedelmeket,[q] semmit sem késedelmezvén, mint a' böltshöz illett, magát örömmel meg-öli. Ugyan-is, midön fiát és társait maga mellöl el-küldené, éjtszaka gyertyánál olvasván a' *Plátó* könyvét, melly tanít a' léleknek halhatatlanságáról,[289] egy-kevéssé nyugszik; azután elsö álomkor fegyverét ragadván és mellyét meg-mezítelenítvén, azon égynéhány sebet tsinál. Próbálták a' *Doctor*ok, ha sebeit meg-orvosolhatnák; mellyet noha meg-engedett jelen-létekben, de midön ö töle el-távoznának, meg-nyitotta sebeit, és sok vére el-folyá-[291:]sa után meghalván, keze a' sebben maradott.

---

[m] *Pharsiliai*
[n] kérdene
[p] *Vrica* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[q] veszedélmeket:

Mintha még semmi hadakozás-nem lett vólna, ismét fegyvert fognak egymás ellen; és a' mennyivel az *Afrikában* való veszedelem nagyobb vólt, mint a' *Thessaliai*,[r] annyival az *Afrikában* való veszedelmet a' *Hispániában* való veszedelem fellyül haladgya. Ez hadban való elöl-járóknak, *Cnaeus Pompéjus*nak és *Sextus Pompéjus*nak atyafiúságok igen nagyot nyom vala a' lakosoknak ö melléjek való állására, és hogy az egy *Pompéjus* helyében ezek ketten támadnának-fel.[290] Azért sohól-is kegyetlenebb és bizontalanabb kimenetelü hadakozás nem vólt. Az elsö ütközet vólt az *Oceánus* tengernek *Hispánia* és *Afrika* között való részin, a' *Caesar*nak viczéi *Várus* és *Didius* által; de a' hajóknak nagyobb ütközetek vólt a' tengeri háborúval, mint egymás között; ugyan-is a' tenger, mintha boszszút akarna állani [292:] mind a' két részen az ö dühösködésekért, mind a' két részröl való hajókat el-boríttya. Mitsoda nagy félelem vólt, holott ez ütközeten egyszersmind a' habok, szélveszek, férjfiak, hajók, hadi eszközök egymásba ütköztenek. E' félelmet öregbítette az ütközetnek helye-is: *Hispániának* és *Mauritániának* majd egyben érö tenger partyai; az *Afrika* és *Európa* között való, és a' külsö nagy *Oceanus* tengere; a' *Hercules*nek tisztességére építtetett magas oszlopok; mind ezek a' hartz és szélvész miatt félelmesek valának. Az után a' városoknak meg-szállásának alkalmatosságával mind a' két részröl nagy pusztításokat tettek; melly szegény városok mind két részröl nyomorgattatnak vala. A' legutólsó hartz vólt *Munda* városánál; itt az ütközet a' *Caesar* részéröl valóknak nem vólt ollyan szerentsés, mint annakelötte, hanem bizontalan, sokáig tar-[293:]tó, és szomorú; mintha a' szerentse kételkednék, mit kellenék tselekedni. Bizonyára maga a' *Caesar*-is szokása ellen serege elött igen szomorú vólt; akar szemlélte légyen az emberi romlandóságot; akar a' gyözedelmesek szerentséjeknek bizonytalan vóltát; akar attól tartott, a' mi *Pompéjus*on esett, midön ö-is már dolgaiban annyira bóldogúlt vólna, mint annakelötte *Pompéjus*. De ez ütközeten midön egymást mind a' két részröl egyenlöképen ölnék, hirtelenséggel nagy hallgatás lészen, minémü dologról soha senki nem emlekezik, mint ha e' dologban egymással meg-egyeztenek vólna. Végezetre ez vala szokatlan dolog a' *Caesar* szeme elött, hogy a' 14 esztendöknek el-forgása alatt meg-próbáltt régi vitézek az ütközeten hátra állottak; melly sereg jóllehet ugyan meg-nem szaladott vala, mindazonáltal nem annyira vitézségböl, mint szégyen-[294:]böl állott-meg az ellenségnek. Azért a' *Caesar* lovát el-hagyván, mint valami dühösködö személy a' sereg eleibe szalad. Ott a' szaladókat kezdi meg-ragadni, biztatni, és az egész táborán mindenfelé széllyel futkosni. Azt mond-

[r] *Thesialiai;*

gyák, hogy e' meg-háborodott alkalmatossággal gondolkodott a' maga meg-öléséről-is, a' minthogy ollyan ábrázatot-is mútatott, mellyből kitetszett, hogy magát meg-akarta ölni; hanem ha a' *Labienus*tól a' más részről veszedelemben forgó tábornak segítségére küldettetett öt *Cohors*, az-az, három ezer négyszáz tizen-öt vitézekből álló sereg mintegy meg-szaladni láttatott vólna, ezt valóságos futásnak akar hitte a' *Caesar*, akar tsak ebből jó alkalmatosságot vett, reájok mégyen, mintha valóságoson szaladnának, mellyel mind a' maga részéről valókat meg-bátorította, mind az ellenséget meg-ijesztette. Ugyan-is a' *Caesar* ré-[295:]széről valók, midön azt gondolnák, hogy már győzedelmeskedhetnék, annál erösebben üzték amazokat; a' *Pompéjus* részéről valók pedig, midön valóságoson szaladni gondolnák a' maga részéről valókat, magok-is meg-szaladnak. Az ellenségnek mitsoda nagy veszedelme vólt, mitsodás dühösségek és haragjok a' győzedelmeskedöknek, innét meg-tudhatod: midön ez ütközetről el-szaladott ellenség *Munda* városába szaladna, és a' *Caesar* mindgyárt meg-parantsolná, hogy a' várost meg-szállanák, az egyben-gyüjtetett testekből sántzot tsináltak, mellyeket dárdákkal és nyilakkal szegezték egymáshoz; utálatosság még a' barbarusok között-is. Midön pediglen már a' *Pompéjus*nak fiai a' győzedelem iránt kétségbe estenek vólna; a' hartzról el-szaladott, térdiben megsebesíttetett, puszta és járatlan helyeken lappangó *Cnaeus Pompéjust* a' *Caesoni*-[296:]*us Lauró* nevü városnál el-érvén, és véle meg-ütközvén (még tellyességgel kétségbe nem esett vala) meg-ölte. *Sextus Pompéjus Celtibériá*ban el-rejtetett, és a' *Caesar* után való más hadakozásokra meg-maradott.

A' *Caesar* győzedelme után nagy pompával hazájába viszsza tér. Elsö győzedelmi pompája vólt a' *Gallián* való győzedelem, mellyben le-rajszoltattak a' *Rhénus* és *Rhodánus* folyó-vizek, és a' nagy *Oceánus* tenger. Második: az *Egyiptus* országán való győzedelem, mellyben le-rajszoltatott a' *Nilus* folyó-vize, *Arsinoé Ptoloméus* Király leánya,[291] és a' *Pharus* szigete, abban lévö toronnyal, mellyben éjtszaka szüntelen szövétnekek égtenek a' tengeren járó hajóknak kedvekért. Harmadik győzedelmi pompája vólt a' *Pharnáces* Király, és *Pontus* országa. Negyedik győzedelmi pompájában le-rajszoltatott a' *Juba*[s] Király, a' *Maurus*ok és a' két izben meg-győzette-[297:]tett *Hispánia*. E' győzedelmi pompák közzé a' *Pharsaliai* mezök, *Thapsus* szigete, és a' *Munda* városa le-nem rajszoltatott,[t] mivel ezekben való hadakozásokat a' lakosokkal való hadakozás közzé számlálták.[292]

Itt már valaha a' *Caesar* hadakozásának vége lött; az után békességet tsinált, mellyben vért nem ontott, és az ö elébbeni hadakozását sokakhoz

[s] *Juba*
[t] raszoltatott:

való kegyelmességével pótolta-ki. Senki az ö parantsolattyából meg-nem ölettetett, *Afraniuson* kivül; mivel két vejinek, tudnillik *Pompéjusnak* és *Syllán*ak gyermekeitöl maga maradékát félti vala.[293] Annakokáért a' lakosok-is háládatlanok nem lévén, minden tisztességeknek *titulus*it a' *Caesar*ra ruházták; a' templomok körül az ö tisztességére képeket emeltek; adtanak nékie a' játék-nézö helyben tizenkét arany-szállakból álló koronát;[294] rendeltek néki külön a' Tanáts-házban egy magas helyet, mellyben [298:] vólt aranyból álló szék; a' házában tisztességére egy oszlopot emeltek; egyik Hólnapot az ö nevéröl nevezték *Julius*nak; annakfelette a' Hazának attyának neveztetett, és hóltig való *Dictátor*nak tétettetett; továbbá, kétséges dolog ugyan, maga kivánsaga vólt-é vagy nem, mindazonáltal az *Antónius* Polgár a' birodalomnak minden méltóságát jelentö czímereit néki adta, midön ülne a' tanáts-ház elött való *óráló* magas helyen. Mind ezekkel, mint valami áldozni akaró Papoknak öltözetekkel, tsak a' halálra készíttetett-el. Ugyanis jóllehet sokakkal kegyelmességet tselekedett; de támadtanak irígyi, és az ö hatalmasságában való meg-erösödését és sok tisztességeknek néki való ajándékoztatását irígylik vala a' Fö-rendek. Nem-is halogatták fel-tött szándékokat; ugyan-is *Cassius* és *Brutus* más nagy rendekkel együtt az ö halálában meg-egyez-[299:]tenek. Nagy ereje vagyon az Isteni végezéseknek! igen nagyra terjedett vala az egyben-esküvés.[u] Egy könyvet-is adtanak vala a' *Caesar* kezébe. Ugyan azon a' napon az ö szokása szerint való áldozatot-is nem vitte vala végben, még-is a' Tanáts-házba ment, arról gondolkodván, hogy a' *Parthus*ok ellen hadat indítana; és midön Királyi székibe ülne, a' Tanáts rá rohan, és rajta 23 sebeket ejtvén, a' földre le-veri. Igy a' ki a' lakosoknak vérekkel az egész földnek kerekségét bé-töltötte vala, a' maga vérével a' Tanáts-házat töltötte-bé.[295]

III. RESZ.

Az Augustus Császárról.

A' Római nép láttatik vala újobban viszsza-állani szabadságára, minekutánna *Julius* és *Pompéjus* meg-ölettek vólna; viszsza-is állott vólna, ha vagy *Pompéjus*nak fiai nem [300:] maradtanak vólna; vagy *Octavius, Julius Caesar*nak fogadott fia nem lett vólna; vagy ha *Antonius* (melly dolog mind kettönél gonoszabb vólt) nem élt vólna, ki *Julius*nak az elött tisztviselésben társa vólt, az után magát ö véle egyenlö hatalmassággal biró embernek tartotta; ki lett a' következendö idökben való veszekedéseknek gyulasztója

[u] egykben-esküvés.

és indítója. Ugyan-is, midön *Sextus Pompéjus* az ö attyának országait viszsza kivánná, az egész tengereken nagy félelem vólt; midön *Octavius* attya haláláért boszszút akarna állani, ismét *Thessaliát* fel-kellett háborítani; midön *Antónius* állhatatlan vólna elméjében, akar a' *Julius* után a' birodalomban következö *Octaviusra* való irígységtöl, akar a' *Cleopátrának* szeretetitöl viseltetvén, *Imperátori* méltóságát el-hagyván Egyiptomi Király lészen. Ugyan-is másképen élete meg-nem maradhatott vólna, hanemha ezek-[301:]nek szárnya alá szaladott vólna. Mindazonáltal nagy öröm, hogy mind ennyi fel-háborodott állapotban-is a' birodalom egyedül az *Octavius Augustus Császár* kezébe jutott, ki az ö böltsesége és serénysége által[v] ez minden felé meg-ijedett és[w] felháborodott birodalmat jó rendbe vette; melly birodalomban soha ollyan egyesség nem lehetett vólna, ha az egy fötöl úgy[x] nem függött vólna, mint szintén a' test egy lélektöl. *Marcus Antonius* és *Publius Dolabellának* Polgárságokban már a' szerentse a' birodalmat a' Polgároktól által akarván vinni a' Császárok által való igazgatásra, a' városban sok külömbkülömb-féle[y] változások estenek; és a' miképen az egyik esztendönek más esztendöre való változásában a' meg-indúlt tsillagok zúgást és szeleket tsinálnak, és az ö fordúlásokat kiváltképen való háborúk és szélveszek által jelentik, így a' Római uralkodásnak, az-az az [302:] egész emberi nemzetnek más formára való változásával[z] az egész birodalom meg-rendült, és minden veszedelmeknek nemei,[a] úgymint: lakosok között, szárazon[b] és tengeren való hadakozások által megháborodott.

IV. RESZ.

A' Mutina várossal való hadról.

ELsö oka a' lakosok közt való hadakozásnak vólt a' *Julius Caesar*nak testámentom tétele; kinek a' második örököse *Antónius*, meg-békélhetetlen haraggal viseltetvén a' serény elméjü *Octavius* ellen, hogy ö a' birodalomban elsönek tétetett, hadat indít. Ugyan-is midön látná, hogy *Octavius* tsak 18 esztendös, gyenge, és a' boszszúságra hajlandó vólna, maga pediglen a' *Julius*sal való hadakozásban sokat látott hallott ember vólna: meg-sem

---

[v] altal
[w] es
[x] ügy
[y] külümbkülöm-féle
[z] változasával,
[a] nemeit,
[b] szarazon

szünnék[c] a' *Julius*tól *Octavius*nak hagyattatott gazdagságnak lopásától; *Octávius*t[d] szidal-[303:]mazná; a' *Julius* nemzetségének fiúságra való fel-vételét minden mesterségével akadályoztatná; annakfelette ez ifjúnak el-nyomattatására fegyvert fogna, és *Galliá*nak közelebb való részében[296] az önéki ellene álló *Decimus*[e] *Brutus*t kész hadával környül-venné; *Octavius* Császár, kinek mind ifjú ideje, mind a' boszszúság-tévök iránt való kegyelmessége, mind méltósága, mellyet már szerzett vala, kedves lévén, a' régi tanúlt vitézeket fel-gyüjti, és maga (ki hinné-el) az *Antónius* Polgár ellen fel-támad. A' *Mutina* városban meg-szoríttatott *Brútus*t meg szabadíttya. Az *Antónius* táborát meg-veri. Akkoron vitézsége-is ki-tetszett, mert véresen és sebesen a' haló-félben lévö Zászló-tartótól a' zászlót el-vévén, maga vállán táborába viszsza vitte.

V. RESZ.

A' Perusia várossal való hadról.

A' második lakosok közt való hada-[304:]kozás támadott a' szántó-földeknek el-osztásából, mellyeket az *Octavius* Császár a' régi tanúlt vitézeknek osztott a' vitézkedésekért. Az *Antonius*nak mindenkoron nyughatatlansággal biró elméjét *Fulvia*, a' felesége, vitézi módon kardot kötvén óldalára, ismét fel-háborította. Azért a' magok jószágokból ki-üzettetett kösséget felindítván, ismét fegyvert fogott. Minekutánna pedig e' dologért nem tsak magános, hanem az egész Tanátsnak végezéséböl ellenségnek itéltetett vólna *Antonius*: *Octavius* Császár haddal ellene támad,[f] és a' *Perusia* nevü városban szorítván, éhséggel arra kénszerítette, hogy a' várat fel-adná.

VI. RESZ.

Három Férfiaknak[g] *a' Római Respublicában*[h] *való uralkodásokról.*

MIdön *Antonius* tsak maga egyedül-is a' békességnek és közön-[305:]séges társaságnak-is terhére vólna, *Lépidus-is* melléje állott,[297] mintha ugyan szükség lett vólna néki az ö két ellensége közzül a' mellé állani, a'

---

[c] szünnek
[d] *Octávius* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[e] *Decius* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[f] támád,
[g] [A tartalomjegyzékben:] *férfiaknak*
[h] *Respublica*ban [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]

ki a' lakosoknak veszedelmekre indúlt-fel. Különözö okok indították mindeniket e' dologra. *Lépidus*t indította erre a' gazdagságnak kivánsága, mellynek meg-nyerésére jó útnak itéli vala lenni a' közönséges társaságnak fel-zavarását; *Antonius*t, hogy azokon boszszút állhatna, a' kik ötet ellenségnek itélték vala; *Octavius*t pediglen, hogy az ö attya haláláért még boszszút nem állott vala, és hogy a' *Cassius* és *Brutus* vérével a' *Julius*nak Isteneinek még nem áldozott vólna. Ezaránt ezek hárman szövetséget tésznek, *Perusia* és *Bónónia* város között kezet fognak, és a' seregek-is egymást köszöntik. Minden jó szokás ellen a' három férfiaknak uralkodása kezdödik; és a' közönséges társaságot fegyverrel el-[306:]nyomván, a' társaság közzül némellyeket ki-üznek, némellyeket meg-ölnek, mint szintén *Sylla* idejében vólt; melly dologban való kegyetlenség közzül az vólt leg-kissebb, hogy a' Tanátsi rendböl száz negyven személyeket vetett-ki; az el-szaladtaknak pedig halála kegyetlen, irtóztató és szánakozásra méltó vólt. Ezeket szenvedéseknek méltatlanságáért ki ne szánná! holott *Antonius* a' maga öttsét[298] *Lucius Caesar*t, *Lépidus*-is a' maga öttsét *Lucius Paulus*t halálra való üldözésre itélték! Már Rómában bé-vették vala ezt a' szokást, hogy a' meg-öletteteknek fejeket szemlélésnek okáért ki-tennék a' Tanáts-ház elött való magas óráló helyben; még-is mindazonáltal magát a' város meg-nem tartóztathatta a' siralomtól, midön az óráló magas helyben látná a' *Cicerón*ak szemlélésre ki-tétetett fejét, mellynek szemlélésére nem külömben gyültenek-fel, mint [307:] annakelötte az ö órálásának hallgatására. Mind ezek a' czégéres vétkek *Antonius* és *Lépidus* parantsolattyából mentenek véghez. Az *Octavius* azzal meg-elégedett, hogy az ö attyának gyilkosit el-vesztette. E' büntetés helyes-is vólt vólna, ha mind az egész attya ellen támadó sokaságot meg-nem ölte vólna.[299]

VII. RESZ.

A' Cassiussal és Brútussal[i] *való hadról.*

BRútus és *Cassius* úgy gondolkodnak vala, hogy a' közönséges társaságnak olly hasznára törlötték vólna-el *Julius Caesar*t, mint annakelötte *Tarquinius*[j] Királyt; de a' társaságnak szabadságát, mellyet helyre akarnak vala állítani, a' *Julius* meg-ölésével inkább elvesztették. Azért midön ötet megölték vólna, félvén (nem-is oknélkül) a' *Caesar*nak régi tanúlt vitézitöl, mindjárást a' Tanáts-házból szaladtanak a' *Capitolium*-[308:]ba. Szándékok-

[i] *Brutussal* [Javítva a tartalomjegyzék szerint.]
[j] *Tarquinus*

is vala a' vitézeknek az érette való boszszú-állásra; de elöl-járójok nem vala. Midön azért látnák, mitsoda veszedelem követné a' társaságot, az *Antónius*[300] jovallásából boszszút nem állanak. Mindazonáltal hogy *Brútus* és *Cassius* a' *Julius* halálát fájlaló közönséges társaságnak szemek elött ne járnának, a' *Julius*tól nékiek adatott tartományokban, Siriába és Maczédoniába mentenek. Es így a' *Caesar*ért való boszszú állást kezekröl le-nem tették, hanem tsak el-halasztották vala.

Minekutánna azért az egész birodalmat, nem helyesen, egymás között fel-osztották vólna, *Lépidus*t a' városban *praesidium*nak hagyják, *Octávius* pedig *Antonius*sal *Cassius* és *Brútus* ellen mennek. Ezek-is nagy táborokat gyüjtvén a' *Pharsaliai*[k] mezökre gyülnek, holott *Cnaeus Pompéjus*nak-is veszedelme vólt.[301] De ez alkalmatossággal-is nagy jelei vóltanak a' követ-[309:]kezendö veszedelemnek. Ugyan-is a' döggel élö sasok a' *Cassius* és *Brútus* táborát, mintha már dögök vólnának, úgy kerengették; és midön ütközetre mennének, egy Szeretsen ábrázatú tsuda jelent-meg elöttök, melly-is a' veszedelemnek nyilván való jele vólt. *Brútus*nak-is egy fekete kép jelent-meg éjtszaka, midön gyertya világnál szokása szerint holmi dolgokról gondolkodnék; kitöl midön kérdené: *„Ki vagy!"* azt feleli: *„A' te születésednek Istene."*[302] E' képnek illyen feleletin tsudálkozván elölle el-tünt. Ellenben az *Octavius* táborában mind a' madarak, mind az áldozatra felvitetett marhák gyözedelmet jelentenek vala; de a' gyözedelemnek bizonyosabb jele nem vólt, mint hogy a' Császárnak Doktora éjtszaka álmában meg-intetett, hogy a' Császárnak jelentené-meg, hogy táborából ki-menne, mivel *Brútus* el-végezte vala, hogy ötet ágyában [310:] meg-ölnék; mellyet a' Császár meg-is tselekedett. Ugyan-is, midön az ütközetben mind két részröl egyarányú indúlattal harczoltanak vólna egy ideig, és jóllehet az *Octavius* Császár betegsége miatt, *Antónius* pedig félelme miatt az ütközeten jelen nem vólnának, mindazonáltal a' szerentse változás nélkül szolgált a' *Julius*ért boszszút-álló *Octávius*nak. Elsöben a' hartz bizontalan, és a' veszedelem egyarányú vólt mind a' két részröl, a' mint annak ki-menetele-is meg-mútatta. Egy felöl az *Octávius* tábora meg-verettetett, más felöl a' *Cassius*-é. De a' szerentse sokkal hatalmasabb a' *virtus*nál! igaz-is az, mit mondott a' halálához közelgetö *Brutus*: „A' *virtus* tsak szó, és nem valóságos dolog." Az *Octávius* gyözedelmének oka vólt a' *Cassius* bolondsága. *Cassius* midön látná, hogy táborának egyik szárnya meg-hanyatlott vólna, és a' vitézek nagy serénységgel sza-[311:]ladnának, azt gondollya, hogy ö meg-gyözettetett, noha a' Császárnak meg-gyözettetett táborára rohanta-

[k] *Pharsiliai*

nak; maga egy magas hegyre szalad-fel; midön pedig az ütközetnek ki-menetelit meg-nem tudhatná a' por, zörgés, és a' közelgetö éjtszaka miatt, annakfelette az ö Követe-is késöre hozna választ, azt gondollya, hogy tábora meg-verettetett, mellyért *Pindarust*,[303] ki mellette vólt, feje vételére kénszeríti. *Brútus*-is midön látná, hogy *Cassius*ban meg-tsalatkozott vólna, hogy semmi részben egymásnak tett hiteket 's szövetségeket meg-ne rontaná (mert úgy végeztek vala, hogyha egyik meg-halna, a' másik-is magát meg-ölné), egy baráttyát arra kénszerítette, hogy ötet meg-ölné. Akarki tsudálkozhatik e' bölts férfiakon, hogy végsö halálokat magok kezek által nem vitték végben. De hogy ezt tselekedték, talám így gondolkodtak, hogy a' magok kezeket [312:] a' magok vérében ne ferteztetnék-meg, hanem életeknek el-folyása magok akarattyából ugyan, de mások keze által menne végben.

VIII. RESZ.

A' Sextus Pompéjussal való hadról.

MInek-utánna a' *Julius* gyilkosi meg-ölettek vólna: hátra vala a' *Pompéjus* nemzetsége. Fiai közzül egyik Hispániában megölettetett vala; a' második, *Sextus* el-szaladott vala, ki minekutánna egybe-gyüjtötte vólna az ö bóldogtalan táborának fenn maradott részét, annakfelette sok szolgákat fel-fegyverkeztetett vólna, *Siciliát* és *Sardiniát* el-foglalta. A' tengert hajókkal bé-töltötte. Oh mennyit külömböz az attyától! Az Attya a' *Ciliciá*ból származott tolvajoknak hajójokat felprédálta vala, e' pediglen a' tolvajoknak segítségekkel élt. Noha a' *Sextus* nagy erövel vólna, mindazonáltal a' *Siciliai* zú-[313:]gó tengeren egészszen el-nyomattatott; nagy híre-is maradott vólna néki halála után, ha tovább nem próbált vólna; hanemha ezzel lehetne menteni, hogy bátor szivnek a' jele mindenkor reménleni. Ugyan-is, minekutánna egyszer táborát el-vesztette vólna, el-szaladott és *Asia*ba hajókázott; holott meg-fogattatott, kötöztetett, és a' melly az erös férfiaknak leg-keservesebb, alattomban való gyilkosok által, ellenséginek kivánságok szerint megölettetett. *Xerxes* után gyalázatosabb szaladás ennél nem vólt. Ugyan-is a' ki nem régen 350 hajóknak ura vala, most 6 vagy 7 hajóval szalad. Azonban a' maga hajójában égö szövetneket el-óltatja, hogy arról meg-ne tudnák, merre szaladna; a' hajósok lábán lévö vasakat a' tengerbe hányattya, hogy azoknak zörgéséröl utánna ne mehetnének;[304] melly szaladásában noha félt és gyakran tekintgélt az ötet üzökre, [314:] mindazáltal reménsége-is vólt, hogy el-nem veszne.

IX. RESZ.

A' Parthusokkal való hadról Ventidius hadnagysága alatt.

JOllehet *Octavius* a' *Cassius* és *Brutus* halála által a' pártosokat, a' *Pompéjus*nak el-vesztése által pedig a' pártütöknek neveket-is el-törlötte vólna, mindazonáltal tökélletes békességet nem kereshetett, holott még *Antónius*, a' közönséges társaság bátorságának rontója, nyüge és akadálya életben vala. Mindazonáltal ö-is okot szolgáltatott a' maga veszedelmére; mert minekutánna mindeneket nagyra való vágyásával, és bújaságával meg-próbáltt, meg-ölettetik; igy elsöben az ellenség, az után a' lakosok, végezetre abban az idöben való minden személyek az ö félelmétöl meg szabadúltanak.

A' *Parthusok* a' *Crassus*on vött gyözedelemmel ma-[315:]gokat el-hitték vala, és igen örülnek vala a' Római népnek egymás közt való veszekedésin; azért, mihelyt leg-elsö alkalmatosságok adatott, ki-ütöttenek. Erre indította öket *Labiénus*, ki *Cassius*tól és *Brutus*tól küldettetett vala hozzájok (nagy dühösség), hogy az ö segítségekre jönének. Ezek a' Királyi nemböl való ifjú *Pácorus*[l] hadnagysága[m] alatt az *Antonius* táborát el-szélesztik; *Saxa* az *Antonius* viczéje, hogy az ellenség kezébe ne jutna, fegyverével magát meg-öli. Annakfelette *Siriát* el-vévén a' *Parthus*ok, e' gonosz tovább-is terjedett vólna, mivel ök segítségre való jövetelnek színe alatt magok hasznokat keresték; hanemha *Ventidius*[n] az *Antonius*nak viczéje az *Orontes* és *Eufrátes* vize között a' *Labiénus* seregét, *Pacorus*t és az egész *Parthus*oknak seregeket megverte vólna. Többen vóltanak húsz ezernél, kik a' *Ventidius* tanátsából tet-[316:]tetvén félelmeket, mind addig engedték ellenségeket magokhoz közelgetni, míg nyillal való lövésre semmi tágasságok nem maradott. A' Király *Pacorus* erösen hartzolván el-esett, kinek széllyel hordozván fejét a' városokon, mellyek ö hozzá pártoltak vala, *Siria* minden hadakozás nélkül viszsza-vétetett. Igy a' *Crassus*nak veszedelme *Pácórus*nak halálával tromfoltatott-meg.

---

[l] *Pácerus*
[m] hagnagysága
[n] *Venlidius*

X. RESZ.

Az Antóniusnak Párthusokkal[o] *való hadakozásáról.*

MInekutánna a' *Parthus*ok és Rómaiak egymást meg-próbálták, és mind *Crassus*nak, mind *Pácórus*nak el-veszésekor erejeknek jeleit meg-mútatták vólna, ismét egymással szövetséget vetnek, illy okon, hogy egyik a' másiknál fellyebb valónak ne tartassék; mellyben jelen vólt maga-is *Antonius* és azoknak Királyok [317:] *Phraátes*.[305] De nagy vala *Antonius*nak maga gondolatlansága; ki midön az *Araxes* és *Euphrátes* folyó-vize mellyékit kivánná elfoglalni hirének nevének terjesztésére, minden igaz ok, tanátskozás és hadakozásnak meg-izenése nélkül el-hagyván *Siriát*, a' *Párthus*okra üt, mintha ugyan nagy okosságát mútatná-ki az alattomban való tselekedetben. A' *Párthus*ok noha fegyverekben-is biznak vala, mindazáltal ravasságból tettetik félelmeket, és a' mezökre szaladnak; *Antonius* mintha már gyözedelmes vólna, utánnok nyomúl; de hirtelen, midön el-fáradtak vólna, a' *Parthus*oknak[p] egy része zápor-esö módgyára estvének idején[q] reájok rohan, és minden felöl nyilakat reájok szórván két *legió*kat, az-az, tizenhárom ezer hatszáz hatvan vitézekböl álló sereget el-borít. Ezt a' veszedelmet nem-is lehet hasonlítani ahoz a' veszedelemhez, melly más napon következett [318:] vólna, ha az Istenek a' Rómaiakat meg-nem szánták vólna. Egy *Márdus* nevü Római ember,[306] ki el-fogattatott vólt a' *Crassus*nak veszedelmekor, *Parthiai* öltözetben a' Rómaiak közzé nyargal, öket deákúl köszönti; kinek midön hitelt adnának, mitsoda gonosz követné öket, megjelentette, mondván: *„Tsak hamar a' Király minden táborával el-érkezik; mennyetek viszsza, szaladgyatok a' hegyekre. Söt így-is kétséges, ha az ellenségnek kezébe nem akadtok"*; és így nem esett rajtok ollyan nagy veszedelem, a' minémü másképen esett vólna. Mindazonáltal a' Király *Phraátes* el-érkezett, el-is töröltetett vólna az *Antonius*nak meg-maradott tábora; ha ök, mintha jövendö-mondás által tanítattak vólna-meg, a' *Parthus*ok nyilainak zápor-esö módgyára való rájok szórattatásában térdre nem estenek vólna, és paisokat fejek feliben emelvén nem tettették vólna, hogy [319:] már meg-hóltanak. Igy a' *Parthus*ok a' lövéstöl meg-szüntenek; az után midön ismét a' Rómaiak fel-állottanak vala, azon annyira el-tsudálkoztanak, hogy egy a' *Parthus*ok közzül illyen szóra fakadna-ki: *„Mennyetek-el, és legyetek jó egésségben, Rómaiak, méltán kiált titeket a' világ gyözedelmeseknek, kik magatokat a'*

[o] [A tartalomjegyzékben:] *Parthusokkal*
[p] *Parthu-* / soknak
[q] idejen

Párthus*oknak nyilaitól el-tudtátok vonni.*" Az után a' folyó-vizek miatt nem kevesebb veszedelmek vólt, mint az ellenség miatt; nagy veszedelmek vólt azon a' földön a' szomjúság miatt, de nagyobb vólt a' *Salmácides* folyó-vize miatt, mellyből midön a' meg-fáradtak igen nagy kívánsággal innának, noha ártalmas és megölö vólna, mindazáltal jó izünek és édesnek tetszett. Az után az *Arminiá*ban való hévség és *Cappadociá*ban való hideg, annakfelette e' két helynek hirtelen való változtatása nagy döghalált tsinált. Igy a' 16 *legió*knak, az-az, száz hat-[320:]van ezer három száz negyven[307] vitézekböl álló tábornak harmad része alig maradott-meg; azonban midön *Antónius*nak minden gazdagsága fel-prédáltatnék, és gyakorta kérné egy *Rhamnus* nevü fegyver hordozóját,[308] hogy meg-ölné, *Siria*ba szalad. Holott elméjében való nagy meg-háborodása miatt úgy kegyetlenkedett, mintha gyözedelmeskedett vólna azzal, hogy el-szaladott.

XI. RESZ.

Az Antónius és Cleopátrával való hadról.

JOllehet az *Antónius* dühösségének nyaka nem szakadott az ö nagyra való vágyakozása miatt, mindazáltal az ö bújasága és mértékletlen kívánsága miatt el-óltatott. Ugyan-is, midön a' *Párthus*okkal való veszekedése után mindenek elött gyülölségben vólna, henyélne és nem hadakoznék: *Cleopátrát* megszerette, mint-[321:]ha minden ö dolgai jól folynának, és Egyiptomban a' Királyné országában minden gyönyörüségben való búja életre adgya magát. Ez a' *Cleopátra Antóniustól* részeg-korában, véle való bújálkodásának jutalmául, a' Római birodalmat kivánnya. Meg-is igéré *Antónius*; mintha könnyebb dolog vólna a' Rómaiakat meg-gyözni, mint a' *Parthus*okat. Annakokáért nagyobb uraságot akar szerezni; nem-is alattomban, hanem el-felejtkezvén hazájáról, annak nevéröl, méltóságát jelentö köntöséröl 's czímeréröl, mint valami tsuda, mind elméjere, gondolkozásira, mind öltözetire nézve egészlen magát el-változtatta. Az ö kezében arany páltzája; óldalán *Persiai* éles fegyvere; nagy gyöngyökkel meg-rakott bársony köntöse; arany Koronája, hogy így a' Királyné Aszszonynak mint Király kedvében lehetne.

A' Császár midön meg-hallaná, hogy *Antonius* [322:] Egyiptom felöl haddal meg-indúlna, mindgyárást eleibe által-mégyen *Brundúsium*ból, hogy az ellene jövö hadat jó eleve meggátolná, és táborát *Epirus*ba ki-szállítván, a' *Leucades*[309] szigetét, *Leucates* hegyét és az *Ambrácia* város mellett való tenger parttyának két részét hajókkal meg-erösítette vala. Az *Octavius*

Császár hajói négy száznál kevesebbek nem vóltanak, az *Antóniusé* pedig két százak; de ezeknek nagysága a' Császár hajóinak sokaságát ki-pótolta. Ugyan-is az *Antónius* részéröl[r] tornyokkal és deszkázatokkal magas kastélyok és várak formájára építtetett, tengernek-is nehéz, és szélnek ereje nélkül nem járható hajók vóltanak, kik közzül mindeniknek mindenik óldalán kilentz rendben hat-hat személyekböl álló evezök vóltanak;[310] mellyeknek nagyságok veszedelmekre-is vólt. A' Császár hajóinak pedig egyik-egyik óldalában hat-hat rendben három-há-[323:]rom személyekböl álló evezök vóltanak.[311] Annakokáért mindenre alkalmatosok valának, a' mint a' szükség kivánnya vala: a' ki-rohanásra, viszsza-fordúlásra, kerengésekre; mellyek közzül sokak amazok közzül egyre rohanván, azokat hajító dárdákkal, hajó-orraival, és tüznek reájok való hányásával kivánságok szerint el-szélesztették. Nem-is tetszett annyira-meg az ellenségnek sokasága, mint a' gyözedelem után. Ugyan-is minekutánna hajó-törést szenvedtenek, a' számtalan hajók az egész tengernek szinét bé-töltötték; és az *Arabiá*nak, *Sabaeá*nak és az *Asia*nak számlálhatatlan népeinek prédáit, a' bársony és aranyas matériákat a' széltöl mindenkoron hánykodó tenger a' partra kihányta. Leg-elsöben a' Királyné Aszszony szaladott-meg, bársonyos vitorlájú hajóját a' tengernek botsátván. Az után *Antónius*; de mindenütt nyomában vólt a' Császár. [324:] Azért nem használt nékiek sem a' tengeren való szaladások, sem Egyiptusnak[s] *praesidium*mal meg-erösíttetett *Paraetonium* ki-kötö helye és *Pelusium* városa, hanem el-fogattattak. *Antónius* elsöben magát fegyverrel meg ölte. A' Királyné a' Császárnak lábaihoz borulván, próbálta, ha szépségével a' Császárt szeretetire fel-indíthatná; de tsak haszontalan, mivel a' Császárnak tiszta életét és szemérmetességét szépségével meg-nem ronthatta. Nem-is szorgalmatoskodott életének megtartásában, mellyel kinálták, hanem abban, hogy országának felét viszsza adnák; melly dologban midön látná, hogy haszontalan munkálkodnék, és hogy gyözedelmi pompára való vitelre tartatnék: egykor örzöi vigyázatlan lévén, a' Királyoknak temetö helyébe[312] mégyen, és ott pompás öltözetiben fel-öltözvén, drága kenetekkel meg-kenetett Király székibe[313] magát helyhesztette [325:] az ö Ura *Antónius* mellé, és kigyókat botsátván az ö testén lévö erekre, olly tsendesen hólt-meg, mintha tsak el-alutt vólna.

[r] reszéröl,
[s] Epyiptusnak

XII. RESZ.

A' külsö népek ellen való hadakról.

ITt már vége lött a' lakosok között való hadakozásnak; a' következendö hadakozások vóltanak a' külsö népek ellen, kik az országoknak külömb-külömb helyeiröl mint valami tüz ki-mútatták magokat; midön a' birodalom idestova el-vonattatnék a' maga közt való veszekedés miatt, ki-ki maga szabadságát keresi vala, és így a' szolgálathoz nem szokott, kevély és nyughatatlan népek az ö nyakokban vetett jármot ki-akarják vala vetni.[314] Az Eszakra fekvö egész tartomány a' többinél kegyetlenebb vólt, úgymint a' *Noricum*ban, *Illiriá*ban, *Pannóniá*ban, *Dalmátiá*ban, *Myssiá*ban, *Tráciá*ban, *Dáciá*ban, *Sarmátiá*-[326:]ban, és *Német* országban való lakosok.

A' *Noricum*bélieknek lábat adott az ö havasok és azon lévö havak, mintha oda-fel nem mehetne az ellenség; mindazonáltal annak a' tartománynak minden nemzetit, t. i. a' *Brennus*okat,[t] *Senones*eket és *Vindelicus*okat *Octávius* Császár az ö mostoha fia *Claudius Drúsus* által le-tsendesíttette. Minémü kegyetlensége vólt a' havasok között lakó nemzetségeknek, könnyen által láthatni avagy tsak az aszszonyoknak tselekedetiböl, kik midön nyilok elfogyna, gyermekeket a' földhöz vervén a' vitézek szemek közzé hányták.

Az *Illiria*béliek-is havasok tövén laknak, és azok közt lévö völgyeket örzik, mellyek szoros és bémenetelre nehéz helyek. Sok sebesen folyó-vizekkel-is környül vétettek; ezek ellen maga indúlt *Octavius* Császár, és a' vizeken, mellyek ötet környül-vették vala, hídakat épitetett. Itt midön önéki [327:] mind a' viz, mind az ellenség akadályúl vólnának, és vitézei késedelmeznének a' hídra menni: egytöl paisát el-ragadgya, és leg-elöl mégyen; kit midön az egész tábor követne, az *Illiria*béliek nagy sokasággal a' hídat el-vágják; ki mind karjában, mind térdében meg-sebesedvén, vérének kiontásában ditsekedvén és veszedelmével hírét öregbítvén, az ellenségnek hátúlsó részét erösen vágta.

A' *Pannónia*bélieknek eröségére vóltanak két ligetek, azonban három folyó-vizek, a' *Száva, Dráva* és *Duna*, kik fel-prédálván a' magokhoz közel valókat, a' folyó-vizek között magokat el-rejtették; ezeknek meg-hódoltatásokra a' Császár küldötte *Vibius*t, ki öket mindenik viz között vágta. Kiket midön meg-gyözött, nem égette-meg fegyvereket a' szokás szerint, hanem el-szedvén a' folyó-vizekbe hánta, hogy a' kik még ö ellene állanak, a' vizeken alá-ment [328:] fegyverekböl esmérnék-meg, hogy a' folyó-vizeknek felsö részén lakó népeken gyözedelmeskedett vólna.

---

[t] *Brenaus*okat, [Javítva a latin szöveg alapján.]

A' *Dalmátiá*béliek többire erdök között laknak, honnat a' latorságra természet szerint hajlandók. Ezeket *Mártius*[u] a' *Delminium*nak, az ö annyavárosoknak felégetésével igen meg-rontotta; az után az ékesen *óráló Asinius Pollió* marhájoktól, fegyverektöl és szántó-földektöl meg-fosztotta. Utólyára *Augustus Vibius*nak parantsolta, hogy öket vég-képen meg-hódoltatná, ki e' fene népet arra kénszerítette, hogy a' földet ásná, és a' földnek belsö részéböl aranyat keresne; mellyet a' gazdagságon mindenek-felett kapdosó nemzetség nagy szorgalmatossággal mivelt, azt gondolván, hogy azt a' maga számára meg-tarthatná.

A' *Misia*béliek mitsoda fenek, kegyetlenek, és barbarusoknál barbarusabbak vóltanak, irtóztató dolog ki-mondani. [329:] Egy az ö elöljárójok közzül, a' tábor elött hallgatást kivánván, azt kérdi: *„Kik vagytok ti?"* Mellyre azt felelték nékie: *„Mi Rómaiak és a' világnak urai vagyunk."* Mellyre ismét így felelnek: *„Azok lésztek, ha minket meg-győztök."* E' feleletet, mint gyözedelmének jelét, úgy vette *Marcus Crassus*. Amazok mindgyárást táborok elött egy lovat meg-áldozván, fogadást töttenek, hogy ellenségeknek megöletett elöljáróinak belsö részeivel mind Isteneknek áldoznak, mind azokkal eledelül élnek. Az Istenek öket meg-nem hallgatták; a' trombitának zengésétöl mindgyárt meg-ijedtenek. A' *Domicius* nevü Százados paraszt, de ezek elött a' barbarusok elött hathatós praktikájával öket felette igen meg-rémítette; ki sisakja tetejében tüzes matériát tett, melly testének mozgása által langot vetvén, tetszett, mintha feje egészlen égne.

Ezeknél elébb ütött vala pár-[330:]tot a' Ráczoknak erös nemzetsége. Ez a' paraszt nemzetség mind zászlók, mind hadi mesterségek, mind fegyverek iránt a' Rómaiaknak szokásokat követi vala; mindazonáltal *Pisó*tól meghódoltatván, fogságában-is dühösségét meg-mútatták. Ugyan-is midön a' lánczokat fogokkal el-akarnák rágni, kegyetlenségekért meglakoltanak.

A' *Dácus*ok hegyek között laknak, kik az ö Királyokkal *Cotison*nal, valamikor a' *Duna* meg-fagyott, által ütöttek, és a' közelebb való tartományokat felprédálták. Elégségesnek itélte lenni az *Augustus* Császár, hogy öket tsak viszsza-verné, mivel szorossak és nehezek az útak a' rájok való menetelre. Azért a' *Lentulus* ellenek menvén, a' *Dunán* öket által üzi, a' másik részén *praesidium*okat hágy. Igy ekkor *Dácia* nem meg-gyözettetett és annak el-foglalása továbbra haladott.

A' *Sarmatia*béliek széles me-[331:]zökön laknak, kiknek-is a' *Dunan Lentulus*tól való által üzettetésekkel a' Császár meg-elégedett. Ezek semmit

[u] *Márius* [Javítva a latin szöveg alapján.]

egyebet nem birnak vala, hanem tsak ritka erdöket és nagy havasokat. Söt ollyan parasztok, hogy azt-is nem tudgyák, mi légyen a' békesség.

Vajha úgy nem gondolkodott vólna *Augustus*, hogy Német országot-is illyen könnyen gyözné-meg. Ez országnak el-vesztésében nagyobb gyalázattya forgott néki, mint ditsösége annak meg-szerzésében. Ugyan-is, midön tudná, hogy az ö attya *Julius Caesar* a' *Rhénus*on építtetett hídakon kétszer ment vólna által ez elött ebben az országban való hadakozásra, attyának tisztességére akarja vala ö-is ezt az országot Rómának tartományává tenni; meg-is lett vólna, ha e' barbarusok az ö uralkodásokban való boszszúság-tételeket el-szenvedhették vólna.

Ebben a' tartományban küldettetvén *Drúsus*, [332:] elsöben-is az *Usipétes* nevü népeket hódoltatta-meg, az után a' *Tencthérus*okat és *Cattus*okat. A' *Marcomannus*októl nyert jeles prédákat egy magas hegynek tetején kitette a' gyözedelmi pompának jeléül. Annakutánna hasonlóképen az erös *Cheruscus*okhoz, *Svévus*okhoz és *Sicambrus*okhoz fogott, kik 20 Századosoknak meg-égetésével, mint valami egyben-esküvéssel fogtanak fegyvert, olly bizonyos reménség alatt, hogy a' gyözedelem elött már a' prédát egymás közt való meg-egyezésböl felosztották vala. A' *Cheruscus*ok a' lovakat, a' *Svévus*ok az ezüstöt, aranyat, a' *Sicámbrus*ok a' foglyokat választották vala; de mind ezekben vakot vetett nékiek a' koczka. Ugyan-is *Drúsus* öket meg-gyözvén, azoknak lovokat, barmokat, aranyláncokat fel-prédáltatta és fel-osztotta; annakfelette e' tartományoknak óltalmazására mindenütt *praesidium*-[333:]okat és örzöket rendelt a' *Mósa*,[v] *Albis* és *Visurgis* folyó-vizek mellett. A' *Rhénus*nak partyán ötven kastélyoknál többet vett jó rendben. *Bonnából Cesonia* városában hídat tsinált által,[315] és azokat hajókkal meg-erösítette. A' *Hercynia*i berket, melly annakelötte járatlan vólt, által járta, és úttyait ki-tanólta. Annakfelette ollyan békesség vala Német országban, hogy az emberek jobbaknak, a' föld és a' levegö ég lágyabbaknak és egésségesebbeknek láttattak lenni, mint annakelötte. Annakfelette a' tanáts *Drúsust*, nem hizelkedésböl, hanem érdeme szerint, minekutánna e' tartományban meghólt vólna, e' tartományról *Germanicus*nak nevezte, mellyet az elött nem tselekedett.

De nehezebb a' tartományokat meg-tartani, mint szerzeni; fegyverrel szereztetnek, törvényekkel tartatnak-meg.[316] Azért rövid ideig tartott a' Rómaiak öröme [334:] e' tartományban. Ugyan-is a' *Németek* a' *Drúsus*nak idejében a' Rómaiaknak inkább tsak jó erköltsökkel és szokásokkal gyözettek meg, mint fegyverekkel; de minekutánna ö meg-hólt, a' *Várus Quinti-*

[v] *Móta*, [Javítva a latin szöveg alapján.]

*lius*nak bújaságát és kevélységét nem külömben kezdették utálni, mintha rajtok kegyetlenkednék. Ö ország gyüléseket hirdetett, a' táborokban mindenekben törvényt szabott, mintha e' barbarusoknak indúlatosságát poroszlók és törvények ki-hirdetése által meg-tsilapíthatná; ök pediglen midön azon szomorkodnának, hogy már régen fegyvereket a' rosda enné, és lovok heverésben meg-restültek vólna, mihelyen látták, hogy kemény és el-viselhetetlen törvényeket szabtanak nékiek, *Arminius*nak hadnagysága alatt fegyvert fognak. A' *Várus* pediglen ollyan bátorságban vólt, hogy midön egy *Segestes*[w] nevü fö embere meg-mondotta és meg-je-[335:]lentette vólna az ö ellene való egyben-esküvést: Semmire meg-nem indúlt. Annakokáért midön semmitöl nem tartott[x] és készületlen vólna, reá rohannak, szintén mikor sokakat halálos törvényre *citál*na; ötet mindenfelöl környülvészik, táborát meg-verik, három *legió*it el-boríttyák. *Várus* magát meg-ölte, midön látná táborának el-veszését; a' miképen *Paulus AEmilius*-is *Canna* városánál tselekedett. Irtóztatóbb vér-ontás nem vólt, mint a' tók és erdök között; semmi el-viselhetetlenebb dolog nem vólt, mint a' barbarusok boszszúság-tételek, kiváltképen a' Prókátorok iránt; kik közzül némelynek kezét el-vágták, némelynek szemét ki-tolyták, egynek a' száját bé-varrották, minekutánna nyelvét ki-vágták vólna, mellyet egy a' barbarusok közzül kezében tartván, így szól: *„Te mérges kigyó, már szünnyél-meg a' süvöltéstöl."* A' *Várus*nak testét, mellyet a' [336:] vitézek kegyes indúlatból el-temettenek vala, ki-ásták. Sok állatoknak formájára meg-festetett zászlókat, és két *légió*któl viseltetni szokott sas formát viselö zászlókat[317] el-nyerték; a' harmadikat a' zászló-tartó, minekelötte az ellenség kezére jutna, a' zászló tetejéröl le-vette, és kebelébe el-rejtvén, azzal egy vérrel meg-elegyedett tóban lappangott. E' veszedelemnek alkalmatosságával lött, hogy a' Római birodalomnak határa a' *Rhénus* folyó-vize lenne, holott annakelötte az *Oceánus* tengeren-is túl vólt.

Ezek a' hadakozások vóltanak Eszakra, Délre nem annyira hadakozás, mint zenebona vólt. A' *Musulanius*okat,[y] és *Getulus*okat, kik fövenyes helyen laknak, *Cossus* által le-ültette, a' honnan ötet *Getulus*nak nevezték. Tovább-is terjedett a' gyözedelem. A' *Marmarida* és *Garamanta* nevü népeket bizták *Curinius*ra, hogy meg-hódoltatná. [337:] Ez-is mikor viszsza jöne, *Marmaricus*nak neveztetik; midön pedig gyözedelmeskedett, nem felette vágyott a' gyözedelmi pompára.

---

[w] *Sergestes* [Javítva a latin szöveg alapján.]
[x] tartotta
[y] *Masulanius*okat, [Javítva a latin szöveg alapján.]

Napkeletre nagyobb baj vólt az *Arminia*béliekkel, hová a' Császárnak szükségesen kellett küldeni *Cájust*, egyiket az unokái közzül. De mind *Cájus*, mind második unokája *Lucius* rövid idejüek vóltanak. *Lucius* Massiliában meg-hal, ditsöség nélkül; *Cájus* pedig Siriában sebben hal-meg, midön *Arminiát* viszsza akarná venni, melly a' *Parthus*okhoz akar vala pártolni. *Pompéjus* az *Arminia*bélieket, midön azoknak Királyát *Tigránest* meg-győzné, erre szoktatta vala, hogy a' Rómaiak közzül választanának elöl járókat. Melly rendelést midön fel-bontottak vólna az *Arminia*béliek, a' *Cájus* nem vér-ontás nélkül, mindazonáltal nem-is nagy veszedelemmel ismét viszsza állított. Ugyan-is *Domnes*,[z] kit az *Arminiai* Király *Artaxá*-[338:]*tes* városának elöljárójává tett, tettetvén pártolását, 's városának el-árúlását, *Cájus*nak a' város minden javainak lajstromát kezébe adja; mellynek olvasásában midön szorgalmatos vólna a' *Cájus*, néki *Domnes* ki-vontt fegyverét vak-szemébe[318] üti. *Domnes* pedig midön elnyomattatnék az minden felöl reá rohanó seregtöl, fegyverével magát meg-sebesítvén nagy rakás tüzbe ugrik; és így elébb meg-hal, mint az ö töle meg sebesíttetett *Cájus*.

Napenyészetre az egész *Hispánia* meg-tsendesíttetett vala, azon a' részén kivül, melly vagyon a' *Pyrrhenaeus* hegyeknek *Oceánus* felöl való végiben. Itt két erös nemzetségek, *Cantabrus* és *Astures*ek laknak vala, kik még a' Rómaiak[a] birodalma alatt nem valának.

A' *Cantabrus*ok a' pártütésben mind gonoszabbak, mind erösebbek, mind állhatatosabbak valának; kik meg-nem elégedvén azzal, hogy a' magok szabadságokat meg-[339:]óltalmaznák, a' közelebb való népeknek-is parantsolni akartak; a' *Vaccaeus*okat, *Curgonius*okat[319] gyakorta való kiütéssel háborgatják vala. Midön azért meg-hallották vólna a' Rómaiak, hogy ezekkel illyen mód-nélkül bánnának, nem bizza a' Császár a' hadat másra, hanem maga fel-indúl. Azért maga *Sagesámá*ban ment, ott tábort készített; annak-utánna el-osztván seregeit, a' helytöl fogván az egész *Cantabriát* el-borította, és e' kegyetlen nemzetet vadak módjára, mint valami vadász hálóval el-fogta. Az *Oceánus* tenger felöl-is nem vólt azoknak nyugodalmok, ugyan-is a' Rómaiaknak tengerre küldetett ártalmas hajóhada[b] által-is az ö tartományoknak tenger felöl való része vesztegettetett. Elsöben a' *Cantabriá*ban valókkal hadakozott a' *Belgica*[c] város alatt. Innen szaladnak az *Vinnius* nevü magas hegyre, melly hegyröl úgy gondolkodtak, hogy oda kön-[340:]nyebb vólna az *Oceánus*nak felfolyni, hogy-nem mint a' Római

---

[z] *Damnes*,
[a] Rómáiak
[b] hajó
[c] *Vellica* [Javítva a latin szöveg alapján.]

tábornak fel-menni. Harmadszor az *Arracilla* nevü város nagy erövel ellene áll, de ugyan végezetre meg-vészi. A' *Medullus* nevü hegynek meg-szállásakor, mellyet 15 míl-földig terjedö árokkal minden felöl környül-vettenek vala a' Rómaiak, látván a' barbarusok, hogy ök utólsó veszedelemre jutottak vólna, seregenként[d] magokat tüzzel, fegyverrel, és az ö tartományokban termett *Taxus* nevü fákból[320] tsináltt méreggel, vendégeskedések köziben meg-ölték; így nagyobb része közzüllök magát a' hamar reájok következendö fogságtól meg szabadította. Ezeket az *Augustus* el-foglalta az *Antistius, Furnius*[e] és *Aggrippa* által, midön maga a' tenger parton lévö *Tarracónia*[f] tartományban telelne. Maga az után jelen-lévén, le-szállította azokat a' hegyröl, tölök kezeseket vett, és hadi jus ál-[341:]tal árúba botsátotta. E' dologért helyesnek ítélte a' tanáts, hogy meg-koronáztatnék, és hogy négy lovú aranyas szekeren menne-bé a' városba; de a' Császárnak híre neve már olly nagy vala, hogy a' gyözedelmi pompát semminek alítaná.

Az *Astures* nevü népek abban az idöben igen nagy sokasággal az ö hegyekröl ki-rohantanak vala. Nem-is oknélkül vólt a' barbarusoknak az ö szokások szerint való ki-rohanások, mivel táborokat az *Astura* folyó-viznél három részre osztván, a' Rómaiak három seregeire akartak ütni. Ezek olly erösek vóltak, olly hirtelen és jó móddal indúltanak, hogy a' Rómaiaknak kétséges ki-menetelü, véres, és utólsó veszedelmes hartzok lett vólna ezekkel; ha öket a' *Tigraeciu*sok el-nem árúlták vólna, kik a' Római táborral közelgetö *Carisius*[g] elöl-járónak szándékjokat meg-jelentvén, szándékjokban meg-tsalattattak; de még-is [342:] azokkal való ütközetek vér-ontás nélkül véghez nem ment. A' kik a' megverettetett táborból fenn maradtanak, szaladtanak *Lancea* nevü erös városba, holott olly nagy veszekedés vólt, hogy midön a' meg-vett várost fel-akarnák égetni magok a' városiak, nehezen tselekedhette-meg a' Rómaiak elöljárója, hogy e' város épen, és nem el-romolva lenne az ö gyözedelmének jele, és *monumentum*a.

Itt *Augustus* az ö hadakozásának véget vetett; itt lett *Hispánia*nak pártolkodásának-is. Ezek ez után hiteket meg-tartották, és örökké-való békességben éltenek; mind azért, hogy a' békességre magok hajlandók vóltanak; mind hogy a' Császár ollyan okosságot tselekedett, hogy a' hegyekröl, mellyektöl fél vala, szállanának-le a' tér-helyre, és azokat mivelvén ott laknának. Hasznos tanátsnak-is itéltetett ez, hogy örökké meg-tartanák. Ez a' föld természet szerint arannyal, [343:] miniummal, arany-gléttel[321] és

---

[d] vólna. Seregenként

[e] *Turnius* [Javítva a latin szöveg alapján.]

[f] *Farracónia* [Javítva a latin szöveg alapján.]

[g] *Corilius* [Javítva a latin szöveg alapján.]

egyébb külömb-külömb festö materiákkal bövölködik. Annakokáért megparantsolta, hogy e' földet mivelnék. Es így az *Asture*sek az ö földekben lévö gazdagságokat és kintseket akkor kezdették meg-esmérni, midön másoknak számokra kezdették keresni.

Meg-hódoltatván azért minden népeket Napnyugotra, Délre, Eszakra a' *Rhénus* és *Duna* között, és Napkeletre a' *Taurus* és *Eufrátes* között: még azok-is érzik vala e' birodalomnak nagyságát, és a' Római néptöl, a' népeknek Urától félnek vala, a' kik a' Római birodalom alatt nem vóltanak. Ugyan-is a' *Scithák* és a' *Sarmaták*-is hozzájok Követeket küldtenek, szövetséget akarván vélek vetni; a' *Séres* nevü népek és a' meleg tartományban lakó *Indus*ok gyöngyökkel és drága kövekkel meg-rakott éléfántokat több ajándékokkal együtt vittenek; kik semmit annyira meg nem untanak, mint az útnak hoszszasságát, mellyet négy esztendök alatt végeztenek-el, noha az ö ábrázattyok azt mútattyák vala, hogy nem abból a' tartományból jöttenek vólna. A' *Parthus*ok-is a' *Crassus*nak veszedelmének alkalmatosságával[h] el-nyert Zászlókat viszsza-hozták, mintha meg-bánták vólna az akkori tselekedeteket. Es [344:] így az egész világon lakó emberek között békesség vólt. Azért *Augustus* Császár a' *Jánus*nak templomának ajtaját a' városnak építése után hétszáz[i] esztendökkel bé-tétette; melly kétszer tétetett vala-bé annakelötte: *Núma* Király idejében, és *Cárthágó*nak elöszöri meg-gyözettetésében. Ennekutánna midön már békesség vólna, az minden gonosságra és bújaságra hajlandó embereket erös sok és szoros törvényekkel meg-zabolázta. Illy sok jóságos-tselekedetiért ötet hóltáig való *Dictátor*nak tették, a' Hazának Attyának nevezték. Arról-is tanátskoztanak, ha ötet neveznéké *Rómulus*nak, mivel az *Imperium*ot másodszor ö épitette vólna fel; de hogy *Augustus*nak[322] neveznék, méltóbnak és illendöbnek itélték, hogy még életében e' titulussal az Istenek közzé számláltatnék.

VEGE.

[h] alkalmatossagával
[i] hétszaz

VI.
DÁLNOKI BENKŐ MÁRTON FLORUS-FORDÍTÁSA

1. Florus ismerete a 17. századi Magyarországon

A mai napig sem eldöntött kérdés, hogy mikor élt és alkotott Lucius Annaeus Florus római történetíró: Augustus, Traianus, Hadrianus, Antoninus Pius és Marcus Aurelius uralkodásának az idejét is különböző érvekkel védelmezték, s ezek közül a mai napig is csak az Augustus idejére való datálást cáfolták meggyőzően. (A kérdés klasszika-filológiai vonatkozásairól lásd Havas László tanulmányát Florus-fordításának utószavában: *Róma háborúi.* Bp. 1979. 177–184.) A régi magyar irodalomban is megtalálható e feltételezések némelyike. Székely István világkrónikája a világ teremtésének 4117., Krisztus születésének 155. évében, Antoninus Pius uralkodása idején említi, hogy „Macrobius, Iustinus, Florus, Egesippus Hystoriat irnac" (99v). Bornemisza Péter Florusnak Hadrianushoz írott bökversét és a császár válaszát ismeri és idézi. (Erről lásd Borzsák István: *Az antikvitás XVI. századi képe. Bornemisza-tanulmányok.* Bp. 1960. 365–368. Vö. Aelius Spartianus életrajzát: *Hadrianus* 16. Magyarul Terényi István fordításában: *Historia Augusta. Válogatás.* Bp. 1968. 42. Lásd továbbá Bornemisza közvetlen forrását: Corpus Reformatorum XII. 929.) Dálnoki Benkő Márton határozottan úgy tudja, hogy Traianus idején élt; a 17. század nemzetközi tudományosságában ez volt a legáltalánosabb nézet, amelyet magából a műből, az elöljáró beszéd utolsó mondatából is egyértelműen kiolvashatónak véltek.

A latin mű magyarországi ismeretéről számos adat tanúskodik. Az énekszerző Valkai Andrásnak (1540–1587) Joachim Camerarius kommentárjaival volt meg (Dankanits Ádám: *XVI. századi olvasmányok.* Bukarest 1974. 61–62). 1587-ben számba vették Florust Mossóczy Zakariás nyitrai püspök (*Adattár* XI. 463), 1588-ban Benkner Joachim brassói polgár könyvei között (uo. 105). 1639-ben Kecskés János kanonok könyveivel került a pozsonyi jezsuita kollégium könyvtárába egy Florus Johannes Camers (1448–1546) kommentárjaival (*Adattár* XIII. 141). 1674-ben Tarcali Bogdány Péter (1607/8–1674) református esperes könyvei között volt egy Florus (*Adattár* XIV. 361), 1723-ban a nagybányai református kollégiumban egy „Florus explicatus" (uo. 418). Bod Péter könyvtárában két példányban is megvolt a Salmasius-féle jegyzetekkel kísért Florus (Radvánszky Béla: *Bod Péter könyvtárának jegyzéke.* = MKsz 1884. 70, 81).

Florus történeti művének igen élénk szellemi hatása mutatható ki a 17. századi Magyarországon. Neve fogalommá vált: az egy–egy nemzet történetét tömören, lényegre törően összefoglaló történeti áttekintéseket mintegy műfaji megjelölésként illették a *florus* névvel. Ilyen például Nadányi János (1641–1707) 1663–ban Amszterdamban kiadott munkája: *Florus Hungaricus. Sive Rerum Hungaricarum ab ipso exordio ad Ignatium Leopoldum deductarum compendium* (RMK III. 2192), amely 1664–ben Londonban angol fordításban is megjelent. A latin kiadás Bod Péter könyvtárában is megvolt (MKsz 1884. 82), aki a magyar történelemre vonatkozó könyvek között ennek a beszerzését is ajánlotta a fiatal Teleki Sámuelnek (1739–1822) 1761–ben (*Teleki Sámuel és a Teleki–téka.* Vál., bev., jegyz. Deé Nagy Anikó. Bukarest 1976. 160). 1716–ban, majd 1724–ben pedig az V. Keresztély dán királytól „dán Vergilius"–nak nevezett Vitus Petersen Bering (1617–1675) *Florus Danicus* c. munkáját adta ki a nagyszombati nyomda. (A *florus*–műfaj további európai termékeiről lásd Ignacy Lewandowski: *Florus w Polsce.* Wrocław – Warszawa – Kraków 1970. 23. 84–92.)

Még egy oknak volt köszönhető Florus művének népszerűsége: sajátos latin stílusának, amely — Dálnoki Benkő találó jellemzése szerint — „igen rövid, homályos, és fontos" (fontos = gravis, ponderosus, momentosus, lásd NySz I. 921). Közismert, hogy a 16. sz. végétől – 17. sz. elejétől az írók egyre inkább ezüstkori és „késő antik szerzők (Florus, Claudianus) túlérett, gazdag retorikai díszítésű modorának hatása alá kerültek." (Bán Imre: *„Fejedelmeknek serkentő órája."* In: *Eszmék és stílusok.* Bp. 1976. 153.) Florus műve — amelyről találóan írta a német polihisztor, Johann Heinrich Boeckler (1611–1672): „Flori epitome elegantissima est, et Panegyricus verius, quam historia" (*Bibliographia critica scriptores omnium artium atque scientiarum ordine percensens.* Lipcse 1715. 299) — kiválóan alkalmas volt arra, hogy a barokk irodalomszemlélet rendszerébe is beilleszkedjék: a reprezentáció, laudáció keresett fogásainak kevés utánzásra alkalmasabb példája akad az ókori irodalomban. Florus „elmés finomsága" még Baltasar Gracián (1601–1658) elméleti írásának legteljesebb elismerését is kiváltotta. (Lásd erről a 295. sz. jegyzetet.)

Mindezek után egyáltalán nem meglepő, hogy Florus népszerűsége az iskolákban is megfigyelhető. A már a középkorban népszerű iskolai művet a 16–17. században is olvastatták. (Lásd Balassa Brunó: *A latintanítás története. Neveléstörténeti forrástanulmány.* Bp. 1930. 289. Lewandowski: i. m. 47–67.) Kedveltségét jól jellemzik Juan Luis Vivès (1492–1540) szavai *A tanulmányok rendszere vagy a keresztény nevelés* című művében (1531): Florusnak a római történelemről írott munkájánál „mélyrehatóbbat és vonzóbbat a

maga nemében képzelni sem lehet." (Vives J. Lajos *Válogatott neveléstudományi művei.* Ford., bev., jegyz. Péter János. Kézdivásárhely 1935. 173.) Florus iskolai használatáról néhány magyarországi adat is ismeretes. Eck Bálint az 1514/15. évi téli szemeszterben előadásokat tartott a krakkói egyetemen, amelyekhez kapcsolódva nemcsak egy önálló verstani művet jelentetett meg, hanem Florus művét is kiadta, amint a címlapon jelzi, „egy igen régi példányból". (Klenner Aladár: *Eck Bálint, Thurzó Elek humanista pártfogoltja.* Pestszenterzsébet 1939. 24. Lewandowski: i. m. 32–34.) Eck 1517–től 1522–ig bártfai iskolamester volt. Ebből az időből csak iskolai Horatius–kiadványai ismeretesek (Klenner: i. m. 58), nem tudni tehát, hogy korábbi egyetemi kiadványát felhasználta–e tanítása során a magyarországi iskolában is. Valószínűnek tartom, hogy legalább alkalmilag, egyes római régiségek vagy történeti események magyarázatakor felhasználhatta Florus szövegét, kiválóbb diákjainak kezébe is adhatta azt. Kétségtelenül Florus ismeretéről vall azonban az a kolligátum, amelyet Bártfán őriznek, s amelyet diák tulajdonosa az 1513–at követő évtizedben használhatott Bártfa vagy Eperjes iskolájában. E kolligátumban szerepel év nélküli strassburgi kiadásban „Lucius Florus kommentárjaival Titus Livius könyve" (Mészáros: *Studia* 36). Sajnos e leírásból nem derül ki, hogy Florus önálló történeti művéről vagy Livius–kivonatairól van–e szó. 1518–ban Johannes Camers ajánlotta Florus–kiadását egy Bécsben nála tanuló magyar diáknak, a Werbőczy István pártfogolta Bekényi Benedeknek. (Horváth János: *Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus.* Bp. 1935. 229.) Apácai egy tanítványának könyvjegyzékében is megtalálható Florus műve (Mészáros István: *Egy Apáczai–tanítvány tankönyvjegyzéke.* = MKsz 1964. 239–247). A székelyudvarhelyi iskolában Hermányi Dienes József olvasta rétor korában (*Erdély változása 1703–1750.* Bev. Tolnai Gábor. *Erdély öröksége VII.* Bp. [1942.] 241), majd amikor osztálytanító lett, ugyanott „exponálta" is (uo. 243–244). Magyarországon azonban csak 1767–ben adták ki először Florus latin szövegét, a kassai jezsuiták tanítottak belőle. Érdekessége, hogy ez a kiadás is a két és fél évszázaddal korábbi Camers–féle kommentárokat tartalmazza.

Florus történeti művét a 16–17. században több nemzeti nyelvre is lefordították: németre 1536–ban, olaszra 1546–ban (de Havas László közlése szerint kéziratos olasz fordítása már 1444–ből is ismert), franciára 1580–ban, angolra 1618–ban (Forster adata szerint 1670–ben is), lengyelre 1646–ban, dánra 1699–ben (Lewandowski: i. m. 23). E fordítások közé tartozik Dálnoki Benkő Márton 1702–ben megjelent munkája is (RMK I. 1649).

2. A fordító

Dálnoki Benkő Mártonnak még a neve sem fordul elő az akadémiai irodalomtörténetben és irodalomtörténeti bibliográfiában. Igen keveset tud róla az egyház- és a pedagógiatörténet is. Életrajzát is csak nagyon hiányosan ismerjük.

Dózsa György szülőfalujában, a székelyföldi Dálnokon született. A kollégiumi anyakönyv bejegyzése alapján bizonyos, hogy 1690. június 1-jén iratkozott be a nagyenyedi kollégium diákjai közé (Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok 1662–1848.* Bukarest 1979. 113). Eredményesen végezte tanulmányait, mert néhány évvel később a már maga mögött hagyott osztályok osztálytanítói tisztével bízták meg professzorai. Az enyedi kollégium középszintje ekkor a következő hat osztályból állott: deklinisták–konjugisták, etimologisták, szintaxisták, rétorok, poéták, logikusok (Mészáros: *Iskolaügy* 548). Dálnoki Benkőre — amint maga mondja kötetünkben kiadott munkájának ajánlásában — a szintaktikai és a rétori osztályt bízták ezek közül, amelyekben Cicero leveleit és szónoklatait, valamint Florus történeti művét tanította és a görög nyelvet is előadta. Ez volt az a két legmagasabb osztály, amelyben a kollégium vezető professzora, Pápai Páriz Ferenc még helyesnek tartotta diák praeceptorok alkalmazását, akik egyébként évi 60 forint fizetést kaptak munkájukért (Mészáros: i. m. 549).

1695 tavaszán még csak a szintaktikai osztály praeceptora volt, de ő volt a kollégium könyvtárosa is. Ez annak a latin üdvözlő versének aláírásából tűnik ki, amely diáktársa, Nádudvari P. Péter Enyedi István vezetésével készült, Kolozsvárt kiadott disputájában olvasható (*Disputatio theologica de peccati natura.* RMK II. 1796. D4v). A retorikai osztály praeceptorságával a következő tanévben bízhatták meg, Fogarasi Sámuelt követte e tisztségben.

Retorikai osztálytanítóságához fűződik — amint szintén saját szavaiból, kötetünkben olvasható fordításának ajánlásából tudjuk — Johann Gerhard Vossius (1577–1649) retorikai munkájának 1696. évi kolozsvári kiadása. A Tótfalusi Kis Miklós műhelyében készült nyomtatványt (RMK II. 1832) Bán Imre még anélkül ismertette, hogy sajtó alá rendezőjének személyét ismerte volna (*Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVIII. században.* Bp. 1971. 46–50). A kutatás csak nemrég tisztázta a szerzőség kérdését. (Röviden utalt a felismerésre Tarnai Andor: *A magyarországi irodalomtörténetírás megindulása.* = ItK 1971. 41. és Havas László: *A római irodalmi örökség a régi magyar prózafordításokban.* = Könyv és könyvtár XIV. Debrecen 1985. 26. A kérdés első részletes kifejtése: Tarnai Andor: *G. J. Vossius retorikájának kolozsvári kiadásai.* In: *Tótfalusi Kis Miklós. Előadások.*

Debrecen 1985. 151–157. és MKsz 1986. 302–305.) E retorikai tankönyv összeállításakor Dálnoki Benkő alapvetően Vossius *Rhetorice contracta* c. összefoglalását (1621) követte, úgy azonban, hogy számos helyen kiegészítette azt a holland szerző *Commentariorum rhetoricorum sive oratoriarum institutionum libri sex* (1606, e címen először 1630) c. bővebb retorikájából. Helyenként Buzinkai Mihály retorikájának (először: Sárospatak 1658, RMK II. 908) és a Ramus–retorika Bisterfeld–féle kiadásának (Herborn 1610) is felismerhető a hatása Dálnoki Benkő összeállításában. Igen gondos filológiai munka jellemzi a nyomtatványt (az idézetek pontos helymegjelölései, görög szavak magyarázatai); „jegyzetbe vetett magyarázatai rövid, iskolás megjegyzések, de többnyire tartalmasak, hibátlanok." (Bán: i. m. 50.) A nyomdásznak átadott kézirat is jól előkészített lehetett: Tótfalusi külön megemlékezett róla *Mentség*ében, hogy e munka latin helyesírásával nem kellett vesződnie. „Osztán mégis szerencsémre találkoztam olyanra is, mely nem kívánja, hogy corrigáljam. Mint a deákban a Rhetorica Vossii, melyről a legényim azt mondták, hogy avagy annak correctora tanult volt tőlem, avagy én attól, de igen egy nyomon járunk az ortográfiában." (*Magyar emlékírók 16–18. század.* Vál., kiad., jegyz. Bitskey István. Bp. 1982. 437.)

A munka jellemzője, hogy alaposság, pontosság, megbízhatóság mellett feltétlenül értő, hivatott nevelőre utal. Az enyedi osztálytanító tankönyve „nem a memorizálásra, hanem a megértetésre, a magyarázatra veti a súlyt." (Bán: i. m. 47.) Legrészletesebben a szóképeket, a szó– és gondolatalakzatokat tárgyalja. A jegyzetekben olvasható „magyarázatok egy kissé a tanuló szórakoztatását is szolgálják szerény, de [...] tartalmas szónoklattanunkban." (Uo. 50.) Bizonyára szívesen tanítottak belőle, mert 1729–ben Kolozsvárott újból megjelent.

Dálnoki Benkő eredményes tevékenységét a kollégium anyakönyvében e szavakkal örökítették meg Enyedről való távozásakor: „Omnes honores in Coll. consecutus, rector M. Vásárhelyiensis eruditissimus" (Jakó–Juhász: i. h.). 1698. szeptember 13–án lett a marosvásárhelyi iskola igazgatója. Ez az iskola ebben az időben egyetlen tanári állással bírt, jelentősebb fejlődésnek csak 1718 után indult, amikor a „sárospataki" kollégium költözött ide Gyulafehérvárról. A fiatal rektor 15 tanulót talált az iskolában, további 39–et ő kezdett el tanítani a következő két év alatt (Koncz 57–58). Tudjuk róla, hogy 1699. október 8–án készíttetett az iskola számára öt nagy fekete táblát 1 forint 2 dénárért (uo. 109). Hogy milyen tananyagot adott elő, arra azokból a tanulmányi utasításokból következtethetünk, amelyeket Fogarasi Mátyás rektor állított össze a marosvásárhelyi iskola számára 1663–ban. A klasszikus szerzők közül Cicero, Terentius, Vergilius nevét említi ez a

szabályozás. (Békefi Remig: *A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei. Értekezések a történelmi tudományok köréből XVIII,8.* Bp. 1900. 14.) E szerzők tanításához még az iskola szerény könyvtárában is elegendő könyv állott rendelkezésre (Koncz József: *A marosvásárhelyi helv. hitv. főtanodai könyvtár ismertetése.* = MKsz 1879. 215–233, 313–332.)

A tanítás mellett azzal töltötte idejét, hogy letisztázta, kiegészítette, nyomtatásra előkészítette a bizonyára még Enyeden készült Florus-fordítását. Az elöljáró beszéd 1700. március 16-án kelt Marosvásárhelyen. Az ajánlás a vásárhelyi iskola patrónusainak szól. A mű végül 1702-ben jelent meg Kolozsvárott, de már nem Kis Miklós műhelyében. (A patrónusok és a nyomdász személyéről a tárgyi jegyzetek tájékoztatnak.)

Dálnoki Benkő Márton azonban ekkor már nem volt marosvásárhelyi iskolamester. Állását 1700. szeptember 26-ig töltötte be, utódja október 4-én 30 tanulót talált az iskolában (Koncz 59). Távozásakor magával vitte azt a két vánkost, lepedőt és paplant, amit még 1686-ban hagyott a kollégiumra Csiszár Dánielné (uo. 108). Nem tudjuk azonban, hová ment ekkor. Bod Péter úgy tudja, hogy külföldi akadémiákon is megfordult: „A' Hazában Enyeden és külső országi oskolákban-való tanúlását végezvén" (Bod 54); Horányi szóról szóra latinra fordítva átveszi tőle ezt az adatot (*Memoria Hungarorum* I. Bécs 1775. 460). Lehetséges, hogy életének ebben a szakaszában valóban külföldi peregrinációba ment, erre azonban nem találtam semmilyen más bizonyítékot Bod említésén kívül. A kiadott egyetemjárási dokumentumokban nem szerepel a neve. Külföldi ismeretének egyetlen általam ismert nyoma, hogy a British Museum katalógusában megvan 1702-ben megjelent kötete. Könnyen lehet azonban, hogy kiadása ajánlásának címzettjei és a marosvásárhelyi iskolamesterséggel kapcsolatos, jelen időben fogalmazott egyes részletei — noha már rég nem voltak időszerűek — azért jelenhettek meg 1702-ben e formában, mert 1700 szeptemberében valóban külföldre távozott, és a nyomda távollétében dolgozott a könyvön.

Életének utolsó ismert dátuma 1703. június 23-a, amikor — másokkal együtt — Nagyenyeden „az szent ministeriumra" ordinálták (*Sárospataki Füzetek* 1865. 696), vagyis református lelkész lett. Állomáshelye azonban nem ismeretes, és semmi továbbit sem tudunk róla.

3. A fordítás alapjául szolgáló kiadás

Elöljáró beszédében maga Dálnoki Benkő mondja, hogy Florus művének értelmezésében „Minellius Jánosnak *e' könyvre való jedzését*" követte, „*mellyet irt vólt* 1664. *Esztendöben* Rotterodámban, *és szedegetett* Vinétusnak,

Stádiusnak, Grutérusnak, Lipsiusnak, Pontánusnak, Freinshemiusnak, Zévécótiusnak *munkáiból."*

Jan Minell, a kiváló holland klasszikus-filológus (1625 k.–1683) számos ókori írót megjelentetett kommentált kiadásban, így pl. Cicero, Horatius, Ovidius, Vergilius, Sallustius, Valerius Maximus stb. műveit. Kiadásai azon klasszikus-edíciók közé tartoznak, amelyekben az oldalanként mindössze néhány sornyi főszöveget a margón és a lap alján hatalmas mennyiségű jegyzetanyag veszi körül, amely szinte a szöveg minden szavát megmagyarázza, példákkal megvilágítja. Ennek az eljárásnak az a magyarázata, hogy Minell kiadásai elsősorban diákok számára készültek, amint ezt ő maga is minden előszavában hangsúlyozta.

Ugyanez jellemzi Florus-kiadását is, amelynek 1680. évi rotterdami lenyomatát használtam (L. Annaei Flori *Rerum Romanarum libri quatuor, annotationibus, in usum studiosae juventutis, instar commentarii illustrati. Auctore* Johanne Min-ellio. *Quibus accedunt excerptiones chronologicae, ad Flori historias accomodatae: additus denique* L. Ampelius *ex Bibliotheca Salmasii).* Az — ajánlást követő — *Ad lectorem* című bevezetőben Minell hangsúlyozza, hogy a tanulóifjúságnak megfelelő kiadás elkészítése „mihi unicus est scopus". Felsorolja azokat a korábbi editorokat, akiknek műveiből merített kiadása elkészítésekor: „Sic prodierunt Vineti, Stadii, Gruteri, Lipsii, Pontani, Freinshemii, Zevecotii ad eundem observationes" — amint látható, ez a mondat a forrása a korábbi kommentátorok Dálnoki Benkő elöljáró beszédéből már idézett felsorolásának (az említett szerzőkről lásd a 108. sz. jegyzetet). Hangsúlyozza azonban Minell, hogy a korábbi kommentárokból elhagyott mindent, ami a tanulóifjúság számára haszontalannak látszott: „omissis omnibus rerum et verborum ambagibus, quae nihil lucis Auctori darent." Kommentárja valóban könnyűvé teszi Florus művének olvasását: a ritkább szavak helyett ismert szinonimákat ad meg, az ókori szerző sok helyütt az érthetetlenségig tömör és hiányos mondatait — elsősorban Livius bővebb előadása nyomán — kiegészíti, megmagyarázza jegyzeteiben.

A kötet második felében a Livius könyveiből készített, szintén Florusnak tulajdonított kivonatok is olvashatók *(Epitome altera historiae Romanae, sive argumenta librorum T. Livii, etiam illorum, qui interciderunt, eodem Floro, ut vulgo volunt, auctore),* ehhez azonban már nem készültek kommentárok. Ezt a Florus által előadott római és a bibliai események párhuzamos kronológiája követi *(Excerptiones chronologicae ad Florum),* a Krisztus születéséhez és Róma alapításához viszonyított kettős évszámozással. A kötet harmadik részében az i. sz. 1–2. (?) században élt Lucius Ampelius *Liber memorialis* című műve olvasható. A könyvet a terjedelmes *Index in Florum* zárja.

Már Havas László utalt rá: „kétségtelen, hogy Dálnoki valóban felhasználta Minelliust" (i. m. 25). Vizsgálatom is megszilárdítja ezt a megállapítást. A fordítás teljes szövegét egybevetettem Minell latinjával, és a használat tényét kétségtelennek tartom. Florus művének csaknem egészében Dálnoki Benkő nagyon pontosan, szószerkezetről szószerkezetre, tagmondatról tagmondatra követi a Minell–féle eredetit, vele azonos alakban használja a tulajdonneveket stb.

Havas László azonban azt a sejtését is megfogalmazta, „hogy Dálnoki előtt nemcsak Minellius kiadása volt ott, hanem egy vagy több más editio is." Havas gyanúját egyetlen példával támasztotta alá (i. m. 26). Magam a fordításnak 19 olyan helyét jelöltem meg, amelyet sem Minell kiadásának szövege, sem kommentárja nem magyaráz meg kielégítően (lásd a 153., 157., 168., 182., 183., 198., 210., 212., 214., 235., 246., 257., 285., 286., 287., 292., 309., 315. és 318. sz. tárgyi jegyzetet). Ezen eltérések egy részének magyarázatául akár Dálnoki Benkő önálló munkája is szolgálhat: az egyes szövegrészek összevetéséből eredő betoldásai vagy javításai, illetve tanulmányai során szerzett ismereteiből származó kiegészítései (153., 168., 183., 198., 210., 214., 235., 246., 257., 286., 318.), esetleg sajtóhibák is feltételezhetők (157., 183., 212., 214., 257.); néhány esetben azonban mindenképpen a Minell szövegétől eltérő latin szöveget kell feltételeznünk (285., 287., 292.), és ilyen eltérő szöveg vagy kommentár megléte a többi felsorolt esetben sem zárható ki. Ilyen szempontból tekintve különösen megszívlelendő az a néhány hely, ahol Dálnoki Benkő Minell kommentárját, úgy tűnik, nem ismeri, vagy valamilyen okból figyelmen kívül hagyta a fordítás kialakításakor (182., 309., 315.).

Mindezek magyarázatául esetleg Havas Lászlónak az a gondolata is szolgálhat, hogy „a Minellius kiadások szövegében lehettek eltérések" (i. m. 26). A Minell–féle kiadások esetleges eltéréseinek feltételezése különben arra a felismerésre vezethető vissza: még azt sem tudjuk, Minell melyik kiadását használta Dálnoki Benkő. (Szóba jöhet minden 1702 előtti lenyomata: Rotterdam 1664, 1670, 1680, 1698; Amszterdam 1683; Hafen 1700.) Ő maga annyit mond elöljáró beszédében: Minellnek azt a *„jedzését"* követte, *„mellyet irt vólt* 1664. *Esztendöben* Rotterodámban". Ebből azonban nem következik, hogy az 1664. évi rotterdami kiadás lett volna előtte, hiszen a későbbi kiadások a munka elkészültének az ajánlás végén megadott keltezését rendszerint átvették. Tehát nem elképzelhetetlen egy olyan Minell–féle kiadás, amely az általam látottól lényegesebben eltér, erre vonatkozólag azonban semmiféle vizsgálat eredményeivel nem rendelkezünk. A Ma-

gyarországon hozzáférhető példányok hiányában ilyen vizsgálatot magam sem tudtam végezni.

A Minell–kiadások változatainak feltevése mellett azonban egyenrangú feltevésnek kell azt is tekintenünk, hogy Dálnoki Benkő Minell kiadásán kívül más kiadás(oka)t vagy kommentár(oka)t is használt a fordítás elkészítésekor. Ha idézett saját nyilatkozatát szorosan értelmezzük, abban még az sincs benne, hogy a szövegre nézve Minell kiadása volt a forrása; ott csupán annyit mond: Minellnek *„e' könyvre való jedzését"* követte. Szélsőséges esetként még az sem zárható ki: fordításának szövegét egy más latin kiadás alapján készítette el, majd ezt dolgozta át, pontosította a legjobbnak tartott korabeli kiadó, Minell *„jedzése"* nyomán.

Ez meglepő feltételezés ugyan, de nem teljesen megalapozatlan. Mielőtt Dálnoki Benkő osztálytanítóként magyarázta volna Florust, a retorikai osztályban nyilván magának is meg kellett ismerkednie vele. Az is bizonyos, hogy már diákkorában jegyzeteket készített hozzá, valószínűleg saját nyomtatott példánya is volt. Hermányi Dienes József önéletírásából tudjuk, hogy diákkorában (ez a 18. század elejére esett) „könyvetlen aetas" volt Erdélyben (Hermányi: i. m. 244), „Rhetor koromban sem szerezhete az atyám semmi classicus könyveket, az ilyen könyveknek szörnyű szük voltok miatt; hanem egy Florus akadott volt hozzám" (uo. 241). Nyilván a diák Dálnoki Benkőhöz is éppígy „akadott" egy Florus–kiadás, amelyhez hozzá tudott jutni. Később, amikor Florust már neki kellett előadnia, szükségét érezte egy megbízhatóbb, a diákok igényeinek megfelelőbb kiadás használatának. Az enyedi kollégium könyvtárosaként valamennyi ott őrzött „classicus könyv"–et áttekinthette, összevethette, és ekkor eshetett a választása Minell kiadására. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a többi kiadás párhuzamos használatáról lemondott volna, vagy hogy fordításában ne maradtak volna nyomai azok korábbi használatának.

Mindenesetre, mivel a Minell–kiadás használata kétségtelen és döntő jelentőségű Dálnoki Benkő fordításában, további megállapításaim viszonyítási alapjául ennek latin szövegét tekintem.

4. A fordítás

Dálnoki Benkő Mártont kettős cél vezeti fordításának elkészítésekor: pontosságra és érthetőségre egyaránt törekszik.

Pontosságra való törekvése miatt munkája a latinnak sok helyütt szolgai követésével tűnik ki. Szórendjének, mondatszerkezetének latinossága helyenként odáig megy, hogy a latin szöveg tanulmányozása nélkül nem is

érthető meg világosan: anélkül nem tudni, kire vonatkozik egy–egy mutató vagy vonatkozó névmás, birtokos személyrag vagy az új tagmondat állítmánya. Ugyanakkor fordítása valóban igen pontos, szinte hibátlan; az egész munkára jellemző az a filológiai gondosság és igényesség, amely már Vossius–kiadását is jellemezte. Fordításának terminológiája, amellyel az ókori Róma méltóságait, hivatalait és más köznapi fogalmait magyarul megnevezi, következetes és egységes, továbbá teljes összhangban van Pápai Páriz Ferenc szótárának terminológiájával. Ez az első ízben 1708–ban megjelent szótár, amint címlapján és szerzőjének 1705–ben keltezett bevezetőjében olvasható, 15 évi fáradhatatlan munkával készült el. Pápai Páriz professzora volt Dálnoki Benkőnek Nagyenyeden, bizonyára személyesen is odafigyelt a Vossiust kiadó, „eruditissimus" diákra. Meggyőződésem, hogy Dálnoki Benkő már megjelenése előtt ismerhette az akkor már évek óta készülő szótár anyagát, legalább professzora szóbeli közléseiből tudhatott a latin szavak magyar megfelelőinek megtalálásában addig elért eredményekről, és nem utolsósorban ez magyarázza fordításának és a szótárnak terminológiai összhangját.

Pontosságra való törekvése nyilvánul meg abban is, hogy a földrajzi tulajdonneveket meghagyta eredeti alakjukban, ami kétségkívül nagyobb történeti érzékre vall, mint például Balog György eljárása, aki habozás nélkül fordította Italiát Olaszországnak, Galliát Franciaországnak stb.

A latin eredetinek a lehető legteljesebb hűségre törekvő, tökéletesen pontos fordítása mellett a másik fő törekvése, hogy az általa adott szöveg a 18. század eleji olvasó számára maradéktalanul *érthető* legyen. Elöljáró beszédében négy pontban fogalmazta meg azokat az elveket, amelyeknek érvényesítését szükségesnek tartotta ahhoz, hogy fordítása világosan érthető lehessen. Az érthetőség biztosítéka mindenekelőtt a nyelvi tisztaság. Megjegyzéseinek harmadik pontjában Dálnoki Benkő pontosan felsorolja azt a néhány (20) szót, amelyet latinul hagyott meg Florus szövegében. Ezek kivétel nélkül régóta meghonosodott, közismert jövevényszavak a kor nyelvhasználatában, amelyeknek Pápai Páriz szótára is többnyire csak hosszadalmas körülírással tudta megalkotni magyar megfelelőit (lásd a 110. sz. jegyzetet). Megjegyzései negyedik pontjában arra utal Dálnoki Benkő, hogy bizonyos fogalmakat latin nevükkel *és* rövid magyar körülírásukkal adott vissza a szövegben. Ezekkel csakugyan így jár el, mindvégig következetesen, így biztosítva az olvasóknak ezen — általában szakterminológiához tartozó — szavak jelentésének azonnali emlékezetbe idézését. Itt tehát az érthetőség miatt szükséges *nyelvi* bővítésekről van szó.

A pusztán nyelvi bővítések azonban gyakran nem elegendőek Florus megértéséhez, hiszen az ókori történetíró homályos utalásai, odavetett megjegyzései a bővebb történeti munkákat nem ismerők számára megfejthetetlen rejtélyek. Ezek hű lefordítása és nyelvileg hibátlan kifejezése még nem teszi őket érthetővé. Dálnoki Benkő az általa fontosnak tartott két elv, a szöveghűség és az érthetőség ellentétét úgy oldotta fel, hogy Florus munkáját sehol sem változtatta meg, hűen lefordította — azonban számtalan helyen kiegészítette, tehát *tárgyi* bővítéseket is alkalmazott. Kiegészítéseinek forrásai csaknem kivétel nélkül mindig Minell tartalmi kommentárjai. Olykor csak egy cognomennel egészíti ki a Florus szövegében szereplő nevet, máskor bővebben, érthetőbben is elmondja az általa csak egy–egy szóval jelzett eseményeket; helyenként, ahol a magyarázatban Minell sem jutott egyértelmű eredményre, annak feltételezéseit szövi bele a homályos pont előadásába; ismét máskor csupán érdekessége miatt ragadta meg Minell egy–egy jegyzete, pedig a szöveg anélkül is érthető lenne. A jegyzeteket egyébként sohasem fordítja szó szerint, csupán lényegüket szövi bele az előadásba.

Minell kiadásában Florus szövege és a jegyzetek világosan elhatárolódnak. Dálnoki Benkőnél a Minelltől származó bővítéseket olykor „azaz" vagy „tudniillik" vezeti be, egy esetben dőlt betűs szedés emeli ki, legtöbbször azonban semmiről sem ismerhetők fel, egyáltalán nem különülnek el Florus szövegétől. Mindezt Dálnoki Benkő sem titkolja, sőt felhívja rá a figyelmet, erről szól ugyanis az elöljáró beszédben a fordításával kapcsolatos megjegyzéseinek első pontja: *„a' mit a'* Historicus *egy két szóval mondki, sok helyeken azt bövebb, és sok szóból álló* Sententiákkal *tettem-ki, mert ha a'* Historicusnak *rövid, homályos, és fontos beszéde szerént tettem vólna-le, a'* Historiát *meg nem értetted volna"*.

Azért fontos nyomatékosan rámutatni, hogy Dálnoki Benkőnek ez a nyilatkozata fordítása tárgyi, nem pedig nyelvi bővítéseiről szól, mert e helyet már többen alaposan félreértették. Az önmagában szemlélt, környezetéből kiszakított *„bövebb, és sok szóból álló* Sententiákkal *tettem-ki"* kifejezésnek szinte törvényszerűen az lett a sorsa, hogy afféle jelentéseket tulajdonítottak neki, mint „kényelmes és körülíró fordítás", „pongyola és lapos irály", „barokkos kiszínezettségű stílus", „a szöveg burjánzóvá tétele" stb. (lásd a 108. sz. jegyzetet). Szükségtelen hangsúlyozni, hogy Dálnoki Benkő gondolatának ilyen parafrázisokban való megragadása tökéletes félreértés. Dálnoki Benkő itt tárgyi bővítésekről beszélt; azokról a kiegészítésekről, amelyek lehetővé tették, hogy Florus szavainak igen pontosan követett, mégis jól érthető magyar fordítása révén egy rövid összefoglalásban hoz-

záférhetővé válhatott minden lényeges ismeret Róma történetének a királyok kora és Augustus közötti szakaszáról.

Rendkívül érdekes Dálnoki Benkő megjegyzéseinek második pontja is. A következőket írja: *„gyakran emlékezik a' Históricus a' régiek szokása szerént az* Istenekről, *ugy mint* Jupiterről, Saturnusról, Terminusról, Mársról, Cástorról etc. *Ismét Isten Aszszonnyokról:* Venusról, Junóról, Juventáról, AEgériáról etc. *Kikről, mint azoknak tisztességirül-is, a' Pogányok szokása szerént-való szóllásokat meg-hadtam: mivel ebből* Historiát, *nem Vallást tanúlunk."* Érdemes egybevetnünk ezzel a Bornemisza Péter *Electra*–átdolgozásának végén intésként olvasható gondolatot: *„jóllehet* az idvösségnek fondamentomát *nem innét,* hanem másból kell megtanulnunk, *mindazonáltal* ez mulatságot is engedje őfelsége, hogy legyen az ő neve dicsíretire és kigyelmeteknek idvösségükre." (Heltai Gáspár és Bornemisza Péter *Művei.* Vál., kiad., jegyz. Nemeskürty István. Bp. 1980. 590. Kiemelés: K. G.) Az antik tragédiának tehát szerinte istenes rendeltetése van (Borzsák: i. m. 72), amelyet az ajánlásban és az elöljáró beszédben pontosan meg is jelöl (Bornemisza: i. m. 543–545). Célkitűzésének megfelelően el is hagyja átdolgozásából a görög istenek és mitológiai alakok nevét (Borzsák: i. m. 28, 40, 42, 59), a pogány áldozatokra tett utalásokat (uo. 29); Zeusz helyett „ő fölségé"–t (uo. 30), Apollón helyett „Hatalmas Isten"–t ír (uo. 42). Baranyai Decsi János is Sallustius–fordításában „Következetesen *Isten*–t fordít, amikor a latin szövegben az *istenek* többes számban áll [...]; egy 16. századi keresztyén nem írhatja az isteneket többes számban". (Kurcz Ágnes: *Baranyai Decsi János Sallustius–fordítása.* Kísérőtanulmány a mű hasonmás kiadásához: *Bibliotheca Hungarica Antiqua X.* Bp. 1979. 18–19.) Ugyanő a Vesta–szüzeket „apácák"–nak fordítja (uo. 19). A nagy hatású erdélyi református püspök, Geleji Katona István prédikációs köteteiben élesen elítélte a római mitológia szereplőit (Tarnóc Márton: *A késő reneszánsz retorikus próza történetéből. Geleji Katona István.* = ItK 1973. 552). Dálnoki Benkő Márton pedig — aki a kötete megjelenését követő évben maga is erdélyi református lelkész lett — valamennyi mitológiai nevet és a római papi hivatalok említéseit meghagyja a lefordított munkában, legtöbbet rövid körülírással magyarázza is, az elöljáró beszédben pedig deklarálja, hogy ebből a könyvből *„nem Vallást tanúlunk."*

Munkáját jól forgatható, tartalmas történeti kézikönyvnek szánta. Erre utal az is, hogy nemcsak Florus munkáját tette közzé, hanem két igen fontos résszel ki is egészítette azt.

5. Az ajánlásban: kronológia

A kötetet nyitó ajánlás második része: történelmi kronológia. A négy monarchia uralkodóinak nevét és uralkodásuk időtartamát sorolja fel Dálnoki Benkő hosszú oldalakon át.

Jól ismert az a keresztény történeti koncepció, amely a világtörténelmet 6000 éves keretben, az utolsó kb. 4000 évet pedig négy egymást követő birodalom egymásutánjában szemléli. (Erről lásd Kathona Géza: *Károlyi Gáspár történelmi világképe. Tanulmány a magyar protestáns reformátori apokalyptika köréből.* Debrecen 1943. 18–25.) Ez a koncepció már a középkori Magyarországon ismert lehetett; Bán Imre a Karthauzi Névtelen prédikációiból mutatta ki néhány elemét (*A Karthausi Névtelen műveltsége.* Bp. 1976. 73–74. 78–80).

A 6000 esztendős történelmi keretet a protestantizmus gondolkodói is elfogadták, annak sűrű hangoztatásával, hogy a megsokasodott bűnök miatt az esztendők nem teljesednek be, hanem megrövidíttetnek (Mt 24,22. Mk 13,20.).

A négy birodalommal kapcsolatban különféle nézeteket fejtettek ki a reformátorok. Luther és a Melanchthon által részleteiben is kidolgozott wittenbergi történelemszemlélet a négy birodalom egymásutánját a teljes világtörténelem foglalatának tekintette, amely után már Krisztus második eljövetelének kell következnie. A negyedik, római birodalom tehát a világ végéig tart, a német–római császárságot tehát a római birodalom közvetlen folytatásának kell tekinteni (translatio imperii Romani). Ezt a nézetet vallotta Magyarországon is számos 16. századi énekszerző, valamint Székely István és Károlyi Gáspár. (Gombáné Lábos Olga: *Kecskeméti Alexis János világ- és történelemszemlélete, politikai felfogása.* = Könyv és könyvtár IX. 1973. 195–210. Uő: *Kecskeméti Alexis János.* Előszó, in: Alexis 27–32.) Ez a világkép bontható ki Bornemisza Péter prédikációiból (Borzsák: i. m. 399, 435–438, 463, 466–468, 476–483), de ezt a nézetet fejtette ki a Kecskeméti Alexis János prédikációi elé ajánlást író Margitai Péter is (Alexis 84–88).

Kálvin felfogása szerint is a római az a negyedik birodalom, amelyre Dániel könyvének jóslatai vonatkoznak, de a jóslatok csak a Krisztus megszületéséig bekövetkező eseményekről szólnak. Kálvin tehát tagadja a translatio imperii eszméjét, a negyedik birodalmat nem tekinti az utolsó ítéletig hátralévő idők zárt foglalatának. (Kathona: i. m. 40–42.)

A 17. század elején Kecskeméti Alexis János, kora legújabb írásmagyarázóira támaszkodva, egy harmadik elképzelést is kifejtett Magyarországon. Értelmezésében csak az első három birodalom azonos a hagyományos

felfogással, negyedik birodalomnak a Szeleukidákét tekinti. (Lásd Lábos Olga összefoglalását idézett előszavában 33–35, valamint Kecskeméti Alexis saját magyarázatait: Alexis 194–207, 423–424.)

A Dálnoki Benkő elöljáró beszédében olvasható történelmi rendszerezés a három ismertetett protestáns felfogás közül nyilvánvalóan az elsőt követi: a negyedik, római, majd német–római birodalom megszakítatlan, Krisztus újabb eljöveteléig tartó fennmaradásának eszméjét.

Ismeretes, hogy a 16–17. századi református felfogás szerint a négy birodalom rendszere csupán arra szolgált, hogy minden világi hatalom hiábavalóságának bizonyítéka legyen (Alexis 190, 350, 454), szembeállítva Krisztus mennyei birodalmának örökkévalóságával (uo. 193). Az egymást követő birodalmak számbavételének haszna „Nem csak az, hogy az Historiat ertsük meg, hanem kivaltkeppen hasznal erre, hogy innet vegyünk vigaztalast, az Anyaszent–egyhaznak nyomorusaghi között" (uo. 624, vö. 207). A vigasztalás mellett e történelmi rendszerezés másik hasznának az erkölcsi épülés biztosítását tartották (uo. 345), összekötve Isten bármikor bekövetkezhető ítélete felkészült várásának kívánalmával.

A református prédikátorok még a 18. század elején is változtatás nélkül képviselték ezeket a nézeteket. Veszprémi István — az azonos nevű erdélyi református püspök fia, Pápai Páriz Ferenc egyik veje — 1708. október 21–én olyan prédikációt mondott, amely szerint „most is csak hiába machinálódik a világ, nem egyebet, hanem szénát, szalmát, pozdorját csinálnak, mert ez lévén az utolsó monarchia, amely most van, és ennek minden bizonnyal a Krisztus eljöveteléig kell durálni." (Wesselényi II. 660.)

1703–ban Dálnoki Benkő is református lelkész lett, ezeket a nézeteket bizonyosan neki is ismernie kellett, elképzelhető, hogy templomi szónoklataiban képviselnie is. Vajon a fordításának ajánlásában leírt kronológia is ugyanezeket a teológiai igazságokat és morális tanulságokat bontja-e ki?

Azonnal feltűnő, hogy a valamennyi reformátor által elfogadott 6000 éves zárt világtervre semmilyen utalást nem találunk szövegében. Királylajstromának elején csak annyit ír le tárgyilagosan, hogy a „Világ teremtésétöl fogván mint egy 1700 Esztendeig nem voltanak illyen nagy *Monarchiák*", felsorolását I. Lipóttal zárva pedig csak ezzel a konvencionális formával él: „melly birodalomnak mikor lészen vége, Isten titkában vagyon." Egy szót sem szól a korabeli egyházi műfajokban elmaradhatatlan jóslatokról Krisztus második eljövetelének idejéről, a 6000 év bűnök miatti megrövidítéséről stb. A keresztény gondolkodásban Szent Ágoston óta meglévő hat életszakaszra sem utal, tehát arra sem, hogy a világ már a senectus szakaszában volna. Összességében úgy tűnik, a világ teremtésétől számí-

tott éveket csupán kronológiai segédeszközként használja, egyebekben a 6000 éves történeti keret gondolatára egyáltalán nem, csupán a négy monarchia egymást váltásának eszméjére támaszkodik. Az uralkodói felsorolásból sem „vallást" akar tehát tanítani. Kronológiája világi jellegű.

Fontos arra is emlékeztetni, hogy vázlata Florus művének fordításával *együttesen* az első olyan magyar nyelvű rendszerezés, amelyben a Iulius Caesar előtti római történet is megtalálhatja a helyét. Közismert, hogy a 16–17. század gondolkodói mindazt, *„ami az egymást váltó »négy birodalom« idő- és térbeli keretein kívül esik, [...] még a legjobb esetben is csak járulékos elemnek, a »négy birodalomra« koncentrált isteni teleológia* — mintegy nem-hivatalos — *kiegészítésének"* tekintették, „ami csak annyiban bírhat jelentőséggel, amennyiben a Dániel-féle jövendölésben szereplő birodalmak valamelyikének a szerepét illusztrálhatja." (Borzsák: i. m. 479.) Így a négy birodalom egészére is jellemző megállapítás mellett, hogy történeti eseményeinek sora „csak pozitív vagy negatív példává lényegtelenedett, történelmi szerepe, jelentősége tisztázatlan maradt, elfelejtődött", a négy birodalom történetén kívül eső térségek eseményeinek és szereplőinek egésze még érdektelenné is vált, amelyet minden alkalommal valamelyik birodalom valamely közismert alakjával kellett összefüggésbe hozni, hogy egyáltalán beszélni lehessen róla. (Gombáné Lábos Olga: *A „négy birodalom" elméletének utókorához. Periklés megítélésének historiográfiai változásai.* = Könyv és könyvtár X. Debrecen 1975. 74.) Már Florus fordításra való kiválasztásának puszta ténye egy olyan felismerést jelez, hogy Róma Caesar előtti történetének jóval nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani, a négy birodalom rendszerét az idevágó ismeretekkel ki kell egészíteni.

Dálnoki Benkő történelemszemléletének magyarázatára Havas László tett kísérletet, Dálnoki jelentőségét abban látva, hogy a négy birodalom tanát összekapcsolta „a történelem menetének organikus felfogásá"–val (i. m. 15). Havas kiindulópontja az, hogy „a városállamoknak, népeknek, országoknak, birodalmaknak és hatalmi rendszereknek élő szervezetként való felfogásá"–t jelentő (i. m. 7) „antik organikus történelemkoncepciónak [...] Florus alkotása a legközvetlenebb tükrözője és megfogalmazója" (uo. 13). Helyes Havasnak az a meglátása, hogy mindazokat a helyeket, ahol e koncepció Florusnál megnyilvánul, megértve azokat és világosan kifejezve, *szövegszerűen*, pontosan Dálnoki Benkő magyarra fordította — akárcsak az összes többi helyet is, az egész művet. Abban is tökéletesen igaza van Havasnak — idézetei kielégítően bizonyítják ezt —, hogy Minell is ezt az organikus történelemkoncepciót fejti ki latin kiadásának ajánlásában (i. m. 16). Elfogadhatónak tartom Havas azt a megfogalmazását is, hogy „magá-

tól Dálnokitól sem volt idegen a történelem menetének organikus felfogása" (i. m. 15): Florus műve alapján bizonyosan jól ismerte azt és nyilván saját gondolkodására is hatott.

Havas László szerint azonban Dálnoki Benkő saját szövegrészei is bizonyítják, hogy ennek a felfogásnak maga is különleges jelentőséget tulajdonított. Sőt felvetése szerint az ajánlás uralkodói listájában Dálnoki összekapcsolta volna a négy birodalom koncepcióját „a birodalmak organizmusok módjára történő elmúlásának elméleté"-vel, egy „egyéni veretű" felfogást hozva így létre (uo. 16).

Ezzel a feltételezéssel kapcsolatban a következő megfontolások feltétlenül óvatosságra intenek:

1. A feltételezésnek nincsenek kielégítő szövegszerű bizonyítékai. Az ajánlásban többször is előkerülnek olyan toposzok, mint az „állam hajója" („a' Szélvészektöl hányattatot és majdon utolsó romláshoz közelgetö társaságok [...] dolgaikban hajótörést szenvednek"), az „állam kőfala" („majdon dölö-félben álló nemzetünkben-is, mind az *Ecclesiá*nak, mind a' *Politiá*nak meg-romladozot köfalai"), olyan kifejezést azonban, amely az „állam teste" toposz szereplésére utalna, egyet sem találtam. Előfordul ugyan egy helyütt a patrónusoknak „e' szegény társaságnak táplálo dajkái" megnevezése, ez azonban általános és szokványos kifejezési mód a 17. században, amelynek jelenléte az organikus történetfelfogás szempontjából nem releváns. (Konvencionális fordulatként lásd pl. RMK I. 1344. C3v. RMK I. 1478. D3v. stb. Vö. NySz I. 479–480.) Maga Havas nem is az ajánlásból bizonyítja a biológiai történeti koncepció Dálnoki saját írásaiban való meglétét, hanem az elöljáró beszédből emel ki két szót: „e' mostani *Világnak természeti* ez: hogy magát [...] a' henyeségben foglallya", ezt azonban aligha lehetne *másként* mondani, és a biológiai szemlélet meglétét éppoly kevéssé bizonyítja, mint Dálnoki Benkő szóhasználata, hogy a birodalmak „fennállnak" valamennyi ideig.

2. A Havas által feltételezett elmélethez hasonló hagyományos keresztény organikus elmélet teljesen hiányzik az ajánlásból. Ha Dálnoki Benkőnek az lett volna a szándéka, hogy „a birodalmak organizmusok módjára történő elmúlásának elméleté"-t összekapcsolja a négy birodalommal, ehhez kiválóan illeszkedett volna az egész emberiség „organizmusok módjára való elmúlásának elmélete", amely a négy birodalom elméletével már Szent Ágoston óta hagyományosan össze volt kapcsolva. Holott láttuk, az emberiség életszakaszai ágostoni eredetű keresztény tradíciójának semmi nyoma a rendszerezésben, inkább céltudatos leválasztása figyelhető meg.

3. A Dániel-könyv jóslatai szerint a „nagy álló kép" vas és cserép lábai a negyedik birodalom megoszlását jelképezik. Kecskeméti Alexis János értelmezése szerint: „Mert noha ez az birodalom egy volt, de gyakorlatossaggal, párt ütés, visszavonias, es egymás közöt valo hadakozasokkal megh oszlot, az mint Catilina idejeben-is történt volt. Hasonlokeppen, Marius es Sylla, Julius Csaszar es Pompejus, Augustus es Antonius [...] idejeben, kik az magok közöt valo viszavonasokkal es hadakozasokkal sokat artottak az Romai birodalomnak." (Alexis 202.) Az pedig, hogy a látomásban a vas és a cserép „öszve elegyülnek emberi maggal; de egy massal nem eggyesülhetnek", Alexis szerint azt jelenti, hogy Iulius Caesart és Pompeiust, illetve Octavianust és Marcus Antoniust „az Hazassag altal valo szövetseg" sem tudta tartósan megbékéltetni egymással (uo. 203). Márpedig Florus művének jó része épp a polgárháborúk és „viszavonasok" történetét mondja el. Ha Dálnoki Benkő azért kompilálta volna királylajstromát, hogy Florusnak és a négy birodalom elméletének történelmi szemléletét összeegyeztesse, ennél a pontnál jobb kapcsolatot nem is találhatott volna, s valamilyen formában feltétlenül utalt volna rá.

4. Havas maga is utal rá, hogy „a négy monarchia eredeti bibliai gondolata a hatalmak fokozatos dekadenciájának feltevésére, az organikus történeleminterpretáció pedig a növekedés és a fejlődés s az ezt követő hanyatlás eszméjére épült", tehát „valójában két egymástól eltérő koncepció"–ról van szó (i. m. 16). Florus művének van egy helye, amely a két koncepciót különösen összehangolhatatlanná teszi: a „párt ütés"–ekben, „viszavonasok"–ban kiteljesedő megoszlás után a bibliai szemléletbe már nem fér bele az, hogy — Florus híres helye szerint — „e' birodalomnak Vénségre jutott állapottya mintegy Iffiúi állapottyára viszsza tér." Kecskeméti Alexis nem hivatkozik Florusra, mégis éppen az teszi számára elfogadhatatlanná a negyedik monarchiának a rómaival való azonosítását, hogy Róma a „párt ütés"–ek után „nem el rontatot, hanem inkab épült, viragozni fogot, es az Trajanus Imperator idejeben felette nevekedöt, es annak utanna kezdöt kissebödni [...]. Annak-okajert az Daniel Negyedik birodalma, nem az Romai birodalom: Mert nem eggyez az Prophetiaval." (Alexis 204.) Dálnoki Benkő viszont fenntartás nélkül a rómait tekinti a negyedik birodalomnak, de semmi jele lajstromában annak, hogy a hanyatló negyedik birodalom és az organikusan újjászülető Róma egyeztetésével próbálkozna.

Az elmondottak miatt kétségesnek tartom, hogy az ajánlás kronológiájában Dálnoki Benkő a két történelemfilozófia összeegyeztetését kísérelné meg. Havas László gondolata azonban, úgy lehet, mégis egy fontos felis-

merést alapozott meg. Dálnoki Benkőnek Havas szerint az a célja a négy birodalom elméletének az organikus koncepcióval való egyeztetésével, hogy az újjászületés reményét nyújtsa „Magyarország megújhodásához és ismételt fölemelkedéséhez" (i. m. 26). Az elmondottak után is lehetséges, hogy Dálnoki Benkőnek pontosan ez volt az eszmei célja, noha nem a két koncepció összeegyeztetésével igyekezett ezt kifejezni, hanem inkább azzal, hogy a négy monarchia hagyományos elméletéből a jövőre vonatkozó eszkatologikus jóslatokat említetlenül hagyta, és a kora közgondolkodásában általában a Dániel-könyv látomása agyag talapzatának tekintett német–római császársághoz sem fűzött semmilyen megjegyzést, csak annyit, hogy „mikor lészen vége, Isten titkában vagyon". Ebben az esetben Dálnoki Benkő *hallgatása* is érdekes új fejlemény a magyar eszmetörténetben. Székely István jóslata még úgy szólt, hogy „a' Töröc birodalma el nem fog, mignem meg rontia a' Nemet Imperator birodalmat. [...] Azert soha Magiar orszag imar ne varion ollian szabad birodalmat, a' kibe ediglen eelt." (145v) Kecskeméti Alexis is arra figyelmeztetett, „ne vessük az Romai Imperiumban-is megh maradasunkat: Mert az Török birodalma miat el kell az Nemet birodalomnak romlania, minek elötte el jöjön az Ur Iesus Christus az itiletre." (Alexis 203.) A töröknek az országból való kiűzése után ezek a jóslatok nyilván nem voltak többé tarthatóak.

Véleményem szerint tehát nem arról kell beszélnünk, hogy Dálnoki Benkő összekapcsolta a négy birodalom elméletét az organikus szemlélettel, egy „egyéni veretű" koncepciót hozva létre, hanem inkább arról, hogy a négy birodalom elmélete *maga* szorult feltétlen módosításra a 17. század legvégén, legalábbis a vas és agyag birodalomnak az utolsó ítéletet közvetlenül megelőző harcairól nem lehetett változatlanul beszélni többé. Dálnoki Benkő meg is tette, amit kellett: *hallgatott* ezekről a dolgokról. Nem lehet azonban szövegszerű bizonyítékot találni arra, hogy az elméletet ki is egészítette volna (az organikus újjászületés gondolatával), viszont kétségtelen, hogy Florus–kiadásában a kiegészítés lehetősége — a fordító által kimondatlanul — benne rejlik.

Lehetett viszont a királylajstrom összeállításának egy közvetlen, gyakorlati célja is. Bornemisza Péter az *Ördögi kísértetek* végén azért foglalta össze a monarchiák uralkodói névsorát, hogy olvasóinak az mintegy tájékozódási támpont legyen egyéb olvasmányaikhoz: „Ez neueket kedig azert szamlalom elö hogy ezeknec Historiaiat oluassa meg, az kinec adatot az értelem, Es onnet lasson soc szörnyü dolgokat" (Bornemisza 218), amelyeket „noha en nem irhatoc, De az iras oluasokat kérem oluassanac roloc". „De im most czac az neuekröl szoloc, es azoc mellet egy keues bünökröl,

te masunnan érts többet." (Uo. 214.) Lehetséges, hogy Dálnoki Benkő hosszú felsorolásának is egyik célzata volt az olvasók további olvasmányokhoz igazítása vagy a korábbi olvasmányaikban való rendteremtés elősegítése. Míg azonban Bornemisza felsorolása csak istenes és istentelen személyek exemplumaira való emlékeztető (Borzsák: i. m. 479), Dálnoki Benkő vázlatáról azt lehet mondani, hogy egy kiterjedtebb világkrónika csíráit hordja magában. A morális exemplumokra nem fordít gondot (csak a néhány legérdekesebbre utal egészen röviden), annál inkább törekszik arra, hogy mindenütt gondosan feltüntesse a kronológiai adatokat.

Hogy honnét származik Dálnoki Benkő királylistája, nem tudom, és a sok egymáshoz igen hasonló korabeli kronológiai kompiláció átvizsgálása után sem biztos, hogy egyértelműen lehet majd válaszolni erre a kérdésre. Elképzelhető, hogy Dálnoki Benkő saját — diktálás vagy másolás útján leírt — iskolai jegyzeteit használta forrásul. Három olyan helyet találtam a lajstromokban, ahol a felsorolás megbicsaklik (lásd az 61., 63. és 80. sz. jegyzetet), általában egy–egy uralkodó neve hiányzik, ugyanakkor a rájuk vonatkozó adatok általában megvannak. A hiány ténye mindhárom esetben magukból a szöveg meglévő részeiből egyértelműen megállapítható (arról tehát szó sem lehet, hogy Dálnoki Benkő a hagyomány egy olyan ágát követné, amelyből e nevek már korábban kiestek), azt azonban nem lehet eldönteni, hogy figyelmetlen szedés magyarázza-e a hiányokat, vagy maga Dálnoki Benkő tévedett az alapul vett kompendium kiírásakor. Egy további olyan helyet is találtam, ahol sorelcsúszás következett be az uralkodók nevei és a hozzájuk tartozó uralkodói évszámok között. A hibát ebben az esetben biztosan nem a szedő követte el, hanem vagy Dálnoki Benkő, vagy már az alapul vett kompendium (lásd a 84. sz. jegyzetet).

A felsorolás adatai nagymérvű egyezést mutatnak a Székely Istvánnál találhatóakkal. Összevetésre mindenekelőtt a mindkettejüktől feltüntetett uralkodási időtartamok kínálkoznak. Ezek között összesen 166 mindkettejüktől közölt, tehát összevetésre alkalmas adatot találtam. A 166–ból 121 egyezik meg (73%). A kettejüktől megadott minden eltérő évszám közötti különbséget összeadva, majd az összes uralkodók számával azt elosztva az derül ki, hogy egy királyra kevesebb, mint 1 (0,89) év eltérés esik, vagyis kettejük királylajstroma igen összehangzó hagyományt képvisel. Ennek ellenére nincs okunk közvetlen kapcsolatot, Székely Dálnoki általi ismeretét feltételezni, az eredmények inkább csak azt mutatják, hogy a kor sok különböző eredetű kronológiai kompilációja között nem voltak jelentősebb különbségek. A megadott uralkodási évszámok egyébként többnyire meglepően megegyeznek mai kronológiai ismereteinkkel.

Úgy látszik, igen hasznosnak tartotta ezt az összefoglalást Bod Péter is, mert Dálnoki Benkő munkáját ismertetve — amely meg is volt könyvtárában (MKsz 1884. 83) — erről beszélt a legtöbbet: „Az ajánló levélben rendesen megíratnak a' négy Monárkiák, és elö számláltatnak a' Királyok és Tsászárok mind a' Leopoldus Tsászárig." (Bod: i. h.)

6. Az elöljáró beszédben: régiségtan

Az ajánlást Dálnoki Benkő elöljáró beszéde követi a nyomtatványban. Ennek második része ismét nagy figyelmet érdemel: tudomásom szerint ez az első magyar nyelvű rendszeres római régiségtan. Forrását ennek sem ismerem. Az általam látott néhány korabeli külföldi régiségtan (pl. *Roma illustrata, sive Antiquitatum Romanarum breviarium.* Amszterdam 1689, vagy a Petrus Scriverius [Schryver, 1576–1660] által összeállított *Respublica Romana.* Leiden 1626 stb.), amelyekben Julius Pomponius Laetus (1428–1498), Raphael Volaterranus (Maffei, 1450–1521), Andrea Alciati (1492–1550), Justus Lipsius (1547–1606) és mások írásai olvashatók, általában tartalmazza azokat az ismereteket, amelyeket Dálnoki Benkő leír, de jóval bővebben, részletezőbben. Szövegszerű egyezést sehol sem találtam Dálnoki Benkő mondataival. Elképzelhető, hogy egy efféle munkát kivonatolt, de az is lehetséges, hogy itt is iskolai jegyzeteiből merített.

Ismeretei szerteágazóak, alaposak és pontosak, többnyire ma is érvényesek. Magyarázatai világosak, előadása követhető, könnyen érthető. A leghatározottabban világi jellegű ez a rendszerezés, legfőbb jellemvonása a tudományosság.

Mindez szintén a 17. század végének, személy szerint pedig Dálnoki Benkő munkájának újdonsága. A 16–17. század protestáns szerzői ugyan már több régiségtani tudnivalót megfogalmaztak magyarul, többször prédikációikban, műveik e részletei azonban sohasem önérdekűek voltak, hanem mindig a vallásos mondanivaló közvetítésében kaptak szerepet. Bornemisza például többször elmagyarázta hallgatóinak a *triumphus* mibenlétét (Borzsák: i. m. 173–175, 469–476), ezeknek a részeknek azonban mindig az a szerepük, hogy Krisztus virágvasárnapi jeruzsálemi bevonulását vagy az áldozócsütörtöki „mennybemenés győzedelmé"-t világítsák meg, vagy épp a Krisztus megváltása fölötti ujjongáshoz szolgáljanak hasonlatul, közvetve pedig a világ, az ördög és a test elleni tusakodásra buzdítsanak. Természetesen a „Scitiabeliek", „Caspiusbeliek", „Tiberinusok", „Hircanusok" temetkezési szokásainak ismertetése sem önmagában volt fontos és érdekes, hanem azért, hogy *„a naimi ifjú kikíséréséről szóló evangéliumi hely*

(Lk 7,12.) magyarázatával is erősítse híveiben a feltámadás hitét." (Uo. 375.) Hasonlóképpen Kecskeméti Alexis is csak a bibliai helyek magyarázatához vagy a dánieli jövendölésen alapuló protestáns történeti koncepció bizonyításához használt fel régiségtani ismereteket. Dán 2,27. megvilágítására szolgál a *haruspices* szó magyarázata („oly jövendölök kik az aldozatra fel vagdaltatot allatoknak nezeseböl, jövendölnek vala", Alexis 185), míg Dán 9,27. magyarázatába a rómaiak hadtudományával kapcsolatos ismereteket kellett bevonnia („Az szárnyon erti az Romai hadat: Mert az Romaiak ugy szoktak vala rendelni hadokat, hogy az lovas sereggel, mint egy szárnyokkal szoktak vala be födözni körül venni az gyalogokat", uo. 553). Azok, akik a „nagy álló kép" vas lábszárát a római birodalommal azonosítják, azzal érvelnek Alexis szerint, hogy „az Romai Fejedelmek vas gyüröt szoktanak vala ujokban viselni es most-is vas Coronat szoktak az Romai Imperatorok fejeben tenni". (Uo. 201–202. Margitai, akinek ez a meggyőződése, valóban megismétli ezt az érvet ajánlásában, uo. 87.)

Amint látható, a római régiségtan elemei mindig csak valamely teológiai gondolat igazolásaként kerültek elő. Dálnoki Benkő viszont *„mind ez* [ti. Florus], *mind más* Romai *viselt dolgokról irt* Historicusoknak" jobb megértése végett ismerteti őket, tehát a világi ismeretekkel már világi ismeretet támaszt alá. Szilárd tudás birtokában szól a római élet minden területéről, így az elődjei által említett minden régiség is a Róma tényleges életében elfoglalt helyére kerül (a *triumphus*, a temetési szertartások, az *ala*, a *coronae*, a *haruspex* stb.).

Elfogulatlanul közeledett az ókori istenekhez és egyházi intézményekhez is. Semmi jele annak, hogy „gondolt hazugságok"–nak próbálná beállítani a mitológiai történeteket, vagy hogy — az isteneket „fertelmes latrok"–nak nevezve — euhémerisztikus magyarázatokkal próbálkozna, ahogyan még Bornemisza is (Borzsák: i. m. 376–377), Apácai is tette (lásd pl. a teremtés utáni 2200., 2303., 2455. stb. esztendőt, Apáczai 309–310).

7. Dálnoki Benkő vállalkozásának jelentősége

A kötet három része: az egyaránt magas filológiai igénnyel elkészített világtörténelmi kronológia, római régiségtan és Florus–fordítás Dálnoki Benkő Márton határozott pedagógiai programjára utal: ezek a formálódó iskolai történelemtanítás nélkülözhetetlen segédművei. A 17. században sehol sem tanították Magyarországon a történelmet önálló iskolai tantárgyként. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy „nem közöltek volna történeti, főleg ókori ismeretanyagot, de ezt a klasszikusok olvastatása mellett fölös-

legesnek tartották a tanulmányi rendbe felvenni." (Balassa Brunó: *A történettanítás multja hazánkban. Neveléstörténeti forrástanulmány.* Pécs 1929. 36.) A történelmi ismereteket tehát a történetírók magyarázata során adták elő. Comenius és Apácai kezdeményezései után az *evangélikus* iskolákban vezették be először az önálló történelem tantárgy tanítását. A pozsonyi iskolában Bél Mátyás 1714. évi tanulmányi rendje nyomán vált a történelemtanítás rendszeressé és széles körűvé. (Lásd uo. 39–41. Szebenyi Péter: *Feladatok – módszerek – eszközök. Visszapillantás a hazai történelemtanítás múltjára.* Bp. 1970. 7–9.) *Katolikus* részről a jezsuiták voltak a kezdeményezők. Az osztrák–magyar jezsuita rendtartomány 1735–ben életbe léptetett új gimnáziumi szabályzata vezette be a történelem tantárgyat, amelynek tananyaga hat kötetben jelent meg. Az első kötet az Ószövetség történeti anyagát, a második a négy monarchia történetét adta elő, a harmadik pedig a római, nyugat–római, kelet–római és német–római császárok történetét (Mészáros: *Iskolaügy* 467). A debreceni *református* kollégiumban Maróthy György tett javaslatot a tananyag átalakítására 1741–ben, többek között az addig hiányzó történelem és római régiségek tanítását javasolta (uo. 535). Végül az 1770–ben megjelent *Methodus*, a gimnáziumi tagozat első tanterve írta elő a retorikai és logikai osztályban, amikor a tanulók úgyis római történetírókat olvasnak, a történelem tanítását (uo. 541). Erdélyben szintén 1770–ben lépett életbe egységes tananyag–elrendezés a nagyenyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi kollégiumokban; eszerint a retorikai osztályban Nieupoort római régiségtanával is megismerkedtek a diákok, az akadémiai tagozaton a filológiai tárgyak között pedig zsidó, görög, római régiségtant, egyetemes és magyar történelmet is tanultak (uo. 554).

Úgy látszik, Dálnoki Benkő munkája már a 17–18. sz. fordulóján előlegezi ezeket a törekvéseket, hiszen a 18. század második–harmadik harmadában az oktatás anyagául kitűzött ismeretek nagyobb részét megalapozza, színvonalasan, magyar nyelven. Dálnoki Benkő más tekintetben is igen korszerű oktatási eszményeket képviselt, hiszen például Vossiusnak azt a tankönyvét ismertette meg diákjaival, amelyről a debreceni kollégiumban csak 1741–ben vetette fel Maróthy, hogy érdemes lenne bevezetni Piscator addig használt retorikatankönyve helyett (uo. 534).

A marosvásárhelyi iskolának számos tanára írt vagy kompilált történeti műveket. Baranyai Decsi János, Bojti Veres Gáspár mellett említést érdemel Nádudvari Sámuel († 1754), akinek latin egyetemes történeti kronológiája maradt kéziratban. Antal János (1767–1854) szintén kéziratos kronológiája a 476–1492 közötti évek históriáját foglalja össze. Kovásznai Tóth Sándornak (1730–1792), akinek nyomtatásban is megjelent Plautus–, Terentius–

(1782, új kiad. 1836) és több Cicero–fordítása (1782, 1795, lásd *Teleki Sámuel...* I. m. 87), kéziratos magyar és erdélyi történeti műve ismeretes, az utóbbit bizonyíthatóan tanította is Marosvásárhelyen (lásd Balassa: i. m. 49). Az eddigiek összefoglalásaként elmondható, hogy Dálnoki Benkő Mártont is fontos hely illeti meg e tudós tanárok sorában.

Pedig, továbbfejlesztve az eddig elmondottakat, az is bizonyosnak tűnik: nemcsak iskolai oktatási programról beszélhetünk Dálnoki Benkő esetében. A történelmi ismeretek terjesztésének szándékát nyilván jóval szélesebb távlatba helyezte ennél. Elöljáró beszédében csak utal rá, de nem sorolja fel *„a' Historiák olvasásának 's tanúlásának"* hasznait. E hasznokat Baranyai Decsi János és Háportoni Forró Pál már összefoglalták fordításköteteik előszavában. A mintegy száz esztendővel Dálnoki Benkő előtt szintén marosvásárhelyi tanár Baranyai Decsi a *„Jugurthá*–val a hadvezér, a *Catiliná*–val főleg a politikus erényeire tanítja a főrendeket" (Kurcz: i. m. 17). Saját szavaival: az előbbiből „had viselesben valo eszesseget es io modot tanulhatnanac", az utóbbiból pedig azt, „Mint kellyen az bölcz es eszes tanaczoknak szollani, [...] Mint kellyen az nemes rendnec es fö fö embereknec vetkeket meg dorgalni". Háportoni Forró szerint a történelem haszna, hogy dolgainkban hasznos tanácsokat meríthetünk belőle, másoknak is tanácsokat adhatunk, abból okulva életünket és erkölcseinket megjobbíthatjuk, felkészülhetünk a bármikor ránk zúduló rosszra, és vigasztalásunkra is szolgálhat. Q. Curtius művéből pedig „az böcsülletes Magyar nemzet [...] mind eletenek viselesere hasznos peldakat vehet, s mind hadakozo mestersegeket, melyekkel hazajat oltalmazza, tanulhat." A történelem olvasásának efféle hasznait Dálnoki Benkő is említi: *„a' hadi* practic*ának tanulására, a' pártolkodásnak le-tsendesitésére, a' haza Törvénnyének meg-rontoinak példás képpen-való meg-büntetésére, a' birodalomnak igazgatására, 's több jeles dolgoknak ki-tanúlására jóbb Oskolát ennél nem találsz."* Azt írja, azért fordította le Florus művét, *„hogy Nemzetünk olvashatná, és abban való jeles példákról életének, erköltsének, társaságának, igazgatásának, egy szóval minden dolgainak rendit tanúlhatná".*

Baranyai Decsi és Háportoni Forró azonban előkelő olvasókra, az erdélyi udvar humanista műveltségű tagjaira számít. Baranyai Decsi maga írja: „fökeppen az Feiedelmeket, vrakat, nemesseket, es egyeb fö renden valokat edesitenem az Historianac oluasasara". Dálnoki Benkő elöljáró beszédében viszont több megjegyzés ennél jóval szélesebb körű művelődési törekvésekre utal. Más nemzetek gazdag anyanyelvű irodalmát azért dícséri, mert azt *„akár Felsök, akár alá valók, akár Tudósok, akár edgyügyüek, akár*

Férfiak, akár Aszszonyok, akár öregek, akár Ifjak" olvashatják és tanulhatnak belőle. Saját munkáját is *„az olvasni tudó minden rendek"*-nek szánja.

Jól ismert, hogy a 17. század második felében a protestáns polgári értelmiség egy csoportja — akiknek szinte kivétel nélkül „az egyházak és a kezelésükben lévő iskolák biztosítottak megélhetést" — világi tudományokkal: történelemmel, természettudományi megfigyelésekkel kezd foglalkozni. Ez a mindinkább laicizálódó egyházi értelmiség nemcsak a világi tudomány művelésének feladatát vállalja magára (*Rendszerek* 139), hanem a tudományok magyar nyelvre való átültetésével, a tudomány népszerűsítésével is foglalkozni kezd, sőt legcéltudatosabb képviselői a széles körű népművelést is szorgalmazzák (uo. 141–143). Dálnoki Benkő helyét idézett nyilatkozatai egyértelműen a kiterjedt népművelés szorgalmazói között jelölik ki. És ami igazán kiemelkedővé teszi őt saját korában: ezt a népművelést határozottan *nem* vallási argumentációval tűzte ki célul, nem „az Isten szent könyvét" szándékozott felnyitni általa (vö. uo. 141), hanem gondosan összeválogatott, igényes, viszonylag magas színvonalú *világi*, történelmi ismereteket közvetített. Helyét enyedi professzora, Pápai Páriz Ferenc mellett jelölhetjük ki a laicizálódó magyarországi egyházi értelmiség történetében. (Lásd még Tarnai Andor: *A parodia a XVI–XVIII. századi Magyarországon.* = ItK 1990. 447–448.)

8. A kötet egyéb részei

Az ajánlás és az elöljáró beszéd után négy üdvözlő vers következik az 1702. évi nyomtatványban, valamennyi négysoros, *aaaa* rímképletű strófákban íródott. Minden soruk hibátlan felező tizenkettes. Az elsőt a marosvásárhelyi elsőpap írta, a többinek szerzői mind Dálnoki Benkő hajdani diáktársai voltak a nagyenyedi kollégiumban (a részletekről lásd a tárgyi jegyzeteket).

A versek után kezdődik a Florus–fordítás 344 lapos szövege.

Ezt négylapos „MUTATO TABLA", azaz tartalomjegyzék követi.

„A' nyomtatásban esett fogyatkozásokat így jobbitsd-meg" címmel háromlapos hibajegyzék zárja a nyomtatványt, amely az ajánlás, az elöljáró beszéd, a versek és Florus első három könyvének hibáit tartalmazza. Az utolsó hibajavítás a 230. lapra vonatkozik. Ezután a következő megjegyzés olvasható: *„K. O.* Ha ez fellyebb fel-jegyzett fogyatkozásokon kivül, találsz valami kis fogyatkozásokat, magadtól-is könnyen el-igazíthatod."

9. A szövegközlés és a jegyzetek

Szövegközlésem mindenben kötetünknek a jegyzetek élén kifejtett elveit követi. A nyomtatványt teljes egészében közlöm, a tartalomjegyzék és a hibajegyzék kivételével. Ezeket is felhasználtam azonban a szöveg megállapításához és a kritikai jegyzetekhez. Valamennyi a nyomtatvány végén jelzett hibát kijavítottam, a főszövegben a hibajegyzék által megadott helyes változatot hozom, a nyomtatványban eredetileg álló alakot pedig a kritikai jegyzetben. Az a benyomásom, hogy néhány helyen a hibajavító jegyzék, miközben kijavította a felfedezett hibát, annak környezetében az eredetileg helyesen szedett szöveget helytelenre változtatta. Ilyen esetben is a hibajavító jegyzék utasítását követtem, ha a — talán nem szándékoltan — megváltoztatott szöveg értelmes maradt. Ha azonban a javítás közben becsúszott újabb hiba miatt a szöveg eltorzult, a hibajavító jegyzék „helyes" alakja helyett egy általam az eredeti figyelembevételével tovább javított (rendszerint visszaállított) alakot hozok a főszövegben, s természetesen a kritikai jegyzetek között tisztázom a helyzetet. Egyedül a hibajavító jegyzék szövegének betűtípusait nem vettem figyelembe, ezek ugyanis az eredeti szöveghez képest teljesen rendszertelenek. A kurrens vagy kurzív betűtípus dolgában tehát mindig a nyomtatvány eredeti szövege döntött.

A tartalomjegyzékben szereplő címeket is összevetettem a nyomtatvány megfelelő címeivel, itt a betűtípusok eltéréseit is figyelembe véve, figyelmen kívül hagyva viszont azokat az eltéréseket, amelyek a tartalomjegyzék rövidítéseiből adódnak. A tartalomjegyzékben olvasható változatokat általában a kritikai jegyzetek között közlöm, kivéve, ha ezek közlik a címet helyesen vagy a nyomtatvány helyesírásának megfelelően következetesen az eredetileg kiszedett cím romlott vagy a folyószöveg helyesírásától következetlenül eltérő alakjaival szemben. Ilyen esetben ezek kerültek főszövegbe, az eredeti pedig jegyzetbe. A kritikai jegyzet természetesen mindig tájékoztat, melyik esetről van szó.

Dálnoki Benkő fordítását Minell latin szövegével vetettem egybe. Florus művének Minell által közzétett latin szövege a modern kritikai kiadástól (több apró eltérés mellett) alapvetően két dologban különbözik: számos tulajdonnév eltérő írásmódjában, valamint abban, hogy Minell szövegében — akárcsak az O. Jahn előtti minden kiadásban — a modern kiadásokhoz képest egyetlen hosszabb hiány van: a IV. könyv 8. fejezetéből hiányzik mintegy nyolc mondat. Dálnoki Benkő nagyon pontosan, szószerkezetről szószerkezetre, tagmondatról tagmondatra követi fordításában a Minell–féle eredetit. Számos helyen tehát, ahol a kritikai latin szövegtől eltérni

látszik, ennek az eltérésnek az a magyarázata, hogy az azonosan eltérő Minellt követi. Csak néhány példát mutatok be erre:

Hely		*Modern szöveg*	*Minell szövege*
II,3,4.	(I,19,4.)	Magra folyó	Marcus folyó
II,6,15.	(I,22,15.)	hatvanezer elesett	negyvenezer elesett
II,6,19.	(I,22,19.)	Maharbal	Adherbal
II,8,13.	(I,24,13.)	Alcibiades	Themistocles
II,12,5.	(I,28,5.)	per Astudam [Ascurida] paludem Perrhaebosque tumulos	per Astrudem paludem, per acerbos dubiosque tumulos
II,15,16.	(I,31,16.)	harminchatezer legyőzött	negyvenezer legyőzött
II,17,14.	(I,33,14.)	Olyndicus	Salondicus
II,17,17.	(I,33,17.)	Popilius	Pompilius
II,18,3.	(I,34,3.)	Segidenses	Sedigenses
II,18,15.	(I,34,15.)	a vezér neve: Rhoecogenes	nem említi
III,6,3.	(I,41,3.)	e név nem szerepel	Epirus
III,14,5.	(II,2,5.)	Caius Octavius	Cnaeus Octavius
IV,2,31.	(II,13,31.)	Octavius Libo	Octavius et Libo

Igen sok hasonló eltérést fel lehetne még sorolni a műből. Dálnoki Benkő magyar szövege ezekben az esetekben kivétel nélkül mindig Minell latinjával egyezik meg. (Minell szövegét két újabb kiadással vetettük össze: Iuli Flori *Epitomae de Tito Livio bellorum omnium annorum DCC libri duo.* Recognovit Carolus Halm. *Teubner.* Lipcse 1863. Lucius Annaeus Florus: *Epitome of Roman History.* With an English translation by Edward Seymour Forster. *The Loeb Classical Library.* 2. kiad. London–Cambridge, Mass. 1947. A fenti táblázatban szögletes zárójelben Forster változata.)

Az elmondottakból következik, hogy egyáltalán nem jelzem a jegyzetekben a fordításnak a modern latin szövegtől való eltéréseit, viszonyítási alapom egyedül Minell szövege. Tárgyi jegyzeteket tehát csak az *ettől* való eltérések esetében készítettem. Ilyen esetekben a megfelelő latin szöveget is Minell kiadásából, az ő helyesírásával közlöm. Több esetben nemcsak a tárgyi megjegyzések készítéséhez használtam fel Minell szövegét, hanem a magyar kiadás — elsősorban tulajdonnevekben előforduló — sajtóhibáinak, tehát a főszövegnek a javításához is. Különösen érvényes ez Florus negyedik könyvére, amelyhez hibajegyzék sem készült a nyomtatványban, s amelyben így igen sok sajtóhiba maradt. Ilyen esetben a Minell szövegében szereplő nevet hozom főszövegben, kritikai jegyzetben az eredeti sajtóhibás alakot, s ugyanott jelzem, hogy azt Minell alapján javítottam. Minden efféle javítást elkerültem azonban olyankor, amikor bármi a magyar kiadás Minelltől eltérő névalakjainak megtartása mellett szólt (pl. azok többszöri következetes használata, hangrendben megfelelő toldalékolása,

vagy más változatokból ismeretes, a fordítás szövegében kinyomtatott alak stb.). Az ilyen eseteket a tárgyi jegyzetekben tettem szóvá. Szintén tárgyi jegyzetet írtam az érdekesebb olyan esetekben, amikor Dálnoki Benkő a latin szövegben ragozott alakban szereplő tulajdonnevek alanyesetének megállapításában téved. Gyakran felcseréli az *-us* és *-um* végződéseket, különösen sok gondja van a 3. declinatióba tartozó tulajdonnevekkel.

A tárgyi jegyzetek megjelölik a szöveg minden olyan pontját, ahol Dálnoki Benkő Florus művének fordítását Minell kommentárjából származó részletekkel kiegészíti.

Sem Minell, sem Dálnoki Benkő kiadása nem tagolta kisebb részekre, bekezdésekre Florus művének egyes fejezeteit. A fordítást igen nehéz követni enélkül a tagolás nélkül, több helyütt félreérthetővé válik a szöveg, mert semmi sem jelzi az új gondolatsor kezdetét. Ezért a fejezeteket a már hivatkozott modern latin kiadások alapján bekezdésekre tagoltam, megkönnyítve így az eredeti kiadás nem egyszer húsz lapnyira is terjedő bekezdései szövegének megértését.

Florus munkájának néhány mondata bekerült Justus Lipsius *Politica* című művének argumentációjába, így azokat Dálnoki Benkő előtt már Laskai János magyarra fordította. Tárgyi jegyzeteimben valamennyi ilyen mondatot megjelöltem (ez annál inkább indokolt, mert Laskai művének kritikai kiadása is nélkülözi a mutatót, amelynek segítségével e helyek összegyűjthetők lennének), és mindenütt megadom Laskai fordításait. A két fordítás összevetése helyenként igen tanulságos, másrészt így határozottan kitűnnek azok a mondatok, amelyek Florus művében különösen alkalmasak voltak arra, hogy a 16–17. század politikatudománya és államelmélete valamilyen aktuális érvelésbe illessze őket. Kíváncsi voltam Florus művének azon részleteire is, amelyek az egyháziak morális példatárának válhattak részeivé, és így prédikációkban tehettek pedagógiai–didaktikai szolgálatot. Pázmány Péter két alkalommal hivatkozik prédikációiban Florusra (Bitskey István: *Humanista erudíció és barokk világkép. Pázmány Péter prédikációi.* Bp. 1979. 68, 181). Jegyzeteim mindkét helyet megjelölik és utalnak a pázmányi felhasználásra.

10. A jegyzetek uralkodói táblázatai

Dálnoki Benkő — mint az 5. pontban szó volt róla — a régi magyar irodalom történetében a legrészletesebben sorakoztatta fel a négy birodalom uralkodóit fordítása ajánlásában. Mivel bő anyaga lehetőséget ad az egész 16–17. századi Magyarország e birodalmakkal kapcsolatos ismerete-

inek összegző áttekintésére, Dálnoki Benkő felsorolásához részletes jegyzeteket készítettem, az adatokat táblázatos formában rendszerezve. A táblázatokban felhasználtam a Dálnoki előtti hasonló magyarországi összeállítások adatait.

A 16. századi énekszerzők vázlatos, csak néhány uralkodót említő összefoglalásai után Székely István volt az első hazai szerző, aki a négy birodalom szerint rendezte el világtörténetét, főként a wittenbergi történelemszemléletet népszerűsítő Carion-féle krónika alapján. Részleteiben azonban még alig vették számba a könyvben található ismereteket. Székely István *Chronicája* hasonmás kiadásban is hozzáférhető ugyan (*Bibliotheca Hungarica Antiqua III.* Bp. 1960), a hasonmás kiadás azonban azt is jelenti, hogy a kötet anyagát még egyetlen modern filológus sem rendszerezte valamilyen áttekinthető formában. Székely István könyve nehezen kezelhető, egy-egy személyre vonatkozó anyaga is szétszórt, következetlenségekkel, elírásokkal, sajtóhibákkal terhelt.

Ugyancsak közli a négy monarchia uralkodóinak kivonatos jegyzékét Bornemisza Péter az *Ördögi kísértetek* végén. A mű modern kritikai kiadása (Eckhardt Sándor, Bp. 1955) e résznek meg sem kísérelte rendbetételét: a nevek ugyanúgy sorakoznak, ahogyan az eredeti kiadásban, rengeteg sajtóhibával, téves, az értelmes tagolást lehetetlenné tevő központozással. E kiadásból még azt sem könnyű megállapítani, tulajdonképpen hány uralkodó nevét írta le Bornemisza. A kiadás megjelenése óta is csak Borzsák István hívta fel a figyelmet a harmadik és részben a negyedik birodalom e listájának néhány sajtó- és kompilációs hibájára (i. m. 435–437, 476–482, 509–511).

Dániel könyvéhez fűzött prédikációiban Kecskeméti Alexis János többször kifejti nézeteit a négy birodalomról, és Margitai Péter a posztumusz kiadáshoz írott ajánlása is pontosan ezzel foglalkozik. Alexis műve főként a harmadik birodalom szíriai és egyiptomi uralkodóinak történetét tárgyalja részletesen (ő ezt tekinti a negyedik birodalomnak), de az első és a második monarchia uralkodóit is felsorolja. A római császárokat azonban nem rendszerezi, noha közülük is sokat megemlít. A mű modern kiadása (Szuromi Lajos, Bp. 1974) azonosította az említett neveket jegyzeteiben, de Alexis adatainak a teljesebb listákkal való összevetésére nem vállalkozott.

Apácai Csere János *Magyar encyclopaediá*jának történelmi fejezetében is szerepel néhány a négy monarchia uralkodói közül. E résznek 1959-ben bejelentett kritikai kiadása máig sem készült el; leghasználhatóbb kiadásá-

ban (Bán Imre, Bp. 1959) a tárgyi jegyzetek nem hatolnak a részletkérdésekig, a szöveg tulajdonneveiben több sajtóhiba maradt.

A Dálnoki Benkő Márton valamennyi említettnél részletesebb királylistáihoz készített tárgyi jegyzeteimben arra törekedtem, hogy megtudjuk, pontosan milyen ismeretek voltak a 16–17. századi Magyarországon a négy monarchia uralkodóiról. Táblázatokban tüntettem fel a Dálnoki Benkő által említett királyok nevének Székely, Bornemisza, Alexis, Margitai és Apácai által ismert alakjait, illetve az említett művekből kideríthető minden kronológiai adatot. A mai történelmi ismereteink szerint kétségtelenül azonosítható uralkodóknál megadom nevük ma használatos alakját és uralkodásuk hiteles évszámait is.

Az összevetésnek számos tanulsága van. Dálnoki Benkő ajánlásának több sajtóhibáját (vagy szerzői elírását?) sikerült feltárni a segítségével, a kimaradt részletek szinte szó szerint rekonstruálhatók. A Bornemisza és Apácai által használt névalakok sajtóhibái nyilvánvalóvá váltak, sikerült Bornemisza szövegét az általa közölni kívánt ismereteknek megfelelően tagolni. Székely István alkotói módszeréről is kiderült egy érdekes dolog: legalábbis egy esetben biztosan nem számolt utána maga is a két egymást követő uralkodó trónralépése között eltelt időnek, hanem pusztán kiírta forrásából a korábbi uralkodó uralkodásának idejét — betűkkel írta ki egy olyan forrásból, amelyben az számokkal volt jelölve, méghozzá úgy, hogy a számjegyek fel voltak cserélve! (Lásd a 3. táblázatban a 17. makedón uralkodót. Székely „forrása" természetesen saját korábbi kézirata is lehetett, az a kronológia, amelyről saját maga írta: „tanolasom közöt magamnac czenaltam vala eǵ Chronologiont, kiuel az en elmimet az iras oluasas közbe segittenem".)

Székely könyvének néhány helyén az uralkodási időtartam kétjegyű számából csak a második számjegy van meg, az első talán már a kéziratban, talán a nyomdában lemaradt (lásd a 4. táblázat 14. és 21. sorát). Dálnoki Benkő ajánlásában is vannak olyan helyek, ahol hajlamos lennék hasonlót feltételezni (vö. a 4. táblázat 44. sorát; lásd még a 3. táblázat 2. és 13. egyiptomi uralkodóját), de meggyőződésem, hogy ezeket a helyeket nem szabad addig kijavítani, amíg a hagyomány különböző ágaiban nem ellenőriztük őket.

Kecskeméti Gábor

Tárgyi jegyzetek

[1] *Lengyel Andrásné:* tkp. Kmita Andrásné Wilhelm Krisztina (1656–1704). Lengyelországban született, unitárius vallású volt. 1674-ben lett Kmita András felesége, akivel együtt Erdélybe jött és Kolozsvárott telepedett meg. 1688-ban megözvegyült. Neve 1699 és 1702 között szerepel néhány kolozsvári nyomtatványon. 1704. június 14-én halt meg. Ekkor — Keresztúri Sámuel, „a' Kolozsvári Unitarium Collegiumban Oratoriát tanító Ifjú" († 1726) fölötte tartott halotti orációja (RMK I. 1691) szerint — a férjétől született három fia közül egy volt még életben, az épp külföldön peregrináló Kmita János. *Helczdörffer Mihály* 1702-ben nyomdájának művezetője volt, majd 1703-tól Brassóban Seuler Lukácsnál működött, 1714-ben pedig Nagyszebenben nyitott nyomdát Barth Jánossal együtt.

[2] *Naláci Naláczi István* (1632–1702) már Apafi idején, 1677–90 között tanácsúr és főudvarmester volt, Teleki Mihály kancellár híveként jelentős birtokadományokban részesült. 1678-tól Hunyad és Zaránd vm. főispánja, dévai főkapitány. Az 1691-ben I. Lipót által létrehozott erdélyi főkormányszéknek is tanácsosa lett. Telekivel együtt összeharácsolt vagyona lehetővé tette számára, hogy gyakran adakozzék, pl. 1690-ben a gyulafehérvári (korábban sárospataki) iskolának 100 forintot és 10 köböl búzát adományozott (Koncz 170). 1702-ben „szép öreg vénségiben meghala bábolnai házánál" — ahogyan Cserei Mihály írja (325).

[3] *Petki Nagy Pál* erdélyi táblai ülnök. Teleki Mihálynak volt kedves embere, Apafi halála után bécsi követségben is járt Teleki fejedelemmé választása érdekében. Azután (amint Cserei írja, 222) „jó hazafia válék belőle".

[4] *Kisrédei Rhédei Pál* († 1720) királyi táblai ülnök, a kolozsvári református kollégium főgondnoka. A kuruc szabadságharc idején „minthogy Rákóczi fejedelem látván, hogy szépelméjű ember, adhibeálta és kivált az erdélyi dolgokban opinióját is vötte" (Wesselényi II. 420).

[5] *Losonci Bánffy László* (1671–1755) különböző megyei és guberniumi tisztségek után a kuruc mozgalom idején a gubernium megbízásából görgényi kapitány lett. A várat — saját bevallása szerint — egy emberének árulása miatt akaratlanul elvesztette, de ezután maga is kurucnak állt. Forgách Simon segédtisztje, somlyói kapitány, 1707-ben a Moldvába menekült kurucok egyik vezetője. Később Kraszna vm. főispánja lett. (Életéről lásd saját feljegyzéseit: TT 1882. 342–347.) „Ez a Bánffi László úr, minthogy sokáig élt, sokat is tudott, sokakat ismert, hamar describálta is az embert" (Rettegi 309). Számos alkalommal adományozott gabonát a marosvásárhelyi kollégiumnak (Koncz 103, 701), végrendeletében pedig két alumnus számára 700 forintot hagyott (uo. 665). *Bánffy Péter:* Bánffy Boldizsár fia. Felesége Rhédei Anna volt, a kuruc mozgalom kitörésekor mindketten Görgényben voltak (Cserei 347). A marosvásárhelyi iskola számára 1738-ban 500 forint „pium legatum"-ot rendelt (Koncz 662).

[6] *Gyalakuti Lázár György* részt vett az 1699. és 1703. évi országgyűléseken. A kuruc időkben Nagyszebenbe szorult családjával együtt, Wesselényi István naplójának állandó szereplője. 1708-tól haláláig, 1716-ig Marosszék főkirálybírája, ítélőmester. 1703-ban és 1711–16-ig 336 véka gabonával segítette a marosvásárhelyi iskolát (Koncz 105), végrendeletében 1000 forintot hagyott négy alumnus javára, drassói javaiból pedig évente 100 forintot és 50 köböl búzát rendelt az iskolának (uo. 661). Már apja, Lázár Imre (szintén marosszéki főkirálybíró, az enyedi kollégium főkurátora) támogatta a marosvásárhelyi tanintézetet (uo. 104), és fia, Lázár János is követte őt ebben (uo. 661).

[7] *Nagybarcsai Barcsai Zsigmond* 1700. április 14-én Malomfalván conferált a marosvásárhelyi scholának egy alumniát és 25 véka búzát, élete végéig (Koncz 103). 1697-ben, 1700-ban és 1708-ban ugyanonnét 38 véka gabonát küldött (uo. 104). Adakozását özvegye, Horváth

Krisztina is folytatta, ő 40 veder bort (uo. 704) és egy szalonnát (uo. 706) is küldött az iskolának.

[8] *Iktári Bethlen István* (†1737) 1697–ben és 1700–ban 36 véka gabonát adott a marosvásárhelyi iskolának (Koncz 104).

[9] *Váradi Kollatovith György* 1694–ben 102 véka gabonát adott a marosvásárhelyi iskolának (Koncz 104). Ő 1695–ben meghalt. Valószínűleg fia lehetett az itt említett György, aki bizonyára folytatta jótékonykodását. Kempelen 1701. évi címerpecsétjét látta (VI. 95).

[10] *Kisrédei Rhédei Ádám:* Rhédei Pál testvére. A kuruc szabadságharc kezdetén Görgény várában szorult, ahol a császárnak hűségnyilatkozatot tett, „Mégis három hét múlva hiti ellen kiszökék Rhédai Ádám a várból, otthagyá a feleségit, s Rákóczi mellé mene" (Cserei 347–348).

[11] *Bernád János:* lehetséges, hogy azonos azzal a Bernád Jánossal, aki Thököly híve volt, majd Havasalföldről Cserei Mihállyal együtt tért vissza Erdélybe 1691–ben (Cserei 238), és akit Cserei még 1710–ben is említ (uo. 441).

[12] *Túri Ferenc:* ismeretlen személy.

[13] Zavaros helyzetében támaszt keresve Nagyenyedet II. Rákóczi György 1658. február 10–én valamennyi lakójával együtt megnemesítette, kivette a földesúri hatalom alól. Gyulafehérvár pusztulása után Nagyenyed lett Fehér vm. székhelye. A város első tisztségviselőjét — mint a nemes lakosság elöljáróját — a város hadnagyának nevezték. 1662–ben költözött ide a Bethlen–kollégium, amelynek Dálnoki Benkő is a diákja volt.

[14] *Politia:* „Község, Városi rend." (PPB)

[15] Erről lásd Dálnoki Benkő saját bibliai hivatkozásait a későbbiekben, a második monarchia uralkodói sorában (II. Kürosz, I. Artaxerxész).

[16] A mondat a Jelenések könyve 12. fejezetére vonatkozik.

[17] I. Constantius *Chlorus* Euszebiosz egyháztörténete szerint „egész életén át a legszelídebben és a legnagyobb jóakarattal viseltetett alattvalói iránt, és a legbarátságosabb érzelmeket táplálta az isteni tanítás iránt [...]. Semmiképp sem avatkozott bele az ellenünk folytatott háborúba, hanem vallásos alattvalóit is épen és bántatlanul őrizte meg, az egyházak házait sem romboltatta le, és semmi más újítást nem alkalmazott velünk szemben." (VIII,13,12–13. Baán István ford.) Lactantius szerint is „méltó lett volna arra, hogy egyedül birtokolja a földkerekséget." (*A keresztényüldözők halála* 8. Adamik Tamás ford.)

[18] *M. U. T. N. U.:* „Méltóságos Ur, Tekintetes Nemzetes Uraim".

[19] Vö. 1Kir 18,4.

[20] *Conferálni:* odaadni, átadni, juttatni. *Alumnia:* alapítványi ösztöndíj. *Erigálni:* felállítani. *Patrocinium:* „Óltalom, gondviselés." (PPB)

[21] *Experientia:* „Külömb-külömb-féle dolgoknak meg-kisértések, próbálások, próbálat." (PPB)

[22] A 16–17. század csaknem valamennyi, magyar nyelvű fordítást kiadó szerzője hasonlóan megjegyzi, hogy munkájának megjelenése után nem elismerésre, hanem meg nem értésre, gáncsoskodásra számít kortársaitól. „Ez pedig részben az irígy emberi természet miatt szokott történni" — írja Sylvester János —, „részben azonban azért [...], mivel ezek még nem eléggé értik meg, hogy [...] mennyire hasznos a természettől adott nyelvet összehasonlítani az idegennel." (*Rendszerek* 79. Szörényi László ford.) Baranyai Decsi János vallásos–etikai érvvel is védelmezi munkáját: „Iol tudom en azt, hogy az magyar nemzetnec szokasa szerent sokan lesznec az oluasok közzül, kik ezt az en munkamat auagy meg utallyac, auagy ugyan megis czufollyac es ragalmazzak. De mint hogy en io vegre tiztes-

seges okokbol czelekedem: affele hituan itiletekcel semmit nem gondoloc. Mert [...] illic bizony, [...] hogy az kiknec Isten valami aiandekát nyuitotta, [...] taniczac irasokcal az embereket minden iora." Somosi Petkó János szerint a becsmérlők kétféle érvet szoktak hangoztatni. Az egyik: „De tudom kicsoda, éntűlem is meglehetne". Aki így szól, az szerinte saját magát vádolja restséggel és irigységgel. A másik hangzatos érv: „De csak fordítás!" (*Rendszerek* 146.) Erre a lekicsinylésre Mikolai Hegedűs János így válaszol: „Irnál tsak nem szegyenleném en Magyarra fordétani: Tsak fordetásnak nevezgetnék? Am lenne az némellyektül, de nem mindenek tselekednek, en ha magam componalnekis valamit, nem szégyenleném fordetásnak nevezni, mit nem veszünk másokbol, ha más kaptára üttyük-is? Nints a nap alatt uyság." (Idézi Tarnóc Márton: Laskai 15.) Dálnoki Benkő is bizonyára hasonló érvek és ellenérvek körében mozgott. Mint elhivatott pedagógus bizonyára azt is érezte, amit Apácai Csere János Heurnius szavainak idézésével fejezett ki enciklopédiájának előszavában: „e tanulóknak javára arányozván készebb vagyok arra, hogy a rágalmazók mocskolódásaikat elszenvedjem, mintsem hogy a tanítványimat ama haszontól megfoszszam, melyben őket a jó Isten netalán az én munkám által részesíteni fogja." (Apáczai 47–48. Rájnis József ford.)

[23] A mitológiai név jelentése a szöveg e helyén valószínűleg 'oltalmazó'. Thészeusz szinte minden cselekedetében athéni polgártársai védelmezése nyilvánul meg.

[24] Mt 7,3–5. Lk 6,41–42.

[25] *Expositio:* „Meg-magyarázás." (PPB)

[26] Ha hihetünk Dálnoki Benkőnek, az erdélyi református kollégiumok (Marosvásárhely, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Kolozsvár) és gimnáziumok (Zilah, Dés, Fogaras, Kézdivásárhely, Székelyudvarhely, Szászváros) többségében ismerték és használták Vossius–kiadását.

[27] Bornemisza Péter az *Ördögi kísértetek* végén azért foglalta össze a monarchiák uralkodói névsorát, hogy olvasóinak az mintegy tájékozódási támpont legyen egyéb olvasmányaikhoz (lásd a bevezetőt). Lehetséges, hogy Dálnoki Benkő hosszú felsorolásának is egyik célzata volt az olvasók további olvasmányokhoz igazítása vagy a korábbi olvasmányaikban való rendteremtés elősegítése. Dálnoki Benkő hangsúlyozottan *világi*, a legszélesebb rétegekhez szóló *népművelő* programja különös jelentőséget ad egy ilyen rendszerezésnek.

[28] Nimród államalapítását Bencédi Székely István a teremtés utáni 1788. évre teszi (8r), ugyanezt az időpontot jelöli meg Margitai Péter is, a Kecskeméti Alexis János prédikációihoz írott ajánlásában (Alexis 84). Apácai 1717 körülre datálja az első monarchia kezdetét (309).

[29] *Sém* fia, *Assur:* 1Móz 10,22. 1Krón 1,17. „Assurbol tamadanac az Assiriabeliec." (Székely 5v)

[30] *Nimród,* a magyar krónikakompozíciók Ménrótja a Biblia szerint Khám fiának, Khúsnak volt a fia (1Móz 10,8–12. 1Krón 1,10.). Székely István krónikája Attila ősének tudja (117v, 150r). Róla és utódairól lásd az *1. sz. táblázat*ot, amelyben az első monarchia hosszú uralkodói sorának valamennyi tagja szerepel, és azok az adatok, amelyeket ismeretükről Székely István, Bornemisza Péter, Margitai Péter, Kecskeméti Alexis János és Apácai Csere János írásai alapján összeállíthatunk. Feltüntettem azt is, hogy az egyes szerzők a világ teremtésétől számított hányadik évre teszik a királyok uralkodásának kezdetét és hány évig tartó uralkodásukról tudnak. A ninivei királyok összefoglaló áttekintése Székely István világkrónikájának 49r lapján látható, de előfordul, hogy műve más helyein az itt szereplőktől eltérő más névváltozatokat is használ. Ezeket minden esetben felvettem a táblázatba. Kecskeméti Alexis János prédikációs kötetében is található részleges áttekintés az első monarchia uralkodóiról (a modern kiadás 94–95. lapján), de ezt a felsorolást is kiegészítettem

az egész kötet minden hasznosítható adatával. A 40. sorszámú uralkodótól kezdve a királylisták tagjai általában teljes bizonyossággal azonosíthatók történelmi személyekkel. A táblázat utolsó oszlopában valamennyit azonosítottam is, leírva nevük ma használatos alakját és uralkodásuk évszámait. Az évszámok megállapításához az ún. „középső kronológiát" használtam (Komoróczy Géza egyetemi jegyzete nyomán).

[31] Székely és Bornemisza világossá teszik, hogy ő az utolsó ninivei uralkodó, utána már a babiloni királyok következnek.

[32] Általában a bibliai Púl királlyal azonosítják (2Kir 15,19.).

[33] A Bibliában: 2Kir 15,29. 16,7–10.

[34] 2Kir 17,3–6. 18,9–11.

[35] 2Kir 18,13. 19,36–37. Iz 36,1. 37,37–38.

[36] 2Kir 19,37. Iz 37,38.

[37] 2Kir 20,12–19. Iz 39. Jer 50,2.

[38] 2Kir 24,1.10–11. 25,1. 2Krón 36,6–7. Jud 1,1. Jer 43,10. Ez 29,18. Dán 1,1.

[39] 2Kir 25,27. Jer 52,31.

[40] Dán 5,1–30. A történelmi Bēl-šarri-uṣur valójában csak kormányzott apja, Nabû-na'id (i. e. 556–539) helyett. Kettejüket azonban már Josephus Flavius azonosította: „Baltazár [...], akit a babyloniak Nábunáidnak neveznek" (*A zsidók története* X,11. Révay József ford.).

[41] Az újbabiloni birodalom elestét (i. e. 539) Székely a teremtés utáni 3425–re teszi (48v), így Nimród államalapításától kezdve a birodalom szerinte 1637 évig állott fönn. Míg Székely István és Dálnoki Benkő Márton számítása eszerint kis eltéréssel megfelel egymásnak, lényegesen eltér ettől Margitai Péteré. Szerinte az első birodalom a teremtés utáni 3148–ban bukott meg, így csupán 1360 évig tartott (Alexis 84–85). Margitai e számítása azzal a művel sincs összhangban, amelyhez ajánlásul íródott: Kecskeméti Alexis János prédikációjában a bukás éve 3435 (199).

[42] Székely István számítása szerint a második birodalom 207 évig állott fönn (57v). Margitai Péter ugyanennyit mond (Alexis 85), akárcsak Kecskeméti Alexis János is, a birodalmat 3435–től 3642–ig számítva (199). Ő azonban prédikációs kötete más helyén „228, avagy 230" évet is említ (418). Károlyi Gáspár a *Két könyv*–ben 191 esztendőt számlál (*Károlyi Gáspár, a gönci prédikátor.* Vál., kiad., jegyz. Szabó András. Bp. 1984. 125). A birodalom uralkodóinak — Székely, Bornemisza, Kecskeméti Alexis, Margitai, Apácai, Dálnoki Benkő műveiből és az azonosításom szerinti hiteles adatokból összeállított — listáját lásd a 2. *sz. táblázat*ban.

[43] Hérodotosz szerint 29 évig uralkodott (I,214).

[44] A Biblia a felsorolt személyeket számos további helyén is említi; ahol azonban Dálnoki Benkő bibliai helyeket adott meg, ott megelégedtem ezekkel, s nem egészítettem ki listájukat.

[45] A Dániel-könyv hivatkozott helye (11,2.) *„alatomban"*, azaz nevük említése nélkül, a jövőre vonatkozó jóslatként utal a Dálnoki Benkő által megjelölt perzsa királyokra. Már Kecskeméti Alexis János világosan kifejtette prédikációjában, hogy a bibliai helyen említett négy király alatt II. Küroszt, II. Kambüszészt, I. Dareioszt és I. Xerxészt kell érteni (Alexis 588–589), ahogyan Dálnoki Benkőnél is találjuk.

[46] Hérodotosz szerint 7 év 5 hónapig uralkodott (III,66).

[47] A bibliai helymegjelölés egészen bizonyosan pontatlan, a hibát azonban nem lehet egyértelműen javítani. Ezdrás 4,6. valóban említi *Asuerus* királyt, és Székely István is úgy tudja, hogy ez az utalás II. Kambüszészre vonatkozik. A *2,16.* megjelölés előtt Dálnoki Benkő nem adja meg újabb bibliai könyv nevét, Ezdrás 2,16. pedig nem szól e királyról. E jelölés

kétféleképpen oldható föl. Ezdrás apokrif 3. könyvében a 2. fejezet 16. verse valóban említi *Artaxerxes*t. Másfelől az egész Eszter-könyv *Asuerus* király uralkodása idején történt eseményeket beszél el, s — többek között — a 2,16-ban szerepel is az uralkodó neve.

[48] Hérodotosz (VII,4) szerint is 36 évig uralkodott. Székely szerint őt nevezi Eszter könyve Ahasvérosnak (52r).

[49] 1Ezdrás 4,5. és 24. valóban említi *Dariust*, a többi megjelöléssel azonban ismét zavar van. Többféle javítás is elképzelhető, ezért a következőkben megadom azokat a bibliai helyeket, amelyekre Dálnoki Benkő gondolhatott. *„Cap. 5. v. 1."* lehet 1Ezdrás 5,5[–7]. vagy 6,1. *„Cap. 3. v. 1."* lehet 1Ezdrás 6,1. vagy 3Ezdrás 3,1.

[50] *Xerxes*ről Dániel könyve valóban csak „alatomban" emlékezik meg; neve nem fordul elő a Bibliában.

[51] Hérodotosz (III,61–79) szerint is a mágusok uralma 7 hónapig tartott (III,67).

[52] A harmadik birodalom Székely krónikája szerint 301 évig állott fenn (74r), míg Margitai Péter szerint a teremtés utáni 3642. évtől 282 éven át (Alexis 85). Uralkodóinak listáját lásd a 3. *sz. táblázat*ban. (A Szeleukida birodalom uralkodóinak felsorolása három helyen található meg Kecskeméti Alexis János prédikációs kötetében — a modern kiadás 426., 445. és 594. lapján —, és a háromból két alkalommal a Ptolemaiosz-dinasztia két tagja is besorolódik közéjük. A táblázatba is felvettem őket.)

[53] *Flavius Arrianus:* az i. sz. 1–2. században élt görög író. *Diodórosz:* az i. e. 1. században Szicíliában született görög történetíró. Nem valószínű, hogy Dálnoki Benkő *közvetlenül* hivatkozik rájuk, inkább lefordította az alapul vett kompendium utalását.

[54] Nagy Sándort a Biblia is említi: 1Mak 1,1–7.

[55] Gyámjai Perdikkasz régens († i. e. 321) és Antipatrosz makedón helytartó († i. e. 319) voltak.

[56] V. Philipposz i. e. 197-ben Künoszkephalainál szenvedett vereséget a rómaiaktól. Erről Florus műve is megemlékezik (II,7).

[57] Perszészt L. Aemilius Paulus consul i. e. 168-ban Püdnánál győzte le. Lásd Florus II,12.

[58] I. e. 149-ben Andriszkosz mint Perszész fia lépett fel Philipposz néven. Q. Caecilius Metellus praetor győzte le. Lásd Florus II,14.

[59] Székely István krónikája a 3680. évnél említi, hogy „Demeter az Antigonus fia magat aianla mind orszagaual özue Seleucosnac." (61r)

[60] Ezt a bibliai helyet ugyanígy értelmezi Kecskeméti Alexis János is (595–596).

[61] Vagy a szedésből maradt ki egy részlet, vagy Dálnoki Benkő vétette el a sort az alapul vett kompendium kimásolásakor. A helyes szöveget így rekonstruálhatjuk: „elsö *Antiochus* [Kinek vezeték neve *Soter*, 19 Esztendeig; második *Antiochus*] *Dan.* 11. v. 6. Kinek vezeték neve *Theos*, 15 Esztendeig". Míg az előbbi 19, addig az utóbbi Székely István szerint is 15 évig uralkodott (61r–v). A megadott bibliai helyet is őrá vonatkoztatják, például Kecskeméti Alexis János (597–598). — Az efféle kihagyások a korábbi magyar nyomtatványokban sem ritkák. Éppen az Antiokhosz Theosz után következő királyt, Szeleukosz Kallinikoszt Székely István krónikájának 74r lapon található összefoglaló táblázatából felejtették ki, noha időrendi helyén (62r) megtalálható a könyvben.

[62] A bibliai helyet hasonlóképpen vonatkoztatja őrá Alexis (599–600).

[63] Innét ismét hiányzik néhány szó, feltehetőleg pontosan így: *„Séleucus Cémunus Gallinicius* Fia [*Dan.* 11. v. 10., 3 Esztendeig; *Nagy Antiochus* a' *Cémunus* ötse,] *Dan.* 11. v. 11. 12.,

36 és fél Esztendeig". Az uralkodók sorában ugyanis *„Séleucus Cémunus"* után *„Nagy Antiochus"*-nak kell következnie, és ő volt az, akinek 36 esztendei uralkodásáról tudtak, míg elődje csak 3 évig ült a trónon (lásd Székely 62v). A Dálnoki Benkő által közölt következő bibliai hely is már Antiokhoszra vonatkozik, amint Kecskeméti Alexis János magyarázatából egyértelműen kitűnik (601–602). A Keraunoszra vonatkozó bibliai helyet is Alexis nyomán pótolhatjuk (uo.). — Egyébként Székely világkrónikájának táblázatából (74r) is kimaradt Nagy Antiokhosz neve.

[64] Dániel könyvének megadott helyét ugyanerre az uralkodóra érti Kecskeméti Alexis János (616–617), aki a király nevét is ugyanígy két alakban ismeri.

[65] A bibliai helyet ugyanerre az uralkodóra érti Kecskeméti Alexis János is (624). Az *Epimánes* névhez lásd Alexis magyarázatát (464, 625, 631, 640), aki egyébként az Antikrisztus mintapéldányaként mutatta be ezt az uralkodót prédikációiban (462–470, 478–482, 624–675).

[66] 1Mak 6,17–7,4. 2Mak 10,10–14,2.

[67] 1Mak 7,1–10,50. 2Mak 14,1–15,39.

[68] 1Mak 10,1–11,17.

[69] 1Mak 10,67–14,49.

[70] 1Mak 11,54–13,31.

[71] L. Licinius Lucullus proconsul és Pompeius harcairól Tigranész ellen lásd Florus III,5.

[72] Bár Dálnoki Benkő itt már sehol sem jelöli, a Ptolemaiosz-dinasztia tagjainak neve is rendszeresen előfordul a Makkabeusok könyveiben, a zsidó történelemhez kapcsolódva.

[73] Ezt a bibliai helyet ugyanerre az uralkodóra érti Kecskeméti Alexis János is (595).

[74] Hasonlóképpen őrá vonatkoztatja a bibliai helyet Alexis (597–598).

[75] Ugyanígy magyarázza Alexis (599–600).

[76] Ugyanígy magyarázza Alexis (601–602).

[77] A bibliai helymegjelölés bizonyosan sajtóhibás. Dániel könyvének V. Ptolemaioszra vonatkoztatható jóslatai a 11. rész 14–17. versében vannak, amint Kecskeméti Alexis János magyarázatából kitűnik (607–613).

[78] Hasonlóképpen őrá vonatkoztatja a bibliai helyet Alexis (633–634).

[79] VII. Ptolemaioszról Székely krónikája is feljegyzi, hogy „tulaidon fiait az önnön felesigenec meg ada enni." (68r)

[80] Itt nyilvánvalóan kimaradt a szövegből *„Ptolémaeus Láturus"* (Székely szerint 17 évig tartó) első uralkodása.

[81] Erről lásd Florus IV,11.

[82] A római, nyugat-római és kelet-római uralkodók Dálnoki Benkő által közölt sorával kapcsolatban lásd a 4. *sz. táblázat*ot.

[83] Ez a számítás igen pontos: 476–800.

[84] Ettől az uralkodótól kezdve a bizánci császárok listáján hiba vonul végig: az uralkodók nevei után mindig a következő uralkodó országlásának időtartama szerepel. A hiba jellege nyilvánvalóvá teszi, hogy ebben az esetben semmiképpen sem a szedő hibázott, hanem vagy Dálnoki Benkő az általa alapul vett kompendium kiírásakor, vagy már maga ez a felhasznált kompendium. A hiba forrása, hogy II. Anasztasziosz neve mellé — a kompendiumban vagy Dálnoki Benkő jegyzetében — nem saját, 3 éves uralkodási időtartama került, hanem az utána uralkodó III. Theodosziosz uralkodásának ideje, és így minden név mellé

a rákövetkezőé — ahogyan a hagyománynak Székely krónikájában követett adatain ellenőrizhetjük (lásd a táblázatot).

[85] Székely krónikája szerint „Coproninosnac neuezec, ennec okaert, hoǵ a' kereztelö vizbe szart vala, mert ez igen gülöli vala a' kereztieneket." (139v)

[86] Ezeknek a császároknak a nevét lásd Székely István krónikájában: 143v–144v.

[87] Konstantinápoly elfoglalását Székely krónikája az 1454. évre teszi (212r); feljegyzi azt is, hogy a császár, „Constantinus Palleologus vtolso Imperatoroc Constantinopolba a' Görögöknec, [...] meg öletec az Machumet nepetol, a' varas vetele koran." (210v) Az eseményt Bornemisza (217) és Apácai (327) — helyesen — 1453-ra datálja. Kecskeméti Alexis János nem említi az esemény időpontját (202).

[88] A német-római birodalom uralkodóinak listáját lásd az *5. sz. táblázat*ban.

[89] Székely István krónikájában a következő két uralkodó nem szerepel, helyettük a nagy interregnumot (1256–1273) említi: „Az Imperatorsag tizenhet eztendeig iresen all, a' nag haborusag miat." (182r)

[90] *K. O.*: a „Kegyes Olvasó!" megszólítás rövidítése.

[91] Ez a *hét száz esztendö* még a kor ismeretei szerint is pontatlan számítás. Székely István szerint Romulus és Remus a világ teremtése utáni 3217. évben alapította Rómát (39r), Traianus pedig 4062-ben lépett trónra (97r), közben tehát 845 év telt el. Dálnoki Benkőnek a Florus-szöveg kezdetén szereplő négy periódus Minell-kiadásban megadott évszámaiból is kb. 900 évről kellene tudnia.

[92] A magyar nyelvű fordításirodalmat végigkíséri a más népek, országok fordításainak és anyanyelvű irodalmának bőségére való hivatkozás. Már Pesti Gábor ezzel kezdi ezópusi fabuláinak előszavát: „majdnem minden ember és a földkerekség majdnem minden nemzete a fordítások csodálatos bőségével rendelkezik", amelyek ezen országok dicsőségét öregbítik. (*Rendszerek* 76. Csonka Ferenc ford.) „Mostis az Olaszoc, Nemetec, és egyeb nemzetsegec közöt mind Aristotelest, Cicerot, Virgiliust, es minden fele bölcz embereknek irasokat az ü nyeluekre meg fordittyac, es azoknac nagy hasznatis vezik" — írja Baranyai Decsi János. Háportoni Forró Pál arra hivatkozik, hogy Curtiust a lengyelek is lefordították. Somosi Petkó János így ír: „más keresztyén nemzetek között majd annyi a magok nyelvén lévő könyv, mint az idegen nyelvén [...]. Ez mi nemzetünk között Isten kegyelméből eléggé bű a deák könyv, nem minden értheti meg penig, mert nem minden juthat annyi perfekcióra, hogy érthetné. Szükséges azért a jó fordítás és hasznos". (*Rendszerek* 146.) Apácai egész anyanyelvűségi programjának kiindulópontja ugyanez a gondolat: a „pallérozott nemzetek" példája a tudomány anyanyelvű művelésében (Apáczai 39).

[93] *Tacitus* műveit már a 16. században lefordították franciára (erről lásd R. R. Bolgar: *The Classical Heritage and its Beneficiaries*. 2. kiad. Cambridge 1958. 536). A fordítások a 17. században is folytatódtak; jelentős Nicolas Perrot d'Ablancourt (1606–1664) és Abraham-Nicolas Amelot de la Houssaye (1634–1706) tevékenysége.

[94] *Justus Lipsius* (1547–1606) eredetileg latinul kiadott munkái az elsők között jelentek meg francia fordításban: a *De constantia* még a latin kiadás megjelenésének évében (1584), a *Politica* pedig egy évvel azt követően (1590).

[95] Dálnoki Benkő a felsorolt területek *„maga nyelve"* alatt valószínűleg a görög, szír, arab és kopt nyelvű tudományos irodalmat érti.

[96] A Romulus előtt említett királyokról lásd az előbbi uralkodói táblázatokat. *Tullius:* Servius Tullius. *Valerius Publicola* és L. Tarquinius *Collatinus* consulokat (i. e. 509) lásd Florus I,9.

[97] Dálnoki Benkő nem szól a történelem olvasásának és tanulásának hasznairól. Az ezekről vallott 17. századi nézetek meglehetősen közismertek: összefoglalták e hasznokat Baranyai Decsi János és Háportoni Forró Pál fordításköteteinek előszavai. Az utóbbinak e hasznokkal foglalkozó részeit Balog György is átvette a maga Nepos–kiadásának élén (ez kötetünkben olvasható), miáltal e gondolatok jóval szélesebb közönség számára is ismertté váltak. Lásd ugyanilyen szempontból Gyöngyösi István *Murányi Vénus*ának ajánlását.

[98] A 17. századi nemzetközi tudományosság Florust általában hispaniai származásúnak, a Senecák rokonának tudta, aki Traianus idejében élt. Valószínűnek tartom, hogy Dálnoki Benkő nem közvetlenül hivatkozik Volaterranusra, aki *nem* nevezi az auktort Julius Florusnak. Volaterranus, miután megállapítja, hogy *Lucius* Florus maga tesz bizonyságot arról műve első könyvében, hogy Traianus idején élt, így ír: „Scripsit historiam Ro. breuitate admodum et elegantia posteritati acceptissimam. Praeterea epitomen omnium librorum Liuij ab eo factam: constans est opinio." Ezután Quintilianus–idézettel folytatja kompilációját, a szöveget a következőképpen közölve: „Quint. lib. X. de huius patre sic ait. Memini Iul. Secundum illum aequalem meum, atque a me ut notum est familiriter[!] amatum, mirae facundiae uirum, quod sibi foret a patruo suo dictum: Is fuit L. Florus, flos eloquentiae gallicae, cum ibi eam exercuerit, princeps alioquin inter paucos disertissimus." (Az általunk használt kiadás: *Commentariorum Urbanorum octo et triginta libri.* Bázel 1544. 180v. A Quintilianus–idézet a modern kritikai kiadásban: „Qua de re memini narrasse mihi Iulium Secundum illum, aequalem meum atque a me, ut notum est, familiariter amatum, mirae facundiae virum, infinitae tamen curae, quid esset sibi a patruo suo dictum. is fuit Iulius Florus, in eloquentia Galliarum, quoniam ibi demum exercuit eam, princeps, alioqui inter paucos disertus et dignus illa propinquitate." M. Fabi Quintiliani *Institutionis oratoriae libri XII.* Edidit Ludwig Radermacher. Editio stereotypa correctior editionis primae. *Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana.* I–II. Lipcse 1959. X,3,12–13.)

[99] *Antidotum:* „Méreg ellen való órvosság." (PPB)

[100] A bekezdést vö. Florus I,8. A Tarquinius Superbus kapcsán tett megjegyzés a kálvini zsarnokölés hatását mutatja.

[101] Lásd a 22. sz. jegyzetet.

[102] A közönségről, amelynek a fordítást Dálnoki Benkő szánta, lásd a jegyzetek bevezetőjét. Már Bod Péter felismerte, hogy Dálnoki munkáját valóban *„az olvasni tudó minden rendek"* haszonnal forgathatják. Nemcsak a *Magyar Athenas*ban szólt ugyanis róla, hanem a *Szent Hilárius* élén is megemlítette mint egyikét azon „elmét gyönyörködtető és megvidámító", „szép, mulatságos könyvek"–nek, „amelyekkel megunt idejekben vagy kedvetlen, szomorú állapotjokban szokták magokat ártatlanul megújítani, s kedvetlen idejeket elmebéli gyönyörűséggel tölteni, s amellett az mulatságot szerző szók, dolgok vagy históriák által hasznos tanúságot venni." (Bod Péter: *Szent Hilárius.* Kiad., bev., jegyz. Hargittay Emil. Bp. 1987. 29, 32.)

[103] A latin bősége (copia verborum), a magyar nyelv szűk volta a 17. század irodalomelméleti közhelye. Beszél róla Háportoni Forró Pál Curtius–fordításának előszavában; innét Balog György Nepos–előszavába is átkerült. Fontos része Apácai gondolatainak enciklopédiája előszavában; latin kifejezését („maxima linguae sterilitas ac nuditas") Rájnis József így fordította: „e nyelvnek elegendő szók nélkül szűkölködő mivolta s mintegy mezítelensége" (Apáczai 40. Lásd még Bán Imre: *Apáczai Csere János.* Bp. 1958. 359–360). Zrínyi ugyancsak szóvá tette ezt verskötetének előszavában: „szegény az magyar nyelv: az ki historiát ir, el-hiszi szómat." Dálnoki Benkőnek pedig éppen „historiát" kellett írnia.

[104] Traianus uralkodásától a fordítás elkészültéig valójában mintegy 1600 év telt el. Havas László lektori jelentése felveti a lehetőséget: a tévedésből „talán arra lehet következtetni, hogy történelmi áttekintéséhez a fordító talán egy 150–200 évvel korábbi munkát használt fel." Ám egyszerű elírásra vagy sajtóhibára is gyanakodhatunk.

[105] Forró Pál is említi Curtius szövegéről, hogy „az regisegnek rea valo gondviseletlensege miat, gondolom, nehul nehul meg-is csonkittatot". Ő maga mondja, hogy a mű különböző példányainak összevetéséből igyekezett a helyes értelmet megállapítani. Dálnoki Benkő sehol sem állít hasonlót, és kétségtelen, hogy legtöbbször Minell szövegét és értelmezéseit követi — de a kontamináció lehetőségét az ő fordítása esetén sem lehet kizárni (lásd a bevezető 3. pontját).

[106] Rendkívül fontos helye a bevezetésnek: annak tanúbizonysága, hogy Dálnoki Benkő ismerte a Hippokratészre és Vitruviusra visszanyúló klímaelméletnek nyelvi–irodalmi vonatkozásairól szóló gondolatokat. A klímaelmélet — amelynek nyomai Florusnál is megtalálhatók (pl. III,2), tehát Dálnoki Benkő innét is ismerhette azt — lényege, hogy az egyes népek lakóhelyének éghajlata meghatározza sajátos jellemvonásaikat, és nyelvük tulajdonságait is. Már Sylvester János leírta, hogy ezek szerint minden nyelvnek megvan a maga sajátos kifejezésmódja. Ő is, Pesti Gábor is úgy gondolták, hogy a fordítás során nem lehet a latin nyelv szólásmódját erőltetni. Ebből az a felismerés következik, hogy az eredeti mű nyelvi értékei fordítás közben többnyire elvesznek, nem vihetők át egy másik nyelvbe. Ezt a gondolatot fogalmazta meg 1551–ben, egy bibliai könyv fordítása közben Gyulai István: „a sido igic, mikor más nyelvre fordittatnac, nintsen olyan nagy ereie az ékessége a szolásnac." Dudith András is úgy vélte: hiába érti tökéletesen a fordító az eredeti szöveget, hasztalan igyekszik azt híven visszaadni, az olvasó a legjobb esetben is csak gyanítani fogja, mi volt az eredeti műben. Zsámboky János is bőségesen fejteget hasonló gondolatokat. (A kérdés feldolgozása: Téglásy Imre: *A nyelv– és irodalomszemlélet kezdetei Magyarországon Sylvester Jánostól Zsámboky Jánosig*. Bp. 1988. 19–28, 84–91.) Dálnoki Benkő ugyanezeket a felismeréseket fogalmazza meg, amelyeknek tehát a 17. század folyamán is végig élniük kellett Magyarországon. Ennek a története azonban még teljességgel feltáratlan.

[107] Egy évszázaddal Dálnoki Benkő után Budai Ézsaiás így jellemezte Florus stílusát: „Velősenn, és ékesenn akarvánn írni, Poëtai, és puffadt vagy, pöffeszkedő (tumidus) stilussal írt; és ugyan abból esett, hogy inkább *Panegyristá*nak, mint *Históricus*nak látszik." (*Régi tudós világ históriája*. Debrecen 1802. 528.)

[108] Dálnoki Benkőnek a fordításáról szóló megjegyzései első pontja a szöveg *tárgyi* bővítéseiről szól, amelyeket Florus rendkívüli, sokszor talányos tömörsége tett szükségessé; a magyar nyelvű szöveg érthetősége miatt szükséges, pusztán *nyelvi* bővítésekről a negyedik pontban van szó. Ezt azért szükséges hangsúlyozni, mert néhány irodalomtörténész ezt a helyet alaposan félreértette. Bodnár Zsigmond (*A magyar irodalom története*. Bp. 1891. II. 403), miután „kényelmes és körülíró fordítás"–nak nevezte Dálnoki munkáját, így ír: „maga is mondja, hogy a mit a latin történetíró egy–két szóval fejez ki, »sok szóból álló sententiákkal tette ki«, azt írja ugyan, hogy a könnyebb megértés volt eljárásának oka, de hihetőbb, hogy a kor pongyola és lapos irálya vitte reá." Ez tökéletes félreértése Dálnoki Benkő szavainak, amelyek semmiképp sem támaszthatják alá Bodnár (megalapozatlan) következtetését, amely egyébként Toldy Ferenc a korszak fordításairól együttesen leírt sommás ítéletének átvétele: „Kényelmes, körülíró bőséggel adatnak a történetírók, s emellett numerus és csín nélkül" (*A magyar nemzeti irodalom története a legrégibb időktől a jelen korig rövid előadásban*. [1864–1865.] Kiad. Szalai Anna. Bp. 1987. 121). Ennek a félreértésnek köszönhető, hogy Dálnoki Benkő Márton mint a „legsilányabb" klasszikus–fordító vonult be a magyar iro-

dalomtörténetbe (Radó Antal: *A magyar műfordítás története 1772–1831.* Bp. 1883. 19). Úgy tűnik, hogy a helyet hasonlóképpen értelmezte Havas László is, amikor arról ír, hogy „Dálnoki barokkosan gazdagítani igyekszik az eredeti, meglehetősen feszes szöveget, s ehhez esetenként Minellius parafrázisai is hozzájárultak." (I. m. 25.) Minell szövege valóban gyakran gazdagítja Dálnoki fordítását, de Dálnoki nem „ezen kívül" illeszt a fordításba „esetenként" magyarázatokat, kiegészítéseket, és semmiképpen sem „főleg Liviusból" (uo. 25–26), hanem ez a Minell kommentárjaiból származó rendszeres „gazdagítás" az, ami mindig a szöveg értelmének pontosításához hozzájáruló tárgyi kiegészítés, nem pedig öncélú nyelvi lelemény. Ennek alapján Dálnoki Benkő stílusa aligha értékelhető „barokkos kiszínezettségű"-nek (uo. 26), hanem sokkal inkább világosságra és egzaktságra törekvőnek. Ahol pedig Havas szerint „A szöveg burjánzóvá tétele [...] Dálnoki saját leleménye" (uo. 25), ott arról van szó, hogy bizonyos dolgokat a 17. század végén nem lehetett néhány szavas körülírásnál tömörebben elmondani magyarul. — Minell kiadásáról és annak a fordító általi felhasználásáról lásd a jegyzetek bevezetését. A többi felsorolt filológus említését Dálnoki a Minell-kiadás *Ad lectorem* című részéből vette át, amelynek megfelelő mondata így szól: „Sic prodierunt Vineti, Stadii, Gruteri, Lipsii, Pontani, Freinshemii, Zevecotii ad eundem observationes." A felsorolt filológusok: *Elias Vinetus* (1507–1587), akinek Florus-kiadása először 1554-ben jelent meg Poitiers-ben, a második, átdolgozott kiadás pedig 1563-ban*. *Johannes Stadius* (1527–1579) kiadása a 16. század második felében többször is megjelent Antwerpenben (így 1567-ben, 1584-ben, 1593-ban*, 1600-ban), a 17. század elején pedig Kölnben és Oxfordban is. *Jan Gruter* (1560–1627), Pápai Páriz Ferenc szerint „kincset érő kritikus" (*Békességet magamnak, másoknak.* Kiad., bev., jegyz. Nagy Géza. Bukarest 1977. 587), akinek Florus-szövegkiadása 1597-ben* jelent meg Heidelbergben, majd Claudius Salmasius (Claude Saumaise, 1588–1653) fejlesztette azt tovább (Heidelberg 1609). *Justus Lipsius* (1547–1606) emendációs tevékenységének szerepe volt Stadius 1567-es kiadásában*, jegyzetei pedig pl. az 1606-os lyoni kiadásban kaptak helyet*. *Johannes Isaac Pontanus* (1571–1639) dán filológus és történész politikai szempontból kommentálta Florus művét, 1616 őszén pedig előadást tartott róla Harderwijkben; 1626-os amszterdami kiadását láttam. *Johann Freinsheim* (1608–1660) Florus-kiadása először 1632-ben jelent meg Strassburgban, másodszor 1636-ban*; 1655-ös harmadik kiadását láttam; a fejezetek végére illesztett válogatott jegyzetekhez felhasználta Vinetus, Stadius, Gruter, Salmasius és Pontanus munkáit. Boeckler (i. m. 299) az ő Florus-kiadását tartotta a legjobbnak. *Jacob Zevecotius* (1596–1642) Florus-kiadásához készült ajánlását Harderwijkben keltezte 1638-ban, a könyv megjelenését (Amszterdam* 1638) professzortársa, Pontanus üdvözölte; 1665-ös hallei kiadását láttam. (A *-gal jelzett adatokat Havas Lászlónak köszönöm.)

[109] Ez a rövid kijelentés és Dálnoki Benkő állásfoglalása fontos és új állomása a magyar fordításirodalomnak. Lásd a jegyzetek bevezetőjét. Az ott említettekhez kiegészítésül idézem Draskovich Jánosnak *Az feiedelmek oraianak masodik keonyvé*hez 1610-ben írott ajánlását. Miután felhívta rá a figyelmet, hogy Guevara lefordított munkájában igen sok „Pogan bölcs" tettei és szavai is szerepelnek, így ír: „Ha mikor azert ezeknek auagy irasokban auagy beszedekben lattyak, hogy Iupiter Istenrül, Mars Istenrül, Diana Isten aszonyrül, es egyeb effele baluany Istenekrül emlekezet vagyon, megh gondollyak az kik e' könyuet foghiak oluasnia, hogy ha szinten az emberi okossagtül talaltatot tudomanyokkal bölcsek voltakis, de mind azon altal az igaz hitnek vilagossagha nekül az igaz Istennek ismeretiben ighen vakok voltanak, és aztis eszekbe vegyek mindnyajan, hogy az igaz Istenben valo igaz hit, nem ez vilagi bölcsesegh altal talaltatik, hanem az teremptö Istennek kegyelmebül az Iesus Christusnak erdeme altal adatik."

[110] A latin szavak jelentése sorrendben, zárójelben azok a próbálkozások, ahogyan Pápai Páriz Ferenc megkísérelte őket magyarítani: őrség („Segedelem, Segítség, Óltalom, Segítő vitézi sereg"); szónokolni („Kérlek, Könyörgök, Imádkozom"); prédikálni („Ki-hírdetem, Prédikállom"); ok („Ok, Oka valaminek"); erény („Jóságos tselekedet"); barbár („Szólásban parasztos. Item Nem nyelvünkön szóló"); beszéd („Tellyes rendes beszéd. Item Imádság"); császár („Fő hadi Vezér, Tsászár"); levegő („Éltető ég"); kiváltság („Tulajdon törvény, Valamire-való szabadság, Privilégyiom"); parancsnok („Tiszt-tartó, Elől-járó"); zsákmány („Ragadomány, Martalék, Préda, 'Zákmány"); végrendelet („Testámentom, Halála-utánra el-hagyatott jószágnak rendelése, és annak bizonysága"); korona („Koszorú, Korona"); telek, birtok („Mezei jószág, föld"); jog („Törvény, Szokás"); birodalom („Birodalom, Parantsólat"); cím („Fellyűl-való írás, Méltósági ditséretes név"); doktor („Tanító"); emlék, emlékmű („Emlekeztető épűlet, Könyv, Jegy, Ajándék").

[111] A következő, rendkívül alapos és meglepően részletes római régiségtannak forrása ismeretlen. Az ókori ismeretanyaghoz az itt közölteket megerősítő, cáfoló vagy pontosító jegyzeteket nem készítettem; általában annyit lehet mondani, hogy Dálnoki Benkő ismeretei legtöbbször helyesek és pontosak. (Ellenőrzésükre — a kézikönyvek mellett — a következő iskolai régiségtant is használtam: Wagner József – Gaál László – Oszvald Arisztid: *Római régiségek és a római irodalomtörténet vázlata.* 9. kiad. Bp. 1937.) Dálnoki Benkő a magyarázott fogalmak latin nevét is feltünteti magyar értelmezéseiket megelőzően. Ez csak néhány esetben maradt el, ezeket a hiányokat itt — előfordulásuk sorrendjében — pótolom:

szövetséges baráttyoknak táborok: socii
segitö Seregek: auxilia
arany Kopja: hasta pura
arany Perecz: armilla
arany Láncz: catella
Pán barmoknak Istenének innepi: Lupercalia

[112] *Felfalusi József* (1660/1–1715): hazai tanulmányai után Bethlen Miklós Mihály fia mellett lett nevelő. 1686–ban a franekeri egyetemre iratkozott be (TT 1886. 797), 1687–ben Leidenben, majd ismét Franekerben, 1689–ben Odera–Frankfurtban tanult. Hazaérkezése után, 1690 júniusától folytatta nevelősködését. 1691. június 14–én a marosvásárhelyi iskola rektora lett, 18 diákot talált ott, hetet pedig ő vett be rövid rektorsága idején (Koncz 53–55). 1692. március 6–tól haláláig ugyanazon gyülekezet lelkésze, 1711–től a marosi egyházmegye esperese. Házassága révén rokonságba került Tofeus Mihállyal: első felesége annak legkisebb leánya, Zsófia volt. 1689–es franekeri disputációján kívül (erről lásd Erdélyi János: *Felfalusi József XVII. századi bölcsész.* = Sárospataki Füzetek 1865. 281–286) csak üdvözlő verseit ismerjük.

[113] Ez a *kellö* nem lehet az aptum megfelelője, hiszen a szerző csak három „erő" megnevezését ígéri. A *„kedves, 's kellö"* együttesen jelenti tehát a méltóság és hasznosság mellé állított harmadik alapelvet, a szépséget. A vers e retorikai fogalmakra épül, ezeknek a történeti művekben való meglétét bizonyítja. Nincs minden tanulság nélkül, hogy a két hagyományos írói célkitűzés, a *docere* (3–5. vsz.) és a *delectare* (6. vsz.) mellett harmadikként épp a *dignitas* (2. vsz.) jelentőségét hangsúlyozza.

[114] *Nádudvari P. Péter* (†1726): születésének dátuma ismeretlen. 1687–ben kezdte meg a felsőbb osztályokbeli tanulmányait Debrecenben, de már korábban a kollégiumhoz kellett tartoznia, mert 1686–ban az ő gyászverse is megjelent a Felvinczi Sándor tiszteletére kiadott *Hedera poetica* c. gyűjteményben (RMK II. 1580). 1692. szeptember 3–án iratkozott be a nagyenyedi kollégiumba, a már két éve ott tanuló Dálnoki Benkővel már ekkor ismeretségbe

került. 1695 tavaszán, mint a logikai osztály praeceptora, Enyedi István vezetésével disputát tartott, amely nyomtatásban is megjelent Kolozsvárott, több diáktársa, köztük Dálnoki Benkő üdvözlő versével (*Disputatio theologica de peccati natura.* RMK II. 1796). 1696–ban fejezte be tanulmányait. Még ez év augusztusában beiratkozott a franekeri egyetemre (TT 1886. 799). Külföldi útját az tette lehetővé, hogy ifj. Bethlen Sámuel kísérőjeként alkalmazták. 1698–ban hazatért, id. Bethlen Sámuel udvari papja lett. Az ő „szep költségével jártam-meg az *Akademiákat*, 's minekutánna le-jövetelem után Esztendeig 's nyóltz hólnapig lelkemnek örömével szólgáltam vólna Méltóságos Udvarába, egész Papi köntössel botsáta a' *Maros-Vásárhelyi* szép népes Ecclesiába" — írta róla később, 1708–ban, amikor patrónusának holtteste fölött halotti beszédet tartott (RMK I. 1751a. B3r). 1700–ban lett marosvásárhelyi lelkész, itt találkozott ismét Dálnoki Benkővel. 1705–ben szászvárosi lelkész lett, 1706–tól elsőpap és dékán (esperes). Híres prédikátor volt, Hermányi Dienes József szavaival: „e hazában igen híres concionátor". (*Nagyenyedi síró Heraklitus és hol mosolygó s hol kacagó Demokritus.* Kiad. György Lajos. Kolozsvár 1943. II. 53–54.) Bod Péter szerint „mint valami Krisostomusnak úgy tsudálták a' Prédikátziójit." (Bod 187.) Számos halotti beszéde jelent meg nyomtatásban, 1741–ben pedig 84 prédikációja id. Bethlen Sámuel leánya, Bethlen Kata költségén. Számos üdvözlő verset is írt, így pl. Pápai Páriz Ferenc *Pax crucis*ába (1710), halálára pedig latin gyászverset (1717). Volt enyedi professzorával egyébként rokonságba is került: annak 1689–ben született lányát, Pápai Páriz Krisztinát vette feleségül. Amikor ifj. Pápai Páriz Ferenc külföldi akadémiákra indult 1711–ben, távolléte idejére a házaspárt ruházta fel a javai fölötti rendelkezés jogával.

[115] *Galambodi Mihály* 1688. január 6–án iratkozott be a nagyenyedi kollégiumba. Dálnoki Benkő 1690–ben került oda, ettől kezdve — Galambodi szavai szerint — szobatársak voltak. 1694–ben — kollégiumi feljegyzés szerint — „thecarius Coll. laudatissimus. Ao. 1695 die 12 Mart. creatus Coll. contrascriba." Ez évben nyolc latin hexameterrel üdvözölte Nádudvari disputáját (RMK II. 1796). A kollégiumi anyakönyv bejegyzése szerint tanulmányai befejeztével, „Ao. 1696 9 Febr. provinciam nactus K. Vásárhelyini scholarem." (Jakó – Juhász: i. m. 112.) Üdvözlő versének írásakor vajai lelkész.

[116] *Vajai István:* 1691. július 2–án iratkozott be a nagyenyedi kollégiumba (Jakó – Juhász: i. m. 114), s lett Dálnoki Benkő iskolatársa. Az anyakönyv annyit tud róla, hogy tanulmányainak elvégzése után „pastor Panitiensis" lett, vagyis a Marosvásárhelyhez közeli Mezőpaniton kezdte működését. Üdvözlő versének írásakor valószínűleg a Kis–Küküllő folyó partján fekvő Pánád faluban lelkészkedett. A versbe a *kert, kertész* motívumok a *Florus – flos* szójáték nyomán kerülhettek. Már Minell kiadásának élén olvasható egy üdvözlő vers, amely ugyanezt a szójátékot használja fel; kezdősora: „In Floro floret praeclari fama Min–Elli..."

[117] Az *„az az"* vezeti be általában a fordítónak — az elöljáró beszédben jelzett 4. pontja szerinti — *nyelvi* bővítéseit, parafrázisait.

[118] *Geográphusok:* e szó nincs a latin szövegben: „qui terrarum situs pingunt".

[119] *Pólgár–Mester:* consul. Lásd Balog György Nepos–fordításához írott 127. jegyzetünket.

[120] *Pólgár:* consul. Dálnoki Benkő csaknem kivétel nélkül, következetesen ezzel a szóval fordítja.

[121] A mondat első fele a latinban csak: „Hoc de se sacerdos gravida confessa est".

[122] *Anya Város:* caput.

[123] *Attyát:* „avum" („nagyapját").

[124] Dálnoki Benkő — *vagy* szócskával is kifejezett — fordítási bizonytalanságának oka Florus rendkívüli tömörsége: „Res erat unius aetatis populus virorum."

[125] Az eredetiben csak: *„lovasjátékokat"*. Minell jegyzete: „Consualia intelligit, Neptuno equestri dedicata, qui *Consus* dictus, id est, consiliorum Deus."

[126] *Véjentes:* veiibeliek.

[127] „Zsákmányhordozó" *Iuppiter.*

[128] *Tarpeia* története a latinban: „Sabinis proditae portae per virginem: nec dolo: sed puella pretium rei, quam gerebant in sinistris, petierat: dubium clypeos, an armillas. Illi ut et fidem solverent, et ulciscerentur, clypeis obruere." A bővítéssel Dálnoki Benkő Minell kommentárját követi, aki Valerius Maximus szövegét (IX,6,1) is felhasználta jegyzeteiben.

[129] *Piacz:* forum.

[130] *T. Tatius*, a sabin király.

[131] Az eredetiben: „rex sapientissimus".

[132] *Társaság:* res publica.

[133] A három tribusról van szó.

[134] *Közönséges társaság:* res publica.

[135] Senatus.

[136] *Fö Pap:* pontifex.

[137] *Madár szóból jövendölö:* augur.

[138] A Salius–papokról van szó.

[139] A latinban csak: „Janumque geminum, fidem pacis ac belli". Minell jegyzeteiben megvan a kiegészítés, bővebb magyarázatát innen merítette Dálnoki Benkő.

[140] *Albánust:* az albaiakat.

[141] A latin eredeti sokkal rövidebb: „Nec diu in fide Albanus. Nam Fidenate bello missi in auxilium ex foedere, medii inter duos exspectavere fortunam." Csak arról van tehát szó, hogy az albaiak a Rómával kötött szerződés értelmében küldtek ugyan segédcsapatokat Róma Fidenae elleni háborújába, de azok nem segítették a rómaiakat. A Fidenaevel vívott korábbi háborúról, békekötésről és arról, hogy az albaiak indították volna fel őket újból a rómaiak ellen, nincs szó Florusnál. Mindezekkel Dálnoki Benkő a Minell–kommentárból bővítette szövegét.

[142] *Tanáts:* senatus.

[143] A ma is többféleképpen értelmezett szöveghely magyarázatában a fordító Minellt követi.

[144] *Fénkö:* cos.

[145] Fasces.

[146] Togae pictae.

[147] Tunicae palmatae.

[148] A census alapján kialakított osztályokról van szó.

[149] *A' Káptolanban:* „in tabulas".

[150] Florusnak ez a mondata idézetként szerepel Justus Lipsius *Politica* c. művében, Dálnoki Benkő előtt tehát már Laskai János magyarra fordította. Az ő fordítása így hangzik: a jószágok megszámlálása „által lészen, hogy az örökségnek, méltóságnak, idönek, mesterségeknek, és tiszteknek minden külömbségi laystromokban le-irattassanak." (Laskai 286.)

[151] *Superbus: „Kevély, Fenn-látó.* Item *Jeles, Nemes."* (PPB)

[152] A latinban: nagyapjától.

[153] *Aruns:* a latinban itt nem szerepel ez a név, csak a 10. rész végén. A szöveg e helyén Minell jegyzete sem figyelmeztet rá.

[154] *El-választatván:* talán sajtóhiba *el-változtatván* helyett.

[155] „Ut consulere se civibus suis debere meminissent."

[156] A nevek nem szerepelnek Florus szövegében, csak Minell kommentárjában.

[157] Minell kiadásának szövegében — helyesen — a *Mamilius* nevet használja, jegyzetében megadja a *Manilius* névváltozatot is. A magyar nyomtatvány névalakját nem javítottam, mert — Havas László figyelmeztetése szerint — a Florus-kéziratokban *Manlius* forma is előfordul.

[158] *Hadi fö Generális:* dictator.

[159] *A' Lóvasoknak fö igazgatója:* equitum magister.

[160] *Hostát:* suburbanum.

[161] A fordítás jelentősen eltér az eredetitől: „Exstant et parta de Antio spolia, quae Moenius in suggestu fori, capta hostium classe, suffixit; si tamen illa classis: nam sex fuere rostratae. Sed hic numerus illis initiis, navale bellum fuit." *Ancius:* valójában Antium.

[162] A latinban csak: „more pecudum sub jugum misit." Dálnoki Benkő bővebb magyarázata Minell kommentárját követi.

[163] *Fö Nemzet:* patricius. A latin szót Baranyai Decsi így magyarította: „uri nemzetből levő ember" (Kurcz: i. m. 20).

[164] A latinban nem szerepel a hadvezér neve, Dálnoki Benkő azt Minell kommentárjából merítette.

[165] Ez a mondat Laskai János Lipsius-fordításában így olvasható: „A' szent és bölcs férfiu azt a' gyözödelmet tartya tökéletesnek, mely fogadásának és becsületinek sérelme-nélkül lészen." (Laskai 376.) Lipsius egyébként vitatkozik ezzel az állítással, szerinte az ellenséggel szemben minden megengedett. (Uo. 378.) Háportoni Forró Pál is ezt a margójegyzetet fűzte Curtius-fordítása egy pontjához: „Az ellensegnek minden modon szabad artani" (kiadásának 317. lapján).

[166] Apollót Delphoiban Pythios melléknéven tisztelték. Dálnoki Benkő Minell kommentárját fordítja.

[167] *Fö Papok és az áldozó papok:* pontifices et flamines.

[168] Erősen kiegészített szövegrész. Az eredeti: „Pontius, Herennium patrem consuluit, et ille, *mitteret omnes, vel occideret,* sapienter, ut senior, suaserat. Hic armis exutos mittere sub jugum maluit; ut nec amici forent beneficio, et post flagitium hostes magis. Itaque et Consules statim magnifice voluntaria deditione turpitudinem foederis dirimunt". A hosszú kiegészítés Minell jegyzetében sincs meg.

[169] Ez a tagmondat az umberekre vonatkozik az eredetiben.

[170] *Játék nézö hely:* theatrum.

[171] *„Video me,* inquit, *plane Herculis sydere procreatum".*

[172] *Le-tsinálta vólna:* exarmavit.

[173] Az eredetiben: „in Sacrum montem".

[174] *Példa beszéd:* fabula.

[175] A decemvirekről van szó.

[176] Az eredetiben: tizenkettő.

[177] *Poroszló:* lictor.

[178] *A' lovasoknak elöljárója:* magister equitum.

[179] *Ki-üzte:* „ab [...] arce dejecit."

[180] A *triumphus* itt 'diadalmenet' értelemben.

[181] A latin szöveg említi a másik consul nevét: Cornelius Asina.

[182] A latinban csak: „licet nihil scripserit sanguine." Dálnoki Benkő mondatának további része Florus odavetett utalásának bővebb kifejtése, forrása feltehetőleg Minell kommentárja. A magyar fordító azonban mindvégig Leónidasznak nevezi a spártai hőst, pedig Minell jelzi, hogy valójában Othrüadészről van szó (Hérodotosz I,82,7). Elképzelhető, hogy ennek az eljárásnak a magyarázatát is megtaláltuk Minell szövegében. Minell e helyhez fűzött kommentárjának első mondata ugyanis: „Stadius putat Leonidae tribui, quod Othryadis proprium erat." Elképzelhető, hogy e helyen Dálnoki Benkő forrása Stadius kommentárja volt, amelyet nem vetett össze Minell szövegével?

[183] A *Bagrada* folyó neve Florus szövegében kétszer fordul elő. Az első előfordulás helyén Minell kiadása — számos kézirattal összhangban — a *Bragada* formát használja („apud Bragadam"), a második alkalommal a helyes *Bagrada* alakot (IV,2). Dálnoki Benkő mindkét alkalommal a *Bragada* nevet írta le. Forrásainak végleges tisztázásáig nem javíthatjuk ezt az alakot.

[184] Helyesen: *Marcus Fabius Buteo* consul.

[185] Helyesen: *Lutatius Catulus* consul.

[186] „Tuti locis, et fuga".

[187] A latinban: *Ticinus.* Nem javítottam, mert a magyar nyomtatványban olvasható alak következetesen ismétlődik.

[188] A latinban csak: „insidentia signis examina, et Aquilae prodire nolentes". A hely értelmét Livius szövege teszi világossá (XXII,3,12). Dálnoki Benkő közvetlen forrása Minell kommentárja.

[189] Ezt a történelmi exemplumot Pázmány is elbeszéli prédikációjában: „*Annibalt* meg nem győzheték a *romai* hadak, meggyőzék a *Capua* váras jó-lakási, mellyekkel aszszonyemberi puhaságra juta, mind maga, mind győzedelmes hada." (PÖM VII. 258.) Margójegyzetében Livius mellett („li. 23. longe ante medium", lásd XXIII,18) Florust is megnevezi forrásként, de téves helyet ad meg („lib. 4. cap. 2.").

[190] Senatus.

[191] Bulla. A szó jelentését Minell kommentárja tette világossá Dálnoki Benkő előtt.

[192] Eques.

[193] Equitem tribus.

[194] Hastae subjectus.

[195] „Cum projectum fratris caput ad sua castra vidisset".

[196] Helyesen: *Syphax* numidiai király (Syphacis exercitus).

[197] Helyesen: *Nabis* (sub Nabide).

[198] A *Herculesre* és tettére utaló szavak sem Florus szövegében, sem Minell jegyzetében nem találhatók. Talán Dálnoki Benkő önálló betoldásai a *Nemea* helynév alapján.

[199] Az eredetiben mindvégig nem éneklésről, hanem a consuli rendelet kihirdetéséről, felolvasásáról van szó.

[200] *Rátz ország:* Thrákia, *rátzok:* thrákok.

[201] Florus e szorosnak nevét is leírja: Euripus.

[202] Classis (hajóhad).

[203] A latinban: *Polyxenidas.* Nem javítottam, mert a rag hangrendje szerint nem egyszerű sajtóhiba.

[204] A feleség neve nincs meg Florus szövegében, csak Minell kommentárjában.

[205] *Százados:* centurio.

[206] Signa tabulasque.

[207] „Ab illo imaginario et scenico Rege".

[208] Ez a mondat Laskai János fordításában: „Felette igen halálosok a' meg-haló vadaknak mardosási." (Laskai 386.)

[209] *Dido* nevét Florus nem, csak Minell írja le.

[210] Florus szövege: „sub ipsis Isthmi faucibus". Minell magyarázata: „insula est inter duo maria conclusa." A két tenger nevét tehát csak Dálnoki Benkő írja le.

[211] Florusnál: *Scipio posterior.* Az *Aemilianus* név Minell jegyzetéből származik.

[212] Florus nem nevezi meg a praetorokat. Minell jegyzetében: *M. Vetilius* és *C. Plaucius.*

[213] A folyót Minell nevezi meg.

[214] Florus Minell által kiadott szövegében: 14 év (más változatban 11). Dálnoki Benkő 12–je ismeretlen forrásból eredő javítási kísérlet is, egyszerű romlás is lehet.

[215] A latinban csak: „dedecus quidem praesenti flagitii deditione Mancini expiavit". Bővebben mondja el az eseményt Velleius Paterculus (II,1,5). Dálnoki Benkő Minell jegyzeteiből merít.

[216] „Tanti esse exercitum, quanti imperatorem, vere proditum est." A hely Laskai János fordításában: „valaminémü a' Fejedelem ollyan a' had." (Laskai 357.) Hasonló jelentésű latin közhelyeket gyakran leírtak a 17. századi Magyarországon. Háportoni Forró Pál Curtius–fordításának előszavában egy Claudianustól származót (Walther No. 26481) idéz: „az fejedelmek ala vettetet nepek az mit ö bennek vagy jot vagy gonoszt latnak, amaz közönseges vers szerint *Regis ad exemplum totus componitur orbis* gyakrabban azt követik." Ezt a latin közhelyet Medgyesi Pál is felhasználta (Szalárdi 718), akárcsak a „qualis rex, talis grex" szentenciát (Walther No. 23250) is (Szalárdi 705).

[217] A Lipsius munkájába beillesztett rövid idézetet Laskai János így fordította: „valóságos és minden kivétel nélkül-való Gyözödelmet kivánnak." (Laskai 412. A modern kiadás sem javította Laskai téves margójegyzetét: „Flor. II. c. 29." Helyesen: c. 18.)

[218] Celia. Vö. Plinius: *Nat. hist.* XXII,25,82.

[219] Florus a gallokat is említi még.

[220] A latin szöveg e helyének tárgya valójában a „gladiatoria bella".

[221] A latinban: *Samos* (ragozott alakjában fordul elő: Samon).

[222] *A' Massinissa unokáját:* ez kiegészítés, Minell nyomán.

[223] *Mesterséggel:* a latin szöveg értelme szerint 'annak saját taktikájával'.

[224] *Az adó-fizetöket-is:* „capite censos".

[225] *Tekervényes hellyel:* „anguibus" (kígyókkal).

[226] A latinban: *Bocchus.* Nem javítottam, mert a névalak hasonló megváltoztatása más alkalommal is előfordul a magyar nyomtatványban.

[227] Az ókori klímaelméletnek a 16–17. század nyelv- és irodalomszemléletére tett hatásáról lásd a 106. sz. jegyzetet.

[228] A latinban: *Theutobochus.* Nem javítottam (lásd a 226. sz. jegyzetet).

[229] „Trecentis minus" (háromszáznál kevesebben).

[230] A latinban csak: „cum missa ad Marium legatione, libertatem ac sacerdotium non impetrassent". A részletek Valerius Maximus elbeszéléséből ismeretesek (VI,1). Minell nem hivatkozik ugyan rá, de elmondja jegyzetében, hogy a kimber asszonyok Vesta-szüzek szerettek volna lenni, Dálnoki Benkő bővebb fordításának tehát ő a forrása.

[231] „Eoque fine contenti, quasi interveniente natura, contorta in ipsas aquas tela miserunt."

[232] A mágusok uralmának véget vető hét perzsa előkelőről van szó (Hérodotosz III,61).

[233] „Sacris suis famaeque donavit."

[234] Lipsius ezt a mondatot beépítette politikai művének argumentációjába. Laskai János így fordította: „mindeneket meg-próbály: mint a' kigyók, kiknek a' fejek meg-rontatik, végre farkokkal-is fenyögetöznek." (Laskai 382.) Laskai Lipsius-kiadásában egyébként téves helymegjelölés szerepel, amelyet a modern kiadás sem javított („Florus I. cap. 15.").

[235] A latinban: *Sicilia.* Nem javítottam, mert nem valószínű, hogy a hibát a szedő követte volna el. Inkább ismeretlen eredetű szövegjavítási kísérlet lehet, a Minell kiadásán kívüli források felhasználásának egyik bizonyítéka.

[236] A történetet Florus e helyére hivatkozva Pázmány is elbeszéli, sőt a margón latinul idézi is Florus szövegét. Pázmány előadása szerint a rómaiak fogságában történt, hogy a merényletek ellen magát rendszeres méregfogyasztással edző „Mitridatis király" öngyilkos akart lenni, „de semmi méreg nem árthata néki." (PÖM VI. 260.)

[237] Dálnoki Benkő itt rövidebb az eredetinél: „At in Septentrionem Scythicum, iter tanquam in mari stellis secutus, Colchos cecidit".

[238] „Vidit illud grande impiae gentis arcanum patens, sub aureo vitem coelo". Jehova jelképéről lehet szó. (A történeti tényekhez lásd Josephus Flavius: *A zsidók története* XIV,4,4. Tacitus: *Korunk története* V,9.) A mondat további része, a *Bacchus*ra tett utalás nincs meg Florusnál, ez a Minell értelmezéséből származó kiegészítés.

[239] Hiányzik: „Plotius Siculo [mari impositus]".

[240] Hiányzik: „qua primum maris nostri limen aperitur".

[241] A latinban: *Induciomarus.* Nem javítottam, mert a magyar nyomtatvány névalakja következetes.

[242] „Tertia vigilia".

[243] A fiú cognomenjét Minell jegyzetéből merítette Dálnoki Benkő.

[244] Florus e fejezetéből Lipsius hosszasan idéz a *Politicá*ban. Laskai János fordításait idézem a Lipsius által kiválasztott mondatoknál: „Mert micsoda dolog szülte egyéb a' polgári dühösködést, hanem a' feletteb-való Bódogság." (Laskai 393.)

[245] „A' jószág és gazdagság forgatta fel e' világnak erkölcseit, és a' közönséges-társaságot az önnön maga vétkeiben, mint-egy fertöben bé-meritvén, meg-vesztegette." (Laskai 393.)

[246] Dálnoki Benkő a gladiátorokról szóló két mondatban sokat bővít. Az eredeti: „Unde gladiatorii adversus dominos suos exercitus, nisi ad conciliandum plebis favorem effusa largitio, cum spectaculis indulget, supplicia quondam hostium artem facit?"

[247] „A' lakodalmaknak nagyságos készületi, és a' tékozló adakozás, nem a' böségtül vagyon-é mely maid Szegénységet nemz?" (Laskai 394.)

[248] A gyilkos neve és a mesterkedéséről szóló történet nem szerepel Florus szövegében, forrása Minell kommentárja.

[249] A latinban itt is *Apuleius*ról van szó, nem *Mariusr*ól.

[250] „Extat vox ipsius. *Nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si quis aut coenum dividere vellet, aut coelum.*"

[251] *Poroszló:* viator.

[252] *Jupiter* neve Minell jegyzetéből került Dálnoki Benkő értelmezésébe.

[253] A latin szöveg csak azt mondja, hogy királyi jelvényekkel ékesítette fel magát. A kiegészítés forrása Minell kommentárja.

[254] Fugitivarius.

[255] Az *ovatio* magyarázata Dálnoki Benkő kiegészítése, összhangban könyve bevezetésével és Minell jegyzetével. A latin *titulus* szintén Minelltől származik.

[256] A latinban csak: gladiatores.

[257] A latinban: harminc.

[258] Florus itt nem említi *Crixus* nevét, Dálnoki Benkő azt Minell jegyzetéből vette át.

[259] Rates ex cratibus.

[260] A latinban: *Collina.* Nem javítottam, mert a magyar nyomtatványban a névalak használata következetes.

[261] „Crassi pater et filius".

[262] Flamen Dialis.

[263] „Intra Kalendas et Idus Januarii mensis".

[264] A latin szöveg a Villa Publicát említi.

[265] Edictum.

[266] Az eredeti felsorolásban szerepel még a *Spoletium* városnév is.

[267] A lázadók alvezéreinek nevét a latin szöveg egyetlen szóval adja meg: Herculeji. A fordító a Minell által jegyzetben közölt neveket veszi át.

[268] Patricius. Minell értelmezése Sallustius nyomán: „nobili genere natus" (lásd *De coniuratione Catilinae* 5,1).

[269] „Totus Senatus in partibus".

[270] *Eltér:* 'elfér'. Lásd TESz III. 894.

[271] „De successione Caesaris Senatus, id est, Pompejus, agitabat: nec ille abnuebat, si ratio sui proximis comitiis haberetur."

[272] A tíz néptribunus. Lásd Balog György Nepos–fordításához írott 159. jegyzetünket.

[273] A latinban: *Brundisium.* Nem javítottam, mert a kötetünkben kiadott valamennyi régi magyar nyomtatvány kivétel nélkül minden esetben következetesen *Brundusium* alakban írja ezt a nevet.

[274] „Censumque et patrimonium".

[275] „Graecula civitas". A kifejezés magyarázatát Minell jegyzetéből merítette Dálnoki Benkő.

[276] Hispania Citerior.

[277] Hispania Ulterior.

[278] A latinban: *Basilus.* Nem javítottam, mert a névalak használatát a *Basilius* keresztnév is befolyásolhatta.

[279] Rates.

[280] Aestus.

[281] Az eredetiben: Pompeius táborát „sedecim millium vallo obduxerat", azaz a sánc hosszúsága volt tizenhatezer kettős lépés.

[282] Florus szövegében *Philippi* áll, Minell jegyzetében *Pharszalosz*. Maga Florus (IV,7), Vergilius (Georg. I,490), Ovidius (Met. XV,824) és egész utókoruk úgy tudta, hogy ez a két csatahely egybeesett, nevüket tehát a kommentátorok is felcserélhetőnek tartották, esetlegesen használták.

[283] Tempe.

[284] A nevet Minell jegyzetéből vette át Dálnoki Benkő.

[285] Dálnoki Benkő nem fordította le a — Minell kiadásában is itt álló — helyhatározót: „in Pelusio littore".

[286] A latinban csak: „Cleopatra, Regis soror, affusa Caesaris genibus, partem regni reposcebat." A kiegészítés Minellnél sincs meg.

[287] A latinban a helymegjelölés csak ennyi: „in regia". *Pelusium*ot itt Minell sem említi. Elképzelhető, hogy a Dálnoki Benkő előtt fekvő szövegbe itt ékelődött volna be az „in Pelusio littore", amelynek lefordítását korábban, a Minell kiadásának megfelelő helyen hiányoltuk?

[288] „Theodotus magister, auctorque totius belli". A kiegészítés Minell jegyzetének fordítása.

[289] A *Phaidón*.

[290] Florus itt nem említi a két testvér nevét, csak Minell jegyzete.

[291] A rokonsági fok Dálnoki Benkő kiegészítése, Minell jegyzete nyomán.

[292] Dálnoki Benkő magyarázó mellékmondata helyett az eredetiben: „et quanto majora erant, de quibus non triumphabat!"

[293] „Nemo caesus imperio praeter Afranium: satis ignoverat semel: et Faustum Syllam: didicerat generos timere: filiamque Pompeji cum patruelibus ex Sylla: hic posteris cavebatur."

[294] „In theatro distincta radiis corona". A 12 ágú koronáról szóló magyarázat Minell jegyzetének fordítása.

[295] Florus e helyét Gracián a megfelelési elmésség példájaként mutatja be, „ami az elmés mondás távoleső tárgyai között levő megegyezés, s ezeket az egy elmés finomság kapcsolja össze [...]. Lásd itt a megfelelést az idegen vérrel teli világ és a sajátjával telt Szenátus között: vér a vérrel." (Bán Imre: *A barokk*. 2. kiad. Bp. 1963. 118.)

[296] Gallia Cisalpina.

[297] A mondat további része Minell Florus–kiadásában: „Quid contra duos exercitus necesse fuit venire in cruentissimi foederis societatem." Kommentárjában többféle szövegértelmezést is lehetségesnek tart, így elképzelhető az is, hogy a hely Octaviusnak a triumvirátushoz való kényszerű csatlakozását magyarázza meg.

[298] „Avunculum suum".

[299] „Haec quoque nisi multa fuisset, etiam justa caedes haberetur."

[300] A latinban csak: consul, Antonius neve Minell jegyzetéből származik. Megemlíti Minell azt is, hogy más változat szerint Ciceróról van szó.

[301] A latin szövegben itt nem szerepel a csatahely neve. Valójában a Philippi melletti csatáról van szó. Korábban (IV,2) Dálnoki Benkő helyesen cserélte ki Pompeius csatájának helyét a latin szövegben szereplő Philippiről Pharszaloszra. Itt azonban a szöveget Philip-

pivel kellett volna kiegészítenie (Minell jegyzetében is ez a név van). A csere oka, hogy a két csatahelyet Dálnoki Benkő is azonosnak tartotta.

302 „*Tuus,* inquit, *malus genius.*"

303 A név nincs meg Florus szövegében, Minell jegyzetéből származik.

304 A latinban csak: „extincto Praetoriae navis lumine, annulis in mare abjectis". A hely értelmezése Minell magyarázatai alapján készült.

305 Florus nem írja le a király nevét, az Minell jegyzetéből származik.

306 Florus nem említi a nevét, azt Minell jegyzetéből vette át a fordító.

307 Ezen az egy helyen Dálnoki Benkő hibát vét a számolásban. Az általa ismert létszámmal, 6830 fővel számítva egy légiót, 16 légió 109280 katonából áll.

308 A latinban csak: „a gladiatore suo". A név Minell jegyzetében van meg.

309 A latinban: „Leucadem insulam". Minell jegyzetében hangsúlyozza, hogy a tulajdonnév alanyesete *Leucas*, még ragozásában is eligazít: „nomen declinatum ut Pallas". Dálnoki Benkő ennek ellenére a ragozott alakból kiindulva igyekszik a tulajdonnevet a magyar szövegbe illeszteni.

310 „A senis in novenos remorum ordinibus". A hely magyarázatában a fordító teljes egészében Minellt követi.

311 „A triremibus in senos non amplius ordines".

312 „In Mausoleum".

313 „In differto odoribus solio".

314 Laskai János fordításában: „a' kevély és szólgálathoz nem szokott nemzetségek a' reájok vetett iga alól könnyen ki-vonszák kemény nyakokat." (Laskai 250.)

315 Minell jegyzete hangsúlyozza, hogy nem a két várost összekötő hídról van szó, hanem a szöveg értelme: mindkét városban hidat épített a folyón. Dálnoki Benkő mégis szó szerint lefordítja a latint („cum pontibus junxit").

316 Ez a mondat Laskai János fordításában: „Nehezeb a' tartományokat meg-tartani, mint meg-szerzeni; hatalommal kerestetnek, s-törvénnyel tartatnak-meg." (Laskai 262.) Hasonló gondolat Curtius művében is olvasható, amelyre Háportoni Forró Pál külön margójegyzettel hívta fel a figyelmet (fordításának 169. lapján).

317 „Signa et aquilas duas".

318 *Vak-szem:* „Homlok' két szegeleti" (PPB), tempora. Dálnoki Benkő valószínűleg a különben is bizonytalan olvasatú hely „in tempus" határozóját fordította így.

319 A latinban itt még egy nép neve szerepel.

320 Tiszafa.

321 *Arany-glét:* Florus szövegében a *chrysocolla* szó áll. Minell magyarázata: „Quam aurifices sibi vendicant ad glutinandum aurum." Pápai Páriz szótára így magyarítja ezt a szót: „Póris, mellyel az ötvösök forrasztanak." Annak a szónak, amellyel Dálnoki Benkő fordít, ugyanezen szótár szerint a latin megfelelője: *auripigmentum.*

322 *Augustus:* „Szentséges" (PPB).

Kecskeméti Gábor

1. táblázat: Az 1. monarchia uralkodói

	Benkő	*Székely*			*Bornemisza*	*Margitai*		*Alexis*			*Apáczai*		*azonosításunk szerint, i. e.*
	említi	névalak	uralkodói évei			említi	névalak	említi	névalak	uralkodói évei	említi	névalak	
1.	1788	Nimroth	[56]		Nemrod	1788	Nimrod		Nimrod		1717 tájban		
2.	1844	Belus	62										
3.	[1906]	Ninus	[52]		Ninus				Ninus		1947	Ninus	
4.	1958	Semiramis	42		Semiramis				Semiramis	42			
5.	2000	Zameis Ninias	38										
6.	2038	Arius, Arrius	30										
7.	2068	Aralius	40										
8.	2108	Baleus Xerxes	30										
9.	2138	Armatrites	38										
10.	2176	Belochus	35										
11.	2211	Baleus II.	52										
12.	2263	Altades	33										
13.	2295	Mamitus, Momitus	30										
14.	2325	Mancaleus	30										
15.	2355	Spherus	20										
16.	2375	Mancaleus	30										
17.	2405	Sparetus	40										
18.	2445	Ascatades	40										
19.	2485	Amyntes	45										
20.	2530	Belochus	25										
21.	2555	Belloperes	30										
22.	2585	Lamprides	32										
23.	2617	Sosares	20										
24.	2637	Lampares	30										
25.	2667	Pannias	45										
26.	2713	Sosarmus	19										
27.	2731	Mirteus	27										
28.	2758	Tautanius	32										
29.	2790	Tauteus	40										
30.	2830	Tineus	30										
31.	2860	Dercillus	40										
32.	2900	Eupales	38										
33.	2938	Laosthenes	45										
34.	2983	Pirithiades, Pyritiades	30										
35.	3013	Ophrateus, Ophrates	20										

Benkő	*Székely*			*Bonnemisza*	*Margitai*		*Alexis*			*Apáczai*		*azonosításunk szerint, i. e.*
	említi	névalak	uralkodói évei		említi	névalak	említi	névalak	uralkodói évei	említi	névalak	
36.	3033	Ophraganeus, Opraganeus	50									
37.	3083	Ascrasapes, Astrasapes	42									
38.	3120[!]	Tonoston S. *v.* Coleros	20	Sardanapalus				Sardanapalus		3059	Sardanapalus	
39.	3145	Phul Belochus	48	Phul Belochus				Phul-Belochus				
40.	3193	Tiglath Phul Assar	23	Phul Assur				Tiglath Phul-Assar				III. Tukulti-apal-Ešarra (745–727)
41.	3216	Salmanasar, Salmanazar	10	Salmanassar				Salmanasar				V. Sulmānu-ašarīdu (726–722)
42.	3226	Sennacherib	7	Senacherib				Sennacherib		3235	Senacherib	Sîn-ahhē-eriba (704–681)
43.	3234	Assoradon	10[!]	Asarhaddan				Assar-Haddon				Aššur-ah-iddina (680–669)
44.	3242	Merodach Baledan	12+40	Merodach				Merodach-Baladan				II. Marduk-apal-iddina (721–710,703–702)
45.	3282	Benmerodach	21	Ben Merodach				Ben-Merodach				
46.	3303	Nabuchodonosor	35	„Ket Nabu-				Nebuchadnezar Primus				Nabû-apal-uṣur (626–605)
47.	3338	Naǵ Nabuchodonosor	43	chodonozor"		Nagy Nabugodonozor		Nebuchadnezar Magnus				II. Nabû-kudurri-uṣur (605–562)
48.	3381	Euilmerodach	30	Euil Merodach				Evil-Merodach				Amēl-marduk (561–560)
	3411	Reggasser	3									Nergal-šar-uṣur (559–556)
	3414	Labassaradach	6									Labaši-marduk (556)
49.	3420	Baltasar, Baltassar	5	Baalsar		Boldisar	3419	Boldisar	17 *v.* 5			Bēl-šarri-uṣur (556–539)

2. táblázat: A 2. monarchia uralkodói

Benkő	*Székely*			*Bornemisza*	*Margitai*		*Alexis*		*Apáczai*		*azonosításunk szerint, i. e.*
	említi	névalak	uralkodói évei		említi	névalak	említi	névalak	említi	névalak	
1.	3405	Cyrus	29	Cyrus		Cyrus		Cyrus		Cyrus	II. Kürosz
	3425	meg veue Babiloniat	36[!]		3148	Babylonianak meg vetele	3435	meg vötte Babyloniat	3391	uralkodni kezd	(559–529)
2.	3434	Cambises, Cambyses	8	Cambises				Cambyses			II. Kambüszész (529–522)
Mágusok											Gaumāta (522)
3.	3442	Darius Histapsis	36	Darius				Darius Histaspis	3440	Darius	I. Dareiosz (521–486)
4.	3478	Xerxes	21	Xerxes				Xerxes	3468	X. (Artaxerxes, Asuerus)	I. Xerxész (486–465)
Artabanus	3498	Artabanus						Artabanus			Artabanosz (465)
5.	3499	Darius A. Longimanus	44	Artaxerxes				A. Longimanus			I. Artaxerxész Makrokheir (465–424)
II. Xerxes											II. Xerxész (424)
Sogdiánus											Szogdianosz (424)
6.	3543	Darius Nothus	19	Darius Nothus				Darius Nothus			II. Dareiosz Nóthosz (424–405)
7.	3562	Artaxerxes Mnemon	36	A. Mnemon				Artaxerxes Mnemon	3546	Artaxerxes Mnenom	II. Artaxerxész Mnémón (405–359)
8.	3598	Darius Artaxerxes Ochus	26	A. Ochus				Darius Ochus			III. Artaxerxész Ókhosz (359–338)
9.	3624	Arses *v.* Arsames	4	Arsanes				Arsames *v.* Arses			Arszamész (338–336)
10.	3628	Darius Codomanus	6	Darius		Darius		Darius Codomannus	3615	Darius	III. Dareiosz Kodomannosz (336–330)

3. táblázat: A 3. monarchia uralkodói

Benkő	*Székely*			*Bornemisza*	*Margitai*		*Alexis*			*Apáczai*		*azonosításunk szerint, i. e.*
	említi	névalak	uralkodói évei		említi	névalak	említi	névalak	uralkodói évei	említi	névalak	
	3628	Nag Sandor regnal	12	Alex. 12		Vilag biro Sandor		Nagy Alexander	12		Alexander	III. Alekszandrosz
[1.] Nagy Sándor	3633	a' nag birodalomba	7		3642	az Persiai birodalmat maganak foglallya 6	3642	az Görög birodalom szereztetek	7	3615	Dariust megveri	(336–323)
Macedonia:												
[1.] Philippus Aridaeus	3640	Arideus Philep	7									III. Philipposz Arrhidaiosz (323–317)
	3646	Olimpias	1/2					Olympia				Olümpiasz (317)
[2.] Cassánder	3647	Cassander	18	Cassander				Cassander				Kasszandrosz († 297)
[3.] Filippus												IV. Philipposz (297)
[4.] Antipáter	3666	Antipater										Antipatrosz (296–294)
és Alexander		és Alexander	4									V. Alekszandrosz (296–294)
[5.] Poliocretes Demeter	3670	Demeter	6	„ket								Démétriosz Poliorkétész († 283)
[6.] Pyrrhus	3676	Pirrus	7 hó									Pürrhosz († 272)
[7.] Lysimáchus	3676	Lysimachus	7					Lysimachus				Lüszimakhosz († 281)
[8.] Ptolémaeus Ceraunus	3683	Pt. Ceraunus										Ptolemaiosz Keraunosz († 279)
[9.] Méléager												Meleagrosz (279)
[10.] Antipáter												Antipatrosz (280)
[11.] Sosthenes		és Sostenes	2									Szószthenész (280–279)
[12.] Antigonus Gonótas	3686	Antigon	36	„ket								II. Antigonosz Gonatasz (283–239)
[13.] II. Demeter	3722	Demeter	10	Demeter"				Demeter				II. Démétriosz (239–229)
[14.] III. Antigonus Dáson	3732	Antigonus Doson	12	Antigonus"								III. Antigonosz Dószón (229–221)
[15.] Filippus	3744	Philep	24[!]	Philep				Philep				V. Philipposz (221–179)
16. Perseus	3787	Perseus	11	Perseus								Perszész (179–168)
[17.] Pseudo-Filippus												Andriszkosz (149)
	3800	⟶Róma										
Kissebbik Asia:												
[1.] Antigónus	3646	Antigonus I.	18					Antigonus				I. Antigonosz Monophthalmosz († 301)
[2.] Demeter	3664	Demeter II.	17									Démétriosz Poliorkétész
	3680	⟶Szíria										

Benkő	*Székely*			*Bornemisza*	*Margitai*		*Alexis*			*Apáczai*		*azonosításunk szerint, i. e.*
	említi	névalak	uralkodói évei		említi	névalak	említi	névalak uralkodói évei		említi	névalak	
Syria:												
[1.] Séleucus Nicánor	3653	S. I. Nicanor	31					Selevcus Nicanor				I. Szeleukosz Nikátor (312–281)
[2.] I. Antiochus [Soter]	3683	A. I. Sother	19					Antiochus Soter				I. Antiokhosz Szótér (281–261)
[3.] [II. Antiochus] Theos	3703	A. II. Theos	15					Antiochus Theos				II. Antiokhosz Theosz (261–246)
[4.] Séleucus Gallinicius	3718	S. Gallinicius	20					Selevcus Callinicus				II. Szeleukosz Kallinikosz (246–225)
								Ptolomaeus Evergetes				
[5.] Séleucus Cémunus	3738	S. II. Ceraunus	3					Selevcus Ceranus				III. Szeleukosz Keraunosz (225–223)
[6.] [Nagy Antiochus]	3741	Nag Antiochus	36					Antiochus Magnus *v.* Nirax				III. (Nagy)Antiokhosz (223–187)
								Ptolomaeus Philopator				
[7.] S. Filopáter *v.* Sotér	3777	S. III. Philopator	12					Selevcus Philopater				IV. Szeleukosz Philopatór (187–175)
[8.] Antióchus Epifánes	3789	A. III. Epiphanes	12					Antiochus Epiphanes 6 év 3 hó		3775	A. Epiph.	IV. Antiokhosz Epiphanész (175–163)
[9.] Antióchus Eupáter	3801	A. IV. Eupator	2									V. Antiokhosz Eupatór (163–162)
[10.] Soter Demeter	3803	Demeter I. Sother	10					Demeter				I. Démétriosz Szótér (162–150)
[11.] Alex. Bala *v.* Véles	3812	Sandor I. Epiphanes	[6]									Alekszandrosz Balasz (150–145)
[12.] Nicánor Demeter	3818	Demeter II. Nicanor	2									II. Démétriosz Nikatór (145–139)
[13.] Antióchus Enthéus	3820	A. V. Sedetes	3									VI. Antiokhosz Dionüszosz (145–142)
[14.] Tryfon	3823	Tripho	3									Trüphón (142–139)
[15.] A. Sidetés *v.* Soter	3826	A. VI. Sother	12									VII. Antiokhosz Szótér Szidétész (139–129)
[16.] II. Nicánor Demeter	3838	Demeter III.	4									II. Démétriosz Nikatór (129–125)
[17.] Alexander Sébanna	3842	Sandor II.	2									Alekszandrosz Zabinasz (125–123)
[18.] Antióchus Gryfus	3844	A. VII. Griphus	29									VIII. Antiokhosz Grüposz (125–96)
[19.] Antióchus Cyzicénus,	3873	Czizigenus,										IX. Antiokhosz Küzikénosz (+95),

Benkő	*Székely*			*Bornemisza*	*Margitai*		*Alexis*			*Apáczai*		*azonosításunk szerint, i. e.*
	említi	névalak	uralkodói évei		említi	névalak	említi	névalak	uralkodói évei	említi	névalak	
V. Séleucus,		Seleucus IV.,										VI. Szeleukosz Epiphanész (193),
Antióchus Eusébes,		Antiochus és										X. Antiokhosz Euszebész (175) és
Filippus		Philep harcai	10									I. Philipposz harcai
20. Tigránes	3883	Tigran	18					Tigranes				Tigranész (95–55)
	3901	⟶Róma										
Egyptum:												
[1.] Ptolomaeus Lági	3640	Ptolomeus	40					Ptolomaeus Soter				I. Ptolemaiosz Szótér (323–283)
[2.] Pt. Filadelfus	3678	Philadelphus	38					Pt. Philadelphus		3670	Pt. Philadelphus	II. Ptolemaiosz Philadelphosz (285–246)
[3.] Pt. Evergétes	3715	Pt. Euergetes	26					Pt. Evergetes				III. Ptolemaiosz Euergetész (246–221)
[4.] Ptolémaeus Filopáter	3742	Pt. Philopator	17					Pt. Philopator				IV. Ptolemaiosz Philopatór (221–204)
[5.] Pt. Epifanes	3759	Pt. Epiphanes	24					Pt. Epiphanes				V. Ptolemaiosz Epiphanész (204–181)
[6.] Pt. Filométer	3783	Pt. Philometor	36					Pt. Philometer				VI. Ptolemaiosz Philométór (181–145)
[7.] Pt. Physcon v. II. Evergétes	3818	Pt. Euergetes	29					Pt. Physson				VII. Ptolemaiosz Euergetész II. v. Phüszkón (145–116)
[8.] [Pt. Láturus]	3847	Pt. Laturus	17							3860	Ptolemaeus	VIII. Ptolemaiosz Lathürosz (116–108)
[9.] Pt. Alexander	3864	Sandor az ö anniaual özue	10									IX. Ptolemaiosz Alekszandrosz I. (108–88)
[10.] Pt. Láturus	3874	Pt. Lathurus	8								Lathurus	VIII. Ptolemaiosz (88–80)
[11.] Pt. Aulétes	3882	Ptolemeus Auletes	30									XI. Ptolemaiosz Aulétész (80–51)
[12.] Pt. Dionisius												XII. Ptolemaiosz Dionüszosz (51–47)
[13.] Cléopátra	3912	Cleopatra	22					Cleopatra				VII. Kleopatra (47–30)
	3935	⟶Róma										

4. táblázat: A 4. monarchia uralkodói I.

Benkő		*Székely*			*Bornemisza*	*Margitai*		*Alexis*		*Apáczai*		*azonosításunk szerint*
	említi	névalak	uralkodói év	hó		említi	névalak	említi	névalak	említi	névalak	
1.	3917	Iulius Czaszar	5		Iulius Czaszar	3924	Iulius Csaszar		Iulius Caesar	3902	Julius császár	Iulius Caesar
2.	3922	Augustus	56		Augustus		Augustus Csaszar		Augustus	3947	Augustus	Augustus (i. e. 27–i. sz. 14)
3.	3978=17	Tiberius	23		Tiberius=„mas Nero"				Tiberius			Tiberius (14–37)
4.	39	Caius Calligula	4		Caius, Caligula				Caligula			Caligula (37–41)
5.	43	Claudius	13	9	Claudius,				Claudius			Claudius (41–54)
6.	56	Nero	14		Domitius, Nero		Nero		Nero	52	Nero	Nero (54–68)
7.	71	Sergius Galba		7					Galba			Galba (68–69)
8.	71	Otto		3					Ottho			Otho (69)
9.	71	Vitellius		8					Vitellius			Vitellius (69)
10.	72	Vaspasian	10		Vespasianus				Vespasianus	69	Flavius Vespasianus	Vespasianus (69–79)
11.	81	Titus	2	2	Titus				Titus	69	Titus	Titus (79–81)
12.	83	Domicianus	15	5					Domitianus	81	Domitianus	Domitianus (81–96)
13.	99	Nerva	1	3	Nerua							Nerva (96–98)
14.	100	Traianus	[1]9	6	Traianus		Trajanus		Trajanus	98	Trajanus	Traianus (98–117)
15.	120	Adorian	20		Adrianus				Adrianus			Hadrianus (117–138)
16.	140	Anthonius Pius	23		„ket Antonius"				Antonius Pius			Antoninus Pius (138–161)
17.	163	Marcus Antal				162	Antonius Philosophus					Marcus Aurelius (161–180)
		és Lucius Aurelius	20				és Lucius Aurelius Verus					Lucius Verus (161–169)
18.	183	Lucius Commodus	12		Commodus							Commodus (180–192)
19.	195	Elius Pertinax		6	Pertínax							Pertinax (193)
20.	196	Didius Iulianus		7	Didius Iulianus							Didius Iulianus (193)
21.	196	Severius	[1]8		Seuerus							Septimius Severus (193–211)
22.	214	Bassianus Caracalla	6		Antonius B.							Caracalla (211–217)
23.	220	Macrinus Opilius	1	2	Popilius, M.							Macrinus (217–218)
24.	221	Varius Heliogabalus	4		Varius H.				Heliogabalus			Elagabalus (218–222)
25.	226	Sandor Severus	13		Alex. Seuerus				Alexander Severus	222	Alexander Severus	Alexander Severus (222–235)
26.	238	Maximinus	3		Maximinus		Maximinus			235	Maximinus	C. Iulius Verus Maximinus (235–238)
												L. Verus Maximus (235–238)
27.							„amaz ket Gordianusok"					I. Gordianus (238)
												II. Gordianus (238)

Benkő	*Székely*				*Bornemisza*	*Margitai*		*Alexis*		*Apáczai*		*azonosításunk szerint*
	említi	névalak	uralkodói év	hó		említi	névalak	említi	névalak	említi	névalak	
28.		Pupieno										Pupienus (238)
												Balbinus (238)
29.	242	Gordian	6		G. tertius							III. Gordianus (238–244)
30.	247	Philep	5		Philipus Arabs					244	Philippus Arabs	Philippus Arabs (244–249)
												Philippus (247–249)
31.	253	Decius	2		Detius					251	Decius	Decius (249–251)
												Decius (251)
32.	255	Vibius Gal					Gallus					Trebonianus Gallus (251–253)
		és Volusianos	2	4			és Volusianus					Volusianus (251–253)
												Aemilianus (253)
33.	257	Valerianus			Valerianus		Valerianus			255	Valerian	Valerianus (253–260)
34.		és Gallienos	15		Gallileus		Gallienus					Gallienus (253–268)
35.	272	Claudius 2.	2		Flauíus Cl.							II. Claudius Gothicus (268–270)
												Quintillus (270)
36.	274	Aurelianus	5	6	Valerius Au.							Aurelianus (270–275)
37.	280	Tacitus		6	Tacitus							Tacitus (275–276)
	281	Florian	6	4								Florianus (276)
38.					Valerius Probus							Probus (276–282)
39.	287	Carus ket fiaual	2		C. Narbonensis							Carus (282–283)
												Numerianus (283–284)
												Carinus (283–285)
40.	288	Dioclecianus,			Diocletianus				Diocletianus	284	Diocletianus	Diocletianus (284–305)
41.		társa: Maximinianos	20									Maximianus (286–305)
42.	308	Constantius							Constantinus Chlorus			I. Constantius (293–306)
		és Galerius	4									Galerius (293–311)
												Flavius Severus (305–307)
		Maximinos										Maximinus Daia (305–313)
		Maxencios										Maxentius (307–312)
		Licinios										Licinius (308–324)
43.	312	Constantinus Magnus	30		C. Magnus				Constantinus Magnus	306	Constantinus Magnus	I. Constantinus (306–337)
44.	342	Constantinus,										II. Constantinus (337–340)
		Constans			Constans							Constans (337–350)
		és Constantius	23		Constantius					337	Constantius	II. Constantius (337–361)
45.	365	Iulianus Apostata	2		Iulius Apostata				Julianus Apostata	361	Julianus Apostata	Iulianus (361–363)
46.	367	Iovinianus		7	Iouinianus							Iovianus (363–364)

Benkő	*Székely*				*Bornemisza*	*Margitai*		*Alexis*		*Apáczai*		*azonosításunk szerint*
	említi	névalak	uralkodói év	hó		említi	névalak	említi	névalak	említi	névalak	
47.	368	Valentinianus Pannonius			Valentinianus				Valentinianus			I. Valentinianus (364–375)
		és Valens	12		Valens							Valens (364–379)
	380	Valens										
		és Gracianus	3		Gratianus				Gratianus			Gratianus (367–383)
48.	383	Gracianus	6									
	388	Valentinianos										II. Valentinianus (375–392)
49.		és Theodosius	11		Theodosius				Theodosius Magnus			I. Theodosius (379–395)
50.	398	Arcadius			Archadius,							Arcadius (395–408)
		és Honorius	13		Honorius					410	Honorius	Honorius (395–423)
	411	Honorius										
51.		és Theodosius [II.]	16		50. [!] Th. Secundus					425	Theodosius II.	II. Theodosius (408–450)
	427	Theodosius II.										
52.		és Valentinianos	27									III. Valentinianus (425–455)
	454	Valentinianos	5									
1.												Magnus Maximus (383–388)
2.												Avitus (455–456)
3.												Maiorianus (457–461)
4.												Libius Severus (461–465)
5.												Anthemius (467–472)
6.	469	Olibrius										Olybrius (472)
7.												Glycerius (473–474)
8.												Nepos (474–475)
9.												Orestes (475–476)
10.												Romulus Augustulus (475–476)
53.	459	Martianus	2		Martianus							Markianosz (450–457)
54.	460	Leo	16		Leo							I. León (457–474)
55.	476	Zeno Isauricus	17		Zeno							Zénón (474–491)
56.	493	Anastasius I.	26		Anastasius							I. Anasztasziosz (491–518)
57.	519	Iustinus Trax	9		Iustinus					518	Justinus	I. Jusztinosz (518–527)
58.	528	Nag Iustinianos	38		Iustinianus				Justinianus			I. Jusztinianosz (527–565)
59.	566	Kis Iustinos	10		Iustinus Secundus							II. Jusztinosz (565–578)
60.	576	Tiberius II.	7		Tiberius							Tiberiosz (578–582)
61.	584	Mauricius	20		Mauritius				Mauritius			Maurikiosz (582–602)
62.	604	Phocas	8		Phocas				Phokas			Phokasz (602–610)
63.	612	Eraclios, Eraclius, H.	29		Heraclius							I. Hérakleiosz (610–641)

Benkő	*Székely*				*Bornemisza*	*Margitai*		*Alexis*		*Apáczai*		*azonosításunk szerint*
	említi	névalak	uralkodói év	hó		említi	névalak	említi	névalak	említi	névalak	
64.	641	Constantinus III.		4	Constantinus 4.							III. Konsztantinosz (641)
65.	642	Heracleonas	2		Heracleonas							Hérakleonasz (641)
66.	643	Constans II.	27		Constans							II. Konsztansz (641–668)
67.	670	Constantinus IIII.	17		Constantinus 5.							IV. Konsztantinosz (668–685)
68.	687	Iustinianos II.	10		Iustinianus secundus							II. Jusztiniánosz (685–695)
69.	697	Leo v. Leoncius	3		Leontius							Leontiosz (695–698)
70.	700	Tiberius Apsimarus	7		Absimarus							III. Tiberiosz (698–705)
	707	Iustinianus [II.]	6									II. Jusztinianosz (705–711)
71.	713	Phillipicus Bardesanes	2		Philippus							Philippikosz (711–713)
72.	715	Anastasius II.	3		Anthemius					713	Anastasius II.	II. Anasztasziosz (713–715)
73.	717	Theodosius III.	1		Theodosius							III. Theodosziosz (715–717)
74.	718	Leo III. Isaurus	24		Leo tertius			717	Harmadik Leo			III. León (717–741)
75.	742	Constantinus V. Coproninos	34		Constantinus sextus				Constantinus V. Copronymus			V. Konsztantinosz (741–775)
76.	777	Leo IIII.	5		Leo quartus [!]							IV. León (775–780)
77.	783	Constantinus VI.			Constantinus septimus,							VI. Konsztantinosz (780–797)
		és Irene	18		Irene							Eiréné (797–802)
	801	Nicephorus	[nem adja meg]		78. Nicephorus				Nicephorus			I. Niképhorosz (802–811)
		stb.			stb.							

5. táblázat: A 4. monarchia uralkodói II.

	Benkő			Bornemisza	*Margitai*	*Alexis*			*Apáczai*		*azonosításunk szerint*
	említi	névalak	uralkodói évei			említi	névalak	év	említi	névalak	
1.	801	Nag Carol'	14	Nagy Caroly			Nagy Caroly		800	Carolus Magnus	Nagy Károly ([768–]800–814)
2.	815	Laios I.	26	Ludouicus							I. Jámbor Lajos (814–840)
3.	841	Lotharius I.	15	Lotharius							I. Lothar (840–855)
4.	856	Laios II.	20	Ludouicus 2.							II. Lajos (855–875)
5.	876	Kopasz Carol'	5	Carolus Caluus							II. Kopasz Károly (875–877)
6.				Ludouicus 3.							II. Hebegő Lajos (877–879)
7.	881	Carol' III.	10	Carolus Grossus							III. Vastag Károly ([876–]881–887)
8.	891	Arnolphus	12								Arnulf (887–899)
9.	903	Laios III.	10	Ludouicus 4.							IV. Gyermek Lajos (900–911)
10.	913	Conradus	7	Conradus							I. Frank Konrád (911–918)
11.	920	Henric I.	17	Henricus							I. Madarász Henrik (919–936)
12.	938	Otto I.	36								I. Nagy Ottó (936–973)
13.	974	Otto II.	10	Ottho 2.							II. Ottó (973–983)
14.	984	Otto III.	19	Ottho 3.							III. Ottó (983–1002)
15.	1003	Henric II.	22év 5hó	Heinricus 2.							II. Henrik (1002–1024)
16.	1025	Conrardos II.	15	Conradus 2.							II. Konrád (1024–1039)
17.	1040	Henric III.	17	Heinricus 3.							III. Fekete Henrik (1039–1056)
18.	1057	Henric IIII.	50	Heinricus 4.			Henricus IV.		1116	Henricus IV.	IV. Henrik (1056–1106)
19.	1107	Henric V.	20	Heinricus 5.			Henricus Quintus		1116	Henricus V.	V. Henrik (1106–1125)
20.	1127	Lotharius II.	13	Lotharius 2.							II. Szász Lothar (1125–1137)
21.	1140	Conrardus III.	14	Cunradus 3.							III. Hohenstaufen Konrád (1138–1152)
22.	1154	Frideric I.	37év 8hó	Fridricus Barbarossa					1170	Barbarossa császár	I. Rőtszakállú Frigyes (1152–1190)
23.	1190	Henric VI.	7	Heinricus 5. [!]							VI. Henrik (1190–1197)
24.	1198	Philep II.	10	Phillippus							Sváb Fülöp (1198–1208)
25.	1209	Otto IIII. Saxo	4	Ottho 4.							IV. Braunschweigi Ottó (1208–1211)
26.	1213	Frideric II.	37	Fridericus 2.							II. Hohenstaufen Frigyes (1212–1250)
27.	1250	Conrard IIII.	3								IV. Konrád (1250–1254)
28.	1254	Vilhelmus Flandriai hg.	2								Hollandiai Vilmos (1254–1256)
29.	1255	„Az Imperatorsag									Cornwall Richárd (1257–1272)
30.		[...] iresen all"	17								X. Kasztíliai Alfonz (1257)
31.	1273	Rodolphus	19	Rudolphus							I. Habsburg Rudolf (1273–1291)
32.	1292	Adolphus I.	6	Adelphus							Nassaui Adolf (1292–1298)

	Benkő			Bornemisza	*Margitai*	*Alexis*			*Apáczai*		*azonosításunk szerint*
	említi	névalak	uralkodói évei			említi	névalak	év	említi	névalak	
33.	1298	Albert	10	Albertus							Habsburg Albert (1298–1308)
34.	1308	Henric VI. [!]	6	Heinricus 7.							VII. Henrik (1308–1313)
35.	1314	Laios IIII.	33	Ludouicus 5.							IV. Bajor Lajos (1314–1347)
36.	1350	Negiedic Carol'	28	Carolus 4.					1360	Carolus IV.	IV. Luxemburg Károly (1347–1378)
37.	1378	Venceslaus	22	Wenceslaus							Vencel (1378–1400)
38.	1400	Rupertus Bauariai hg.	10	Robertus							Pfalzi Ruprecht (1400–1410)
39.											Jodokus (Jobst,Jost,1410–1411)
40.	1410	Sigmond	28				Sigmond				Zsigmond (1410–1437)
41.	1438	Albert	1év 9hó	Albertus 2.							II. Habsburg Albert (1438–1439)
42.	1440	Frideric	53	Fridericus							III. Frigyes (1440–1493)
43.	1494	Maximilian	25	Maxímilianus							I. Miksa (1493–1519)
44.	1519	Carol' V.	38	Carolus 5.					1519	Carolus V.	V. Károly (1519–1556)
45.	1557	Ferdinand	mind e' mostani ideig	Ferdinandus							I. Ferdinánd (1556–1564)
46.				Maximilianus							II. Miksa (1564–1576)
47.				Rodolphus							II. Rudolf (1576–1612)
48.											Mátyás (1612–1619)
49.											II. Ferdinánd (1619–1637)
50.											III. Ferdinánd (1637–1657)
51.											I. Lipót (1657–1705)